HAVI SZEMLE

SZERKESZTI

BODNÁR ZSIGMOND

V. KÖTET

1879. OKTÓBER—DECZEMBERI FÜZETEK.

BUDAPEST, 1879

KIADJA RÁTH MÓR.

306.373

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

WILCKENS F. C. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

TARTALOM.

I. FÜZET.

Lap

I. Egy nihilista nő. Horváth Zsigmondné szül. Csapliczky Lillától I. . . 1
II. Költemények :
I. Szerenád. Ábrányi Emiltől. 53
II. Cambyses. Erdélyi Bélától. 55
III. A kurucz-mozgalmak költészetéről. Jancsó Benedektől I. 59
IV. Afrikából. Hatala Pétertől I. 69
V. Három svéd költemény a magyar szabadságharczról. Palóczy Lipóttól 80
VI. Az állami felügyelet a felekezeti iskolákban. Dukay Vilmostól. . . 97
VII. Szinházi szemle, közli Y. 102
VIII. Könyvszemle 106

II. FÜZET.

I. Egy nihilista nő. Horváth Zsigmondné szül. Csapliczky Lillától II. . 109
II. A nemzeti szinház és drámairodalmunk. Acsády Ignácztól. 167
III. Arany János prózai dolgozatai 189
IV. A kurucz-mozgalmak költészetéről. Jancsó Benedektől II. 206
V. Drámai szemle, közli Y. 216
VI. Könyvszemle 218

III. FÜZET.

I. A kurucz-mozgalmak költészetéről. Jancsó Benedektől III. 225
II. Afrikából. Hatala Pétertől II. 238
III. Czibakházy úr testamentoma. Novella Váradi Antaltól 248
IV. Költemény: Catullus Alliushoz, fordította Csengeri János 264
V. Az irói és müvészi tulajdon-jog. Kováts Gyulától (vége) 267
VI. Nemzet és országgyűlés. Báró Kaas Ivortól 284
VII. A sajtó és a nemzeti színház. Acsády Ignácztól 292
VIII. Egy modern ember könyvtárában. Milkó Izidortól 303
IX. Drámai szemle. A nagyralátó. Közli Y. 311
X. A földadókataszter 315
XI. Könyvszemle. 317

I.

EGY NIHILISTA NŐ.

ÍRTA HORVÁTH ZSIGMONDNÉ sz. CSAPLICZKY LILLA.

I. fejezet. — Oroszországban 1877-ben.

„Vége mindennek! Pár percz még, s aztán meghalni, megsemmisülni, parányokba feloszolni, csatlakozni a létezőhez, s képezni myriadnyi részét a leendőnek, a természet, az anyag-csere örök rendje szerint! — " rebegé a sebesült, s aléltan hanyatlott hátra a párnára. A műtét be lőn végezve.

Az orvos nagy verejték csöppeket törült le homlokáról. Figyelmesen vizsgálta még egyszer a kezében levő véres golyót, melyet e perczben vett ki a sebből, végre letevé azt a véres szonda mellé, mely az asztalon feküdt előtte. Aggódó tekintetei most a sebesült felé fordúltak. Szép fiatal halott halvány leány feküdt egy ronda ágyon, rikító ellentétet képezve tagjainak úri finomságával, s arczvonásainak meglepően szabályos szépségével.

A beteg még mindig aléltan feküdt. Hosszú bőrkaftánba öltözött orosz paraszt ügyetlenkedék tépések készítésével körülötte.

A keskeny, nedves pinczeszoba rostélyos, pókhálós és homályos kis ablakból nyer némi világot, mely a beteg arczának kisérteties halványságát még jobban kiemeli.

Kora regg, hajnali 3—4 óra között van az idő. Hosszú szünet áll be, mialatt az orvos feszült figyelemmel tapintja betege üterét. A sebesült végre felnyitja nagy fekete szemeit. Egy hosszas, téveteg tekintet, a szoba tárgyaira vetve, úgy látszik visszaidézte emlékébe a közelmult eseményeit.

E perczben két lövés dördül el kint az utczán, utána egy női sikoltás, s ezt egy bőszült, rekedt ordítás követi. A rostélyos kis ablak előtt nehéz küzdő léptek dobogása hangzik el. Most egy hatalmas zuhanás; s aztán mély csend áll be.

Az orvos felöltője belső zsebéből egy revolvert von elő, felhúzza és csendesen az ajtó mellé áll. Az orosz paraszt szintén bő kaftánja zsebébe nyúl, s mialatt jobb kezében revolverrel czéloz az ajtó nyílása elé, baljában fényes tőr villog. Kínos feszültségben folyik le tíz hosszú percz. Három éles fütty hangzik most az ajtó előtt.

„Nyikita“, súgja társának az orvos, „adj jelt“.

Nyikita zsebéből kis fakalapácsot vesz elő, s három erős ütést intéz a szegletben függő érczlemezből készült szűz anya (Bózsija mátyer) képének keretére, melyre ügyesen utánzott kutyaugatás felel. Az orvos és társa leeresztik fegyverőket. Nyikita feltárja az ajtót, mely egy hosszú nedves sötét folyosóra nyílik. Három alak jelenik meg az ajtóban. Egy magas karcsú fiatal leány, fekete, uszálynélküli posztóruhában, rajta egyszerű férfias szabású felöltővel, fején az úgynevezett nihilista kalappal (félmagas, keskeny karimájú fekete nemez kalap minden diszítés nélkül). Ot egy erőteljes fiatal ember követi, az orosz gymnasisták sötétkék posztójú, fényes gombú egyenruhájába öltözve; arczán, ruháján, mely sárral és vérrel van befecskendezve, a lefolyt erős küzdelem jelei mutatkoznak. A harmadik egyén egy fiatal katonatiszt, a Preobrazsenszkyezredből. Vállán, összevissza szakadozva függ hosszú, hamúszín posztójú, bő gallérú katona köpenye, mely alatt gondosan takargat valamit.

A fiatal leány egy székre veti magát. Nihilista-kalapját az asztalra teszi. Dús, aranyszőke haja vállára omlik, s köpenyt képez körűle. Jobb füle felett csekély sebből, piros vére folyik, melyet fehér kendőjével törülget. Visszautasítólag int az orvosnak, ki sebét akarja vizsgálni.

„Egybe gyűltek-e a testvérek?“ kérdé szilárdan. „Rád várnak csupán, bátor Nagyézsda“, felel Nyikita alázatos hangon. „Ereszd be őket.“ A szobában levő öt egyén arczát egy percz alatt fekete álarcz fedé. Az ágyban fekvő sebesűltet az orvos egy fehér lepedővel takará le.

Nyikita most egy penészes deszkaajtót tárt fel, melynek küszöbét tizennégy fekete álarczos egyén lépte át, közöttük hét fiatal nő, kiket üde, elénk idomukról lehete megismerni. Mind annyian fekete ruhában, és nihilista-kalappal fejökön. Egyikök, a magas nyulánk nő, vasból öntött huszas számot vett elő, s magasra emelé. Feleletűl mindannyian előmutaták a náluk levő, hasonló huszas-számjegyeiket. Ezzel igazolva valának.

Most szótlanúl foglaltak helyet hosszú, dúrva deszkákból összetákolt asztal körűl.

Nagyézsda magas, imposans alakja fent az elnöki helyet foglalta el.

„A huszas-tanács tagjainak határzatából“, szólt Nagyézsda, határozott csengő hangon.

A tagok egyike egy csomag iratot vont elő zsebéből, s az asztalra maga elébe helyezvén, írni kezde.

„A heti és helyi működés, valamint a működők lajstroma, a kerületi huszas-tanács főnökének rögtön beküldendő, mivel árulás üté fel fejét közöttünk“, folytatá az elnöknő. Az álarczos tagok néma fejbilintéssel fejezék ki helyeslésöket. „Társaink közül, a hatvanharmadik huszas-szám elárúlta jelen gyűlhelyünket. Mai önvédelmünk sikere, a harminczötödik huszas-számnak főérdeme. Egy nehéz

és három könnyű sebesült a tagok között. Az árúló hatvanharmadik huszas-számnak feje és a támadó két rendőrnek hullája egy ládába pakolandó, s azonnal útbaindítandó Szent-Pétervár felé Volkoff rendőr főnöknek címezve. Mindkét hulla mellére plakát tüzendő, következő felirattal: Ilyen véget ér az, ki a nihilistákat üldözi.“

„Helyes, elfogadtatik!“ mormogák a tagok egyhangúlag.

„A hullák elszállítása, szerintem három tagot igényel“, folytatá az elnöknő kérdőleg; „húzzunk sorsot“, s ezzel tizenkilencz golyót dobott egy nihilista kalapba. Köztük három fekete, a többi fehér.

A kalapba nyúltak sorban, s mindenki magasra emelé a kihúzott golyót. A három fekete golyó tulajdonosai felálltak, a többi tagok követék őket. A fentebb említett katonatiszt előlépett, szétt árta köpenyét, s a karja alatt tartogatott tárgyat komoly ünnepélyességgel helyezé az asztalra. E tárgy egy levágott fiatal ember feje volt. Nagy merev nyitott szemekkel s vértől csepegő fekete körszakállal.

„Halál minden árulóra“, mondá komoly méltósággal, bár némi borzadással az elnöknő.

„Halál!“ volt a tompa morajba elhaló válasz minden oldalról.

„Burmisztroff!“ sikolta mest fel egy szívrázó hang.

A tagok meglepetve fordulának egy pont felé. Az ágyon fekvő sebesült hölgy, lerántva magáról a fehér lepelt, merev szemekkel, őrült kifejezéssel bámult az asztalon levő levágott főre. Szeretett fiatal jegyesét ismerte föl benne. Még egy rekedt sikoltás és remegő kezei lázas stetséggel tépték le sebéről a kötést. Friss, meleg vére bőven bugyogott ki a tátongó sebhelyen, s végig folyt a fehér lepedőn, de még mielőtt tócsát képezett volna a piszkos padlón, már a sebesült halálhörgése vala hallható.

Az elnöknő és az orvos az ágyhoz siettek. „A tizedik húszas-szám volt, nincs, ő az enyészeté. A halálnak ritkán hiányzik a maga tagicuma“, szólt Nagyézsda kínos mosolylyal — s nyugodtan foglalta el ismét elnöki helyét. „A fekete golyók tulajdonosainak számjegye?“ tekinte most kérdőleg körül, a tagok között. „A húszas tizenkettő, huszonöt és harminczhárom“, felele három tompa hang.

A fiatal katonatiszt a huszas-huszonötödik szám. A gymnasista a huszas-tizenkettedik szám és egy őszhajú, polgári ruhába öltözött magas szikár alak, a huszas-harminczhármas szám újra felálltak.

A huszas-tanács jegyzője átnyújtá nekik a megírt plakátokat.

„Volkoff pétervári rendőrfőnök holnap este tiz órakor megkapja a huszas-tanács küldeményét“, mondá az álarczos katonatiszt, s az átvett plakátokat katonaköpenyének felálló, tenyérnyi széles gallérjába csúsztatá, melynek benső oldala zseb módjára, keskeny nyílással volt ellátva.

„Tanácskozásunkat e helyiségben nem folytathatjuk tovább, nem találom elég biztosnak. Meglehet a rendőrség eltűnt két tagja helyett új kémeket küld ki. Legközelebbi összejövetelünk és tanácskozásunk helyének megnevezése az Iverszkája kápolnában, holnap

este hét órakor a nagy perselynek, az oltár felől való jobb oldalán, lesz felírva. Fontosnak tartom, hogy mielőbb biztos gyűlhelyről gondoskodjunk. Az eddigieket kerülni fogjuk, mert valószínű, hogy az áruló hatvanharmadik huszas szám a többi helyiségeket is feljelenté", mondá az elnöknő.

„Mi történik a halottal?" kérdé az álarczosok egyike. „A folyosó végén, a rendes temetkező helyre vele", szólt egy másik tag. „Helyes. Az idő sürget", mondák a többiek.

Nyikita a véres lepedőbe csavargatá most az ágyon fekvő fiatal leány hulláját, s két álarczos tag segitségével a sötét folyosó végére czipelék, hol egy fáskamra ajtaját belökve, egy nyitott mély gödörbe ereszték le. Pár percz mulva tompa zuhanás tudatá a fenlevőkkel, hogy a hulla feneket ért, s a csatorna piszkos vize tovább sodorja a Moszkvá-reká (Moszka városát keresztül szelő folyó) hömpölygő habjai közé.

Az álarczos tagok most csekély időközönként kettesével vagy hármasával távozának e helyiségből nagy csendben és óvatosan.

Legutoljára Nagyézsda maradt. Szótlanúl inté magához Nyikitát. „Holnap este nyolcz órakor, a Tverszkáján találkozunk Nyikita! A csomó kulcsot mint rendesen hozd el magaddal." „Parancsod szerint lesz Nagyézsda!" s nagy martiális alakja csaknem földig hajolt meg az elnöknő előtt, kinek sugár termete a hosszú sötét folyosó végén csakhamar eltünt.

Moszkva városa még álomba van merűlve. Számtalan aranyos tornyán most villog végig az első napsugár, csak a tatár városrészben, a Tatárszkája mecsetjének sugár tornyáról hangzik messze a város zajtalan, piszkos utczáin a körüljáró muezzin szomorúan monoton kiáltása.

A történelem mutatja, hogy volt idő, midőn a franczia társadalom kitörő vulkanon tánczolt. Ehhez éles ellentétűl, az orosz birodalom egy része, az égő kráter tűzszikrái között mainap még csendesen aluszsza álmát és feudalis álomlátásaiban kikerűli figyelmét, hogy a nemzet társadalmi törekvései, néha a legbizárrabb előjáték után, ugyanazon egy czélban pontosúlnak össze

II. fejezet. — A kövek beszélnek.

Látván Párizst, Londont, Bécset, Berlint, Sz.-Pétervárt stb. az utazóra körülbelül egyforma lenyomást gyakorol eme városok nagyvárosias külseje, de látni Moszkvát az ó oroszok eme históriai emlékű, piszkos nemzeti fészkét, közel hétszázezer lakosával, többnyire meghatározhatlan, bizarr stylben épűlt háromszáz templomával és kétszáz kápolnájával, valamint rikító színekben diszlő megszámlálhatlan tornyával, tarka ódonszerű házaival, élénk zöld és veresre festett házfedeleivel, a templomok külső falain pedig tarka freskókkal, s többnyire arany lemezből vert fénylő toronytetőkkel: és mind-

járt Ázsia jut eszünkbe s az utazó első pillanatra önkénytelenül Chinában képzeli magát.

Moszkvának legérdekesebb és legnevezetesebb része az úgynevezett Krásznaja plóscsagy (veres tér). Egy a Kreml (egykori erőd a császári palotával) alatt elnyúló széles tér. Éjszaki részén az Iverszkája ódon várkapúval, melynek falához van építve a csodatevő Iverszkája szent szűz kisded kápolnája.

E csodatevő Mária a vastag bigottismus kézzel fogható eszköze, a sötétfejű és vakbuzgó moszkvai embernek csodált tárgya és Oroszország három metropolitája egyikének, a moszkvainak évenkint hatvanezer rubelnyi jövedelem forrása.

Ő a XIX. század szellemi vivmányainak előtte phantomként megjelenő árnyékában még mindig lázító butítással vet és bőven arat.

Hogy meddig arat? Ez idő kérdése. Az orosz nihilisták majd talán megfelelnek reá.

A krásznája plóscsagy keleti oldalán van, az ázsiai kereskedelemre oly nagy jelentőségű bazár. Homályos üveglemezekkel girbegurbán fedett tágas tér, ezer meg ezer alacsony és nyitott sátrakból készült utczáival, melyekben naponta milliókra rúg a kereskedelmi forgalom.

Érdekes a bazárban le- és felzajló, a legkülömbözőbb nemzetiségekből álló néptömeget szemlélni, melynek hasonmását manap Oroszországban már csupán Nyizsnyej-Nóvgorod városa mutatja fel. E bazárban láthatni a mákony élvezetétől beesett arczú chinai thea-kereskedőket; a hosszú kaftánban és tarka turbánban vagy fezben járó indolens kinézésű törököket; kiaszott sárgabőrű perzsákat, kik tolakodó élelmességgel tukmálják az utazóra nagy értékű pompás sál-kendőiket; a borotvált fejű, dupla-sapkás (a felső asztrachán bőrből készült igen magas süveg alatt a borotvált fejet egy kis kerek, lapos jermolka nevű sapka fedi) szikrázó fekete szemű és intelligens arczú tatárokat; a balti tengermelléki élelmes durva németeket, kik a németek erényeiből régen kivetkőzve, az oroszok minden hibáját elsajátították. Ezek közé vegyűlnek még a csuvas, cseremisz, osztyák, votyák, jakut, mongol, cserkesz, svéd, finn, kirgiz, örmény és más népek képviselői, s azután és főleg az oroszok sürögnek közöttük.

Szemben a bazárral van a Kreml kapuja, az úgynevezett Skpaszkije vorotá, mely szent hely, mivel jobbik oldalán van az Áthosz hegyéről ídehozott szent szűznek kápolnája. A kapun keresztül csak levett föveggel mehet át minden férfi, és maga a czár is megtartja e kegyeletes szertartást. Azon idegen után, ki e szokást nem ismerve, feltett kalappal indul a kapu bejárata felé, eszeveszetten fut a hosszú bőrkaftánba öltözött orosz kápolnaőr, s néha nem épen gyöngéden utasítja rendre az illetőt.

A Kreml kapuján áthaladva, első pillanatra legszembeötlőbbek a szemet kápráztató, arany lemezekkel fedett, kisebb-nagyobb tornyú, s különböző stylben épült vártemplomok. Külső falaikon fresko-

képek díszlenek, belsejökben pedig milliókat érő kincsek rejlenek; igaz gyöngyökkel és drágakövekkel nehézre kihímzett misemondóruhák, arany lemezekből készült s gyémántokkal gazdagon kirakott képek, és más drága szent tárgyak.

A magas Kreml közepén épült, czári palota ablakaiból, meglepő kilátás nyilik, a szétszórt, rikitó szinekben tarkálló, télen sötét ködben, nyáron vastag porfellegben uszó Moszkva városának egyik része fölé.

A vár udvari kápolnája megett szemlélhető a világ legnagyobb harangja, melynek állványa első Napoleonnak 1812-iki Moszkvába vonulása előtt, a lángok martalékává levén, maga a harang lehullott, s jókora darabon kicsorbult. A harangok emez óriása, azóta ugyanazon helyzetben maradt.

A várkapu előtti Krásznaja plóscsagy közepén épült Lóbnoje mjésztó (homlokhely), az orosz nemzetnek véres históriai emléke. Ez vasrácscsal kerített kis körönd, melynek közepén malomkőhöz hasonló márványlap áll, közepén csekély mélyedéssel; ebbe helyezte a hóhér az elitélt homlokát, mielőtt leüté fejét.

Mióta Oroszországban eltörültetett a halálbüntetés, mivel a Szibériába való tömeges deportálásnak korántsem vala oly vérlázitó hatása a nemzetre, mert az orosz kormány absolut uralkodásának sötét politikája könnyebben el takarhatá tetteit a nyilvánosság elől, azóta a Lóbnoje mjészto-nak vasrácsajtaja zárva van.

A Lóbnoje mjésztó-val szemben van Európának legtarkább és legbizarrabb stylben épült temploma, melyet Joann Grózny (János a Rettenetes) építtetett Vaszilyij blazsénnüj (áldott Vazúl) tiszteletére, s a kazáni tatár khánság elfoglalásának emlékére. E templom egyetlen a maga nemében: tarka, különböző szinekre festett, számos, hagymaalakban végződő alacsony tornyával, piros, zöld, sárga és kék keretű apró ablakaival, barnára és vörösre festett alacsony ajtaival, festett tulipán-virágos oldalaival, továbbá a téli hideg napokban kedélyesen füstölgő kéményeivel. Midőn az utazó az emberi elme szegény fantáziájának eme nevetséges, bizarr, egyedül álló árva müvét pillantja meg, könnyen elmosolyodik. E templom az izléstelenség monstruma.

Itt is, mint minden orosz templomban, a hivők bűneiknek bocsánatáért éjjel-nappal égetik a viaszgyertyákat. Kiki vagyoni állásához aránylag iparkodik bűneinek törlesztésére, például a gazdagok naponta, a szegények vagy kétszer hetenkint, a koldus pedig csak szombaton gyújt viaszgyertyát az oltár előtt, a polypkarú, óriási gyertyatartókba dugva azt, mély hajlangások, tömérdek keresztvetések és földreborulások közepett.

A templomok és kápolnák ilymódon tömérdek mázsa viaszgyertyát fogyasztanak el. Megjegyzendő, hogy e kereskedelmi czikk egész Oroszországban évenkint milliókat jövedelmez, és minthogy a viaszgyertyák készítése és eladása az orosz egyház kizárólagos joga, az orosz lelkipásztorság zsiros falatjainak egyike.

Szegény nép! Mikor fog néhány templomod dráma- és operaházzá alakúlni, hol emelkedett erkölcsi érzülettel fogsz nemes szórakozást keresni, s gondolataidnak felébredését ünnepled meg? Oh, hogy ezt tehessed, előbb dolgozni kell megtanulnod!

A Kreml-palota homlokzatán éjjeli tizenegyet üt az óra. Moszkva kihaltnak látszik.

A Veres-téren szokás szerint a Lóbnoje mjészto oldalán, egyhangú léptekkel jár le és fel az éjjeli őr.

A gyéren világított nagy tér négy ellenkező oldaláról, néhány sötét alak közeledik az őr felé. Az egyik most egészen hozzá lép, „Szabadság a haladás híveinek és irtó háború ellenségeinek“, súgja feléje. Az őr szó nélkül nyúl magas csizmaszárába, honnan egy vasból öntött, huszas számot mutat elő. Az előtte álló álarczos helybenhagyólag int feléje, s többi álarczos társával a körönd vasrácsozatához dőlve mély csendben várakozik. Néhány percz múlva új társak érkeznek, köztök egy-két nő is. Nem sokára vagy harmincz tag van együtt. Egyszerre egy vágtató lónak dobogása hallatszik a távol utcza szögletén, honnan pár percz múlva, egy nyulánk magas női alak érkezik gyalog. Nagyézsda az elnöknő. Fekete bő esőköpeny fedi tagjait. Jobb kezében fénylő tőr. Balkezével köpenye zsebében levő pisztolyát szorítja. Lihegve néhány halk szót vált egy-két társával. Most a többiekhez fordúl, kik körülötte csoportosúlnak.

„Kievi harminczas számú testvéreink elnökét Potyomkint s még tizennégy testvért, köztük öt nőt, ma este nyolcz órakor elfogtak. A Sztrélnya (egy Moszkvai nagyszerű nyilvános mulató hely) sürgönyei a kormánynak nemcsak szigorúbb, hanem ravaszabb intézkedéseit tudatják velünk. Bizottságunk bizalmi tagjainak éber működésére lesz szükségünk“, szólt Nagyézsda.

„Fontosnak tartom, hogy a moszkvai bizalmi tagok számát, tizenöt taggal szaporítsuk. Teendőink sokasága kívánja ezt. Kérem az elnöknőt emelje határzatra inditványomat a legközelebbi nagygyűlés előtt“, sürgeté az egyik testvér. „Az inditványozott tagokat jónak látom, csupán a moszkvai huszas számokból választani, mivel a viszonyok sürgetnek s nincs időnk, a vidéki kerületek kijelölt tagjait bevárni. A várakozás hátráltatná az intézkedések sikerét“, indítványozá egy fiatal női hang.

„Helyes. Elfogadtatik.“

„A kerületi tanács főnökének megbízásából tudtúl adom testvéreimnek, hogy Moszkvába szállíttatásuk alkalmával, meg kell mentenünk a kievi testvéreket. Mielőtt azonban előbbre haladnánk, az új tagok bemutatását indítványozom“, mondá az elnöknő.

Egy martiális alak lépett most elő a körből. Két más férfi követé. Az egyik polgári ruhába öltözött úri egyén, a másik pedig külseje után ítélve, a kereskedői osztályhoz tartozó, hosszú kaftánba öltözött félparaszt. A harmadik egy fiatal gymnasistanő.

„Mindnyájan értesültünk elszántságtokról“ — folytatá Nagyézsda

— „melyet a huszas szám elfogatása alkalmával tanusítottatok s ezzel kiállottátok a próbát. A negyvenedik huszas szám ajánlatára befogadunk társulatunkba, ha készek vagytok letenni a szokott esküformát és programmunk pontjait rendíthetlen önfeláldozással hajtjátok végre. Igéritek?“

„Igérjük és esküszünk“, felelé a három új tag ünnepélyesen. Az elnöknő most a programm következő szavait mondá eléjök, s ők szilárd hangon ismétlék utána.

„Vallom a nihilisták hitvallását: isten nincs!

„Ez a fogalom: isten a gyöngék önámítása és a lélek gyermekkorába való. Erő és anyag a felettünk álló és minket vezénylő hatalom. Az erkölcs relativ fogalom. Az aljast aljasnak tekinteni, de aljas szenvedélyek által soha le nem aljasodni. Ez az erkölcsi valóság. Az élet soha sem kezdődött és nem is végződik, mert folytonos átalakuló formákban folytattatik az anyagcsere által, és az élet nem egyéb, mint következetes szükségesség a természet örök rendjében. A szabadság és humanismus eszméjének gyakorlása biztosítja emberi létünk viszonyaiban felelhető személyes megelégedésünket. Kűzdelmeink czélja személyes boldogságunk és megelégedésünk biztosítása. Az elégedett életnek pedig főfeltétele a szabadság. A szabadság az absolut hatalomnak, a humanismus a háborúnak eltörlését követeli. Társadalmi küzdelmeink egyik czélja, az emberi jogok szabad gyakorlata lévén; ezt követeljük az eddig oly igazságtalanul elnyomott nőnemnek is. Nagy társadalmi czélok elérését nem csupán az általános, hazafias népérzület biztosítja, hanem inkább a vezénylő egyéniségek összpontositott szellemi ereje, tehát, hogy magasztos társadalmi czéljainkat kivívhassuk, és én is részben előmozdíthassam, nem véve tekintetbe sem rokonaimat, sem vagyonomat, sem éltemet, a nihilista-társulat tagjává szegődöm. E társulat főnökeinek parancsát pedig vakon fogom teljesiteni: mely társulatnak czélja a jelen fennálló társadalmi viszonyok és politikai állapotok megváltoztatása. Jelszava pedig: Le a zsarnokokkal és halál a haladás ellenségeire. Erre esküszünk!“

E szavak tompa morajba hangzának el.

„Igen le a zsarnokokkal“, szólalt meg az álarczos tagok egyikének érczes mély hangja. „Halál fejére még azoknak is, kik a haladás zászlaja alatt, a közvetitő constitutionalismus kormányformáját hoznák javaslatba. A constitutio nagyszerű politikai hazugság, mely az államéletben előbb-utóbb vagy az absolitismus útjára tér, vagy tiszta democraticus kormányformába megy át. Csakhogy az előbbinek átváltoztatása ismét ujabb szellemi küzdelmekbe, és véres áldozatokba kerülne“.

„Tekintsünk a múltba és tanuljunk“, mondá a fiatal gymnasista — „Oroszország történetének könyve gazdag vérrel beirt lapokkal, ilyeneket töltenek meg a mi történetünkkel“.

„Hát a szibériai szellőnek borzalmas susogását elfeledétek?“ szólt az elnöknő. „Az oda deportáltak egekig ható kínos fohászait,

melyekről nincs tudomása a történelemnek, mert nem teremhetett oly kéz, melynek tolla az utókornak átadhatta volna szenvedéseiket, sóhajaikat; mert féltek a zsarnokok, hogy e sóhajok sokasága képes lenne a véres hullákból képződő ingoványon épült trónjuk oszlopait megingatni".

„E hely" — mondá egy másik testvér — „a Lóbnoje mjészto, nem hiába neveztetik homloktérnek! Testvérek! E helyen, a hol állunk, a kövek beszélnek! Itt e helyen ezrenkint legyilkolva húnytak el őseink. Eme kőnek közepén, a mélyedés, szabadság szerető jobbjaink mártyrhomlokainak helye. Joann Grózny (János a Rettenetes) rendeletetére falkáńkint összefűzve négy hóhér fejezte le naponta hajnali öt órától kezdve, éjfélig fényes kivilágitásnál, szabadságért epedő apáinkat. A czár pedig az előttünk álló bástya falairól nézte e borzalmas munkát. Hülye arcza vad kaczajba torzult el, csontos kezei tapsokra emelkedtek a vérpatak láttára. Minden emberi érzésből kivetkőzve, újjongva étkezett (historiai adat) a bástya falain. E vérlázító kép kellemes időtöltésül és szini látmányúl szolgált tompa érzékeinek és ördögi agyának". „Oroszország véres történelmének ez csupán csak egy lapja. Fordítsuk el ama számtalan ehhez hasonló lapokat" — szólt újra Nagyézsda — „s állapodjunk meg ott, a hol a világtörténelem Péter czárt nagynak hazudja! Volt-e joga e zsarnok koronás főnek, hogy embervérben nyakig gázolva hozza be különben üdvös reformjait!? E ránk erőszakolt idegen civilisatio véres arczú satyrja folyton emberhússal táplálkozott és őseink párolgó vérét a részegülésig itta rá. Volt-e joga, kérdem, ilynemü áldozatok árán, bár tömérdek üdvösért, Oroszországot előbb temetővé alakitani át, hol a béke olajága helyett, csupán vad cziprus nőtt, intve az unokákat, hogy ne feledjék el, miszerint a haladás minden áldozatának jajjaira csupán a hazug kormány nyomorult gúnykiáltásai feleltek. Igaza van, az előttem szóló testvérnek. E helyen a kövek beszélnek! Itt ölette a nagynak csúfolt Péter czár naponta százankint a fellázadt streleczeket, azóta neveztetik e hely Veres térnek, mert a vér patakként folyt rajta."

„Le a zsarnokokkal! Halál a haladók ellenségeire!" dörgék a nihilisták egyhangúlag. „Az idő eljár, mondjuk az emlékeknek: aludjatok el egy időre", mondá Nagyézsda „és fordítsuk figyelmünket az élők felé. A huszas-kormány főnöksége elhatározza, hogy megmenti Patyomkint, a kievi harminczas számok elnökét, valamint a többi testvéreket is. Tény, hogy Moszkvába fogják őket szállítani. Titkos sürgönyeink erről már tudósítának. A főnökség magának tartja fenn a részletes rendelkezés gondját. A kivitelhez szükséges minden egyes húszasszám teendőjének utasításait annak idejében meg fogja kapni. A terv következő: Az orosz kormányt elnökségünk figyelmeztetni fogja hűséges alattvalói nevében, hogy bizonyos napon (melyen a kievi testvérek Moszkvába szállíttatnak) a ochótny rjad terén (vadász tér) a moszkvai egyetemi tanulók, a gyári mun-

kásokkal és kereskedőkkel szövetkezve, nyilvános tüntetést szándékoznak rendezni, és a kormányzónál egy a czárnak szóló folyamodványt átadni, melyben egyetemi reformokért esedeznek. A kormány minden ily jóhiszemü figyelmeztetésen mohón kap, ezt tapasztalásból tudjuk, mert többször sikerült a nihilistáknak ily uton fontos terveiket keresztül vinni. Kievi testvéreinket tehát valószínűleg a kerületi börtönépület hátulsó kapúja felé vezető úton fogják szállítani, nem pedig a főbejáráshoz vezetőn, az ochótny téren, hol csellel nagyobb csoportosulást fogunk szervezni, hogy elérhessük a főczélt, a börtön hátulsó kapújánál a kievi testvérek megmentését. A fő támadás tehát valószínűleg a kevesebb katonaerővel ellátott, hátulsó börtönkapúnál leszen. A részletes utasításokat a szokott módon juttatjuk a tagok kezéhez: azaz minden fő-húszasszámú testvér az általa ajánlott tíz tagnak osztja ki".

„Halál az árulókra!" hangzik mégegyszer a körben, s aztán árnyként tünedezének el a nagy téren keresztül az utczák különböző irányában.

III. fejezet. — Moszkvában az ördög kisért.

Az 1877. év april havában egy napon Moszkva városának közönsége különös hírre ébredt fel. A Moszkovszkije vjédomosztyi, e tekintélyes nagy lap, valamint a többiek is, de különösen a mindig élczesnek feltünni szerető Sztrekozá hetilap megbotránykozva hozták a hírt, hogy Moszkvában, a város legnépesebb részében, a pompás Tverszkáján, a general gubernatori palota közelében ördög kisért!

Európai államokban a XIX. században az emberi fül nincs hozzá szokva ilyesminek hallásához. A Gazetnüj pereúlok szegletén, mely Moszkvának legszebb épületekkel díszlő utczáját, a Tverszkáját szeli át, egy pompás három emeletes épület áll, mely előtt ezerekre menő néptömeg ácsorog.

„Ipátyij", mondá egy fiatal pórnő piszkos bundájába állig gombolkozva és bokáig érő rongyos bőrkaftánba öltözött férjének kezét erősen megszorítva. „Mondom neked, nem jó hogy ide jöttünk. Az ördöggel nem jó tréfálni, mert még majd minket is elvisz, vagy ha meglát, majd ránk ismer és hozzánk is el jön kisérteni. Mondják az ördögnek oly jó emlékező tehetsége van, hogy még ötven év mulva is ránk ismer."

„Hallgass Dúnya", felelé a férj, hidegvérűleg emelve bámész szemeit az általános figyelem tárgyára, a nagy házra, „te ezt nem érted? Nézd ezt a sok embert, a míg ezeket nem viszi el, addig nyugottak lehetünk mi is; ha majd a többit kezdi hordani, akkor ráérünk elfutni."

„Csak attól tartok, hogy mindjárt ijedtemben halok meg, ha egyszerre az ablakban vagy az erkélyen megjelenik. Ipátyij, hallottad-e, hogy tegnap kétszer jelent meg nappal, egyszer az ablakban, egyszer meg az erkélyen. Éjjel meg lámpafénynél háromszor is mutatta magát. A kik látták, azt mondják róla, hogy rőfnyi hosszú, vörös tüzes nyelvét csak úgy öltögette ki a szájából s ott a második ablak alatt álló Iván atya, a csornaja bózsija mátyer (fekete szűzanya) kápolnája bátyuskájának (papnak vagy bácsikának) a fejére pedig egy nagy téglát dobott le, úgy hogy ájultan vitték el innen. Ezért parancsolta aztán most meg a szent metropolita, hogy az Iverszkája Szűzmáriát hozzák ma ide, hogy űzze el innen az ördögöt, mert annak hatalma van felette.“

„Te ostoba asszony! Már hogyan gondolsz olyasmit, hogy a metropolita az Iván atya miatt rendelte ide a Szűzmáriát. Törődik is az olyan szegény pappal, ha meghal is, vagy nem is. Más oka van annak. Maga is attól fél, hogy elviszi az ördög, mert az ördög még a metropolitánál is hatalmasabb. Aztán meg hát az ördög jobban szereti a gazdagokat; mi értünk szegényekért csak akkor jön el, ha a lelkünkre van szüksége, ha már nincs mit égetniök a pokolban.“ „De hát ha a gazdagokat szereti, miért nem viszi el a gubernátort? Azt mondják, hogy a bátyuska czár után ő a leggazdagabb a világon.“ „Meg van annak a maga oka“, mondá Ipátyij fontoskodó arczczal. „A gubernátor legtöbb gyertyát éget el Moszkvában bűneiért.“

„Istenem! de jó is a gazdagoknak“, sóhajta fel most Dúnya, „ők kényök-kedvök szerint élhetnek. A milyen nagy a vétkök, annyi font gyertyát égetnek el a bozsija mátyer előtt, s aztán rendben van a lelkiismeretök. Nem úgy mint nekünk szegényeknek, kiknek alig jut egy vékony viaszgyertyára, s annak is egy kis szelyódkán (a nép kedvencz eledele, félig rothadt apró sós hal) kell meggazdálkodni az árát.“

„Figyelj asszony“, mondá férje, „ott jön a rendőrség.“

„Igen bizony, de csak lent a kapú alatt maradnak. Ott várják be a bózsija mátyer fogatát.“

„Igen ám, mert félnek az ördögtől. Azt mondják minap Moszkvának valamennyi csasztnüj prísztavja, rendőrfőnöke, a gubernátornál volt panaszon, hogy az összes rendőrök között egy sem akadt, a ki fel mert volna menni oda az emeletre az ördöghöz, azt mondták, hogy ők emberek ellen vannak fogadva, de nem ördögök ellen. Bizony Pétervárról kellett ide hozatni rendőröket, s azt mondják, hogy katonatisztek meg nemesek vannak közönséges rendőröknek öltözve, kik majd a házba kisérik a szűz Máriát.“

„Jól teszik a moszkvai rendőrök, hogy nem akarnak az ördöggel ellenségeskedni. Magam is úgy tennék. Menjenek a gazdagok és a blagarodnik (nemesek). Veszítsék el ők a lelkiüdvösségöket. Nem elég, hogy itt a földön mindent elvettek tőlünk, még a másvilágon is minket akarnak a pokolba szorítni. Hej pedig az ördög

megismeri ám azokat, kik a földön akarnak vele birkózni; halála után vinné is egyenesen a pokolba."

Most egyszerre oly nagy lett a zaj, hogy Ipatyij és Dúnyának lehetlen volt jellemző párbeszédöket folytatni. Az utcza szegletén egy csapat rendőr jelent meg. Széles bőrtokban levő kardjaikkal (sáska) jobbra-balra, durván taszigálva a népet, hogy utat csináljanak. Kinek? Az Iverszkája Szentszűz képének, ki saját fogatán jön, hogy kiűzze a házból az ördögöt. E szent Szűznek több rendbeli fogata, kocsisa, inasa, valamint három papból, hat diaconusból és tizenkét templomi énekesből álló udvari személyzete van, kik váltakozva folyton kisérik.

A nép most egyszerre a földre borúl, a férfiak fövegeiket veszik le fejökről.

Nyolcz ló van négyesével egymás mellé befogva egy colossális nagy üveges hintóba, melyben a Szüzmária foglalja el a hátulsó helyet. E Szűzmáriának csupán arcza és kezei vannak vászonra festve, ruhája arany lemezből készült. Nyaka borsónyi nagyságú gyémántokkal van tele aggatva. Széles drága aranykeretbe felállítva foglalja el egymaga a kocsi hátulsó helyét. A kocsi első részét pedig díszöltönyben egymás mellett űlve és tömjénezve két pap és két diakonus foglalja el. A bakon kopott, zsíros kék kaftánba öltözve, elhízott pofájú kocsis űl. Mivel fején tiszteletből a Mária iránt, föveget nem szabad viselni, a hideg ellen füleinek védelmeül piszkos tarka zsebkendővel van álla felkötve. Fény és árny, próza és poézis mindenütt karöltve járnak; de sehol sem oly szorosan, mint épen Oroszországban. A kocsis mellett két oldalt egy-egy templomi énekes űl, kik aként vannak felöltözve, a mint szűk fizetésökből telik. Azt mondják, a Szentszűz elég szűkmarkú szegény szolgáihoz, csupán papjait jutalmazza pazarúl. A kocsi hátulsó bakján két inas áll piszkos, nemzeti szabású bőrkaftánban. A Szűzmária lovairól pedig méltán el lehet mondani, hogy tempi passati. De azért a rájok bízott óriási jármüvet mégis csak elczipelik; csupán az ellen látszik kifogásuknak lenni, midőn a hátukon végig nyúló kopott kötelen, mely gyeplőt helyettesít, túlbuzgóságában nagyokat ránt a kocsis. A Mária fogata most a szegletház kapúja elé érkezett. A papok kilépnek belőle.

Az inasok készséggel emelik ki a mennybeli szűznek képét, s kezökben elég magasra emelve tartják, mialatt a papok két oldalára állnak, s a myrrha füstjével bőségesen ellátják.

A nép most egymáson tolakodva és gázolva nyomúl előre, s egymásután csókolják a Szűzanya arczát, homlokát, kezeit és ruháját. E jelenet teljes másfél óráig tart. Végre sorakoznak. A menet megindúl. Elül megy a két tömjénező pap, utánok a Mária képét viszik az inasok lehető magasra emelve. A Szentszüzet a diaconusok és énekesek követik, ezeket a mai dupla vodkától vagy talán a félelemtől kissé ingadozó tíz rendőr. Nagy sokára eltűnnek a kapúban s fölfelé haladnak a lépcsőn. Fenn a tágas lépcsőházban

oly jelenet várt rájok, melyben hatástalannak bizonyúlt a myrrha füstje és az arany ruhákba préselt Szűzmária; és erősebb volt az orosz papok és rendőrök idegeinél is.

A legfelsőbb lépcsőn háromlábú nagy vasserpenyőben, parázstűz között két ördög izzó vörösre tüzesíté nyársaik végét. Costume-jök kissé különös vala. Fekete bőrük fénylik a tűznél. Hosszú farkuknak a vége bozontos kóczos szőrbe végződik. Fejökön két óriási szarv terpeszkedik. Fülig hasított szájukból fél rőfös égő nyelv lóg ki. Kaján szemeik pedig szikráznak. És csodák csodája valóságos kaczajra fakadnak, midőn a remegő processiót közeledni látják. A menet egyszerre réműlve áll meg. A két ördög izzó nyársaikkal szuronyt szegezve indúl eléje.

A processió tagjai visszariadnak és egymáson keresztül bukdácsolva, eszeveszetten ordítva rohannak lefelé.

Majd egy lövés dördűl el és a feltünően finom arczú rendőr halva gördűl le a lépcső aljára. Ezen rendőrnek öltözött egyén, Golóvkin lovas hadnagy volt. Kint a nép ezrivel csoportosúlva ellepte az utczákat s feszűlt kiváncsisággal várta a történendőket. No, de a mit látott, azt még sem várta. Látta a futás és menekülés közben összetört, de mégis megmentett Szűzmária képét, melynek hosszú javításra lesz szüksége, követve a réműlt arczú és zilált hajú papok által, kik futás közben elveszíték fövegeiket és az ezüst füstölőket; látta az ijedtökben egymásról letépett ruhájú diaconusokat, a remegő és szégyenkedő rendőröket, kik sietve, legelőször szélyedének el a tömegben.

Ezeket nyomban a Szentszűz udvari kisérete követé, kik sebbel-lobbal ültek belé az orosz bigottismus szent bárkájába, Szűzmária öblös kocsijába.

A nyájas olvasó azonban térjen vissza vélem. Épen jókor lépünk be az elhagyott üres házba, melyből minden emberi lélek már egy héttel ezelőtt kiköltözött.

Az első emelet egyik tágas termében még rövid időre szemlélhetjük az ördögöket, kiknek egész társasagát leljük itt. Még pedig nem ördögileg ember kínzással elfoglalva, sem pokoli tűz körűl sütkérezve, hanem az alig remélt sikertől igazán örvendezve.

A két ördög azonban csakhamar ördögi costume-jöket levetvén, ismerősöket lelünk fel bennök. A nihilisták két buzgó tagját. A Preobrazsenszky-ezredből levő huszas számú katonatisztet és Nyikitát. Rövid idő multán egy me'lékajtón negyven huszas-számú álarczos testvér lép be. Közöttük Nagyézsda elnöknő alakját rögtön felismerjük. Halk „éljen"-t mormoltak a ház ördögei az elnöknőnek, mert az egész az ő eszméje volt, s a kivitel sikere is az övé.

„Az igaz ügyért szeget szeggel!" válaszola mosolyogva az elnöknő, és a melléke'erembe komoly, de rövid tanácskozmányra gyülekeztek egybe.

IV. fejezet. — A moszkvai negyedik nőgymnasium.

Hogy a nő ép oly képes komoly tanúlmányra, mint a férfi, ez régen befejezett vitatás tárgya. Ezt fényesen bizonyítja még azon kímutatás is, hogy az egyforma programmú orosz fi- és nőgymnásiumok nemcsak egyenlő sikert mutatnak fel, hanem hogy a gymnasistanők között több genialis, fáradhatlan kitartású és példás szorgalmú tanulónő van, mint a figymnásiumokban.

Az orosz kormány a nőgymnásiumok felállításával, mindenesetre dicséretes úton vitte előbbre a haladás zászlaját, s Európában követésre méltólag indúlt előre; de nagy hibát követe el, midőn a humanismus követelményeinek egyrészt eleget akarva tenni, másrészt pedig ingadozó következetlenséggel a haladás útján, nemcsak hogy fele úton megállt, hanem az eddig tett engedmények egy részét vissza is vonta.

Az 1876-dik évben kelt ukáz folytán többé nincs megengedve az orosz gymnásiumok felsőbb osztályait bevégzett tanulónőknek a svajczi egyetemeket látogatni és az orvosi facultás hallgatóivá lenni s egyáltalán nem szabad külföldön orvosi vagy más tanulmányokat vgéezniök.

Ezen ukáz kelte előtt az orosz bankok, vasutak, távirdák stb. hivatalainak betöltésénél eléggé ffgyelembe vétettek a kellő képzettséggel biró női folyamodók. Most ez is megszünt, csupán a távirdánál engedtetik meg, hogy a hivatalnok mellé segédül leányát vagy nejét is ki lehet nevezni. Ez nagy elkeseredést szült, mely részben előmozdította a nihilisták törekvéseit.

A moszkvai negyedik női gymnásium abban a hírben állott, hogy legtöbb genialis és szorgalmas tanulója van.

Főnöknője (nacsálynyicza) az irodalmi működéséről ismert Arina Feodorovna herczegnő, kit az orosz tudományos világ és az aristocraticus körök tisztelnek, a vezetése alatt álló gymnasistanők pedig rajongva imádnak.

Egy eléggé derült májusi napon, mely hónap Oroszországban néha öt foknyi hideget is hoz magával, bár közben néha igen szép napokat is, a negyedik nőgymnásium palotaszerű épületének pompás tágas kertjében, a déli tizenkét órától egy óráig tartó szűnóra alatt, igen vigan folyt a kisebb gymnasisták futkozása és zajos csevegéseik közben a nagyobb tanulók sétája.

Az osztály felügyelőnők (clásznaja dámák) kollegiális egyetértéssel az üveges nagy pavillonban foglaltak helyet, szivarozva és vidám csevegésbe merülve. A tárgyból nem fogynak ki, mert mindannyian elmések, sőt többnyire csinosak és fiatalok is. A pavillonból éber figyelemmel kisérik a figyelmök alá helyezett, futkározó, pajkos leánysereget.

Közelebb szemügyre véve e hölgyeket, a gymnásiumi disciplina eme felkiáltó jeleit, több ismerős hang üti meg füleinket és több

alak tűnik fel emlékeztetőül a nihilisták gyűléseire. Egyre azonban csalhatlanúl ráismerünk: Nagyézsdára, a huszas számú tanács elnöknőjére. Most van alkalmunk bővebben szemügyre venni.

Nagyézsda magas karcsú termetével s arányos kerekded tagjaival méltóságteljes, felséges alak. Aranyszőke vastag fonatokba font haja nem szorúl a mai undoritó divat gyámolitására, mert oly dús, oly tömött, hogy szinte súlyként nehezedik fejére. Magas domború homloka, könnyen hajlott szabályos orra, kerek ívben végződő, tömött szemöldei alatt levő mélabús nagy kék szemei, és bár kissé széles férfias álla, valamint kicsinek épen nem mondható szája, de piros üde ajkai, és kifogástalan fehér fogai, ha nem is különös szépségnek, de minden esetre jelentékeny egyéniségnek tüntetik föl. Mi már ismerjük őt.

Midőn mélabús kék szemeinek golyói egyszerre kitágulnak, fellángol bennök ama tűz, melynek hatalmával oly könnyen lángra lobbantja a szenvedélyeket embertársainak keblében: a hazaszeretetet ép úgy, mint a leghatártalanabb fanaticus gyűlöletet.

Mély csengő hangja és eleven meggyőző szép előadása, önkényt magával ragadja hallgatóit. Igen, vegyük figyelembe még magas domború homlokát, mely gazdag szellemét és ritka észtehetségét árulja el, valamint szigorát csukott ajkainak, orrának finoman hajlott arányossága sok akaraterőt, férfias álla pedig határozott jellemét tüntetik elő.

De ideje, hogy figyeljünk a félben szakadt beszélgetésre.

„Nagyézsda Ivánovna!“ szól hősnőnkhez egy halvány collegája. „Miért nem jött el tegnap este a clubba? A felolvasás igen érdekes volt. A tudós többnyire nagy nőközönség előtt tartja felolvasását“.

„Nem értem rá. Mi volt a felolvasás tárgya?“

„Azt mutatgatta, hogy az emberi agy súlyban nyer a gondolkodás és tanulás által. Továbbá arról szólott, hogy mivel a nők gyengébb testi erővel vannak megáldva mint a férfiak, tehát kevesebb agygyal is, valljon képesek-e a szellemi téren egyforma haladást tanúsitni?“

„Oh, az istenért, Varvára Nikolájevna, ne hozza szőnyegre e tudós zamatú vitát; tegnap óta emésztetlenül fekszik agyamban a mennyisége és minősége“, szólalt meg a körből egy eleven, pajkos kinézésű fiatal collega, mialatt hófehér kis puha kezében tartott cigarettejét gyújtá meg.

„Ugyan szégyenelje magát Márja Pávlovna ily nyilvános gyengeségi bizonyitványt állitani ki saját agyáról.“

„Azt hiszem sokkal érdekesebb volna Nagyézsda Ivanovna előtt megemlíteni azt az esetet, a mi a felolvasás után történt?! Gymnasiumunk pedans physicatanára komolyan közeledett egy fiatal úrnőhez, kiről azt hitte, hogy Nagyézsda Ivánovna, és arra ajánlkozott, hogy haza kiséri a gymnasiumba.“

„Oh az igaz, hogy kissé comicus jelenet volt“, kaczaga most

fel egy másik collega. „Én közel űltem s jól hallottam, midőn a fiatal hölgy mellett ülő öreg tábornok előbb nagy szemeket meresztett, azután következő szavakkal pattant fel: Az ördögbe, uram, ön megbolondúlt, hogy leányomat akarja haza kisérni, hiszen mi nem ismerjük önt?!“

„Ha, ha, ha!“ nevetett pajkosan az előtte szóló. „Mily buta képet vágott a szegény tanár ijedtében, mikor a tábornok karjára fűzte leányát, s tovább ment vele! pedig azt hiszem, hogy tanár collegánk a felolvasásra is azért ment, csak hogy Nagyézsdát vissza kisérhesse! Egy időre elmegy a kedve lovagias szolgálatát felajánlani és Nagyézsda Ivánovna kék szemei után epekedni! Hahaha!“

„Ez azután hatalmas képzelődés“, válaszola Nagyézsda dorgáló hangon.

„Persze a napot csak távolról lehet imádni, mert közele megvakít és éget.... Mondták azelőtt az érzelgős költők. — Brrrr! mily időszak volt az! émelygős poézisával!“ felele a pajkos.

„Részemről modern irodalmi hőseink némelyikének isteni brutalitását is többre becsülöm“, szólalt fel egy nagyon positiv jellemű hang a körből.

„Én is hajlandó vagyok megbocsájtani, még ha plebejusi nyerseségbe megy is át ezen irodalmi hang, mert szeretem e nemét a nagyszerűnek“, felele egy másik.

„Mióta a költészet nem tárgyias elbeszélő és naiv, hanem alanyi, reflectáló és lyrai, méltánylom a költőket“, mondá Nagyézsda.

„De mondja csak Nagyézsda Ivanovna, nem kiváncsi az okozatot tudva, magára az okra is, mely szegény kopasz imádóját ily zavarba hozta?“ nevete ismét az előbbi.

„Halljuk, halljuk! ez érdekes“, szólaltak meg többen.

„Tehát tudja meg, az a fiatal hölgy annyira hasonlított önhöz, hogy engemet is bámulatba ejtett. Második Nagyézsdát véltem magam előtt látni! Tartása, termete, haja, sőt még ama piczike lencse is ajka felett, minden, minden oly hasonló önhöz. Képzelje, köszönteni akartam, de nem nézett felém; meg voltam győződve, hogy önt látom az öreg tábornok mellett, csupán világos színű elegans öltözéke tünt fel előttem, mivel megszoktam önt mindig férfias szabású fekete öltözékben látni.“

„Különös! Valóban különös! Sokszor hallám már említni e sajátságos hasonlatosságot“, felelt elgondolkozva Nagyézsda. „Arina Feodorovna főnöknénk is több ízben emlegeté, hogy ismeri azt a hölgyet, sőt beszélt is rólam. Említé, hogy az a kisasszony igen kiváncsi engemet látni. Valóban különös játéka a természetnek!“

„Jön a herczegnő“, kiálta most fel egy fekete hajú, barna arczú, epés kinézésű elég csinos felügyelőnő, ki eddig egy szóval sem vegyűlt a társalgásba.

„Sokszor feltűnt már nekem, hogy Praszkóvja Petróvna szemei mindig legelőször pillantják meg a herczegnőt, mintha mindig őt lesné; pedig úgy tudom, hogy mindnyájunk között, kik Arina Feo-

dorovna herczegnőt imádják, csupán ön képez kivételt. Ön épen nem rokonszenvez vele", mondá odavetőleg Nagyézsda.

„De mi bírja önt ily állításra?" felelt az illető boszús elpirulással, „én mindig határtalan tiszteletet tanusítok a herczegnő iránt.

„Tiszteletet tanusítni iránta önnek kötelessége, de ez még nem szeretet, sőt kevesebb a legcsekélyebb ragaszkodásnál is."

„Én soha sem adtam okot társaimnak ilynemű taglalgatásokra, pedig már harmadszor részesülök benne e gymnasiumban töltött rövid szolgálatom alatt. Jövőre határozottan visszautasítok ily téves föltevéseket", mondá hidegen és kihivólag.

„Nem hiába gyanítjuk, hogy ő a kormány kéme közöttünk", sugá egy felügyelőnő szomszédjának, de nem oly halkan, hogy el ne jusson Praszkóvja Petrovnának füleihez a hang. Egy sujtó és gyülöletet villámló tekintet volt rá a válasz.

A herczegnő épen e pillanatban ért a pavillon ajtaja elé. A felügyelőnők tiszteletteljesen felállva üdvözlék, mire szokott nyájas mosolyával felelt. E perczben a pavillon nyitott ajtaján gyönyörű hófehér, hosszú szőrű, kövér kis pincs-kutya futott be: a herczegnő kedvencz kutyája, Zóra. Praszkóvja Petrovna villámsebességgel tett pár lépést a kutya felé, kezében tartva jókora czukordarabkát, de midőn meg akará fogni, a kutya erős csaholással ujjába harapott. Ugyan e pillanatban a herczegnő halotthalványra változva az ajtó kilincsébe kapaszkodék, s réműlt kifejezéssel kiálta: Ne nyúljon kutyámhoz! Nagyézsda is elhalaványodva, egy sokat jelentő pillantást váltott a herczegnővel.

„Mennyire megijesztett ön, Praszkóvja Petrovna; az én kutyám nem tűri, hogy rajtam kivűl valaki érintse, és ön ezt már másodszor teszi; pedig figyelmeztettem reá!" mondá a herczegnő szigorú hangon. „Nagyézsda Ivánovna! Értesültem, hogy önnek nevelő anyja, az én régi barátnőm, halálos ágyán van. Önnek szabadságot adok az elutazásra, este nyolcz órakor jelentse magát nálam. Ön pedig Praszkóvja Petrovna, ma délután öt órakor veszi parancsomat.

„A kedélyes beszélgetésre", fordúlt most a felügyelőnőkhöz, „melyet a szűnóra végeig akartam önökkel folytatni, ezúttal képtelen vagyok, annyira megijesztett Praszkóvja Petrovna vérző újja. Legyen szíves Vjera Júrjevna, tudassa szolgámmal, hogy rendelje elő fogatomat s itt keressen fel, mivel addig itt végzem sétámat."

Ezzel a herczegnő előbb Nagyézsdát maga mellé intve, s kutyája által követve sétájára indúlt. Rövid idő alatt szolgája csaknem földig hajolva, jelenté, hogy elő állott a fogat. A herczegnő gondosan ölbe véve kutyáját, a roppant nagy ivezetű kapú alatt beűlt kocsijába s elhajtatott a gymnasium épületéből.

A szünóra vége felé közeledett. A felügyelőnők az osztályokba sürgeték a fekete köténves, barna egyenruhájú növendékeket. Praszkóvja Petrovna maradt utóljára, egy örmény születésű tifliszi társnőjével csendesen követve a tanulónőket, s mielőtt elváltak volna egymástól, sokat jelentőleg sugá társának: „Pulcheria Jericzova nem

különös-e ön előtt is, hogy a herczegnő kutyáját nem szabad érinteni? Feltünő, hogy e kutya mily vastag bundát hordoz! A drága herczegnő! mily halvány lett ujjam láttára! Majd megtudom mindennek az okát!" mormogá fogai között, s osztályába indúlt, hová kevés idő mulva belépett az előadó tanár, (ezen leczkén véletlenből épen nem tanárné volt jelen) és Praszkóvja Petróvna felügyelői minőségű pedans szerepe megkezdődött. Az órának, illetőleg a leczkének vége lett. Az osztály, e kis zajongó testület, zúgni kezde, s így a tanárnak alkalma volt észrevétlenül eme szavakat súgni Praszkóvja felé: „Semmi újság?" „Sőt ellenkezőleg. Fontos közlendőim vannak!" „Positiv adatok?" „Majdnem —" „Miért nem iparkodik végre czélt érni! Tudja, hogy csak akkor nyeri el Nagyézsda helyét." „Nagy gyanúm van, mely fontos fölfedezésre vezethet." „Tehát holnap a szokott helyen felkeres ön engem a clubban. Az utolsó kártyaszobában, a második asztalnál helyet tartok fen kegyed számára." Ezzel elváltak.

Ugyan e napon délután öt órakor Arina Feodorovna herczegnő dolgozó szobájában íróasztala előtt ült. Arcza, mely máskor csupa kedélyességet és jóindulatot fejez ki, most gondteljes. Kisded kerek kövér alakja meggörnyedve sülyed kényelmes karszékének párnái közé. Apró mélyen fekvő és szikrázó fekete szemei a nyitott ablakon át látható darabka égboltozaton függnek, mintha a felhőkből akarná kiolvasni töprengő lelkének megnyugtatására a választ. — Csupán jóságot kifejező megjelenéséhez ellentétül kis kövér kezei ökölbe szorítva nyugszanak térdein. Ajkai körül, melyek formájok után ítélve, a természettől folytonos mosolyra vannak teremtve, szigorú vonás mutatkozik.

Úgy látszik, hogy a herczegnő gondolatai most egyszerre határzatra érlelődtek. Feláll, sebesen fel s alájár néhányszor tágas szobájának tükörfényes padolatán és a pompás tifliszi perzsa szőnyegeken. Végre csenget s a belépő szolgának parancsot ad. Pár percz mulva az alázatosan belépő Praszkóvja Petróvna áll vele szemben.

Lelke mélyéig hatni akaró, éles, szúró tekintettel szemléli a herczegnő. Praszkóvja alázatosan meghajolva és lesütött szemmel áll előtte. Egy teljes perczig állnak így szemben, szótlanúl, némán. A herczegnő most az íróasztalhoz lép, onnan egy összehajtott papircsomagot vesz kezei közé s azt Praszkóvja felé nyújtva, hideg, kimért, lesújtó hangon e pár szót intézi hozzá: „Íme itt vannak bizonyítványai. E percztől fogva kegyed el van bocsájtva a gymnasiumból."

Most megváltozott a helyzet.

A herczegnőn, ki meggyőződése folytán, szigorával helyeset vél elkövetni, de a minek kivitele ránézve mégis terhes és kellemetlen, meglátszék e helyzet nyomasztósága. Ily érzelmek között áll most Praszkóvja előtt, míg emez felegyenesedik; boszú- és gyűlölettől lángoló tekintetével csaknem fölemészti, megégeti a herczegnőt, kin egy perczig még megvetéssel tekint végig, büszkén

hátraveti fejét, keskeny halvány ajkait gúnyoros mosolylyal összeszorítva, a milyen alázatosan lépett be, ép oly gőgösen és felegyenesedve távozott. Nem sokára elhangzottak Praszkóvja Petróvna léptei. A herczegnő fellélegzett. Egy nehéz sohaj feszíté erős mellét. Ő még akkor született, midőn divatban volt a sentimentalismus, bár saturálva van a XIX-dik század positiv eszméivel, de nevelésének befolyását helyzete, az időnek rágyakorolt hatása és a haladás követelménye nem írhatták ki végkép lelkéből. Szó nélkül űlt most íróasztalához és esti nyolcz óráig félbeszakítás nélkül dolgozott.

Pontban nyolcz órakor Nagyézsdát jelenték be nála. A herczegnő most egy mellékajtót tárt fel, mely szűk keskeny szobába nyílt. Ide léptek be Nagyézsdával. A herczegnő pamlagra űlt, melynek egyik szegletében édes álmát aludta szép kis fehér kutyája. Míg Nagyézsda gondosan előre tolta az ajtó reteszét, azalatt a herczegnő egy a zsebéből előhúzott finom ezüst ollóval fegyverzé fel magát. A kis kutya látva e szerszámot, vidám farkcsóválással ugrott fel kényelméből, s mint a ki jól ismeri már a készületek czélját, a herczegnő kezét nyalogatva feküdt úrnője ölébe. Nagyézsda most átvevé az ollót, a herczegnő pedig ölében tartva a kutyát, hozzá kezdtek — a kis kutya köpenyének felfejtéséhez.

A felfejtett nyiláson benyúlt a herczegnő, s egyenként előszedegeté a nihilisták között kiosztandó rendeleteket és többféle titkos iratot. A műtét után egészen kivetkőztették a kis kutyát bő felöltőjéből.

A kutya nagy fehér finom bundájától megszabadúlva, most mint egy sima, rövidszőrű közönséges ebecske, vigan ugrálva és csaholva futkározott ide s tova a szobában, és felhasználta szabad mozgásának perczeit, míg úrnője Nagyézsdával a kivett iratokat két nihilista kalap bélésébe helyezé el.

Egy csomó iratot vont most elő a herczegnő ruhájának mély zsebéből, melyet Nagyézsda segítségével ismét a kis kutyának felöltőjében helyezett el, s a kis ebet újra elegáns felöltőjébe bújtatták, nem törődve azzal, hogy mily szomorúan nézte végig e műtétet.

„És most tessék a kormánynak másodszor is elrendelni lakásomon a házmotozást!“ mondá nevetve a herczegnő.

A kis kutyát előbb gondosan bezárva, a szűk szobát elhagyta a két elvtárs. Előbb azonban nihilista-kalapjaikat fejökre illeszték s fekete eső-köpenyeikbe burkolózának. Majd a herczegnő hálószobájába léptek, s a nagy ruhaszekrény ajtaját kinyitva, abban mind a ketten eltűntek.

De mi e szekrényben is követjük őket!

A szekrény belsejéből csigalépcső vezet a kertbe. Ajtaját Nagyézsda gondosan becsukta és kulcsát elrejté. És most a nagy kertet keresztűl szelve a sötétben egy rozsdás kis vasajtóhoz értek, melyen keresztűl szűk sáros utczácskába jutának. Itt nesz nélkül végig haladva, a közel eső Csugunnüjmoszton (vas híd) bérkocsiba

űltek és sebesen hajtatva eltűntek a sötét éjszakában. Hová? Nem nehéz eltalálnunk. Épen mára van összehíva a nihilisták nagygyűlése.

V. fejezet. — Egy orosz úrilak 1854-ben.

Engedje meg a nyájas olvasó, hogy figyelmét a jobbágyi viszonyokra intézhessem, melyeket Sándor czár 1861-ben megszüntetett.

Az orosz földesúr vagyonát nem évi jövedelme, sem földjeinek terjedelme szerint becsülték meg, hanem parasztjainak száma szerint. Azaz hány száz vagy ezer lélekkel bír. A jobbágyok elköltözését nem engedték meg.

Mivel a törvény alig határozta meg, minő kölcsönös kötelességek legyenek a jobbágyok és a földesuraik között, a földes urak patriarkai biráskodást gyakoroltak. Parasztjaikat valóságos rabszolgáknak tekintve a pénzbírságot és néha a legkegyetlenebb testi büntetéseket alkalmazták.

A törvény, nem hogy védte volna a pórokat uraik igazságtalanságai és hatalmaskodásai ellen, sőt midőn a földesurak parasztjaikat, mint valóságos rabszolgákat, árúba bocsájták, a kormány hivatalnokai dijakat is szedtek ily eladások után. Hogy parasztokat el lehet adni föld nélkül is, ezt az 1675. október 13-án és 1682. junius 25 én kelt ukázok is megerősíték.

A földesurak eladhaták parasztjaikat családostól és eladhaták egyenként is, kényök és tetszésök szerint.

A pór urának engedelme nélkül még a hadseregbe sem léphetett; de ha mégis megtette, hogy a sörnyű üldözések elől menekűljön: a hatóság nem egyszer kegyetlenül megkancsukázta és Szibériába az ólombányákba küldette. A szegény parasztnak csak tűrnie lehetett, de még panaszkodnia sem volt szabad. Az 1767. augusztus 22. ukázban a kormány nyilvánosan megparancsolja, hogy azon paraszt, ki földes ura ellen panaszt mer emelni, kancsukára ítéltessék és egész életére a nercsinszki bányákba deportáltassék.

Az 1765. január 17. és az 1766. január 28. ukáz pedig azon joggal ruházta fel a földesurakat, hogy minden törvénykezést mellőzve, ellenszegűlő parasztjaikat, élethosszig tartó rabságra Szibériába vagy akár a bányákba küldhessék.

A hatóságok tehát sohasem avatkoztak a földesurak biráskodásába.

Hogy mily hajmeresztő kegyetlenségeket vittek véghez birtokaikon egyes urak, és mily nerói szörnyeteggé vált egynémelyikök: az oroszországi törvénykezés régibb iratai számtalan példában tanusítják. Nem egy Szaltükoffné volt közöttük, ki nő létére tíz év alatt százharmincz parasztot, nőket és nyolcz—tíz éves gyermekeket is, a legembertelenebb kinzások között életett meg saját udvarán.

A földesúr annyi férfit, nőt vagy gyermeket választott ki udvari szolgálatára, a mennyire szüksége volt, e parasztokat dvoróvü-

je-knek nevezték (az udvarbeliek). Ezek a szó szoros értelmében házi rabszolgák valának, kik nem kaptak bért, földesurokat nem változtathatták, törvényes jogokkal alig bírtak, urok kibérelhette és eladhatta őket a fenálló törvény legkisebb megsértése nélkül. Ha a földesúrnak tetszett engedélyt adni egyik vagy másik parasztjának, hogy a városban valamely mesterséget tanúljon, vagy kereskedő lehessen, ezen engedélyért évenkint pénzbeli adót fizettetett magának. Ezeket abrakosoknak nevezték.

Számtalanszor megtörtént, hogy az ügyes paraszt garasos tárgyakon kezdve kereskedését, később bőrökön, theán vagy egyéb jövedelmező árúczikkeken végezte és milliókat gyűjtött magának. A roppant évi adót pontosan fizeté urának, de mégis titokban kelle tartania kincsének nagy részét, mert különben ura elkoboz-hatta és őt magát is némileg civilizált családjával együtt udvarába visszaparancsolhatta, hol a dúsgazdag, kényelemhez és uraskodáshoz szokott rabszolga, gyermekei és felesége ép oly szolgálatokat végeztek mint a többiek.

E házi cselédek száma minden földesúri háznál rendkivül nagy volt. A dvorovüje-kből választotta és tanítatta ki a földesasszony a komornák, szobaleányok, dajkák, varrónők és himzőnők, szolgálók, gazdasszonyok, valamint a baromfi-udvar összes személyzetét. A férfiakból kerültek ki az inasok, vadászok, lovászok, szakácsok, kocsisok, kertészek. Ezeken kivül még egy egész legió öreg ember, agg nő és már hasznavehető gyermek alkalmaztatott, kik mind az uraságí kastélyban kaptak ellátást.

A nős háziczelédek bizonyos mennyiségű élelmi szereket kaptak havonkint és ruházatra való szövetet évenkint, továbbá kis káposztás- és kender-földet, melyet csupán szombaton délután s vasárnap lehete müvelniök. Különben folyton az udvarban kelle lakniok és a házi szolgálatokat végezniök; ezt tevék gyermekeik is, a mint annyira felnőttek, hogy használhatók lettek.

1861-ben február 19. kelt a törvény, mely 21 millió orosz parasztot tőn szabaddá. A házi cselédek még két évig tartoztak uraikat szolgálni. A czári manifestum kijelenté, hogy:

1-ször. A parasztok a szabad falusi osztály polgári jogainak azonnal részeseivé válnak, s az urak hatalmát a községi önkormányzat helyettesíti.

2-szor. A falusi községek, a mennyire lehet, megtartják azon földet, melynek most tettleg birtokában vannak és kárpótlásúl a földesúrnak bizonyos évi díjat pénzben vagy munkában adjanak.

3-szor. A kormány hitelt, kölcsönt szerez a parasztoknak, hogy megválthassák földjeiket, vagyis hogy tulajdonúl megvehessék azt a földet, melyet a földesúr használatúl adott át nekik.

Természetesen e jótékony rendelet egyszerre roppant változást idézett elő a pór életében, emberré tette a nyomorúlt rabszolgát. Történetünk az ukáz előtti időkre vezet vissza, a sötét szomorú napokra.

A Moszkva-vidéki Ivánovka falvánál terült el Voronczoff herczeg nagy birtoka, melynek egyik részén a park környezte ódonszerű úrilak áll. Sok mindenféléről híres kastély. A többek között arról is, hogy annyi ablak van rajta, a mennyi nap az évben: tehát háromszázhatvanöt. Az öreg Voronczoff Feodor herczeg már rég elhunyt. Erélyes özvegye három gyermekével rendesen e birtokon tölté a nyár egy részét. Fia Nikolaj huszonkét éves, idősb leánya Vjéra, férjezett Szuvóroff herczegné, harmadik gyermeke pedig a tizenhat éves angyali jóságú Arina herczegkisasszony. 1854-ben egy szép nyári estén, a szokottnál is élénkebb sürgés-forgás, lótás-futás volt a kastély udvarán. A herczegnő leányaival együtt a szomszéd földbirtokoshoz rándult a ház asszonyának névnapját ünnepelni. Az ily ünnepek több napig tartanak. A fiatal herczeg Nikolaj Feodorovics arra akarta használni ezt az időt, hogy víg barátaival igazi nőtlen stilusú mulatságot rendezzen.

A víg czimborák nagy része csakhamar megérkezett. A nagy étteremben a hosszú asztal körül élénken folyt a társalgás. Italtól felhevült arczokat is lehete látni, midőn az ajtóban egy mosolygó vörös képű, hirtelen szőke hajú és szakállú, zömök egyéniség jelent meg.

„Hurrah! hurrah! megjött a húmor!“ kiáltá vagy inkább ordítá az egész társaság egyszerre. „Már nem vártalak Szpjesnyeff!“ szólt az elébe siető háziúr. „Nem vártál? Es miért, hisz megigértem, hogy eljövök?“ kérdé az ujonnan megérkezett.

„No azt gondoltam, hogy mióta lefőzött a czár, nincs kedved pajtásaid közé jönni.“

„Micsoda lefőzés?“ kérdé Szpjesnyeff, rosszúl titkolt boszúsággal.

„Ugyan minek tagadod, hisz ma Gorcsakoff ebédjén két vidéki kormányzó a gutaütésig kaczagott eseteden, melynek híre bejárja az országot és te még a meglepettet akarod előttünk játszani?“

Szpjesnyeff ajkába harapott s meglátszott rajta, hogy jó képet akar a rossz játékhoz vágni s maga is vidáman kaczagott fel.

„Mesteredre találtál“, kiálta a fiatal Szuvóroff herczeg.

„Mi az, mi az?“ kérdék most többen a zajos társaságból.

„Szpjesnyeff beszéld el, beszéld el!“

A felszólított rőt egyén most a víg czimborák között foglalt helyet.

„Beszéld el hát, mi történt veled?“ kérék minden oldalról. „Halljuk, halljuk!“

„Régi és nemes ősöknek van egy elszegényedett unokájok már mint én Szpjesnyeff. Pár szóval könnyen leírhatom őt: Nagy étvágy és üres zseb. Ez az ellentét magyarázza meg sok tettének, tehát költészetének rugóit.“ „Éljen Szpjesnyeff!“ rivalga közbe a társaság. „Éljen a mi költőnk!“ „Halljuk tovább!“

„Költeményei“, folytatá a poéta, „nem annyira költői illatú ibolyák- és rózsákból állottak, mint inkább vaskos napraforgókból.

Mi természetesebb tehát, mint hogy a nap felé fordúlának! Azaz aranyos díszkötésbe temetve, azt írám föléjök: Szpjesnyeff a czárnak. A czár a két újjnyi vastag díszkötéshez egészen hasonló kötésű könyvet külde vissza a költőnek és sajátkezűleg azt írta föléje: A czár Szpjesnyeffnek. Mikor a költő felnyitá a könyvet, szíve csak nem elolvadt a hála érzetétől. A könyv lapjai a szó szoros értelmében a legértékesb papirból, csupa százas rubelekből állottak".

„E hálaérzet közepette, legelőször is a német költő szavai: Freuet Euch des Lebens, jutottak a poéta eszébe, s ezen elv segélyével néhány hét mulva elfogytak a könyv lapjai, és a költő már csak üres zsebeit forgatá kifelé".

„E foglalkozás sikertelenségét csakhamar belátván, másodszor is összegyűjté szelleme ujabb alkotását és pompás kötésben elküldé urának, azt írván föléje: Szpjesnyeff a czárnak. Második kötet. Mellesleg legyen mondva, a költő életét nagyon megédesíté azon remény, hogy szellemi alkotásai, kötetei majdan in indefinitum fognak terjedni".

„A czártól ismét egy értékes kötet érkezék. E viszonzás rendkivűl boldogítá a költőt. Mondom nektek, ezúttal is új száz rubelekből volt minden lapja; csakhogy óh fájdalom! Nincs édes keserű nélkűl! A czímlapon ez volt írva igen olvasható nagy betűkkel: A czár Szpjesnyeffnek. Második és utolsó kötet."

„Hahaha!" kaczagott fel a társaság.

„Egy indítványt teszek", mondá Szuvóroff, „enyhítsük a költő fájdalmát. Húzzunk sorsot, ki fizeti ki jövőre Szpjesnyeff adósságait?"

„Elfogadjuk! Helyes! Jó gondolat!" ordítozának szilajúl, és Szuvóroff azonnal hozzálátott az apró papirszeletek beírásához, s midőn már az összes társaság neve fel volt jegyezve, egy előtte fekvő ezűst tálczára dobva azokat, megkeverte s kendőjével betakarta.

„Strógonoff, húzz ki egy nevet, a kiét kihúzod, annak lesz Szpjesnyeff adoptált fia."

Sztrógonoff azonnal a tálczába nyúlt s a kihúzott papirszeletről hangosan olvasá: „Dolgoruky!"

„Jöjj keblemre, édes fiam Szpjesnyeff! Azt hiszem, te igen drága fiam leszesz nekem?" szólt most csinált pathoszszal az elsiető Dolgoruky herczeg s oly melegen ölelte magához a költőt, hogy szinte csontjai ropogtak belé.

„De hol maradt Haliczky?" kérdé Ozdjenko, körűltekintve.

„Csak nem hajhászsza anticipált grófi rangjának megerősítését?" mondá Seremetyeff.

„Keserű kezdesz lenni, barátom!" mondá szemrehányólag Voronczoff.

„Hogy is ne! Az orosz hazafinak udvarunknál manap nagyon leszáll az értéke. Mindenütt a sok jött-ment idegen és német van előnyben."

„Herczeg Seremetyeff", szólalt fel most Stolzenvald lovag, „ha ön a németeket sújtva, nekem is vágást akart adni, vegye tudomá-

súl, hogy erre nincs joga. Az én elődöm Aland elfoglalásánál Péter czár jobbján harczolt, s ép oly bátran, mint bármelyik orosz hazafi.“

„Igaza van Stolzenvaldnak, tökéletes igaza van. Ne is vegye komolyan Seremetyeff szavait. Ő ma nagyon epés. Tulajdonkép nem is annyira az idegeneket, mint a lengyeleket gyűlöli“, mondá kibékítőleg Sztrógonoff.

„Igaz, gyűlölöm a lengyeleket“, kiáltá hevesen Seremetyeff, „és ha tőlem függne, nem hogy megerősítném Haliczky grófi koronáját, hanem az egész lengyel nemzetet kiirtanám.“

„De hát csakugyan megadta neki a czár a grófi rangot?“ kezdék most többen egyszerre.

„Hiszen már nagyatyja, a híres gazdag lengyel, gróf Haliczky volt“, mondá Ozdjenko.

„Nem volt gróf, csak bitorolta e czímet és most megerősíti a czár“, mondá Dolgoruky.

„Mégis kellett valami alapjának lenni, hogy az előtt is grófnak czímezték“, kutatá tovább Ozdjenko.

„Hát nem ismered történetét?“ kérdé Szuvóroff.

„Nem hallottam.“

„Pedig érdekes tudni“, nevete gúnyosan Seremetyeff „hogyan teremnek gombaként a lengyel grófok. Tudod e, hogy a mostani újdonsült gróf Haliczkynak nagyatyja lengyel nemes családból származott ugyan, de Varsóban a nagy noszlopiankában pinczér volt. Egyszer egy idegen jött a városi noszlopiankába, senki sem ismerte őt. A dákót kezébe véve, magához inté a pinczért, a ki közel állott hozzá és játszani kezdett vele. A pinczér ügyes, sima és ildomos lengyel ifjú volt. Az idegennek feltünt. Mi a neved, kérdé tőle ? Haliczky, felelt a pinczér. En herczeg Zselinszky vagyok, egy megbizható komornyikra lenne szükségem. Van-e kedved szolgálatomba lépni ? Másnap Haliczky útban volt Zselinszky herczeg egyik birtoka felé. A télnek egy részét Zselinszky rendesen bécsi palotájában tölté, s Haliczkyt házfelügyelőnek hagyta ott, midőn a tél vége felé Rómába utazott. Haliczky nemcsak ügyes, de igen szép és kellemes külsejű ember volt, s mivel pár iskolát végzett, s több nyelvet beszélt, volt némi müveltsége is. E tulajdonokhoz még az is járult, hogy ügyes kártyás vala, és e mesterségét értekesíteni is tudta. Egyszer Bécsben a hazárdjátékok egyik ismert helyén kevés vendég volt jelen, játszani is csupán Haliczky játszott egy ismerősével, mikor egy elegans külsejű s előkelő modorú úri egyén lép hozzájok, s hárman kezdének játszani. Haliczky gyakorlott szeme mindjárt felismerte a főrangú aristokratát. Az idegen feltünőleg szórakozottan és szerencsétlenül játszott. Kurta pár óra alatt tizenötezer frtot veszített. Midőn a bankot-tartó játékost akará kifizetni, boszusan vette észre, hogy nincs oly nagy összeg tárczájában ; arra kérte az idegent, hogy lakására kisérje, hol azonnal eleget tesz kötelességének. A bankadó méregetni kezdé az idegent és arra szólítá fel, hogy más módot ajánljon, mert nem ismeri és nem is kisérheti

lakására. Az előkelő idegen zavarban látszott lenni. Haliczky e pillanatban udvariasan odanyujtá neki tömött tárczáját és felkérte, elégitse ki a bankadót, melyet az idegen meleg kézszorítással átvett, s kifizeté belőle a vesztett összeget; s egyszersmind felkéré Haliczkyt, hogy kisérje el lakására, hol rögtön visszatéríti kölcsönét. Rövid idő múlva a kapu előtti pompás fogat egy palota elé vitte őket. ‚Kérem, kinek köszönhetem e szivességet?' kérdé az idegen. ‚Én ki akarnám érdemelni az ön barátságát. Mert hogy ön gentleman, ebben egy perczig sem kételkedtem, ezt irányomban tanusított előzékenysége elárulta'. ‚Ön engemet aristokratának tart?' kérdé mosolyogva Haliczky. ‚Önnek igaza van, én a lengyel trónnak egyik praetendense vagyok. Örvendek, hogy ily csekélységgel szolgálatára lehettem. Nevem Haliczky'. ‚Én pedig Larive marquis vagyok', s karon fogva vezeté Haliczkyt termeibe, hol a kölcsönvett összeget neki visszaadva, lekötelezőleg folytatá: ‚Nálam a bécsi körök, kártyázó része minden szerdán egybe gyülekezik s igen lekötelezne, ha jövőre vendégeim között láthatnám kegyedet is'. A következő szerdán este, a Larive-palota termeiben összegyűlt aristokratikus kör előtt, hangosan jelenté be a komornyik gróf Haliczkyt. A házi úrnak előzékeny fogadása mindjárt otthonosítá a bécsi aristokratikus körökben, hol fellépése oly biztos, oly gentlemanszerű volt, hogy senkinek sem jutott eszébe azon kételkedni, hogy Haliczky nem gróf. E percztől fogva folyton bitorolta e czímet. Volt azonban egy comicus esete, mely nem kis zavarba ejté. Egyszer épen Larive marquis kártyaasztalánál ül, midőn a komornyik Zselinszky herczeget jelenté be. A herczeg elé sietö Larive-nak nem volt annyi ideje, hogy új barátja halványságát észre vegye, még akkor sem, mikor mint gróf Haliczkyt mutatá be Zselinszkynek. A herczeg, ki pár órával azelőtt érkezett meg Rómából, nagyon bámult a honn nem lelt, de itt feltalált komornyikára; azonban kifogástalan tapintata, egy szemhunyorítással sem árulta el, hogy felismerte őt. Kezet nyújta a gróffá előléptetett Haliczkynak, a ki azután rövid idő múlva eltünt a társaságból. Reggel felé, midőn Zselinszky haza érkezett, komornyikát a rendes szolgálatra készen találta. ‚Mi az ördögöt csináltál, te agyafúrt ficzkó?' kérdé tőle hahotázva. ‚Ugyan felvitted a dolgodat, s nekem nem marad egyéb hátra, mint hogy szerencsét kívánjak neked; mivel látom, hogy még pénzre sincs szükséged; hiszen neked óriási szerencséd van. Pár óra alatt ötvenezer frtot nyertél ma éjjel. Mennyi pénzed van ficzkó?' ‚Hatszázezeren vettem meg két hét előtt a legszebb birtokok egyikét Lengyelországban', válaszolá Haliczky. ‚Nem akarom elrontani szerencsédet', mondá neki a herczeg, ‚én tőlem bátran őrizheted titkodat, senkit sem világositok fel, hogy melyik csatában nyerte ősöd a grófi czímet, sőt bámulom becsületességedet, hogy gazdag ember létedre rég nem fordítál hátat házamnak'. Másnap Haliczky örökre megvált a herczegtől. A kártya szerencséje folyton hű maradt a Haliczky-családhoz. Tovább is bitorolták a grófi czímet, s az öreg Haliczky fiai és unokái mindig

nagy szerencsével játszottak, s el lehet róluk mondani, hogy kártyán szerezték roppant vagyonukat".

„Ön nagyít, önből a lengyel-gyülölet beszél", mondá méltatlankodva Stolzenvald. „Én úgy hallottam, hogy vitéz katonák voltak, s a mostani Haliczky atyjának, mint hősnek, a czár ajándékozta terjedelmes birtokát.

„Úgy van, túloztad Seremetyeff, ők valóban mind vitéz katonák", mondá Strógonoff. „Te Haliczkyra azért is haragszol, mert tegnap Pávlovna nagyherczegnő estélyén a bájos Olga Ivanovna Haliczkyval tánczolta a neked igért négyest, még csak nem is mentegeté feledékenységét".

„Rajtam kivül még egy pár más szem is volt ott, mely tegnap este nem szivesen nézte Haliczkynak a bájos Olga körül való udvarlását", mondá czélzólag Seremetyeff, „s a nagyherczegnő hirtelen rosszülléte, összefüggésben volt azzal a négyessel".

„Szégyeld magadat, Seremetyeff", kiálta fel Ozdjenko, „a féltékenység még a nagyherczegnő iránt is igazságtalanná tesz. Az alaptalan hir, hogy a szép Haliczky a nagyherczegnő kegyében részesül".

„A nagyherczegnő erényes angyal! Kiről csak tisztelettel lehet szólni", kiálta fel indulatosan Stolzenvald. „Az ő tiszta neve nem piszkos ajakra való".

„Hogy érti ön ezt, Stolzenvald lovag", kérdé elfojtott dühvel Seremetyeff, mialatt heves léptekkel közeledék a lovaghoz.

„Úgy értem, hogy sajnosnak tartom, hogy nekem, ön szerint, egy idegennek kell arra önt megtanítanom, miszerint tisztelettel nyilatkozzék leendő czárnéjáról" s ezzel kardjára csapott.

„Ön elfeledte, hogy Seremetyeff tábornagy öcscsének ad ily tanítást. Ő nem marad önnek adósa, visszonzásúl most ennyit", s ezzel dühösen a lovag felé rúgott. „Majd ha Miklós czár örök nyugalomra húnyja le szemét, minden szerencsekereső idegennek és iparlovagnak ily pecséttel adjuk ki útlevelét".

Seremetyeff alig végzé be szavait, a lovag arczcsapása már égett az arczán.

Seremetyeff a lovagra rohant, ki azonban egy ökölcsapással a földre teríté, hol pár perczig magánkivül terült el.

„Kérem e társaságot", fordúlt feléjök Stolzenvald, „mondják meg Seremetyeffnek, ha magához tér, hogy holnap mámorának kialudtával kész vagyok neki elégtételt adni", és a társaságot elhagyva, sebes léptekkel indúlt lefelé a lépcsőn.

Seremetyeff ezalatt magához tért, s kivont karddal, bőszülten rohant le az udvarra a lovag után.

Társai közül néhányan utána futottak, vissza akarák tartani; de már késő volt. Seremetyeff és a lovag kardot rántva, bőszülten rohantak egymásra, most egyszerre fájdalmas felkiáltás hallatszott, melyet egy kínos nyögés s néhány perczig tartó halálhörgés -- majd egy nehéz sóhaj követett — — és Stolzenvald lovag megszünt élni.

A fiatal háziúr parancsot adott, hogy a lovag hulláját kocsira téve, közellevő birtokára vigyék haza, s adják tudtúl atyjának, hogy párbajban halt meg a fia.

Ez az eset korántsem szakítá félbe a víg czimborák mulatozását, csupán azt tevék, hogy a lovag halála okozta lehangoltság elnyomása végett annál többet ittak. Daczára nogy gyakorlott ivók valának, a társaság fele nem sokára az asztal alatt hevert; a másik fele pedig a szövő- és fonóház felé indúlt, hol télen-nyáron egyformán folyt a munka.

A fonóház széles, alacsony, hosszú, apróablakos ronda épület; melyben kora reggeltől késő estig egy kancsukás kozák zsarnoksága alatt, tizenöt öreg asszony és húsz fiatal leány foglalkozott, kik csupán akkor részesültek némi pihenőben, mikor Ardinko, a fonóház felügyelője, pálinkához jutván, a nagy pécska (agyagból épített nagy kályha) tetején, hortyogva aludta ki részegségét.

A víg pajtások most ide irányzák ingatag lépteiket, s mikor a fonóház tárt ajtaján beléptek, a lyányok egy része szemtelen vigyorgással, kihívólag tekinte feléjök; míg másik része, a fiatalabbak és romlatlanabbak, remegve vonúltak a nagy szövőszékek mögé.

„Hol van a szép Máska?“ kiáltá dadogva Dolgoruky.

„Van itt más is, a ki szép“, felele egy csinos parasztleány, szemtelenűl vigyorogva. „Miért keresi a bárin (bojártól származott úr) épen a Mását? Annak ma rossz napja van“.

„Ardinko, állítsd elő Mását“, rivalt a háziúr az alázatosan hajlongó kozákra, ki pár pillanat múlva szolgálatkészen vont elő egy szövőszék mögül egy szép barna, alig tizenöt éves leányt.

„Nos Máska, de kis vadmacska, úgy-e ma megcsókolsz jó szántodból is? Mi?“ kérdé Dolgoruky, s a kis lyány állát felemelé, hogy lesütött szemeibe tekinthessen.

„Hiszen mondták már a bárinnak, hogy Másának ma rossz napja van“, szólalt fel egy másik parasztleány. „Ő csak Ivánt, a kuktát csókolja jószántából! csakhogy ma Ardinko bátyuska, az Ivántól kapott csókokat, egyenként a Másа hátára rakta a kancsukával“.

„Majd hallgatsz te szemtelen“, szólott egy vén anyó, „belőled csak az irígység beszél, hogy Iván nem tégedet szeret, hanem Mását.“

„Úgy hát Másа az Ivánt szereti?“ kérdé most Dolgoruky; és nagyot fújt, „no majd teszek én róla, hogy máskor ne Iván miatt kancsukázzanak meg“, s ezzel ínte Ardinkónak, hogy Ivánt hozza elő.

„Mit szólsz hozzá, Dúnya, ha megveszlek uradtól?“ mondá egy szőke leánynak Sztrógonoff.

„Csak rajta, a mi urunk úgy is barátnak készűl“, felele nevetve a leány.

„No Másа, hát megcsókolsz-e?“, kérdé újra Dolgoruky.

„Nem“, felele daczosan a leány.

E perczben lépett be az ajtón Ardinko, a sápadt remegő Ivánt üstökénél czipelve előre az urak közé.

„Hát te vagy az a híres Iván, kit a Máska szeret?“ mondá Dolgoruky, mialatt torkon ragadta a kuktát. „No Máska adj egy csókot!“

„Nem!“ felelt réműlve a leány.

„Még most sem?“ kérdé Dolgoruky, mialatt a kukta torkát oly erősen szorítá, hogy arcza szederjes lőn és szemei kidűledtek.

„Igen! igen! megcsókolom, csak ereszsze el Ivánt“, rimánkodék most Mása a földre rogyva, s zokogva ölelé át a kegyetlen Dolgoruky térdét, „kérem ereszsze el Ivánt!“

„No látod kis galombocska, kedvedért még ezt is megteszem“, felele brutális kaczajjal; de most még szorosabbra markolta Iván nyakát, a másik kezével pedig ügyes hóhérként egyet csavarintott nyakcsigolyáján, s aztán mint élettelen hullát ereszté le a padlóra.

„És most az igért csókot szép Máska! Már várom!“

A leány vad ordítással ugrott meghalt kedveséhez. Ráborúlt s őrjöngve tépte a maga haját. Az úri vendégek pedig nagyot nevettek e látványon.

„Mi az ára ennek a léleknek, Voronczoff?“ kérdé Dolgoruky a földön fekvő Iván hullájára mutatva.

„Ejnye barátom, mi lelt ma téged? Feltételezed rólam, hogy víg czimborámnak nem tudok gavalléros szivességeket tenni“? válaszola a fiatal háziúr. „Vendégim kedvének nem szoktam határt szabni“.

„Bocsásd hát Mását árúba, megveszem tőled, mert pikans és ingerlő az ilyen mókust a kancsukával megszelidíteni“.

„Nincs ára, Dolgoruky“, felele a háziúr, „szivesen szolgálok vele“.

„Na viszonzásúl egy pár kitanított erős legénynyel kedveskedem neked“, s köszönetűl kezét nyujtá Voronczoffnak.

„Barátim!“ kiálta most Rumjánczoff, „azt indítványozom, hogy ma este serlegeinket töltögetni innen válaszszunk leányokat s vigyük fel magunkkal a kastélyba“.

„Helyes, helyes!“ kaczagának pajkosan.

„No Máska, te e percztől fogva az én tulajdonom vagy. Jöjj velem, te töltöd poharamba a bort; ha jól viseled magadat, te is ihatol belőle“, s e szavaknál Mása keze után nyúlt, de a leány vad erőlködéssel akarván magát Dolgoruky ízmos kezei közül kimenteni, ezeket annyira összekarmolá, hogy a vér csorgott belőlök.

„Ejnye te vad czicza! Majd megszelidítlek én“, mondá Dolgoruky és Ardinkót inté magához, ki alázatosan hajlongott előtte. „Ötven kancsukát a Máskának! És ha kiszolgáltattad neki, a palota ebédlőjébe hozod fel. Értetted Ardinko?“

Ardinko nagyon is jól megértette az ily parancsokat. Hisz ez volt az ő kenyere. Ezért tartották. Annak köszönheté dologtalan életét, hogy pontosan teljesíté az ily parancsokat, mintha azok, kik borzasztó fenyítésében részesűlének, nem embertársai lettek volna. Gyermekkora óta e hivatásra volt idomítva. Apja is felügyelő kozák volt, ő sem lehete más. Fél óra múlva, Ardinko megjelent Dolgoruky előtt, az úrilak ebédlőjében.

„Te gazember, hát hol van Mása, nem értetted parancsomat?“ rivalt ez a felügyelőre.

„Pontosan végrehajtám parancsodat, legkegyelmesebb uram“, szólt a remegő Ardinko, „de Mása a huszonhatodik kancsukaütés alatt meghalt! Már annak könyörgöm alásan, nem én vagyok az oka, hogy fel nem hozhattam“.

„Persze hogy nem!“ hahotáztak a víg pajtások.

„Te Voronczoff! a te fonoda-felügyelőd logikával beszél! Talán bizony gondolkodik is?“

„No ezt már nem tanácsolnám neki“, nevete Voronczoff. „Nekem csupán erős karjára van szükségem, hogy ütései fentartsák a kellő fegyelmet, és térdeire, melyek elég hajlékonyak legyenek, lábaim előtt a porban fetrengeni“.

„Derék ficzkó! Megveszem tőled“, kiálta Ozdjenko.

„Bocsáss meg, barátom, ez a lélek nem eladó, ő anyám tulajdona és nem alku tárgya. Hogyan tartana anyám rendet, Ardinko nélkül ama ronda lelkek között?“

Mire Ardinko a fonóházba visszatért, a szegletekbe elhintett szalmán egymás mellett heverve, többnyire aludtak a fonóház tagjai, vagy úgy tettek, mintha aludnának — — és remegtek. Csupán az egyik kis ablak előtt elnyúló falócza előtt térdelt egy öreg hatvanas anyóka. E fa lóczán feküdt kiterítve, halva, az ő szép leánya Mása! A szerencsétlennek arcza borzasztón el van torzúlva. Összetett merev kezei között, melyen a bőrt egészen rongyosra vagdalta a kancsuka, kisded Szűzmáriaképet tart. Fejénél egy halvány, bűzös, füstölgő mécs égett.

Az öreg anyóka egyre imádkozék. Csendesen zokogva, csendesen, mert csak így volt neki megengedve lyánya mellett virrasztathatni, ha zokogásával senki nyugalmát sem zavarja.

Öt gyermeke volt a szegény öregnek, midőn kis jobbágyföldjükről az udvari szolgálatra rendelék őket, mert férje szemes, ügyes és hasznavehető ember volt.

Legidősb fiát, kocsis korában ütötte agyon még az öreg Voronczoff herczeg, két fiatalabb fiát pedig Szibériába küldte a bányákba, mert apjokat pártolák, midőn azt egészen ártatlanúl kancsukával tenyíték, csupán azért, mert a felügyelő kozák haragudott reá. Legöregebb leányát, mert egyszer fejes volt, eladta a herczegnő egy távol eső birtokra és csak sok idő múlva vette halálának hírét. Az utolsó, a Mása, volt szeme fénye, mindene; no most már könnyű neki is meghalni! Csak azért könyörög az Istennek, hogy mielőbb vége legyen e kínos életnek. Ez egyben meg is hallgatá az ég; hajnalban halva találták Mása hullájára borúlva. Fájdalmában megszakadt a szive.

Ti a müveltség emberei a civilizált államokban, a hol még az állatkínzás ellen is régóta egyletek alakúlnak, csodálkoztok-e azon, hogy mai napság igen sok orosz hive van a nihilista-mozgalomnak, kik azt vallják: „Nincs isten?“

VI. fejezet. — A pávatojások.

Másnap Voronczoff vendégei egy sétalovaglásból visszatérve, azon meglepetésben részesültek, hogy Voronczoff herczegnő hazaérkezett.

A feszélytelen mulatozás tehát részben véget ért. Bár a vendégek széles jó kedvének elég alkalma maradt nyilatkozni.

Az épület egyik szárnyában kopott, ószerű, de drágán bútorozott teremben találjuk a ház úrnőjét külföldi képes lapok szemlélésébe merülve.

A herczegnő magas, erőteljes, elhízott alak. Fekete, már őszülő dús haja, szikrázó apró fekete szemei, nagy kiálló arczcsontjai, széles szája és horgas orra, egészen férfias külsőt kölcsönöznek neki. Ezt a benyomást még jobban előidézi harangként kongó mély érczes férfias hangja és járása közben nehéz szilárd lépteinek dobogása.

Most az ajtóra tekinte. Kedvencze, szemefénye, szép és kedves leánya, Arina herczegnő lépett eléje.

„Anyám! Vedd vissza adott szavamat, én Dolgoruky neje nem lehetek“, s ezzel nagy felindulás közepette lehúzta az újján levő jegygyűrűt, s anyja elé az asztalra tevé.

„Micsoda új szeszély ez megint?“ kérdé anyja rábámulva.

„Nem szeszély ez anyám, a legmegfontoltabb elhatározás.“

„De hát mi történt köztetek?“ kérdé a herczegnő ránczba szedett homlokkal.

„Majd megtudod a fonodában, hol Krisztina kisasszonynak az egész borzasztó esetet elbeszélték. Dolgoruky kegyetlen ember, saját kezével fojtá meg tegnap este egyik kuktánkat. Én megírtóztam tőle; olyan ember, ki ilyet tudott tenni, nejéhez is durva lenne. Én nem lehetek az övé“, mondá a fiatal leány felindulástól remegve.

„Csak ez az egész?“ kérdé közönyös arczczal a herczegnő, „nem nagy kár a kuktáért, sokkal könnyebb őt helyettesíteni, mint egy második Dolgoruky herczeget férjnek találni. Ezt gondold meg jól, gyermekem.“

„Mindent meggondoltam, anyám! Soha, óh soha sem leszek az övé. Én írtózom tőle. A családi életben szörnyeteggé válhatnék én irántam is.“

„Elég kárpótlást nyújtana érte rangod, tekintélyed, befolyásod az udvarnál, valamint roppant vagyonod is.“

„Óh anyám, ez mind nem boldogít engemet. Ő durva lenne hozzám.“

„És ha úgy lenne is!“ válaszolá anyja vállat vonva, „ezt is megszoknád, mint megszokta anyád! Íme e vágás, e sebforradás ajkam szélén, ide vágta egyszer atyád ívó poharát, mert öt napos gyermekágyas lévén, nem akartam elfogadni vendégeit. Felöltöztettek, fehérnek úgyis elég halvány valék, pirosra pedig kifestettek s én megjelentem a vendégek között, daczára hogy ajkam tapaszszal

volt összeragasztva; és lásd, nem haltam bele, manap is itt ülök. Herczegi rangom, nagy vagyonom, tekintélyem az udvarnál kárpótolák azt, a mi keserű volt házas életemben. Ezen túl kell tenned magadat.“

„Soha, soha, anyám! Ő előttem gyilkos. Én halálra dermednék az ő keze érintésétől! Óh anyám, én iszonyúnak találom a ti nézeteiteket. Ti szegény szerencsétlen parasztjainkat nem is embertársaknak tekintitek, pedig ők épen úgy éreznek mint mi! Nekik épen úgy fáj mindaz, a mi nekünk fáj!“

„Mit a parasztok épen úgy éreznek, mint mi?“ szólott most hevesen a herczegnő. „E barom nép, mely arra van teremtve, hogy előttünk a porban fetrengjen, s hogy lábamat nyakára tegyem! Te megőrültél Arina? Egyébiránt gyanitom, hogy ki plántálja agyadba e ferde nézeteket. Ideje, hogy svéd gouvernante-od, Örstädt Krisztina, mielőbb elhagyja házamat, erre rögtön parancsot is adok. Te pedig holnaptól fogva négy napig szobádat őrzöd!“

„Irgalom, anyám!“ könyörgé Arina. „Ne küldd el Krisztinát és ne kivánd, hogy Dolgoruky neje legyek! Nem elég-e egy áldozat a családban! Szegény Vjéra nővérem mily boldogtalan durva férje oldala mellett, te ezt feledéd?“

„Ő gazdag herczegnő, s ez mindenért kárpótolja. Te szintén herczegnő leszel.“

„Nem, anyám, soha!“ kiálta elszántan a fiatal leány.

„El szemeim elől, makacs gyermek!“ parancsolá ingerűlten a herczegnő, s a fiatal leány engedelmesen, szótlanúl, de határozott léptekkel hagyta el a termet.

E jelenet után Voronczoff herczegnő gazdasági épületeinek megszemlélésére indúlt.

A herczegnő jó gazdasszony volt. Azaz, a mit az akkori időben Oroszországban jó gazdasszonynak neveztek. Megszemlélte naponta a szövő-fonó épület személyzetének munkáját, s a lustákra rá mérette az illető kancsuka-jutalékot. Megjelent a mosó és vasaló házban, hol, ha nem szépen vasalták hímzett szoknyáit, saját magas úri kezével is kimérte az útbaigazítást a remegő lányok arczára. Továbbá meglátogatta a roppant terjedelmű éléskamrákat, azután a baromfi-udvart és ha únta magát, vagy ha rossz kedvű volt, órákat elűlt az úgynevezett varró- és hímző-osztályban, s itt a felügyelőnőket épen úgy mint a munkásnőket csak nem agyonfaggatta, s a legtöbbször kegyetlenűl sorba kancsukáztatta.

Voronczoff herczegnő e foglalkozása után rendesen azon meggyőződéssel tért vissza szobáiba, hogy eleget tőn kötelességének és számos vendégével egész éjeken keresztül kártyázott, folyton szivarozott, közben keveset vitatkozott és könyörtelen megszólt mindenkit. Az özvegy herczegnő most épen gazdasági épületeinek vizsgálatával foglalkozik. Legelőször a baromfiudvarba irányzá lépteit Akszinyja komornájától követve. Ez egy terjedelmes udvar, melynek

közepén hosszú faépület áll és a szárnyasok roppant seregének, s a velök foglalkozó számos személyzetnek egyaránt lakhelyül szolgál. Akszinyja sorban nyitogatá úrnője előtt az alacsony ajtókat. Szobáról szobára vándorolva szemlélte a herczegnő a sok mérges kotlót, gyáva anyapulykát, sziszegő anyalúdakat stb. s aztán a csicsergő apró fiatal szárnyasok ezreit vizsgálta végig. Mindenütt kifogástalan rend mutatkozott. Utjában a munkásnők nagy alázattal lábaihoz borúlva (még ma is szokás Oroszhonban) üdvözlék.

Az épület vége nagy üveges terrasse-ra nyilt, mely előtt jólmüvelt árnyékos kert terült el. Ez volt a pávák lakhelye. A herczegnő előszeretettel viselteték e kényes, finnyás állatok iránt, és most ide irányzá lépteit.

A felügyelőnő (szmotrityelnyicza) szokott alázatos üdvözlése után örömtől sugárzó arczczal jelenté, hogy az egyik páva nem jött ki a kosárból és költeni készül.

„Hozd elő a pávatojásokat, magam akarom látni: elfogadja-e a páva maga alá?“ parancsolá a herczegnő. A parancs rögtön teljesült. A parasztasszony egy szalmakosárban a herczegnő elé tartá a pávatojásokat.

„Mi ez? Hisz itt csak húsz darab van?“ mordúlt a remegni kezdő asszonyra az úrnő.

„Igazán nem tudom, hány“, felele ez reszketve.

„Nem tudod hány? Hát mióta mertek nekem ily szemtelen feleletet adni?“ s ezzel hatalmas kezével olyat csattantott a szegény asszony arczán, hogy egyik fülére aligha meg nem süketült.

„Tegnapelőtt magam olvastam! érted? magam olvastam meg! tehát hiába hazúdnátok, ti kutyák; akkor huszonöt darab tojás volt a kosárban. Hová lett az öt darab?“ kérdé dühösen.

„Megvallom, megvallom, kegyelmes asszonyom!“ zokogá a lábaihoz boruló asszony, „Frozinyja várandós, már nehéz a dologra, s mivel nem igen tud hajlani, nem tartja elég tisztán az alacsony baromfiólakat, mint az előtt, ezt meglátta Dmitrij felügyelő és egy napi koplalásra becsukta őt. Tegnap este kiereszték, de igen éhes volt, hisz más állapotban van, s most mindig kevés neki a kenyere, kásája. Egész tíz óráig este ott sírt éhen a fa alatt, de senki sem mert neki kenyeret nyújtani, még a kinek maradt is a zsebében egy kis falat a vacsorától, mert Frozinyja bűntetve volt. Minthogy eddig nagyon megbízható vala, őt rendelte herczegséged a pávák felügyelésére, köztök aludt és a pávatojások is a keze alatt voltak. Éhségében öt pávatojást vett el és a meleg kályha hamujában, melyben a cselédkenyereket sütötték, megsütötte a tojásokat. Én rajtakaptam. Sírt, könyörgött, ne áruljam el. Azért tette, mert borzasztó éhes volt. De én mindent igazán megvallok, kegyelmes úrnőm, csak haragodat fordítsd el rólam, én nem vagyok bűnös, az ő kezére voltak bízva a tojások“.

„Hol van Dmitrij?“ kérdé a herczegnő.

Dmitrij kozák csakhamar megjelent, karjára csavart kan-

csukájával (a kancsuka több vékony szíjjból áll, melyek végére ólomgolyócskák vannak öntve, s e vékony szíjjak rövid vastag fa-nyél végére vannak szegezve).

„Dmitrij! Frozinyjának ötven kancsukát fogsz adni, majd jövőre megtartja szája ízében a pávatojásokat", parancsolá a kegyetlen úrnő. „Szokott módon, érted?" — tevé hozzá bizonyos jellel, — s elhagyta az épületet.

Most az emeleti hímző- és varró-osztály felé indúlt. Egy keskeny folyosóba lépve, vele szemben a hímzőnők egyike, egy fiatal, bekötött arczú leányka, lapúlt remegve a fal mellé, hogy eléggé kitérhessen úrnőjének.

„Te vagy, Zina?" rivalt rá az úrnő, „hát te kutya, még merészelsz elém jönni? Nem volt elég a multkori pofon?"

„Óh kegyelmes asszonyom!" szólt sírva és úrnője lábaihoz borúlva a szegény leányka „hiszen két fogamat ütötte ki?"

„No hát a másik felén is menjen ki kettő, akkor talán majd megtanulsz hallgatni!" s oly hatalmasan üté arczon a szerencsétlen leányt, hogy vértől borítva rögtön összerogyott.

A herczegnő pedig mintha semmi sem történt volna, tovább ment, s épen mikor a hímzőosztályba akart belépni, jelenték neki, hogy számos vendége érkezett. A hímzőosztály ezúttal szerencsésen megmenekűlt a magas látogatótól, hol rendesen véres nyomokat hagyott maga után.

Ezalatt a hátsó baromfi-udvarban hajmeresztő esemény történt. Dmitrij kozák egy kétségbeesve kiáltozó, szép fiatal parasztnőnek köté össze hátán a kezeit. Azután két parasztot inte magához. „ A kegyelmes herczegnő azt parancsolta, hogy szokott módon kancsukázzátok meg", mondá szemhunyorítva „ti már tudjátok ? ! "

A két paraszt jókora kerek gödröt ásott és közel hozzá két rövid faczölöpöt vertek a földbe egymás irányában. A szerencsétlen Frozinyját most arczczal e gödör fölibe fekteték, úgy hogy terjedelmes előrésze épen a gödörbe jutott. A két czölöp között Dmitrij kötelet vont a szerencsétlen áldozat hátán keresztűl, jól megszorította, hogy fel ne kelhessen és — — — — — — — — — — — de megkímélem az olvasót e borzasztóan igaz történet részletes leírásától.

A szerencsétlen Frozinyja nénje még sok év múlva is borzadva és sírva beszélte el nekem e rémítő igazságszolgáltatást.

Míg ezek a cselédépületben történtek, azalatt két fiatal nő sétált a herczegi díszkertben.

Egyik a fiatal Arina herczegnő, másik az ő kedves barátnője Tumászoff Tatyjána. Kedélyes beszélgetésöket egyszerre velőtrázó sikoltások szakíták félbe. Arina halványan egy fához dőlt s bedugta füleit. Tatyjána a kerítéshez futott, melyen keresztűl a baromfiudvarba láthatott — — — a kegyetlenséget megpillantva, réműlve tántorgott vissza Arinához. Az írtóztató sikoltozás megszűnt.

„Mi volt ez?" kérdé Arina. „Óh iszonyú!" rebegé Tatyjána.

„A szerencsétlen áldozat — — — halva emelték fel! — — — — megismertem, ő annak a kis Nagyézsdának, a kit adoptáltam, az anyja — — a szép Frozínyja — — kit bátyám egykor büntetésből ajándékozott anyádnak. Oh iszonyú! agyonkancsukázták! Irgalmas isten! kit így hívnak, hol van hát irgalmad? hol van igazságod? Te nézheted ezt isten?! És tűröd?!“ Arina reszkető kezeit egymásba fonva emelte az ég felé — — s zokogva rogyott egy kerti padra.

Akarjátok-e tudni, kik a nihilisták Oroszországban? Azok és utódaik, akik ily borzalmas látványokat szemléltek; azok, a kik ily irtóztató büntetéseket maguk is átéltek! Ezek az új eszmék hívei! Számuk oly nagy, hogy senki sem írthatja ki őket s igaza volt Szalavjoffnak, midőn azt kiáltá oda hóhérainak: Engem megölhettek, de azon szabad eszméket, melyeket ma már milliók vallanak velem Oroszországban, többé ki nem írthatjátok!

VII. fejezet. — Fent is úgy mint alant.

1834-ben nyári kora reggel két férfi távozék a moszkvai czári palota melléképületéből a kert keleti része felé. Mindketten hosszú köpenybe valának burkolva.

Az egyik magas izmos alak, gondolatokba mélyedve, lehorgasztott fővel, határozott léptekkel haladt előre; míg karcsú nyulánk társa kiszámított illemmel, folyton egy lépésnyire hátrább maradva, követé. A vár főőrségi épületéhez értek. Az alacsony épület egyik ablakából gyertyafény világíta ki. A magas izmos alak betekinte rajta. Pár perczig hallgatag szemlélte a szoba belsejét. A tágas tiszti őrszobát gyéren világítá be a fenyő asztalon égő vékony faggyúgyertyaszál. Az asztal előtt ülve s fejét kezére eresztve, aludt a fiatal őrtiszt.

A szemlélő most az épület oszlopos folyosója felé indúlt s végig haladt rajta. Társa követé. Midőn az első alak a nyitott szoba ajtaján belépett, társa a küszöbről visszafordúlva, inte az őrnek, aki egyszerre mereven álla meg, keményen magához szorítva fegyverét.

A két egyén bent a szobában, nesztelenül közeledék az alvó őrtiszthez. Szép fiatal ember volt, arcza halvány és beesett, vonásai finomak, haja szőke göndör, s nyugodt alvó arczán szelíd gyermekded kifejezés pihent.

A magas alak megállott az alvó előtt és sas-tekintetét merőn szegzé reá. Legcsekélyebb felindulás sem mutatkozék férfias hideg arczán, midőn egy drága művű pisztolyt vont elő zsebéből s egyenesen az ifjú fejének irányzá. Társa e perczben önkénytelenül elfordítá fejét, s nehéz légzés feszíté mellét. A szigorú alak még egy perczig hidegen szemlélte áldozatát. Azonban egyszerre az asztalon fekvő félig beírt íven akadtak meg szemei. Keze csendesen lehanyatlott a pisztolylyal, s arczának hideg vonásai a kiváncsiság für-

késző kifejezését ölték magukra. A durva papirról a következő sorokat olvasá:

„Szeretett jó anyám! Bevalljam-e neked, hogy fiad ma először volt életében gyáva! Nem mert keserű sorsának bátran szemébe nézni?! Itt a nyári idény. Zene- és nyelvtanításomból most csekély a mellékjövedelmem. Itt lesz nem sokára a hónap elseje is, mikor rendesen dobogó szívvel s boldogan indítom útnak hozzád a becsületes munkámmal keresett néhány rubelt. A gazdagok most külföldre utaztak, s én mellékkereset nélkül maradtam. Daczára kitünően végzett hadiiskolai bizonyítványaimnak előléptetésem még mindig késik. Eszembe jutott nehéz özvegyi sorsod. Birtok helyett adósságokat örököltek atyánk után. Eszembe jutott a téged naponta környező hat éhes gyomor, szegény kis testvéreim! valamint e keservesen átkoplalt hosszú hónap is! melynek végén minden nélkülözésem daczára, nem bírok neked nyomorúlt öt rubelnél többet küldeni! — — és a mi legszomorúbb, érzem, hogy a folytonos nélkülözés, a sok munka és álmatlanság naponta erőtlenebbé tesz. Mind ez összevéve — — egy gyáva perczet idézett elő életemben! Azon vettem magamat észre, hogy irígyeltem annak a sorsát, a ki magától ellöki e nyomorúlt életet! De eszembe jutottál te és lelkesítő szavaid, midőn számtalanszor mondád, hogy életem hazámé és czáromé! — — — Ha megszünnék lenni, ki harczolna oly elszántan a czárért mint Orloff? — — —“

Itt félbenszakadt a levél. Úgy látszott, hogy e pontnál álomba merült az író. A sötét tekintetű alak most csendesen zsebébe helyezé pisztolyát, s nesz nélkül nyúlt az alvó hadnagy kezéből kiesett toll után, melyet a törött nyakú tintás üvegbe mártva, a félbenszakadt levélnek két legutolsó szava után ezen néhány betűt írta: őrnagy.

Azután a mint jött, ép oly csendesen távozott a két egyén és szótlanúl a Petróvszki-park környékén elszórt úrilakok felé haladának.

„Hahaha!“ nevetett fel egyszerre az idősb. „Mit gondolsz, Tolsztój, meg lesz-e lepve az elaludt Orloff hadnagy, ha majd mint Orloff őrnagy ébred fel?“

„Azt hiszem, meglepetése jóval nagyobb lenne, ha e metamorphosist megelőző jelenetet álmában látta volna!“

Moszkva városát maguk után hagyva, jókora utat tevének.

„Itt még vigan vannak!“ szólt most egyszerre az idősb, mi alatt figyelemmel hallgatá a közeli úrilakban szóló zenét. „Jer Tolsztój nézzünk be, él-e még az orosz vendégszeretet, és van-e a ház urának egy pohár vodkája (pálinka) a jövevények számára?“

A fasoron áthaladva a tágas verandáról az előszobába nyitottak. A hajnal daczára még mindig fényesen ki valának világítva a termek. A tágas étteremben a gazdagon megrakott asztal körül itt-ott félittas vendégek étkeztek szétszórtan űlve és semmi figyelemre sem méltatva a mellettök elhaladó idegeneket. A tánczterem első

pillanatra elárúlá, hogy nászvendégek vigadnak együtt. Az ifjak lelkesülten járták a vad, szilaj, orosz nemzeti tánczot, a trepák-ot és a friss kazacsók-ot.

A bájos menyasszonyt fehér brokát-selyem uszályos ruhája, gyöngyös és drágaköves, a magyar leányokéhoz hasonlón hímzett pártája, az ennek végén lefüggő myrtuságak között szétoszló drága csipkefátyol tánczoló villiként tünteti fel. A szép menyasszony férfias külsejű tánczosának oly odaadólag simúl karjai közé; oly szeretetteljesen tekint szemeibe, hogy valóban feleslegessé válik minden bemutatás. Menyasszony csak vőlegényére tekinthet így. A két ismeretlen vendég a bámulók csoportja közé vegyűlt, s pár perczig zavartalanúl szemlélte a mulatók tarka tömegét.

Egy szolga óriási nagy tálczán különféle szeszes italokat horda most körűl és az idősb idegenhez közeledék. Az egyet inte társának, s ez leemelé az öregebb válláról a vörös posztóval bélelt hamúszín katonaköpenyt.

Az idősb most izmos kezével a tálcza felé nyúlt, onnan magasra emelve egy telt serleget, dörgő hangon kiálta fel: „Tumászoff! üdvözöld czárodat, ki bájos leányod egészségére iszik!“

Egy pillanat alatt mindenki a földre borúlt a czár előtt, csak az ő herkulesi szép férfias alakja állott ingatlan szirtként. Jobbjában magasra emelve habzó serlegét, szikrázó szemeinek szenvedélyes kifejezésével majd elnyelte az előtte leboruló menyasszonyt, ki finom csipke-fátyolának légszerű hajlásiban elmerűlni látszék. A czár feléje hajolt. Kegyesen fölemelte, egy közel álló karszékhez vezeté s mellette foglalt helyet. Majd néhány nyájas szót váltva a ház urával, hévvel kezde társalogni az elfogúlt menyasszonynyal. Így mult el egy teljes óra. Ezalatt Miklós czár parancsára folyt a mulatság; csak a menyasszony rózsás arcza és piros ajka lőn halálsápadt. A czár szerelmet suttogó szavai rémülettel tölték el mátkájához hű szivét; aggódva néze felséges urára, ki egész boldogságát tönkre akarja tenni.

„Szép Tatyjána! rangot, kincset rakok lábaidhoz, és még sem tudok meghallgatást nyerni szivedben. Tán holnap szerencsésebb leszek; eljövök esküvődre. Addig is isten veled“, mondá a czár, és szenvedélyesen megszorítá a szép Tatyjána fehér kis puha kezét.

Midőn a czár indúlni készűlt, nyájasan a ház urához fordúlt: „Holnap ebédre vendéged leszek Tumászoff. Gondoskodjál róla, hogy kedvencz orosz ételünk a botvinja*) ne hiányozzék asztalodról!“ s az előtte hódolók tömegéből Tolsztój kiséretében sebes léptekkel tűnt el a fasorok között.

Már jókora utat tőnek hallgatagon, mikor a czár egyszerre megállott. Átható hamuszín szemeivel merőn nézett társára s határozott hangon mondá, mely nem tűr ellentmondást.

„Tumászoff Tatyjána enyém lesz, bármibe kerűljön is! Érted-e

*) Attört paréj-lében többféle haldarabot és rákfarkot főznek meg, azután meghűtve és tejföllel leöntve, benne uszkáló jégdarabokkal adják az asztalra.

Tolsztój — —?“ „Magas engedelmével felséges czárom“, felelt a kegyencz, „meggondolta-e, hogy Tumászoff gyakran kölcsönöz hallgató füleket az elégedetlen bojár-utódok kitöréseinek? Ha boszúból velök egyesűlne, erőben tetemesen nyerne e titkos fondor párt.“

„Bah!“ mondá a czár megvetőleg, „hagyjuk ez elégedetleneket még egy ideig lélegzeni. A macska is azért engedi az elfogott egeret néhányszor elfutni, mert bíztos benne, hogy el nem menekűl karmai közűl.“

Szótlanúl haladának most vissza a czári palotába. Itt egymástól elválva, szolgáit nyugalomra küldé a czár, maga pedig vetkőzetlenűl dőlt ágyára. Reggeli tíz órakor már a „nagy-audienczia“ termében űlt, s megkezdé a kérelmezők kihallgatását. Pár óra mulva az utolsó kérelmező is eltávozott. Tolsztój most egy csomó iratot terjeszte a czár elé, melyeket az utolsó betűig végig olvasott. E munka végeztével mosolyogva fordúlt Tolsztój felé.

„Tolsztój! Most rendeld őt hozzám“, s egy kozák katonadalt kezde dúdolni, melyhez vastag újjaival az ablak üvegén dobolta az ütenyt, mialatt szórakozottan tekinte rajta keresztűl. Lassú bátortalan léptek közeledének feléje. A czár megfordúlt. Orloff, a halvány hadnagy borúlt lábaihoz.

„Kelj fel“, mondá a czár kemény, parancsoló hangon és szúró tekintetét pár perczig szegzé a tisztre. Egyszerre rádördűlt, s csaknem rivalgva kiálta feléje. „Ha te nem lennél“, (a levélre czélozott), „ki fogna a czárért oly elszántan harczolni, mint Orloff őrnagy?“

„Orloff őrnagynak öcscse Orloff Borisz kadét felséges czárom,“ felele a fiatal katonatiszt egész nyugalommal, mialatt földig hajolt a czár előtt. A czár elmosolyodott. „Orloff Borisz hadnagy fivérednek egy tanítást küld czárod“, folytatá ismét szigorú hangon. „Jövőre az őrállomáson, mint soros el ne aludjék, mert a czár golyója, mely az éjjel oly közel állott Orloff őrnagy agyához, másodszor aligha puhább ágyat nem lelne mint a vascső.“ Ezzel távozást inte az új őrnagynak.

Este hat órakor a czár pontosan megjelent Tumászoffnak gazdagon terített asztalánál. Réműlt arczok fogadák. „Hol van bájos leányod, Tumászoff?“ kérdé a czár, s meglepetve jártatá körűl tekintetét. „Felséges czárom, reggel óta eltűnt“, zokogá az apa, s nem színlelt fájdalommal karolta át a czár térdeit. „Ha hazudtál, meglakolsz érte, Tumászoff“, rivalt rá a czár vadúl forgó szemmel és gyorsan elhagyta a házat, melyben még rövid idő előtt oly boldog napokat élt Oroszország egyik tisztelt családja. Nem telt el félóra, egy csapat kozák, élökön három törzstiszttel, sebes vágtatva közeledék Tumászoff házához. Az egyik tiszt hivatalos parancsot mutatott fel a ház urának. A legszigorúbb kutatás volt elrendelve Tumászoff házában, valamint Boriszofka falvában és egész környékén. Tatyjánát nem lelték sehol. Késő éjjel a kozákcsapat Tumászoff kastélyába tért vissza. A tiszt újra felszólítá Tumászoff-ot, hogy

hódoljon a czár parancsának és gondolja meg eljárása szomorú következményeit. A czár haragja nagy és boszúja irtóztató lehet. „Tatyjána hollétét úgy sem lehet eltitkolni“, mondá a tiszt, „ugyanazon órában házkutatást rendelt a czár Tumászoff minden moszkvai rokonánál, sőt még ismerőseinél is. Bárhova menekűlt Tatyjána, ki nem kerűlheti a rendőrség figyelmét.“

Tumászoff hiába erősíté, hogy családjában mind ártatlanok, hogy senki sem tudja, hová menekűlt Tatyjána, sőt fiatal jegyese Potyomkin is őrjöngve keresi, de nem találja. Az ismételt házkutatás is megtörtént, s Tatyjánát nem lelték meg. A czár azalatt felkorbácsolt szenvedélylyel járt le s fel dolgozó szobájában, s várta a tudosítást. Este Tolsztój remegve hozta neki a sikertelen keresés hírét. A czár indulatossága nem ismert határt s haragjában megparancsolta, hogy a Tumászoff-család mind a huszonnégy tagja, hat éves fiát sem véve ki, elfogattassék; s három hónapi börtön után Sziberiába deportáltatta. De a három hónapi fogság alatt a Tumászoff-család tizenhat egyénre fogyott le. Tatyjána jegyese, Potyomkin, a rá rótt száz kancsuka harminczadik ütése alatt meghalt. Ezen kivűl még három családtag, köztük két nő, lehelte ki lelkét e kegyetlen végrehajtás alatt. Tumászoff maga mindjárt fogsága első napjaiban meghalt, neje pedig megőrűlt. Tizenhatan indúltak Sziberiába, hol néhány keserves év után a díszes, előkelő családnak csupán két tagja maradt életben.

Miklós czár halála után fia, Sándor, lépett a trónra, s ennek humánus érzűletéhez fordúlt a világ elől évekig elrejtve élő Tatyjána; ő eszközlé ki a Sziberiából hazatérhetést legidősb bátyjának s egykori jegyese öcscsének, sőt a czár különös kegyelméből visszanyerte az elkobzott Boriszofkát is az ősi úrilakkal együtt.

VIII. fejezet. — Boriszofka.

Ki látott éjszaki oroszországi falut?

Képzeljen az olvasó egy kopár sikon, hol a cultura csekély nyoma látszik, húsz vagy harmincz ide-oda szétszórtan deszkából, vagy kerek fenyőből összetákolt két öl széles, négy öl hosszú ólféléket; alacsony ajtóval, parányi négyszeg ablakkal, melyben egyetlen üvegtábla van. Kémény seholsem látható, a füst a nyitott ajtón keres magának utat. Kerítést vagy utczát hiába keres a szem, sőt egyetlen élő fát, de még bokrot sem fedezhet fel; ezt az orosz paraszt megszokta csupán erdőben látni és vadon nőni. Az már gazdag falu, melynek aljában rongyos bundába öltözött paraszt asszony nyárközepén is dideregve őriz néhány törpe, sovány és elcsigázott tehenet vagy lovat. Még Don-Quixotte réme, a nagy kelepű szélmalom sem képes vidítóbb benyomást idézni elő a szemlélőben. Két vagy három ily orosz falu között van a Selo (oly falú, melynek temploma van).

Az orosz paraszt háza két helyiséget foglal magában: az első a minden néven nevezendő háziállatoké, melyek összevéve sem igen számosak; a másik a szoba, az izbá, melynek faoldalain szárított erdei mohával tömik be a hézagokat, hogy a szél és a hideg ne járhasson belé. Palló nincs a szobában, hanem agyaggal van lehetőleg simára mázolva; s az ajtó melletti szögletben emelkedik a kályha (pécska), mely minden orosz paraszt házában fontos szerepet játszik. Az orosz nagy kályha négyszegletes tetején rongyos bundadarabok képezik az egyedűli ágyneműt. E kályha tetején alszik az egész család, mint a heringek szorosan egymás mellé zsúfolva. A kályhának öblös nyilása van. Itt főzik az ételeket kerek dúdoros fazekakban, melyeket hosszú vaskajmókkal emelnek ki a tűz közepéből, ha meg akarják nézni vagy keverni. Az orosz paraszt egy évben háromszázhatvanötször eszi az ő rendes ételét: a s-csi-t és a kását, azaz teljes életében mindennap egyformát eszik. Kivételt csak nagy ünnepeken tesz; ekkor néha pár falat bárány- vagy marhahúst burgonyával és a bőjtben nagy ritkán szelyódkát (féligrothadt sós halacskák) is eszik. A s-csi egy maroknyi savanyú káposzta nagy fazék sós vízben megfőzve és egy kanálnyi fekete liszttel behabarva. Ünnepeken egy hagymát is áldoznak belé. Kásájok pedig sós vízben főtt hajdina-kása, melyre csupán ünnepeken jut egy kis faggyú.

Az orosz kályhának még egy fontos szerepe van.

A civilizált államokban csupán a társadalmon kivűl álló osztály küszködik egy igen profánus bajjal, melyet Oroszországban egyszer-másszor még a herczeg sem kerűlhet el. E baj a tetvesség. Utálatos, de igaz.

Az orosz paraszt, mikor már nem bírja kitartani, ruhájával a jól befűtött kályhába bújik, s mindaddig benn sütteti magát, míg élősdi állatkái mind elvesznek rajta és ruhájában, s csak azután bújik elő a kályhából rákpirosan félig megsűlve, s nem ritkán a kályhából egyenesen az udvarba, ott jól meghengergődzik a hóban.

Az orosz szoba elmaradhatlan dísze a keleti szögletben függő Mária-kép, ez előtt hajlong mindannyiszor kereszteket hányva magára, ha fölkel, ha étkezik, ha mint vendég valahová belép, sőt még ha lopni készűl, vagy embert gyilkol, akkor is előbb a Máriát vagy patrónus szentjét hívja segítségűl.

Az orosz paraszt szobájának csekély bútora a gyalulatlan deszkából készűlt hosszú asztal s a hosszú falócza. Fenn a gerendához egy deszka van szegezve, mely polczot képez, s erre rakják fekete kenyeröket (persze csak oly guberniumokban, hol már megterem a rozs) edényöket és kevés ruhájokat. Az izbá üres szegleteiben még az orsós guzsalyt láthatni.

Ily falúhoz hasonlít Boriszofka is, mely úrilakával együtt Tumászoff Tatyjána birtoka.

Ez azon szomorú emlékű kastély, melyet Tatyjána, a női hűség e dicső vértanúja, Sándor czár kegyéből visszanyert.

Külseje most nagyot változott. Fűvel benőtt udvarán síri csend

van. Eltűnt az élénk szolgasereg, mely azelőtt az éjjel-nappal jövő-menő vendégek szolgálatára készen állott. Csupán egy-két öreg cseléd lézeng árnyként a széles márványlépcsőkön, nem hagyva hátra maga után egyéb neszt, mint sóhajaik visszhangját. A pórok e faluban nem látszottak örűlni felszabadításuknak; ők uraikban, a Tumászoff-család tagjaiban, atyjokat tisztelték, a ki soha nem zsarolta, ok nélkűl nem büntette, és szükségökben mindig nemeslelkűleg segítette őket. Az udvari cselédek sem akartak eltávozni, jól tudván, hogy sehol sem részesűlnének Tatyjána humanus bánásmódjában; azért 1861 után is többnyire az udvarban maradtak, s csak az idő, az évek hosszú sora sodorta el őket, kit a sírba, kit pedig az élet zajosabb utjaira, mint a minő a nemes lelkű, de komor, világgyűlölő Tatyjána úrnő udvara volt.

1877. évi május hó első felében a kastély úrnője halálos ágyán fekszik. Nagy menyezetes ágyában kimerűlve, halványan leljük Tatyjánát. Külsején meglátszik, hogy számolt a multtal, jelennel, sőt a jövővel is. Bensejében az önmegadás és életuntság csupán perczekre szállt harczra az élet vágyával. Nehezen várja Nagyézsdát, az ő szeretett nevelőleányát. Az idő mulik, e pislogó életláng mindinkább fogy. Végre teljesűl vágya. Az ajtó nyílik, s az elősietö Nagyézsda térdre omlik jóltevőjének ágya előtt. Könnyek között zokogva, csókjaival borítja annak halvány, merevülő kezeit.

„Elkéstél Nagyézsda", mondá gyönye, bár elég tisztán kivehető hangon a beteg, „kevés az időm, int a halál! En itt hagylak; de igérd meg, hogy bátran és következetesen haladsz utadon, hogy szövetkezel azokkal, kik az igazságot, a jogot és a szabadságot akarják!" „Igérem, esküszöm előtted drága jóltevőm, ki gyermekkorom óta ezen elveket csepegtetéd lelkembe. Magamat eszköznek tekintve, humanus törekvéseink kivivását életem egyedűli czéljának tartva, csüggedetlen fogok a megkezdett úton haladni!" „Bízom benned Nagyézsda! Egy haldokló bizalma pedig hatalmas pecsét az élet útlevelére. Még van valami mondani valóm. Emlékezel-e az évekre, melyeket a zásztyoskini erdei barlangban tölténk?" „Hogy ne, anyám! Hol csupán a hű Nyikitával és nejével érintkeztünk." „Igen, e két hű ember évekig osztozék szerencsétlen sorsomban. Az emberektől elszigetelve, a történtekről mit sem tudva, nem gyanítám a rettenetes csapást, melylyel egy koronás fő családom tagjait sújtá. Később Sándor czár kegye helyre akarván hozni a borzalmas multat, nagy kitüntetésekben részesíté fivéremet. Te hallottad Tumászoff tábornok hírét? Éltünk útjai elváltak. Gyermekkoromtól fogva soha sem rokonszenveztem vele. Nézeteink nagyon különböztek egymástól. Az enyéim a szegény néphez lefele, az övéi pedig az orosz trón fényes, de véres lépcsői felé vezeték őt." „Tudom anyám! Tumászoff tábornok ma a trón egyik támasza és pártunk ellensége." „Te nem vagy árva, Nagyézsda, mint hiszed", hajla most a beteg az előtte térdeplő leány felé. „Nem érdekelnek szüleim", felele Nagyézsda hideg keserűséggel, „a kik ennyi ideig tudomást sem vettek rólam,

azok iránt én úgy sem lehetnék ragaszkodó gyermek.“ „Anyád“, mondá Tatyjána mind gyöngébben, „a véletlen utain egy súly nélküli nulla volt. A Tumászoff-udvarban szolgált, hol szép szemei a fiatal földesúr, a mostani Tumászoff tábornok figyelmét vonták magukra. Születésed első percze óta megszánva sorsodat, magaménak vállaltalak s dajkáddal együtt egy távollakó rokonom udvarában neveltettelek bátyám tudta nélkül, mert ismerve nézeteit, iránted való részvétemért valószínűleg kigúnyolt volna. Igen Nagyézsda, te bátyám leánya vagy. Ereidben Tumászoff-vér folyt, s ama borzasztó napon, mikor a myrtus-koszorút a martyrok töviskoronája váltá fel fejemen; azon iszonyú emlékű éjjelen, midőn mindenki tudta nélkül, csupán a hű Nyikitával menekültem barlangomba: parancsomra Nyikita neje hozzám hozott. Nevelésed alapját én vetettem meg s veled való foglalkozásom mente meg az őrültségtől. A születésedre vonatkozó iratokat Arina herczegnőnél, a moszkvai negyedik nőgymnasium főnökénél tettem le. Ha az igaz ügynek szüksége lesz e titokra, haladék nélkül használd fel. Vagyonomat neked hagytam. Fivérem nem is tart rá számot. A császári kegy gazdaggá tette, s nem szorúl az enyémre. Bár nem tudja, hogy leánya vagy, de azt tudtára adtam, hogy adoptált leányom vagy. Minden Tumászoff büszke, s ő is büszkébb, mint hogy a törvény előtt perlekedjék veled. Erőm elhagyott! Most még egyet Nagyézsda! Engem ne sirass. Reám csak egy jó várhatott még e nyomorú, czéltalan élet végén: Nem lenni!“ A sok, bár halk, suttogó beszéd végleg kimerité a nagy beteget. Ezután elnémúlt, többé egy szavát sem hallá senki. Nem sokára beállottak az agonia kínjai; a beteg elveszté eszméletét s hosszú kínlódás után megszünt élni. Nagyézsda szüntelen ott volt ágyánál, részvéttel nézett a szegény betegre, végóráiban szeretettel környezte azt, ki oly szomorú életet élt s mikor éjjel meghalt, leborúlt, s hajnal is ott találta térdelve, zokogva a halott ágya előtt. Fiatal szive megsiratta szeretetének egyetlen kötelékét.

A zord külsejű kastély — még csendesebb lett. Az úrnő hullája már a családi sírboltban nyugszik, s vele végkép kihalt az egész kastély. Csupán Nagyézsdát láthatjuk még az elvadúlt parkban egy fa alatt űlni. Nyikita feleségével, egykor hű dajkájával, komoly beszélgetésbe merült.

„Folytasd Afdotyja“, sürgeté Nagyézsda, „nekem mindent kell tudnom, hogy a leszámolás borzasztó percze szilárdan találjon.“

„Óh, de mikor ráemlékezni is oly borzasztó!“ felele a dajka. „Szerencsétlen anyádat, a jó Frozinyját, ki soha még a légynek sem vétett és kötelességét mindig teljesíté, Voronczoff herczegnő a pávatojásokért csakugyan agyon kancsukázta, s a fiatal herczeg azt mondta reá, hogy jó volt egy kis példát adni. Pedig az egész udvar tudta, hogy a szép Frozinyja annak idején különös kegyében részesült a fiatal herczegnek.“

E perczben sebes lódobogás hangzék. „Mi ez?“ kérdé Nagyézsda. A hosszú fasor végén egy katonatiszt jelent meg, kiben

csakhamar a moszkvai huszastanács egyik tagját, a Preobrazsenszky-ezred fiatal tisztjét ismeré fel.

„Sürgönyök érkeztek elnöknő“, mondá a tiszt, „melyek nem tűrik távollétedet. Jól gyanítád, hogy kievi testvéreinket Moszkvában fogják pro forma törvényszék elé állítni, s minden perczben várhatjuk elindulásukat.“

„Már rég elkészítém a mesterséges csoportosulás tervét“, felelé az elnöknő, „de a részletek elrendezésénél szükség van rám, ezt tudom, tehát menjünk.“ A fiatal tiszt nem mozdúlt. „Mit jelentsen ez ismét Haliczky?“ kérdé szemöldjeit összébb vonva, a szép szigorú leány. Egy nehéz sóhaj volt Haliczky válasza, de mozdúlatlanúl állott, csak ragyogó fekete szemeit emelte búsan Nagyézsdára. „Éretlen gyermekek és ábrándozó gyenge ifjak nem a moszkvai huszastanácsba valók“, mondá erélylyel, bár részvéttel Nagyézsda, „jövőre Charkoffban az ötöstanács tagjává teszem önt.“ „Mikor?“ kérdé a tiszt megadással. „Ez idő kérdése. Majd ha katonai áttételét sikerűl kieszközölni“, válaszolá az elnöknő. Pár óra mulva e beszélgetés után Nagyézsdát Moszkva egyik népes utczáján, a Pjátnyiczkáján látjuk tova robogni a negyedik nőgymnasium épülete felé.

IX. fejezet. — Az orosz társadalomból.

A moszkvai Precsisztyenszky-boulevardon a Csernyüsoff-palotában estély van. Csernyüsoff társalgási termeit idáig az ó-konservativek tespedt eleme foglalta el. A jelenlegi moszkvai mérvadó körök szabadelvűbb légáramlata ide is elszivárogván, új elemek frissiték fel. Nem hiányoznak innen a katonai körök vasfejű notabilitásai, kik soha sem hagyják el lépteik alatt a bíztos talajt s nem kapkodnak eszmények után. Képviselve van itt az országnak nem ugyan legmüveltebb, de mindenesetre legoroszabb része: sok tekintélyes mágnás, nagybirtokos és magasrangú hivatalnok, kik pessimista világnézletökben soha nem véve tanácsadóúl a szenvedélyt, legjobban ismerik a felülről jövő irányokat. Képviselve van a fiatalság, az újabb nemzedék amaz elégedetlen része is, mely messzebb tekint Oroszország határánál és a külesemények bonyodalmaira fekteti reményeit. Megjelennek a diplomatiai körök egyes tagjai, de mindig erősen begombolkozva. Magától értetik, hogy ily körben nem lehet egység. Összetartó kapcsuk az unalom, a nők és a kártya. Tekintsünk tehát legelőször is a kártyaterembe.

Az orosz társadalmi körökben a kártyaasztalok mellett leginkább azon régi szabású úrirend tagjait találjuk, mely nem érezve egyéb szükséget ösztöneinek kielégítésén kivűl; mintegy öntudatlanúl fűzi tovább naponta apathikus létét, nem törődik a birodalom politikájával, sem sociális intézményeivel, sem a haladás vivmányaival, sőt az ország bajaival sem. Még bámulatosan sokan vannak. Az orosz kormány azonban nagyon jól tudja, hogy ez rá nézve a szerencsét-

lenség szerencséje. A kártyaasztaloknál, melyeknek felét minden esetre a szivarozó fiatal lyányok és öregebb hölgyek foglalják el, nem hallani sem tudományos vitatkozást, sem politikai vonatkozást, hanem annál több nyers feleselést a piszkos rubelek miatt; úgy hogy a ki idegen e körökben, azon bámúlhat legjobban, hogy mily durván van bebélelve ezeknek az úri egyéneknek finom ruhája.

Kiváncsiságunk nem nyervén elég táplálékot, menjünk tovább. A tánczterem felé irányozzuk lépteinket. A nem tánczolók között találjuk a ház bájos leányát, Csernyüsoff Szónyát. Huszonkét éves, szép, barna, eszes leány. Gymnasiumot végzett és egyetemi vizsgát tett diplomás hölgy. Hogy szabadelvű, ez kérdést sem szenved; a diplomás vagy gymnasiumot végzett hölgyek Oroszországban mind szabadelvűek. Heves vitába van elegyedve a szőke Tumászoff Olgával, egy tüzes szemű franczia követségi fiatal attachéval, és egy nyulánk, halavány, bágyadt tekintetű fiatal emberrel, az ő fivérével, ki hivatására nézvé költő.

„Ezek mind utópiák. Szónya! az idő, a tapasztalás másra fognak tanítani", mondá apathikus langyossággal a fiatal ember. „Bámulom benned ezt a szűkkeblűséget, mely a haladás követelményei előtt sem képes önzését megtagadni." „Te vádolod Ivánt", mosolyga a szőke Olga, „pedig osztozik nézeteidben, csupán azért ítél el, hogy túlhajtod azokat." „Túlhajtom?" kérdé Szónya fénylő szemeivel, „mert azt mondom, hogy emeljetek kalapot a nihilisták törekvései előtt?" folytatá óvatosan körültekintve. „Kitől várhatni ezt jogosabban, mint a nőnemtől? Az emberi jogaiban, társadalmi függyetlenségében megrövidített, eltiprott nőnemtől! Ha egyelőre nem vívnának is ki többet a nihilisták mint azt, hogy a társadalom ne ignorálja a nőket, ez egy maga óriási lépés a reformok felé." „No én nem énekelem meg a jövő nemzedék ama hősnőit", mondá Iván ingerkedve. „Az én idealjaimnak egészen oly nőieseknek kell lenniök, mint bájos szomszédom Olga kisasszony." „A költők általános hibája a rövidlátás, tudja-e ezt Iván Júrjevics?" felele pajkos, kihívó mosolylyal Olga. „Vegye csak le szemeiről a költők rózsaszín szemüvegét, s majd bennem is fölfedezi a sötét foltokat." „Erre az önvádolásra a psychologia bonczkése helyett egy polkát kérek kegyedtől Olga Feodorovna", mondá felkelve Iván Júrjevics, és karon fogta a szép hölgyet. „Imádott Olga!" sugá tánez közben a fiatal hölgy fülébe, „meddig tart még ez a kinzó bizonytalanság; mikor léphetek atyja elé, hogy megkérjem tőle e bájos kezet?" „Holnap este tíz órakor a nemesek clubbjában találkozunk, addig tisztába jövök atyám nézetével", válaszola Olga, mialatt a tömegbe vegyűlének.

Ezalatt Szónya a követségi attaché-val maradt együtt. „Nos Sevigner úr, hol van az igért virágcsokor?"

Sevigner úr felelet helyett óráját húzta ki mellénye zsebéből, s komoly hangon e pár szót mondá: „Még öt percz van hátra!" Olga igenlőleg inte s barátságosan nyujtá kezét egy fiatal dsidás tisztnek, a bravour-darabjairól annyira ismert lengyel Kolhinszkynak.

„Megérkezett-e Zinaida Antónovna tábornokné Varsóból?“ kérdé tőle. „Megérkezett. Öltözékével van elfoglalva, negyed óra mulva itt lesz, s pontban tizenegykor az éjjeli vonattal indúl Kievbe.“

Hagyjuk el néhány perczre a társalgó párt és keressük fel a ház urát Csernyüsoff tábornokot.

A tánczterem melletti, kertté alakított hűtöző teremből a háziúr dolgozó szobájába juthatunk. Itt nyugalmas beszélgetésbe mélyedve, három tábornokot találunk. A háziúr Csernyüsoff tábornok mellett könyökére támaszkodva Tumászoff tábornok, a pétervári udvar kegyencze űl a pamlagon. Hozzá közel az ősz gróf Gányin rendőrtábornok foglal helyet. Beszélgetésök hangosan folyik. Midőn a zajos társaságból ide vonúltak, Csernyüsoff kinyitá a hűtöző terem ajtaját s ott óvatosan körűltekintve, meggyőződék arról, hogy egy lélek sincs a szoba közelében. Épen a moszkvai operának egyik híres énekesnője dalolt a zeneteremben, s mindenki a művésznő közelébe tódúlt.

„Ön sötéten néz a jövőbe, Gányin gróf“, mondá Csernyüsoff. „Engem a czár politikájának fordulata tölt el aggodalommal“, válaszola Gányin, „és hogy nem ok nélkűl, a mult tanúskodik róla. Azóta tanitották meg arra az orosz udvart, hogy csatákat nem csak nyerni, de veszteni is lehet. A krimi háború, eme gyógyíthatlan seb nemzeti önérzetünkön, nem sokára megkétszereződik. Miklós czár maximáival Sándor czár nem tarthatja fen Oroszországnak sem régi hatalmát, sem az ázsiai hódításokkal katonai dicsőségét.“ „Közelg a keleti válság is“, mondá Tumászoff sokat jelentőleg. „Az eshetőségekből a nihilisták nyugtalankodását sem szabad elfelejteni“, mondá Gányin. „Ennek egyetlen suhintásával“, nevete Tumászoff, mialatt kardjára csapott, „porba sújtjuk e sziszegő hydrafőket. Talán első eset, hogy Oroszország nagy része vérbe fúl? De a régi nyugalom ismét helyre áll, és vele Délszlávia is, melyben a döntő befolyást a vezérszerepre áhítozó szerb rokonok várják. Azt hiszem Gányin mai utasítása gyökeres kúra lesz a nihilista rakoncátlankodásokra.“ „Bár úgy lenne“, mondá Gányin, „Kievben és vidékén, a Csernyigoff guberniumban kétszáz hetven embert kell elfogatnom, ez majd lecsendesíti a szabadságért álmodozó nihilistákat.“ „Valjon köztük van-e Fominko?“ kérdé Csernyüsoff, „mert nagy gyanú volt rá, hogy egyetértett a Potyomkinnal.“ „No ezúttal nem menekűl meg! Ime itt az elfogandók lajstroma; betűrendben következnek — — Folmatoff, Fenyenko, Fihóczky, Fedotoff — itt van Fominko is.“ „Ohó!“ kiálta fel Csernyüsoff, „Fedotoff is gyanús?“ „Nem mernék hűségeért jót állani“, válaszola Gányin. „De hát ugyan kiért lehetne manap jót állani?“ mondá Tumászoff, „Haliczkyre is mondják, valamint fiára is, hogy bíztos adatok vannak ellenök.“

Gányin most zsebébe nyúlt, ezüst czigarette-tartóját keresve egy papirszelet akadt kezébe, melyről kaczagva olvasá: ‚A nihilisták törvényszéke ezennel ítéletét küldi neked. Három nap alatt meg kell halnod!‘ Eme végzetes irat kézről-kézre járt a három bajtárs között.

Az öreg Csernyüsoff fejét csóválta. Tumászoff pedig vállat vont, mint aki nem sok súlyt fektet rá. Gányin felkaczagva mondá: „Az egészben az a legsértőbb, hogy piszkos papirra írták. Barátim, szegény lehet a nihilisták cassája, hogy csak ily durva papirra telik", s a rejtélyes papirszeletet tárczájába rejté. Ezzel közönyös dolgokra tértek át.

Míg a három bajtárs bent a kedélyes dolgozó szobában a leírt módon tölté idejét, a kerti teremben egy ősz ezredes közeledék a tábornok ajtajához, s egy óriási agáve által fedve, egészen lehajolva szemlélé, az előtte álló, számos nyiló myrtusokkal viritó fát; azonban csupán látszólag szemlélte e virágfát, mert valójában egészen az ajtó nyilásához hajolva, egy szót sem veszíte el a bent folytatott társalgásból; s a mint jött, nesztelenül távozék, csupán e szavakat mormogá fogai között — — ‚Ah úgy! Fominko, Folmátoff, Fenyenko, Fihóczky, Fedotoff — — — s az ítélet piszkos papiron! Majd küldünk aranykeretűn, de nem soká fogsz e megtiszteltetésben gyönyörködni. — — Mire oda ér futárod, öreg Gányin, a miénk megelőzi azt, mert félóra mulva indúl, s te csak üres fészkeket lelsz, akkorra már kirepültek belőle a madarak!'

Ideje, hogy a nyájas olvasóval újra felkeressük Csernyüsoff Szónyát, a szellemes házikisasszonyt; ép e perczben lép eléje Sevigner úr, s egy pompás virágcsokrot nyújt neki.

„Mily pompás thearózsák", mondá igen érdeklődő arczkifejezéssel az e pillanatban odaérő Lenyidoff, K. nagyherczegnek daliás hadsegéde. „Sevigner úr jellemének magyarázatát képviseli e csokor", mondá nevetve Szónya, „rózsa és nefelejts: szerelem és hűség!" „És ez szintén Sevigner úr jelleméhez szolgáljon-e magyarázatúl?" kérdé Lenyidoff, mialatt mosolyogva mutatott a csokor közepére. Mind oda bámultak. A virágcsokor közepébe két kis fehér lepkén át nagy gombostű volt szúrva.

„Oh, ez bizonyosan valamelyik barátnőm pajkossága, mivel tudják, hogy a pillangóktól írtózom legjobban", mondá Olga kissé elhalaványodva. Ugyan e perczben lépett Szónya elé a várva várt vendég, Zinaida Antónovna tábornokné. Kölcsönös üdvözléseik után, mosolyogva nyújta egy tarka virágcsokrot Szónya felé. „Lássa, hogy a távolban is megemlékeztem kegyedről, e virágcsokrot hoztam magammal az ön számára!" „Forró köszönet érte herczegnő", válaszola némi zavarral Szónya, mialatt szemei önkényt a fiatal hadsegéd felé fordúltak, „viszonzásúl tábornokné, fogadja szivesen az én virágcsokromat. Úgy tudom, hogy különös kedvelője a rózsák- és nefelejtseknek, nemde?" s tisztelettelteljesen meghajolva odanyújtá a virágcsokrot a lengyel tábornoknénak; ki rövid szóváltás után Sevigner úr karján távozék a társalgó termek felé.

„Nos, Gányin tábornok utasítása?" sugá az attaché füléhez közel hajolva. „A huszastanács jelirásával szórúl szóra feljegyezve" felele a franczia. „Utasítás szerint?" kérdé a herczegnő. „Igen, a virágcsokor szárára csavargatva a többi sürgönynyel együtt." „De

ez-e a valódi? Nincs-e tévedés a másik három virágcsokor között?“ kérdé aggódva a szép nő. „Gondoljon a következményekre, ha elcserélődnék, s idegen kezekbe kerülne!“ „Lehetetlen. Nyugodjék meg herczegséged, Nagyézsda saját kezeivel tűzte ebbe a jelt, a gombostűt a pillangóval, valamint a másikba is, melyet Szónyának adott herczegséged, s félóra mulva Nagyézsda kezeiben lesz.“ „Tehát megnyughatom? No most kisérjen a buffetbe, honnan észrevétlenül távozhatom. Ha valaki kérdezősködnék utánam, mentsen ki azzal, hogy rosszúl lettem.“ És most közönyös tárgyakról hangosan társalogva folytaták útjokat az ebédlő felé, onnan pedig az előszobába, hol a herczegnő parancsára rögtön előállott fogata robogva vitte a sötét éjben.

Szónya ezalatt virágcsokrával kezében szórakozottan halgatta a délczeg hadsegéd Lenyidoff udvarlását, ki alig adott neki alkalmat, hogy aggodó tekintetet vessen a mellette szótlanúl űlő dzsidás tisztre. Ez gondolataiba mélyedve, meglepetve rezzent fel, midőn Lenyidoff egy csodálkozó „Ah“-t hallata — — —

„Valóban különös“, mondá sima mosolylyal a hadsegéd, „Szónya Júrjevnát ma pajzánúl kisértik ismerősei; tudva, hogy irtózik a pillangóktól, — — — és — — ime, az új virágcsokorban folytatódik az évelődés!“ — s ezalatt Szónya virágcsokrából egy nagy gombostűt húzott ki, melylyel két fehér pillangó volt átszúrva. „Ez amolyan rossz élcz minőkkel társaim még gymnasista koromban traktáltak.“ „Ah, ezek tehát még a nőgymnasium reminiscentiái?“ mosolyga udvariasan meghajolva a hadsegéd s élénken folytatá udvarlását. Egy negyed óra mulva azonban engedelmet kért Szónyától, hogy távozhassék, mert még Sztrógonoff tábornok estélyén is meg kell jelennie. Rövid bucsúzás után áthaladt az előszobában ácsorgó szolgasereg között s a lépcsőn leérve, kocsijába veté magát, mely sebesen robogott vele a boulevardon végig. Legfeljebb öt perczig haladhata, midőn fogatával szemközt a boulevard árnyas fái közűl egy lovag vágtata elé. Egy lövés dördűlt el — — — és még egy második. A lovag tovább vágtata paripáján, — — Lenyidoff hadsegéd pedig szó nélkül bukott előre a kocsiba. Kocsisa sebes vágtatva hajtott ura lakására, hol a szolgák mint élettelen hullát emelék ki a kocsiból. Mikor levetkőztették, zsebében egy papirszeletet leltek: ‚A nihilisták így fizetnek a kormány kémjeinek‘ felírással.

Azalatt Csernyüsoff termeiben barátnői környezék Szónyát. Épen az éttermet hagyák el, midőn a zene a franczia négyeshez hívta a fiatalságot. Szónya főfájást színlelve, visszautasitá tánczosát s míg a fiatalság gondtalanúl engedé át magát a táncznak, ő aggodó szívvel járt-kelt a kártyaasztalok között. Végre, midőn a lengyel dzsidás tisztet látta a tánczterem ajtajában feltűnni, dobogó szívvel haladt feléje.

„Baj nélkűl utazott el a herczegnő?“ — kérdé tőle sebesen. „Minden baj nélkűl“, felele a tiszt. „Magával vivé a sürgönyöket és az óvásokat is. Kievi testvéreink két nap mulva már megkapják

s mire Gányin rendeletei Kievbe érnek, az elfogatási parancs üres helyeket talál. Bár mindenkit meglehetett volna mentenünk; de Csernyüsoff tábornok házában nem lehete tűntetni s Gányint megölve, tőle a névjegyzéket elvenni — — — no, a mi halad, él nem marad! A gaz Lenyidoff sem kémkedik többé a nihilisták léptei után, s nem tekint a szép hölgyek virágcsokrainak legközepébe, a hol eddig még a tű sem kerűlte ki figyelmét.“ „Tehát ismét vér?“ kérdé a fiatal lyány átrezzenve; de csakhamar megadással tevé hozzá: „Még látszik, hogy ujoncz vagyok.“ Futólag tekintsünk be a társalgó terembe is, hol néhány éltes úr és nő űl, kik könyörtelen kritikájokon keresztűl szűrve nőket, férfiakat, fiatalt-öreget, szépet-csunyát, úgy a mint elfáradt phantasiájok sántikála ide-oda a háladatos pletykatárgy között.

„Már rég akarám kérdezni“, mondá egy éltes hölgy a kövér túlczifra háziasszonynak, „hol van Vjéra leánya? miért nem vesz részt a társaságban; pedig úgy tudom, hogy Szónyával ikrek, tehát egykorúak, s mindkettő elvégezte tanúlmányait!“ „Csalódik kedvesem“, felele a kérdett, „Vjéra még nem végezte be tanúlását, nem jelenhet meg a salonban, s csakis az év végén fog diplomájáért vizsgázni. Fájdalom ezt az évet ismétli. Gyermekim közt Vjéra legtehetségtelenebb“, sóhajta a tábornokné sértett anyai hiúságában. „Mennyivel jobb volt a mi korunkban“, mondá komolyan egy öreg úr. „Szegény leányainkat nem zaklaták azelőtt a sok tanúlással, írni sem tudtak és tizenöt éves korukban mégis bevezeték őket a társaságba; most ellenben leányaink tizennyolcz évesek, midőn a nőgymnasiumot bevégzik, s az egyetemi vizsga is két évet vesz el, és így csak húsz éves korukban lehet őket a társaságnak bemutatni, s még akkor is, hol a mathematika, hol a földrajz s történelem tanáraitól hallgatnak magán leczkéket.“ „No azért nincsenek minden szórakozásból kizárva, ha feladatukkal elkészűlnek“, mondá egy másik éltes nő. „A clubbok minden este tele vannak fi- és nőgymnasistákkal, és mi öregebbek már alig birunk helyet kapni a kártyánál, csaknem minden asztalt a fiatalság foglal el.“ „Hja, ez ellen nem lehet tenni, ez divat!“ mondá egy indolens külsejű nő.

Míg a szülők így beszélgetnek, a házikisasszonyok lakosztályában azt sem látszanak tudni, hogy ma lent a termekben nagy estély van. Egy kerek asztal körűl három csinos leány foglalkozik írással: Csernyüsoff Vjéra, Lyúba és Olga. Vjéra az egyetemi vizsgára készűl. Rest tanúló, tehetsége is kevés, de bántja a hiúság, hogy nem ért odáig, a hol szellemes nővére Szónya áll. A tizenhat éves Lyúba csendes, mély kedélyű, középszerű tehetség. Atyját igen szereti, és csak azért tanúl, mert atyja folyton azt mondja neki, mily szégyen lenne, ha megbuknék. A tizenöt éves Olga, kinek mellékneve a családi ördög, eszes, eleven, pajkos, e mellett nagyravágyó és már most is igen positiv jellemű kis leány, ki, hol jól, hol rosszúl tanúl. Komolyan foglalkoznak, s a nőgymnasium egyenruhájába vannak öltözve. Rövid, barna szőr-ruha, fekete köténynyel.

Megnyilik az ajtó, s egy elegans fiatal ember lép be rajta. „Victor Feodorovics!“ kiáltanak a helyökről felugráló lyányok, s férfiasan kezet rázva vele, mindegyik tíz kérdést intéz egyszerre hozzá; a vendég a legjobb akarat mellett sem tudván rájok felelni, megváltoztatja a helyzetet, s ő lesz a kérdező. „Készen vannak-e a feladványokkal?“ „Én készen“, felele Lyúba, s egyenruhájokhoz tartozó fényes gombú fölöltőjét kezdé magára ölteni. „Én még nem“, mondá Vjéra boszúsan, „de nem törődöm vele; már késő, én is el megyek, Dmitrij Petrovicscsal kell találkoznom a clubban, s már is elkéstem; ezzel ezüst czigarette-tartóját ölébe dobá Olgának, s tréfásan folytatá: „Kicsike! rakd tele szivarokkal tárczámat, de a zöld csomagból, az a legfinomabb; s ezért a felebaráti szolgálatotért te is vehetsz öt darabot belőle. Victor Feodorovics azonban ellenőrizze, kérem, és olvassa meg, nem vesz-e el a kicsike többet belőle, mert az ő becsületességében nem lehet megbízni. A kicsike szereti a finom szivarokat, különösen a mi tárczánkból, havipénzét pedig elnyalánkoskodja és szivarokra soha sem telik neki; azért szívja mindnyájunk szivarát, mert igazi communista! Juj, be nagy szerencse, hogy az öreg Gányin oly kevéssé ismer tégedet, mert mindjárt feljelentene a kormánynak és elfogatna!“ „Nem lennék az első családunkban, a ki communisticus elvekkel kaczérkodik!“ felele újjával fenyegetve Vjerát. „Mi volt ez Olga?“ kérdé Vjéra megütközve, „te csacska leány, ily szavak fejünkbe kerülhetnek! Ily szavak nem a te ajkadra valók!“ „Miért ne ajkamon is, ha fejemben ilyenek vannak?“ nevete pajkosan Olga, s aztán parancsolólag kiálta dajkájára, hogy rögtön hívja elő Pétyát, az inast, mert kártyázni akar vele. „Inkább a mademoiselle-t“, mondá Lyúba dorgáló hangon. „Nem!“ mondá Olga daczosan, „a franczián énál a papa hadsegéde van és udvarol neki; ilyenkor mindig mérges, ha elhívják. Pétyával jobban mulatok, mindig elbeszéli, mit csinálnak az inasszobában“, s ezzel szelesen egyre-másra hányta könyveit az asztalon.

Victor Feodorovics pedig ezalatt karjait nyújtá a két fiatal hölgynek, kik előbb szivarra gyújtva s nihilista kalapjaikat (a gymnasisták kalapformáját nevezik így, mivel a nihilisták is ilyent viseltek) fejökbe vágva, a hátulsó lépcsőn, hol a szolgákon kivül senkivel sem találkozhatának, leértek az utczára s egy bérkocsiba ülve a nemesek clubbja felé hajtatának. A clubb lépcsőjén Dmitrij Petrovics hetedik osztálybeli gymnasista nyújtá karját Vjérának, s felérve, otthoniasan sétáltak le- és fel a zsúfolt termekben; folyton szivarozva, hol egy, hol más ismerős tanulótárssal szóba állva, s közbe nagyokat nevetve, s aztán hatalmas kézrázások között elválva egymástól. Majd a buffetbe léptek (mert ez is bon ton Moszkvában); itt mind a négy egy-egy hatalmas zakuszkát (kaviáros vagy halas sat. kenyér-szelet) falt be, és tetejébe egy kis pohár vodkát hajta fel. Egyáltalában úgy viselte magát mind a két leány, mintha vásott diákoknak akartak volna tekintetni. Otthon nem lehet megjelenniök a salonban, míg be nem végzik tanulásukat; de eljárhatnak

a clubba. Ez moszkvai fogalom. A hány ház, annyi szokás! mondja a magyar közmondás.

X. fejezet. — A nihilisták ítéletének végrehajtása.

Más nap déltájban nagy felindulás közt tanakodék gróf Gányin moszkvai rendőrtábornok rokonával és hadsegédével, Vosznyeszenszky őrnagygyal.

„Kérdést sem szenved", mondá Gányin határozott hangon, mi alatt nagy lépésekben járt le s fel dolgozó szobájában, „az áruló csak Csernyüsoff lehet!" „De ebben oly kevés a valószínűség", mondá felcsóválva az őrnagy, „Csernyüsoff K. nagyherczeg creaturája, az udvar kegyencze, a csaták hős katonája?" „De mondom, hogy hármunkon kivül senki sem volt a szobában, kivülről sem hallgatódzhatott senki, Csernyüsóff óvatosan körültekinte a kerti teremben, mielőtt dolgozó szobájába vonúltunk volna. Hármunkon kivül tehát senki nem hallá, midőn a czédulát elolvasva, piszkosságára tettem egy tréfás megjegyzést, s ime ma reggel köpenyem bélésére tűzve lelem e papirszeletet. Olvassa el újra és okoskodjék ki belőle."

„Gányin tábornok azt mondád tegnap, hogy a nihilistáknak nincs pénzök tiszta finom papirra. Íme aranyszélű papiron küldik neked törvényszékök ítéletét: Három nap alatt meghalsz;" olvasá újra hangosan a hadsegéd, minden oldalára forgatva az aranyos szélű papirost.

„Tumászoffra nem lehet gyanúm, ő elkeseredett üldözője a szabadelvűeknek, jól ismerem", mondá határozottan Gányin. Az őrnagy felkelt. „Kérem tehát tessék aláírni az elfogatási parancsot; egy óra mulva itt lesz a jelentés."

Gányin az íróasztalhoz lépett. Tollát a tintába mártá — — és újra letevé. Elgondolkozott. Lelke küzdött. — — Ifjúkori barátjának, hű bajtársának, katonai érdemekben megőszült tiszttársának multját, jelenét s jövőjét, családi életét kelle egyetlen tollvonással megsemmisítenie. A küzdelem rövid ideig tartott. Gányin még Miklós czár iskolájából volt, hol a fiatal kadétok, a hadászat katekizmusából azt tanulák meg legelőször, hogy Oroszországban nem az isten, hanem a czár ad észt, hatalmat és Sziberiát; gondolkodni pedig csupán a czárnak szabad, a többiek csak arra valók, hogy végrehajtsák parancsait. Gányin aláírta a Csernyüsoff családra szóló elfogatási parancsot.

A hadsegéd eltávozott és egy óra mulva csakugyan jelentést hozott a tábornoknak, hogy a Csernyüsoff-család tagjai elfogva, már börtönben ülnek.

Most N . . . . . i nagyherczeg szárnysegédét jelentik be.

„Ő fenségének sajátkezű sorait van szerencsém átadni; tábornok úr fogadja üdvkivánatomat e magas kitüntetéshez", mondá gróf V . . . . . y hadsegéd. Gányin elolvasta a magas kéz sorait, s mo-

solyogva fordúlt a hadsegédhez; „Tudja-e, mihez kivánt nekem szerencsét?“ „Ama nagy kitüntetéshez, melynek hozója valék.“ „És még háromnapi szobabörtönhöz!“ mondá nevetve Gányin, „Ő fensége tudomására jutott a nihilisták ítélete s határtalan kegyével három napi szobabörtönre ítél, hogy hozzám ne férhessenek a nihilisták.“ „Mily határtalan kegy, szerencsés tábornok!“ mondá a hadsegéd. „Vigye legalázatosabb szolgailag kifejezett köszönetemet (ez is orosz köszöntési forma) Ő fenségének, kinek parancsa mindig szent előttem.“

Gányin tehát három napi szobabörtönt kapott csupa gyöngéd kiméletből. E percztől fogva Gányin ázában a cselédségnek kiadatott a parancs, hogy a tábornok beteg és senkit sem fogad el. Az őrök megkettőztettek, s maga a tábornokné és fia éjjel-nappal utána néztek, hogy az előszobát nem őrzik-e hanyagúl a szolgák. Az első, és már a második nap is szerencsésen lefolyt, a tábornokot semmi veszély sem érte s jóizüen költé el családja körében estelijét; csupán néha a Csernyüsoff barátjára való gondolat sötétíté el homlokát — — — de — ezen árnyakat elűzni segite itt is az orosz bajok gyógyszere, a vodka (pálinka), melyet e végzetes napokon kettős adagban vett magához a bátorságra vágyó tábornok; neje pedig sajátkezűleg csukta be a leszolgáló ajtókat a melléktermekben, s a biztosság érzetével hagyák magára a tábornokot.

Azalatt a borravalókhoz és friss pletykákhoz szokott inasok az előszobákban rendkivül únták magukat e lefolyt napokban, s e mai estén a nagy üvegajtón keresztül bámészkodtak a kivilágított udvarra, s így nem kerülé el figyelmöket, hogy egyik udvari lámpás alatt, egy paraszt leány haladt végig az udvaron, ki nagytalpú csizmáiban alig emelte lábait. Szavelyeff, a júdás-arczú, rőt szakállú portás, a szolgasereg elismert auktoritása, élczfaragója, nem annyira szolgálati buzgóságból, mint fontoskodási viszketegből kilépett az udvarra.

„Kit keressz, hugám?“ kiálta a leányra. „Az apámat, Grigózij kályhafűtőt“, felele bátran és mosolyogva a leány. „Lám, lám, nem is tudtam, hogy ily szép leánya van a kancsal puposnak“, mondá a portás a leány állát megcsippentve, „apádat két heti szolgálat után, épen holnap akartuk elcsapni, már ajánlottam is másikat helyette az intendansnak; de ha szépen rám tekintesz, jövőre pártolom apádat, kivált ha megmondod, mit viszel abban a szűknyakú üvegben?“ „Vodkát; de ne igyék belőle, mert apámnak úgy is mindig kevés; pedig nem telik többre.“ „Ej, ilyen szép leánynak nem kellene oly fösvénynek lenni“, mondá a portás, mialatt megfogta a leány hosszú bőrbundáját s behúzta az előszobába. Könnyű Katót tánczba hívni, ha magának is kedve van rá, mondja egyik példabeszéd. A parasztlyánykát sem kelle nagyon huzogatni, mágától is szépen ott termett a szolgákkal és katonákkal teli előszobában, s bátran körültekinte a mosolyogva környező férfiakon. „Sok volna ez a te apádnak“, szólt ismét a portás és jót húzott az üvegből, s vigyorogva adta át egy frakkos inasnak. „No, Afanászij, nekem is

juttass belőle", mondá ennek egy napos katona. „Hát mi marad az apámnak?" kérdé a lyány, s durczásan az üveg után nyúlt. „Elég neki, ha megmarad a lyánya", mondá egy másik szolga, és szintén ez is hatalmast húzott az üvegből. „No, hagyjatok már egy kicsit az apjának is", mondá a portás és az üveget a gyertya elé tartva, s előbb megnézve tartalmát, társai hangos kaczajának kiséretében szájához emelé s az utolsó csöppig kiivá tartalmát. „Szavelyeff, szerencséd, hogy urunk beteg, s oda fenn oly bezárkozva élnek, hogy nem fogadnak el senkit, mert nem tudom, hogy állnád meg helyedet!" mondá nevetve egy katona. „Ma nem én vagyok a napos, csupán szivességből őriztem az ajtót, de most állj is elő helyedre Petroff, én aludni megyek", s ezzel nehezűlő lépteivel egy szűk folyosó felé indúlt.

„Ejnye, ezt nem is láttam", mondá Petroff felé fordúlva a mosolygó paraszt leány, „pedig ez a legcsinosabb köztetek." „Talán meg is csókolnál hugám?" mondá a fiatal portás, mialatt társai durva nevetésbe öltek nehány paraszt élczet. „Miért ne, egyszer, vagy másszor, de most nem", mondá a leány negédesen, s kosara után nyúlt. „Ha jól emlékszem, tegnap este is láttalak az udvarból kimenni, ma majd én kisérlek ki", sugá neki a fiatal portás. „Alkalmasint nem én voltam, a kit te láttál", szólt a leány eltitkolhatlan zavarral. „Jó szemem van nekem galambom, ládd most is észrevettem, hogy a kosárban másik vodkás üveg is van", s azzal előhúzta a kosárból. „No mert oly csinos legény vagy, tőled nem sajnálom, ihatol belőle egy kicsit, magam kinállak meg vele", s a leány kihívólag pislanta feléje, s miután Petroff jól felhajtott belőle, a leány nyílsebesen futott ki üvegével az ajtón s az udvaron keresztűl hátra a kályhafűtő félreeső pinczeszobájába.

A púpos kályhafűtő felkelve asztala mellől tisztelettel üdvözlé a leányt, és mesterileg eltorzított külseje daczára Nyikitát ismerjük fel benne. Nyikita már leste vendégét. Kinyitá az ajtót, s ólálkodva nézett körűl a hosszú folyosóban, hogy nem követi-e valamelyik szolga a szép leányt, s csak aztán lépett újra a piszkos pinczeszobába, hol Nagyézsda, mert ő volt, egy alacsony fazsámolyon foglalt helyet. Nyikita szó nélkűl vett át tőle egy beirt papirszeletet és a Zemlya-i Vólya (a nihilisták titkos lapja) egy példányát, s nemezbotosának magas szárába dugva, suttogva kérdé.

„Mindegyik ivott belőle?" „Egytől egyig, a kik ott voltak. Volt rá gondom!" felele Nagyézsda, „az álomital hatása nem maradhat el, de öt óránál tovább nem tart; tehát helyedre Nyikita. Ha segítség kell, két éles fütty értesit engemet, ha pedig engemet fenyegetne veszély, kutyaugatással adod tudtomra. Megfontoltál-e mindent Nyikita, nem tévedhetünk?" „Minden nap órákig szoktam a kályhák előtt várakozni, míg végre lecsukhatom a csöveket (divatos orosz kályhákból fűtés előtt kiveszik a vasfedőket, fűtés után pedig vissza rakják. Megjegyzendő, hogy Moszkvában néha még junius elején is fűtenek.) A család minden tagja látott egyszer-másszor a

a kályhák előtt guggolni, meg vagyok győződve, hogy ma sem fog feltünést okozni. A tábornokné már megvacsorált férjével, a szolgák is lent voltak, s most hihetőleg a vodkában ivott altató működik. A nőcselédek az épület másik szárnyában vannak a tábornokné közelében, fenn a folyosón nem szokott rajtam kivül járni senki, lent a főajtót maga a tábornokné zárta be, mivel még a szolgákban sem bizik, de elfeledi férje ama szokását, hogy a tábornok este sokáig olvassa ágyában a lapokat, s kezében ezekkel szokott elaludni, lámpáját is rendesen égve hagyja reggelig, s szobáját nem csukja be.“ „Tehát itt az ideje Nyikita?“ „Igen“, válaszolt tompán.

Nyikita most puha botosaiban, mint árny húzódott fel a hátsó lépcsőn, mely az első emeletbe vezete, s ott ama folyosóba lépve, melyben a kályhák fűltek, egy kályha ajtaja előtt, a még pislogó tűzbe bámulva, nesz nélkül ült, lábait maga alatt keresztbe rakva, — — sokáig várt igy.

Nagyézsda ezalatt tenyerére támasztá fejét és gondolatokba mélyedve ült az alacsony zsámolyon, néhányszor önkénytelenül zsebéhez kapva, hogy nem hiányzik-e onnan az elrejtett pisztoly és tőr. Az egész házban halotti csend uralkodott, csak a szibériai szél üvölte néha nyögő zúgással végig az udvaron, megcsörtetve a pinczeszoba ablakainak apró tábláit. Két hosszú óra telt el igy kinos várakozásban, midőn lassan, nesz nélkül tárult fel az ajtó. Nyikita halaványan lépett be. Nagyézsda kérdő pillantást váltott vele. Ez szó nélkül vett elő egy jókora kulcsot s azt zsebébe rejtve, szolgálatkészen húzá fel az övéhez ! asonló puha nemez botosokat Nagyézsda csizmáira, s aztán mindketten, mint árnyak, nesztelen léptekkel haladtak végig a sötét folyosón, melynek ajtaját Nyikita kulcsával zajtalanúl kinyitá, s itt a fekete udvarból (Oroszországban a külön elfalazott szemétudvart hivják igy) az utczára léptek, hol a Pjátnyiczkáján levő negyedik nőgymnasium felé haladtak.

Reggel Gányin tábornokné nyugtalan várta férje felébredését, ki szokása ellenére, még tizenegy órakor sem csengete reggelijeért. Végre erőt vőn rajta a nyugtalanság, s aggódó fiával együtt csendesen kopogtak az ajtón. Semmi felelet. A nő ijedelme nem ismert határt. Kért, kiáltott és könyörgött az ajtó előtt, hogy nyissa ki férje, mert meghal nyugtalanságában. — — Semmi válasz!

Nehány percz mulva szolgák feszíték fel az ajtót. Gányin tábornok megfojtva feküdt ágyában, merev kezei között a Zemlyá i Vólya egy számát tartva! Mily éles kigúnyolása a halálnak! Feje fölött pedig a párnára szúrva egy papirszeleten a következő szavak valának felírva: ‚A nihilisták be szokták váltani szavukat!‘

(Vége következik.)

II.

KÖLTEMÉNYEK.

I. SZERENÁD.

ÍRTA ÁBRÁNYI EMIL.

Illat-terhes, langyos éjjel
Mandolin-hang árad széjjel,
S tele bűnös, titkolt kéjjel
Dal reszket a tájon át:

„Jer, hajolj ki ablakodra,
Hadd nézzek merengve rád...!
Fürteidnek egy kis fodra
Több nekem, mint a világ...!“

— Szép a dal, — és jól is adja...!
Lángoló az indulatja...!
Valj' ki ő...? — „„Ki? ej! ki tudja!
Kóborló lovag talán..!““

„A mióta láttam képed,
Égő mámor szállt le rám...!
S nem találok semmi szépet
A Murilló angyalán...!“

— Kit dalolhat..? Hátha... téged!
„„Hahaha! tán gyanú éget?...““
— Kábító, kaczér szépséged
Rég ingerli boszumat...! —

„Arczod fénye ide vonzott!
Hadd dalolnom donna, hadd:
A gyönyört, mit a viszonzott
Szerelemnek üdve ad!“

— Donna, reszketsz..! Arczod láza
Mondhatom, jól magyarázza
E silány dalt....! Hah! parázna..!
Pelyhes ficzkód tönkre tett..! —

„A mióta ajkad szíttam,
Testem, lelkem vágy beteg..!
Csókjaidból lángot ittam,
Mégis csókra epedek..!“

— Hallod, donna? Hallod, *boldog*
Szeretődet...? — „„Menj! sikoltok!““
— Csitt! egy szót se!.. Ezt a foltot
Csak piros vér mossa le! —

„Esküszöm holló hajadra,
Vallomásid mézire,
Nyílt egemre: bájaidra!
Te vagy éltem czélja, te..!“

„„Irgalom..!““ — Nincs! — „„Szánj meg!““
— Csalfa! —
„„Jaj! e tőr....““ — Vedd..!... Még ezt..!...
Halva!...
Becsületem megtorolva..!
Több gyönyört ajkad nem ád! —

„Lantom húrja végsőt zsongott,
Búval, vággygyal reszket át..!
Oh! aludj', míg én bolyongok..!
Holnapig, — jó éjszakát...!“

II. CAMBYSES.

ÍRTA ERDÉLYI BÉLA.

Az aethiopra vitt hadát
Pusztítja éh-halál; —
Ő dőzsöl — és pinczéiben
A kincs halommal áll.

Lekonczolá Memphis javát,
S a szent Apisra lőtt;
Megölte Smerdest, Meroét,
A testvért és a nőt.

Ecbatanában vérpatak
Cserg az utczákon át,
Meglátogatta száz csapás
Az ős perzsák honát.

Sátrába' jajt, hörgést, sohajt
Nem hall Cyrus fia;
Körűlte mindent túl üvölt
Az őrűlt orgia.

De Phanes, a kegyencz, beront —
Ruhája vérlepett; —
Megháborítja tört szava
A bacchus-ünnepet.

„Uram! Üttesd le ősz fejem!
Rossz-hír-hozó vagyok...“
Remegve hallgatják szavát
Az aggok, máguszok.

„A sír kidobja holtjait...
• Testvéred, Smerdes él!...“
Kaczagva hallja a király:
Kegyencze mit beszél.

„Mit?.. Smerdes él?...“ „Él! S a tömeg
Szövetkezett vele!
A csőcselék hős sereged
Virágát verte le...

Bomlott a rend...hullott a hős..
Növekvék a veszély...
Hadd hallgatok!...“ De a király
Boszúsan int: „Beszélj!“

„Futó seregbe', dicstelen,
Leszúrták a vezért...“
„Ha megfutott, jobb: veszszen ott
A czenk!... nem kár ezért!“

Arczán halálos sáppadás, —
A bősz harag jele...
Ajkán a romboló vihar
Zúg, átokkal tele.

„Vezér helyett hol egy vezér?!..
Övé a sarcz, ha győz!...“
Most vagy soha! — És így eseng
Phanes, a fondor ősz:

Van egy fiam. Bátor, vitéz,
Ügyes kardforgató;
A hadseregben, óh király,
Nincs hozzá fogható...“

„Dicséreteddel légy fukar!...
Fiadra próba vár!...
Vezesd elém!...“ S Phanes fia
Ott áll előtte már.

Szemébe' hősi láng lobog,
Erét duzzasztja vér;
Megreng a föld, ha lép; — s a lég
Süvölt, csapást ha mér.

Deli, mezetlen termetét
A zsarnok oldalán
Gyönyörrel nézi, hosszasan
Haneb, a rableány.

Megérzi dermeteg szive
Az újuló tavaszt —
S elrejti arczát, melyre már
A vér — rózsát fakaszt.

„A próba vár", mond a király,
„Ha hős vagy, védd magad!"
Int. És legott tíz thyrei
Szolga fegyvert ragad,

Az ifjú bátran szembe száll,
A lány meg felsikolt....
Vág, véd... s elhull a támadó, —
Ki sebesült, ki holt.

Legyőzte minden ellenét,
Hős arcza felragyog,
Büszkén mosolyg az atyja és
Dicsérik a nagyok.

„Hallgassatok!" dörg a király, —
„Korán dicsérni még!"
S kel ajkán mámoros kaczaj,
Szeme vad lángban ég.

„Mely ott kóválygva száll felénk,
Tekintsd a sas keselyt!
Vagy *azt* elejti gyors nyilad, —
Vagy *az* téged elejt!"

Az ifjú néz és ködbe vész
Merész tekintete.
Feszűl az íj. Röpül a nyíl...
Azon függ élete.

Röpül a nyíl... röpül... röpül...
Lecsap. De nem talál...
Megdermedetten áll a hős:
A szégyen száz halál!

És Cambyses ijat ragad.
„Tanúlj *célozni* hát!"
S átfúrt kebellel fogja fel
Phanes — hörgő fiát.

A borzalom sikolyba fúl...
Aztán van néma csend.
Csak az *atya* zokog — halott
Fiára hullva, — lent.

De majd föláll... s a trón elé
Borúlva, fölkiált:
Apolló sem találna így!
Éltessük a királyt!

— *Apolló sem találna így!* —
Utána dörgi mind
A sátorban, — az udvaron —
S a téren — oda kint.

De Cambyses nem hallja már...
Átfúrva kebele;
Meghalt az éljenek között:
Rabnője döfte le.

III.

A KURUCZ-MOZGALMAK KÖLTÉSZETÉRŐL.

ÍRTA JANCSÓ BENEDEK.

Az első és utolsó hegedűs, ki müveit kinyomatta, eltűnik ugyan Tinódival, de a húrok, melyeket pengetett, nem némultak el; mert az a költészet, melyet a hegedősök költészetével egynek mondhatunk, — a népies költészet folytonosan fenn van; sőt a XVII-ik század vége felé igen szép virágokat hoz. A XVII. században a műköltői törekvések, melyeknek az előző században csak esekély nyomuk van, egyre határozottabb alakot öltenek és Zrínyinél tetőpontra jutnak; de a hegedősök éneke sem halt el az utolsó hegedős ajakán, hanem átment, visszakerült a nép ajakára, ama természetes talajra, melyből egykor kisarjadzott; és ott nemcsak tovább élt, hanem új életerőt szívott a nép képzelméből, érzései világából, a költészet e leggazdagabb termő földjéből és az ujonnan szivott erő által megnemesülve gazdag terebélyes fává nőtt. Mindez a megváltozott körülmények szüleménye volt. A fejedelmek nem pártolták többé a hegedősöket, mert a XVI. század nagy reformja nemcsak a külföldön tette tönkre a középkor erényeinek, hibáinak legnagyobb részét, a lovagiságot, a minnesängereket, a troubadourokat és minstreleket; hanem hazánkban is, és nem csak ott tette sötétebbé, ridegebbé a kedélyeket, hanem itt is. A vallási eszmék felett folyt viták elvonták a figyelmet a költészettől, rideggé tették a kedélyt és okozták, hogy a hegedősök szerepe megszűnt. Ide járult még a zordon török hódítás, melynek vihara szétszaggatta a hegedősök húrjait, harczkiáltása elnémította gyönge dalukat.

Nagyon sokat tett a hegedősök megbuktatására az is, hogy a megváltozott szellemi körülmények a költészetet a tudósok, a müveltebbek kezébe juttatták, kiknek nem tetszett a hegedősök *csácsogása*, s így a költészet, az egész nép köztulajdona, a müveltebbek kiváltsága lőn.

De a műköltészet, mely megbuktatta a hegedősök költészetét, nem elégíthette ki a népet, mert annak érzésétől, kedélyétől nagyon távol állott. A nép soha sem lesz hűtlen a mult emlékei iránt, hanem felveszi a fejlődés elejtett fonalát s tovább fejti. Így történt ekkor is, mert a nép a hegedősök elzüllött hangját nem hagyta nyom nélkül elpendűlni; hanem felfogta, tovább folytatta. Tárgyat a népköltészetnek az idők és eseményei s az ezekből származó érzések bőven szolgáltattak. A török háborúk lassankint vesztik zordonságukat és oly helyzetet teremtenek, mely a népies költészet kifejlődésére nem volt alkalmatlan. A háború többé nem vad öldöklés; hanem a végvárak örökös apróharczai által bizonyos kalandos színezetet ölt, s kifejleszti az eléggé kalandos színezetű *vitézi életet*. E végvárakból népies hősök származnak, kik személyes bátorságuk által a nép kedves alakjaivá lesznek, kiket harczra nem nemtelen hódítás vagy rablásvágy ösztönöz; hanem a kitünni vágyás, a nemes lovagiasság bizonyos érzete, — épen úgy mint a spanyol-mór háborúk hőseit. Nincs ugyan, mint a spanyol-mór háborúknak, Cidje e kornak s nem is szövődik egy hős körül bizonyos románcz vagy balladai kör, mint amott; hanem van itt is elég költői becsesel bíró elbeszélő költemény, mely a végbeli vitézek tetteit énekli.

A törökkel folytatott apró harczok egy sajátságos, a költészet számára bő anyagot szolgáltató kóbor vitéz életet teremtettek. Ezek a kóbor vitézek a nemzeti ügy leglelkesebb bajnokai, kik a nemzet két ellensége ellen: a török és német ellen egyformán harczolnak, ezek a végbeli kóbor vitézek lesznek később Thököly és Rákóczi kuruczai. E végbeli vitézek és kuruczok tettei körül jön létre egy sajátságos költészet, melyet ugyan nem engedett a körülmény Cid vagy Ganzul románcz körévé fejlődni, de a melytől a költőiséget megtagadni nem lehet. Nemzeti életünkben ezek az idők voltak legalkalmasabbak arra, hogy létre jöjjön egy oly költészet, mely a nemzeti epost hozta volna létre. És ez bizonyára meg is történt volna, ha ez idők nem a XVI—XVII. században, hanem a XI—XII.-ben következnek vala be. A XVI. század szelleme, a század reformeszméi, ridegebbé tették a kort, megfosztották attól a mysticus légkörtől, mely a középkorban oly alkalmas volt a nemzeti eposok hőseinek megteremtéséhez, kiszínezéséhez, mert a XVI. század komoly tudománya megbuktatta a kedélyek naivitását, a lovagiasság, a troubadourság, hegedősség poesisét. Hogy milyen hatással volt a XVI-ik század a középkor eszméire, azt igen szépen rajzolja Quinet, midőn

ezeket mondja a renaissance történetéről beszélve: „A középkor haldoklik, állva mulik ki. Igaz nem hiányzott egy kő se falán, egy szem se pánczélán, egy tövis se koronáján.... A tornyok tetején az őrök nem láttak közeledni se gyalog, se lovas csapatot, és mégis mindezek pár óra mulva nincsenek többé, pár óra mulva egy láthatatlan lovag leveri e falakat, pánczélokat, bárókat, királyokat, császárokat. Készül szétzúzni mint porrá tört pánczél pikkelyeit egy egész világ álmait, emlékeit, hitét. Mert a XVI. század közeledik, már a lépcsőkön jön. Súlyos léptei hangzanak, zörget az ajtón; jött, mint a sirásó levenni a halottat díszes ágyáról..... Lábainál fekvő hű agara nem fog felébredni többé. Sarkantyúja nem érinti lovát többé Roncevaux völgyében, se a keresztes hadak utján. Lovag keztyűje nem fogja többé a hűbériség kardját szorítani. Ariosto és Petrarca szellemvilágára nem fogja többé felemelni sisakját.... Mind ennek vége. Egy világ meghalt.“ Igenis rég meghalt volt már ekkor azaz idő, melynek szellemi iránya létre tudta volna hozni azt a költészetet a maga terjedelmében, melyből a XVI - XVII. század csak egyes, töredékes vonásokat volt képes megalkotni.

Ha a középkorban következnek be a XVI—XVII.-ik század politikai, társadalmi viszonyai, ma nem néznénk a spanyol-olasz-franczia hős költészet alakjaira irigykedve. De ha közelebbről megvizsgáljuk a XVI—XVII. század ilyes népies költészetét, sok oly gyöngyöt találunk benne, mely méltó vetélytársát képezi a spanyol hős románczoknak, balladáknak nem csak tartalmi, hanem formai tekintetben is.

E kor népies költészetének maradványait Thaly Kálmán két rendbeli gyűjteményében találjuk összegyűjtve. Feladatunk a kurucz kor költészetének tárgyalása lévén, mellőzni fogjuk az első rendbeli gyűjteményben foglaltak közül a vallási tárgyú költeményeket, Koháry és Rimai verseit, a többieket is csak futólag és annyiban tárgyaljuk, mennyiben a kurucz kor népies költészetével összefüggésben állanak. Koháry és Rimai verseit azért mellőzzük, mert azok a kor műköltészetéhez tartoznak; az egyházi, a vallási vonatkozású költeményeket, noha azok némelyikén a népiesség, mind formáját, mind tartalmát illetőleg világos és szép nyomokat hagyott hátra, azért mellőzzük, mert a vallási költészet nem közvetlen eredménye a nép érzéseinek, kedélyének. A vallásos érzés bármennyire tapad is a nép lelkéhez, még sem tartozik, nem simúl úgy a nép egyéniségéhez, mint a szerelemből, vagy a népszerű, a népért szenvedő,

küzdő hősök szeretéséből, csodálásából eredett érzés; különösen e kor vallásos költészetéről áll ez, mert e költészet dogmákat tartalmaz, vitatkozásokat egy másik felekezettel és csak akkor vegyűl e vitatkozó, igen sokszor czivódó hangú költeményekbe a valódi népies érzés hangja, mikor az űldöztetések által fakasztott fájdalom hangjai vegyűlnek be; és ez nem csoda, mert a nép kedélye, a nép elméje előtt, mint tulajdonképen minden ember előtt az abstract vallási eszme csak űldöztetések alkalmával válik igazán szemlélhető concret valósággá.

Egy tekintet e kor egyházi költészetére meggyőzhet mindenkit arról, hogy abban a valódi nemes népies érzésnek nincs nagy szerepe, mert a nép nem énekel soha így: „Mert hitetlenségben élnek mindazok, kik Rómától s a pápától függnek; hol a pápa hatalma uralkodik, az ördög asztaga meggazdagúl. Ez az oka, a mi nagy romlásunknak s a pogányság betörésének is. Ébredj tehát te magyar nemzet, épűlj meg az úr Jézusban, mert bizony elvész Nagyvárad, megnyargalja a török császár szent László lovát s a sok kövér pap hasztalan kerengi akkor szent László koporsóját.“ Így csak egy pap énekelhet.

Vizsgálatunk tárgyát a kuruczdalok képezik, a vitézi énekek csak annyiban, a mennyiben mintegy bevezetést képeznek ezekhez. E vitézi énekekben s különösen a kurucz dalokban nyilatkozik a népies erő a maga teljes nagyságában, egyszerű szépségében. Ezek képezhették volna szerencsésebb körűlmények között, más időkben a nemzeti hősköltészet, a hős mondakör legszebb darabjait; mert az oly hősök, kik a végvárakban harczoltak a török ellen, kik személyes bátorságuk, vitézségök, lovagias jellemök által népök szeretetében állottak s az ellenséget rettegésbe hozták, mint Thury Gy. vagy később Oláh Gerő, és Rákóczi idejében az európai hírű Bezerédy, ki saját kezével 72 német főtisztet vágott le, ezekben a dalokban vannak gyakran igen szép népballadai formában megénekelve, mert ezekben van a kor psychologiájának megértéséhez a legbiztosabb kulcs eldugva, mert ezekben lüktet a kurucz kor szive, mert e dalok mindenike a nemzet szivének egyegy dobbanása. Ezekbe van foglalva a nemzet öröme, fájdalma, ezek tükrözik vissza a nemzet egész életét, a nemzet multját, jövőbe vetett hitét, bizodalmát. Ezek fejezik ki a nemzet szeretetét hősei és gyűlöletét ellenségei, elnyomói iránt.

Ez énekeket két részre osztottuk u. m. régibb vitézi énekekre

értvén ez alatt mind azt, mi a mohácsi vész után a kurucz világ kezdetéig létrejött, és kuruczdalokra, melyek a Thököly-Rákócziféle mozgalmak szüleményei. E kétféle énekek egymástól tartalmokra, alakjokra nagyon különböznek. A régibb vitézi énekekben a török ellen való harczok egy némely hőse van megénekelve, és az érzelem, mely átlengi vallásos inkább, mint hazafiúi, mert mindenütt az istenre, az isten segítségére hivatkozik, kéri minden sorában az istent, hogy szabadítsa meg a töröktől. Úgy látszik, hogy nemcsak a theologusok és költők, hanem népünk is a török pusztításait, dúlásait az isten büntetésének tartotta. A kurucz dalokban már e vallásos érzés helyét a politikai, a honfiúi érzés hangjai foglalják el, melyek közvetlennebbek s így inkább is érdeklik a kedélyt. E költemények szenvedélyesebbek, hatalmasabb, erősebb hangúak, a gyülöletet és szeretetet erősebben kifejezők, mint az előbbiek. A tartalom ilyen természete vonta maga után azt is, hogy ez utóbbiak formájokra is csinosabbak, rythmusosabbak, zeneibbek mint az előbbiek.

A vitézi énekek Thaly első rendbeli két kötetes gyűjteményében foglaltatnak (l. Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. Pest, 1864.) E vitézi énekek közül azonban aránylag igen kevés van, melynek tisztán népies eredetet tulajdoníthatnánk. Említettük, hogy azok közül némelyek Koháry és Rimai versei, melyekhez a népiesnek semmi köze, mások meg a vallásos lyra termékei közé számíthatók. Van azonban egy pár, mely a végbeli vitézek egy némelyikének tetteit énekli, s melyen a népies szellemnek hatása látszik; sőt olyan is van, mely a nép szellemének elvitázhatlan productuma. Ilyen Thury György éneke, mely nemcsak értékét, hanem korát tekintve is a legelső ilynemü darab. E költemény 1548-ból való, de van egy másik, tetemesen bővült változata is „*Végbeli vitézek változata*“ czímmel. Thury György egy XVI. századbeli népies hős, páratlan bajvivó szerzette ez éneket; legalább a végsorban ez áll: „Éneklé Thury György vérszomjuhozásában.“ Toldy Ferencz, ki nem mondható a régibb népies költészet barátjának, bár az egészről meglehetős kicsinyléssel szól, a „Koszorú“ 1864-ki folyamában (112. és 139. lapokon) Thaly gyűjteményéről irt bírálatos ismertetésében Thury György énekéről következően nyilatkozik: „Az első kötetben Thury György rövid éneke erő és tiszta forma által vonja magára figyelmünket. Mintha az Arany hún regéjének, a Buda halálának gördülő alexandrinjai szenderegnének sorai lendülésében.“

A költemény tartalma röviden következő: a vérszomjuzó Thury György kéri az egeket, hogy zöldítsék ki az erdőket, hogy mehessenek a törökre. Hasonló invocatióval kezdődik egy másik versezet is, mely Oláh Gecziről szól.

Zöldítsétek egek hamar az erdőket,
Hogy próbálhassuk már nyugodt fegyverünket.
Deli Kortván béket kezünkbe kerítsük,
Délczeg Mehemetet lováról ökleljük.
— — — — — — — — — — —
Adjad nagy úristen vitézi tettekkel
Végházunk kérkedjen sok pogány fejekkel.

Az egész költemény hibátlan rhythmusú, 12 tagos páros rímű sorokban van írva s így alakjára nézve is egyike a kor legkiválóbb darabjainak. Nem hiányzik azonban e tisztán hős énekből sem a vallásos érzés, mely a kornak mind népies, mind műköltészetén uralkodó volt; valami kegyes áhitattal mondja a vért szomjuhozó Thury György: „Adjad nagy úristen" stb.

Balladai formájáért és tartalma különösebb voltáért figyelmet érdemel *Oláh Geczi* is. Nagyon érdekes és határozottan népies vonást és eredetet hord magán Oláh Geczi beszélgetése lovával. A néphősének, lovagjának leghűbb barátja lova, mely kiséri bujdosásaiban, részt vesz bánatában és dicsőségében. Azért a nép hőseinek lova, több a mai sportman lovánál, az vagy táltos, mely megjósolja a jövőt, vagy ha nem is az, tud mégis érezni és gondolkodni s a mi ezekkel együtt jár beszélni. A nép közelebb áll az állatvilághoz, mint a nagy városok fia, azokkal él együtt a pusztán, az erdőn s ott magányában elvonúltan az emberi társaságtól bensőbb viszony szövődik közte s az állatok között s azokat az állatokat, melyek mintegy társúl szegődtek az emberhez, barátjának s azokat pedig, melyek a megszelídűlt állatok ellenségei, saját ellenségének tekinti. Ez a benső viszony az állatok és az ember között szűli azután az állat-mesét és epost, melyben a tisztán népies, emberies vonás örök üdeségében marad meg. A műköltészetben, a természetes élet talajáról elszakadt emberiség költészetében nincs meg ez a vonás, vagy legfölebb csak eltorzitásában, mint azt a műköltők idyll-jeiben láthatni. A népies költészet a tisztán emberies érzések költészete lévén, nem lehet el az ily naiv, primitiv vonások nélkűl s azért az oly költemény, melynek főjellemvonását ez a primitiv gyermeteg érzés képezi, bátran tekinthető a nép szelleme termékének.

Oláh Geczi lát egy őzet s mondja lovának: „Edes lovam, fakó lovam, érjük el amaz nagy őzet.“ A ló felel: „Ne kergess én rajtam őzet, ha törököt nem fogsz, nem vágsz.“ Oláh Geczi azután lovastól belecsik egy gödörbe s kéri lovát, hogy vigye ki, a ló biztatja s azt mondja: „Ülj fel hát, ne félj töröktől“, Oláh Geczi megigéri, s csakugyan el is megy a törökre. Nagyon élénk menetű, jó rhythmusú népies darab, különösen népies zamatjáért és egyszerűen bájos népies hangjáért, kifejezéseiért az a hely, a hol Oláh Geczi lovát kéri, hogy vigye ki a gödörből.

Vigy' ki innét jó lovacskám,
Szépen nevelt jó maczkókám,
Hidd el bizony meghízlallak,
Azután már nem nyargallak.

A nyelv zeneibb mint a kor bármelyik műköltészeti darabja, zeneiségét, rhythmusát tekintve, mily távol állanak ettől nemcsak Zrínyi, Liszti, hanem Kohári és Rimai, Beniczky szabályos hármas versszorai is, csak legfölebb Balassa tehető párhuzamba, kinek lyráján azonban a népies hatás meglátszik, mit az a körülmény is tanusít, hogy pár dala átment a nép ajkára és a kuruczok kedves dala lett, így a híres „Őszi harmat után“ kezdetű ének is a Balassa muzsájának volt terméke. Toldy Ferencz már említett bírálatos ismertetésében azért vonja kétségbe némely darab népies eredetét, mert a versfőkből a szerző nevét lehet kiolvasni. Ez magában véve nagyon gyönge ellenvetés, de annyiban fontos, a mennyiben egy téves aesthetikai elmélet szüleménye. E téves elmélet felállítója Erdélyi János volt, ki a népköltési gyűjtések második kötetében a népköltészetből az individualitást teljesen kizárja, mi tévedés, mert a népdal is mindig egyes költőktől származik és nem maga a nép csinálja, mert a nép, mint valami abstract nem gondolható, hanem azok az eszmék, gondolatok és érzések, melyek a népköltészet termékeinek tárgyát képezik az összes nép eszméje, gondolata és érzése is egyszersmind. Igen is a legegyszerűbb népdalt is költő írja meg, csakhogy azok az eszmék és érzések, melyek a tartalmat képezik a nép köztulajdona és pedig időfolytán, változások útján megalakúlt köztulajdona.

A költemény egyik szakaszában említ még más hősöket is, kik mind a török ellen küzdő népies hősök, kikről mindenikről zengett az ének a hazában, kiknek tetteit a nép költészete bizonyára nem hagyta dicsőitetlenül.

Pórteleki, hazánk fénye,
Buga Jakab, nagy reménye,
Jászberényi is népestől
Majd hozzánk jön seregestől.

Buga Jakab éneke ránk is maradt, hanem itt már Buga Jakab hazánk nagy reménye bujdosó szegény legény, ki saját nyomorúságát a nyomor és elkeseredés humorával rajzolja. Thury György, Oláh Geczi vígan készülnek a törökre, Buga Jakab pedig népies jóízű humorral rajzolja bujdosásából származó nyomorúságát; de van olyan is, ki nem veszi olyan könnyedén a dolgot. „*A török ellen hadakozó magyar vitézek fohásza*“, már a kedély egészen másnemű érzéséből fakad, mert ebben a hazafias és vallásos kedély legmélyebb, legerősebb fájdalma nyilatkozik, valóságos Jeremiád, melyben a hazája sorsát szivén viselő költő nemes és fenséges hangon kiált az istenhez, kérvén, hogy szüntesse meg csapásait, tekintse elégnek a nemzet szenvedéseit. Azon a hangon kiált itt a költő istenéhez melyen a zsoltár költő perelt nemzetéért az istennel, a melyen 300 évvel később Kölcsey zengette: „Megbünhödte már a nép a multat s jövendőt.“ Így szól a költő, a sok csapástól elczondorlott nemzet egyszerű énekese istenéhez:

Panaszát, úr isten, mi szegény hazánknak
Hallgasd meg siralmát jó Magyarországnak;
Ne nézzed úr isten nekünk mivoltodat.
— — — — — — — — — — —
Szegény néped mellett támadj fel hadunkban
— — — — — — — — — — —
Örök isten csak légy velünk mi ügyünkben.

Alakjára is érdekes a költemény, a hosszas 12 tagú sor a négy rím valami monotoniát, valami borongóságot kölcsönöz a vers külső alakjainak magának is, és így a külsőt a belsővel valódi szép összhangba hozza.

E kor népies költészete a kor psychologiai állapotának valóságos hőmérője, mert a nép szelleme megérezte a háborgós idők között is a legbensőbb és legcsekélyebb változásokat, a kedélyek hajlandók, fogékonyak voltak a poesis iránt, mert a kor nyomorúságai, az idők viharai termékenynyé tették az emberi szivet és okozták, hogy a költészet mintegy napi szükséggé vált. A szerencsétleneknek, a foglyoknak sorsát, vagy a nép, vagy maguk az illető szerencsétlenek megénekelték, dalba foglalták s így jött létre aztán

egész sora az olyan költeményeknek, melyek egyesek szerencsétlenségét tárgyalják, p. *Nagy Péter börtönéneke*, melyet maga a sárvári börtönben ülő Nagy Péter szerzett; didacticus bűnbánó hangot tanusító költemény. *Cantio Zólyomi*, mely különösen tiszta szabályos formájáért érdemel figyelmet. *Sárkány István halálára*, *Vitéz Fodor Pál éneke*, *Rákóczi László éneke*, mely több változatban maradt fenn, továbbá a híres *Kádárról való emlékezet*. De ezek nem tekinthetők a népies költészet tiszta szülötteinek, mert ezek mindenike magán hordozza a tanult ember keze bélyegét: noha azok némelyike, mint a *Szegedi veszedelem* és Sárkány István haláláról szóló, a népies és magyaros szabású verselésnek igen csinos és szép példáját mutatja.

De a kor népies költészete, nem csak az egyes emberek szerencsétlenségét énekelte meg, hanem megénekelte a politikai mozgalmak által előidézett változatokat is, különösen a korszak vége felé. Bethlen Gáborról a nép ajkán zengett a dicsérő ének, Boucquoiról, Wallensteinről sem feledkezett meg; sőt észrevette a nép lelke még azt is, ha a fejedelmek megfeledkeztek hivatásukról, ha a nemzetet nem jog és igazság, hanem önző szándékok, czélok szerint akarták kormányozni. Így sejtette meg a nép embere, a népköltészet dalosa Brandenburgi Katalin sülyedését is, és Katalin szájába oly éneket ád, melyben a költő szerint Katalin megismeri az ő bűneit s bűneinek tudatával gyötörtetve töredelmes hangon istenhez folyamodik, hogy bocsássa meg bűneit. Valami van hangulatában a bűnbánást, a bűntudatot kifejező zsoltárok hangulatából; habár sok helyen kicsik e nemes komoly hangulatból. Formája mesterséges, különösen a rímelésben mutatkozik némi virtuozitás, a mennyiben a 3. s 5. sorban a sormetszet pontos megtartása mellett, azok rímelve is vannak, ép úgy mint a leoninus-versekben.

Hozzád bizom jóknak kútfeje,
Szomjúhozóknak kifolyó teje,
Én lelkem*nek*, sőt minden*nek*,
Kik éheznek kenyere,
Élő víz*nek*, kit nevez*nek*,
Nálad bővere.

Megénekli még a kor költészete a háborúskodásból származó nyomorúságokat. u. m. egyes városok veszedelmét, pusztulását s a török fogságba jutottak panaszát. Ilyen a jó és népies verseléseért már említett *Szegedi veszedelem* és a *Nagy-Kunság romlása*. Nagyon szép kifejezése a fájdalomnak, a honfiúi bánatnak a tatár fogságban levő erdélyiek dala.

Nem hiányzik a nép-humor sem e harczias és politikai életből fakadó költészetben, és különösen kifogyhatatlan volt a kor népies humora az asszonyok gúnyolásában. A haraggal vegyült humornak igen szép kifakadása a „*Veszprémi hajduk levele a palotai rabló törökökhez*“ czímű költemény, mely alakjára, rhythmusára nem nagyon mintaszerű; különben ott van ebben hibátlanabb rhythmus, hol a költő nyers humora szabad folyást veszen.

Most röviden vedd köszönetemet:
Az nagy úristen verjen meg tégedet,
— — — — — — — — —
Lovad hátárúl nyakad megszakadjon,
Veszprémi sereg hátadon nyargaljon,
Tűz, víz, fuvó szél ellened támadjon,
Sas, varjú, fejeden károgjon,
Vérhas, főfájás ágyadban gyötörjön,
Kólika, guta hirtelen rád jöjjön.

De hol marad még itt is a nyelv zenéje, rhythmusa a „*Furcsa utravaló*“ czímű kis gúnydalocska mögött.

Záporeső vezesse,
A forgó szél kergesse,
Minden lova rugjon fel,
A rúd szege hulljon el;
Repedjen a gyeplő szí',
Pincze tokja folyjon ki.

Ennyit a kurucz mozgalmakat megelőző költészetről, mely költészet a kuruczkorban virágzásra jutott népies költészetnek csak bevezetője, előkészítője; s bár tagadhatlan, hogy egyes darabjai magukon hordják a nép szelleme öntudatlan müvészies alkotásának bélyegét, még is csak töredékek, legfölebb is a fejlődés csiráját magukban hordó alkotásai ezek a nép költői geniusának, a nélkül, hogy megközelítenék akár tartalmi, akár alaki tekintetben azokat a müvészies egységet tevő népdalokat és népballadákat, melyekkel nem csak a külföld, hanem nemzetünk is dicsekedhetik. Ez a költészet, mint említők, a fejlődés költészete volt, melyet olyan erős eszmék, érzések nem mozgatnak, mint a Thököly-Rákóczifféle kurucz költészetet. A kurucz költészetből a vallásias érzés lassankint kienyészik, mi által emberiesebb, szabadabb szárnyalást veszen. Az előbb tárgyalt időszak költészetének gyarlóságát képezi a vallásos borongó — igen sokszor sötét egyházias színezetű érzés, mely e kor embereinek kedélyén, lelkületén ólomként feküdt. Bár természetes

okokból származott e borongó vallásos irány, még sem lehet azt a kor költészetének érdeméül tulajdonítani, mert a költészet csak szabad és nem lenyomott érzések hatása alatt emelkedhetik az emberiség egyetemes kincsévé; s minden olyan iránya, mely elnyomja az érzés szabadságát, mely szárnyát szegi a költői gondolatoknak, az emberies érzéseknek, a költészet lealacsonyítására, a költőiség gyöngítésére szolgál. Ez a theologiai irány, ez a vallásos és dogmaticus színezet a kurucz költészetből egészen kihal; mert a nemzet lelkét nagyobb, erősebb érzések foglalják el, a hazafiúi érzés a költészetben is túlnyomóvá válik; a szeretet és gyűlölet hangjai zúgnak most erővel és fenséges harmoniával.

(Folyt. következik.)

IV.

AFRIKÁBÓL.

ÍRTA HATALA PÉTER.

I.

Az 1861-ik év tavaszán Syriából jövet Egyptomban (Alexandriában és Kairóban) tartózkodtam, azon szándékkal, hogy a chartumi osztrák missió főnökével, a „*Stella Matutina*"-n hajózzam le a Niluson s majd tevén folytassam utamat a núbiai pusztán át Chartumba. „Ön már négy évet töltött keleten, Ázsiának azon részében, mely Afrikával határos, s így alkalmasabb e tekintetben ily útra, mint más európai, a ki most közvetlen jön ama hidegebb éghajlat alól!..." Így biztatott a missió főnöke. De, szegény ember szándékát boldog Isten bírja, tartja a közmondás, s engemet is saját akaratomnál, hatalmasb körülmények kényszerítettek arra, hogy ne a Niluson, a Stella Matutiná-val utazzam délnek Afrika belsejébe; hanem a Lloyd gőzösén, a földközi tengeren át éjszaknak siessek Magyarország felé.

A mi halad, el nem marad! biztatott az alexandriai osztrák főconsul. De számomra már bizony elmaradt! Azért csak lélekben, — könyvekben, térképen — kisérem azoknak útját, a kik Afrikába sietnek; pedig 1861 óta sokan bejárták a még titokteljes világrész ismeretlen tájait. Ugyanakkor, midőn én Kairóban valék, indult sir Baker Samu nejével Kairóból (1861-diki apr. 15.) a Niluson felfelé

Abessiniába s onnét tovább, hogy a Nilus forrásait keresse fel. A híres fölfedező találkozott oda lenn Grant és Speeke-kel, kik délről Zanzibar felől jöttek; s a Nilus forrásaira akadtak. Azonban nem szándékom a szíves olvasó figyelmét e férfiak korszakot alkotó útjára terelni. Egy újabb utazónak kutatásairól akarok szólani.

Marno Ernő 1874—76-ig járt Egyptomnak az egyenlítő alatt fekvő tartományában s Kordofánban.*) *Bécsből* indúlt 1874. október 13-án, Triesztben 16-án az osztr. Lloyd „*Hungaria*" hajójára szállt s 22-én *Alexandriában* kötött ki. Még az nap *Kairóba* sietett vasúton; innen 25-én *Szuezbe* érkezett; 26-án Szuezből gőzösön *Szuakin* felé hajózott, s 31-én partra szállott, hogy a Veres-tenger partjáról nyugotnak a Nilus felé, Berberbe utazzék.

Gordon ezredes egy nagyobb expeditióval a Nilus egyik forrását az *Albert Nianza* (Mvutan Nszige) tavat készült kikutatni. A bécsi cs. k. földrajzi társaság ajánlatára *Marno Ernő* tagjává lőn Gordon expeditiójának. Költségeit *Rudolf* koronaherczeg, a földrajzi társaság fővédnöke; a bécsi császári tudományos Akadémia, az ottani közoktatási ministerium, s a nevezett földrajzi társaság dúsan fedezték. *Iszmail*, a khedive, pedig hivatalos pártolásban részesité.

Szuakinban, e hivatalos pártfogás alapján a khedive mudirja Aladin bei, a kormányépületben szállásolta el.

Szuakin a Veres-tenger partján tekintélyes város, házai mind korallból épültek. A vámház, a kormányépületek szigeten fekszenek a kikötőben. Augusztus havában a hőség árnyékban is 36—39 R. fokú volt. A városból nyugatnak igen magasra kanyarodik az út fel a sziklás hegységbe, honnan gyönyörű kilátás nyílik a tengerre. Az utas megfeledkezve a hegy terhes mászásáról százszor-ezerszer visszsza-vissza néz... A parti város, Szuakin, ott alant a hegység lábánál, mintha a tengerben fürdenék... Lapos tetejű, koczka alakú, korall házaival szokatlan látvány. Néha gőzhajó is füstölög kikötőjében. Baker felpanaszolja, hogy az Abd-ul-Aziz társaság, melynek gőzösei Szuez és Dsidda közt közlekednek, igen hanyagúl látogatja Szuakint, ámbár nyiltan hírdetik a kiszabott időben való megjelenést. Ha Szuez és Szuakin közt rendes s olcsó gőzhajó közlekedés létesűlne, Szuakin csakhamar nevezetes kereskedelmi központtá válnék

*) Reise in der egyptischen Aequatorial-Provinz und in Kordofan, — mit 30 Tafeln 41 Text-Illustrationen, 4 Gebirgspanoramen nach Original Skizzen und zwei Karten. Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien, 1878. Lex. VIII. XXIX. ív.

az egyptomi Szudán, Kordofán s egyéb határos tartományokra nézve. *Marno*, mint mondók, Szuakinban a khedive parancsa folytán, a kormány épületében kapott lakást; azonkivűl kormányköltségen az útra szükséges fölszerelést: egy hátas s öt teherhordó tevét. November 2-án indúlt Berber felé. Szuakinból nyugatnak mindig fölfelé haladunk, a legmagasabb pont Bir Tamat 1017 méter; Marno november 6-án érkezett ide; 7-én a hegység legnagyobb részét elhagyva a Kokreb kutakhoz ért 670 méter magasságban, honnan 10-én a Lemeb völgybe 500 méter magasságban s végre 15-én Berberbe. Kiséröi a bisari törzsből voltak, a vezető is csak keveset tudott arabúl Hogy az utazást a szerencse csillaga vezérelje, a puszta lakóitól egy birkát vett utazónk, s azt ősi szokás szerint áldozatúl leölette. A fő, belek s lábak a teve-hajtók osztalékai voltak, a kik tüzes parázson sütötték meg, illetőleg majdnem korommá égették az áldozat részeit s úgy ették meg. A birka előbbi tulajdonosai szintén részt vettek az áldomásban. A *bisári*-törzs férfiai igen csinos alakok. A mult nyáron a budapesti állat- s növényhonosító-társaság kertjében a városligetben alkalma volt a budapesti közönségnek több ízben gyönyörködni bennök. A bisárik nagy gondot fordítanak hajokra. Homlokukon kalpag alakra szedik, úgy hogy a halánték és hátsó koponya körűl köpeny gyanánt lehull; vagy egészen turbán alakra van göngyölítve. Sok faggyút kennek reá, mely a nap hevében feloldva vállukra csurog. Hajtűt is használnak, fából faragják s oly alakú, mint a réztolltartó pálczikája. A sünnek szuronyait is hajtűnek alkalmazzák. Ezen hajtű alkalmilag vakaró is....

Azonban ezen hajdivat nem eredeti találmányuk sem a bisari, sem a hadendva törzseknek, melyek a Nil, a Verestenger és Abessinia közt laknak az úgynevezett Nubiában; ők a majmoktól tanúlták e divatot, jelesen az ottani hegyekben tanyázó *köpenyes páviánoktól*. A nomádok is mint a gyermekek, majmolni szoktak — a majmokat is majmolják. A fiúk gyakran oly gyenge arczbőrűek, hogy leányoknak vélnéd őket. De az aggok rútabbak mint máshol, kivált a vén nők valódi mintaképei, díszpéldányai a legrútabb boszorkány alakoknak. Az idegen jószág eltulajdonítását a nomád népek egyáltalán a mi felfogásunktól eltérőleg ítélik meg. Midőn Palesztinában laktam, Betlehem közelében egy nomád arabbal találkoztam az úton, s midőn szokásaikról, többi közt kenyér-keresetök leggyakoribb módjáról, a rablásról beszélgeténk, a bedavi így szólt hozzám: „Lásd, a *lopás* az bűn, mert a tulajdonos nem védhette

birtokát, titokban, a nélkül hogy tudná ki által megfosztatik; de a *rablás*, a nyilt erőszak, az nem bűn, a tulajdonos szemben áll ellenfelével, s csak az ő hibája, ha gyengébb."

Afrikában a bisári és hadendva törzsek is oly morált követnek, mely az ázsiai arabok közt dívik. Megtörténik ugyanis, hogy a tevehajtók már a második állomásról tevéstől mindenestől megszöknek, s a szegény európai utazót a faképnél hagyják. A benszülött kereskedők nem igen mernek ez úton járni, s e törzsbeli tevészeket fogadni, mert féltik árúik hirtelen eltűnését. Marnót a 13 napi úton Szuakinból Berberig semmi baj sem érte. Midőn pár évvel korábban *Baker* ugyanezen az úton Berberből Szuakin felé vándorolt, s az augusztusi hőségben kifáradt kis karaván ja egy terebélyes fához ért, a mi az árnyék nélküli pusztán nagy isten áldása, felkérték az ott tanyázó hadendva csoportot, hogy engedjenek helyet számukra is. De a hadendvák nem könyörültek a fáradt vándorokon, s midőn ezek egyike mégis helyet akart foglalni, egy hadendva félre lökte s handsárt rántott, s mivel Baker emberei sem tágítottak, a hadendvák mind fegyvert villogtattak s a seik épen Baker fejének irányzá gyilkoló eszközét, szerencsére Baker esernyőjével elütötte azt, s hirtelen támadásra fordítva esernyőjét, azt úgy beleverte a seik szájába, torkába, hogy az öreg rögtön hanyatt esett. De alig zuhant le a seik az esernyőlökés alatt, a bátor angol már is egy új csapást fogott fel esernyőjével, s mivel ez eltört, hosszú törökp paszárral s balöklével, szórta jobbra-balra ellenségeit. Bakerné asszony is felvette a férje által legyűrt egyik hadendva kardját s vitézül kűzdve tört utat magának a fa árnyékába. Egy dinka törzsbeli négernő is kitüntette magát ezen ostrom alkalmával, mely a hadendvák leveretésével végződött. Egy részök elfutott s néhányan foglyúl maradtak, köztük a levert seik is, a ki még mindig a földön henteregve trüszkölt és köhécselt. Baker reá parancsolt, hogy elfutamodott hiveit terelje vissza, s tegyék le összes fegyverzetöket, különben a seiket megkötözteti, s a teve farkához lánczolva fogja Szuakinba hurczolni. E fenyegetés használt, az elfutott hadendvák visszatérve átadták fegyvereiket. A zsákmány hat kard, tizenegy lándzsa, s egy rakás kés vala. Most Baker sorba állítá a foglyokat, s a főbb czinkosokat büntetéssel fenyegetve, szabad választást engedett a megkorbácsoltatás és a közt, hogy tevefarkhoz kötöztetve Szuakinba hurczoltatnak a kormányzó elé. Ők az elsőt választották. Midőn erre a végrehajtási előkészületek már megtétettek s Baker két legénye már

suhogtatá a korbácsokat, előlép kiséretéből egy ősz arab bűnbocsánatot esdve számukra főnökétől. Baker megbocsájtott mondván: „Nyomorúlt kutyák ők, kardjaik hasonlók a csibe tollához, korbácsra méltók, de mivel az ősz fő hajlik meg előttem bocsánatot kérni érettök, megbocsájtok! Allah irgalmas és mindannyian gyermekei vagyunk!....“ Ezután a lándzsák nyeleit Baker maga egy szikla élén apró darabokra törtelve s tűzre hányva, kávét főzetett velök. A kardokat csomóba köttette, a lándzsák éleit és a késeket is elrakta, megigérvén a hadendváknak, hogy Szuakinhoz közelebb az utolsó vízforrásnál, melyen túl már naponként vizet érnek, visszaadja azokat tulajdonosaiknak. És úgy történt.

Az utas Berbertől-jövet a *Kokreb* kutaknál, körűlbelűl fele úton, a nagyszerű hegységbe lép, mely Szueztől a Verestengerrel párhuzamosan húzódik délnek Abessinia felé. A meglepő alakzatú hegység egyes részei négy, egész ötezer lábnyi magasságban fekszenek a tenger színe felett. A meredek sziklafalak, veres és szűrke gránit rétegekkel s drága veres és zöld porfir tömegekkel pompáznak. Másutt a fekete bazalt urakodó — egy napi járó földön a terület korom fekete, a fekete bazalt nagy tömegekben, halmokban, meredező csúcsokban s iszonyú darabokban hever szerte szét. Maga *Kokreb* vadregényes fekvésű, magas hegyek lábánál, szép mimóza erdővel. Az egyik hegycsúcs sziklafaláról, viharos esők után — juniustól augusztus végeig — patak zuhog alá. Általán e vidékeken csak is az eső-idényben láthatni hegyi patakokat, némelyek, valamely nagyobb zivatar után iszonyú erővel tombolnak, sziklákat kergetnek, új meg új utakat törnek maguknak a hegység kőfalai közt; de nem sokára ismét kiszáradnak, hirtelen a mint keletkeztek, el is tűnnek; s ágyok ott a mélységben meredező sziklacsúcsok közt — út gyanánt szolgál a karavánoknak. A tevék bámulatos kitartást tanúsítanak ezen sziklás iszonyú útakon, s a ki ott fenn, a sziklacsúcsok mimoza bokrain rágódni látta őket, csodálkozva kérdi: hogyan, minő zerge csapáson juthattak fel a szédítő magasba, a sziklafalon, oda hol tán a madár sem jár?... A puszta hajója halad, nem csak a szikla örvényben lent, hanem felkúszik a magasba is, a gránitlapú sziklatetőre; mint tengeren a gőzös, mely majd a hullámvölgy mélységes fenekén zöttyen ide oda, majd meg fel-fel ugrik a hullámhegy csúcsaira... Marno november 14-én érkezett Berberbe, mely a Nilus partján fekszik. Itt is a kormány költségén szállásolták el. A kormányzó azon rendeletet kapta, hogy Marno megérkezését

táviratozza meg Chartumba, honnan majd gőzhajó jön az utazó felvételére.

Berber nevezetesebb karaván-állomás. Az Egyptomból Nubiába utazó karavánok *Koruszkónál* hagyják el a Nilust, s a pusztán áthaladnak egész *Abu-Hamedig*, melynél ismét a Nilus partjaira jutnak. Koruszkótól Abu-Hamedig a Nilus nagyot kanyarodik, s három tetemes esése van. 1861-ben Baker nejével, miután Kairóból a Niluson fölfelé, huszonhat nap alatt, kedvező széllel vitorlázott *Koruszkóig*, a nevezett pusztán át, május havában Abu-Hamedig hét nap alatt jött, naponkint tizenöt órát nyargalva tevén, égető homokban, bazalt sziklák között és a hőmérő árnyékban 36—38 R. fokot mutatott, éjjel azonban a lég tetemesen meghűvösült. E pusztában iható víz nincs; s az utast szerte szét heverő tevecsontok emlékeztetik a puszta borzalmaira. De nagyszerűsége is van a pusztának. Önálló sziklahegyei a pyramisokra emlékeztetnek, s tán épen azok valának emezeknek mintái. A puszta közepén a keserű forrást, egy kihamvadt kráter-vízét, csak a tevék iszszák, s e forrás körül hever a legtöbb teve-csontváz. Sok teve csak idáig jut el, aztán nagyot iszik, elterül a homokban s kimúlik.

A szomszéd sziklatetőn a varjak hosszú sorban űlnek, s midőn a tevék ivás után végig nyújtóznak, ők mint halottkémek leszállnak a magasból s vizsgálva körűlsétálják a puszta hajóját, lesve annak felbomlását. E pusztai úton egy ízben egész ezred katona veszett el szomjan. A parancsnokság nem gondoskodott elegendő vízről s a szomjas legénység előtt hirtelen, a levegőben a messze távolban terjedelmes víztömeg mutatkozott. Hangosan követelték, hogy a kalauz arra vezesse őket. Ez hasztalan figyelmeztette őket a szemfényvesztésre, hogy csak a lég játéka, délibáb az egész. A szomjas katonák megölték a kalauzt, s letértek a csapásról a légtünemény után mindig beljebb hatolva a pusztába — s elvesztek.

Egyébiránt novembertől februárig e pusztai utazás is tűrhetőbb, kevésbbé veszélyes. *Szaid pasa*, az akkori khedive, eltiltá ezen utat, de az európai consulok, mert ez a legrövidebb út Szudanból Egyptom felé, újra kieszközölték használhatását. Abu-Hamedtől tevén nyolcz nap alatt a Nilus mentében Berberig érünk. Terjedelmes pálmaerdők környezik e várost. Ez a Hyphaene thebaica. Mart. — Dompalm. — Hatalmas sudarait távírópóznákúl használják, gyümölcsével pedig, melyet nagy tömegben gyűjtenek, a gőzhajók kazánait fűtik. A város terjedelmes, olyan mint a Nilus mentében fekvő egyéb

helyek. Vannak poros kövezetlen utczái, s vályogból épült házai. Székhelye egy kormányzónak, ki ezerötszáz katonával rendelkezik. Midőn Baker Berberben járt, szakácsot fogadott a további útra, s hogy magát bíztosítsa, elvitte őt a kormány épületébe beiratni. Egy kávés ajánlotta ezt az embert. A rendőrhivatalnok azonban felismerte a szakácsban a régi gonosztevőt, elfogta, s a kormányzó parancsára az ajánló kávés kétszáz botot kapott.

A gőzös, mely Marnót Chartumba volt szállítandó, onnan november 17-én megérkezett, s 19-én este indult el az utazóval s 24-én este meg érkezett a nevezett városba. A ki tevén utazik, tíz—tizenkét nap alatt érkezik Berberből Chartumba.

II.

Berber alatt az *Atbara* abessiniai folyam egyesül a Nilussal. *Baker* bő kutatásának tárgyává tette az Atbarát s mindazon vizeket, melyek Abessiniából gyarapítják a Nilust.*) Az *Atbara* az araboknál *Bahr eloszvad* — a *fekete folyó*, mert sok iszapot, földet hord, maga is több kisebb folyót nyel el. Csak az abbesiniai esők idejében hatalmas folyam, máskor száraz, olyan mint a puszta, csak helylyel közel vannak ágyában nagy tócsák, hová krokodilok, vízilovak, teknősbékák, halak menekűlnek a szárazság elől, várva ismét a nagy vizet. Abessiniában *május* közepén kezdődnek az esőzések és *szeptember* első felében végződnek. Ezentúl az eső teljesen megszünik, harmat sincsen ; tehát *szeptember* közepétől *május* közepéig a nyári hőség folytán a talaj nagyon kiszárad, azért a beállott esővizet a föld nyeli el; s a kiszáradt patakok és folyók medrei csak *junius* közepén telnek meg. Ezen időtől fogva szeptember közepéig iszonyú viharok, felhőszakadásszerű esők járnak. Az *Atbara* juniusban nagy víztömeget, sok iszapot, veres földet szállít a Nilusba, Berber közelében.

Baker egy alkalommal tanúja volt az Atbara gyors, hirtelen megtelésének. Este felé még a folyam száraz medrében ütötték fel sátraikat, a parton fenn nomád arabok tanyáztak. Éjfél után tompa moraj, zúgás hallatszott, mint a távoli menydörgés. Az arabok közt nagy zaj támadt. *Bahr! Bahr!* — folyam, folyam! — ordítozták; s Bakert figyelmeztették, hogy a távolról hallatszó moraj az Atbára

*) Die Nilzuflüsse in Abyssinien. Forschungsreise vom Atbara zum blauen Nil, und Jagden in Wüsten und Wildnissen. — Braunschweig 1868. II. kötet.

közelgő víztömegét jelzi; az angol nem sokára saját szemeivel látta a rohanó vízárt. Egy másik folyam, melyen ugyanezen időben az abessiniai vizek a Nilusbe rohannak, a *Bahr el asrah*, — kék folyam — az úgynevezett kék Nilus, ez *Chartum* alatt ömlik a *Nilusba*, mely itt: *Bahr el abjad* – *fehér folyó* nevet visel. *Berbernel* és *Chartumnál* omlanak Abessinia vizei a Nilusba, mely Egyptomot juliusban és augusztusban elönti s termékenységét okozza.

De Abessinia vizei nem egyedűli okai a Nilus áradásának; az egyenlítő alatti tartományokból is gyarapodik ez. *Speke*, *Grant* és *Baker* fölfedezték az egyenlítő alatt azon nagy tavakat (*Albert* és *Victoria* — Njansa), melyekből a Nilus kifolyik, s melyeket tíz hónapon át, az egyenlítő alatti nagy esőzések dagasztanak.*)

Gordon ezredes is, kihez Marno csatlakozott, az Albert Njanza vagyis Mvatin Nszige tónak bővebb kutatására indúlt. Marno november 24-én este *Chartumba* érkezett. Chartum főhelye a Szudan tartományoknak. A kék folyónak a fehér folyóba való ömlésénél épült; Baker azt mondja róla, hogy *nyomorúltabb, piszkosabb, egészségtelenebb helyet alig képzelhetni Chartumnál.* A merre a szem lát, a puszta homokja környezi. A várost harminczezer ember lakja, de szűk terűleten, ezek néhány olasz, franczia, német, angol mellett, egyptomiak, arabok, törökök, örmények, koptok, syrusok, görögök. Házai kevés kivétellel hitványak. Az utczák büdösek, az elhullott állatok itt-ott rothadnak; többször veszélyes járványok pusztítják a lakosságot, újabb időben *négy ezer* fekete katona közűl csak *négy száz* maradt életben, a többit pestis vagy typhus söpörte el. A vízáradásnak is ki van téve. Chartum a kormány székhelye is, a kormányzó öt—hat ezer katonával s együteg ágyúval rendelkezik. Ezeknek egy része egyptomi, a többi néger Kordofánból s a fehér és kék Nilus mentéből, s kevesebb arnauta. De mivel zsoldot nem igen kapnak, a föld népét zsarolják. A kormányzó maga is zsarol, s a mit lehet, zsebre rak. Az adót is a katonaság hajtja be, rendesen többet kelletinél, hogy jusson is, maradjon is. A nép sokszor ott hagyja a falut, s elmenekszik idegen földre az adóbehajtó katonaság elől. A Szudan nem hoz az egyptomi kormánynak semmi hasznot, sőt terhére van. A rossz kormányzat tönkre teszi a kölömben sem áldott tartományt. Itt eső alig esik, a földet mesterségesen kell öntözni a Nilusból, s a kormány a helyett, hogy gyámolítaná, buzdítaná a

*) L.: Baker: Der Albert Nyanza, der grosse Becken des Nils und die Erforschung der Nilquellen. Jena 1868.

földmüvelők ilyetén fáradalmait, megadóztatja az öntözó gépeket, a merítő kerekeket; akár az ekére vessen adót. Egyébiránt az egyptomi kormány hivatalnokai is általán olyanok, minők a török császáréi: szabadalmazott népfosztogatók. Jönnek, mennek, egyik tartományból a másikba, nem hogy a közjót előmozditsák, hanem hogy ennek kárára saját zsebeiket tömjék. A Szudan főterméke a gummi arabicum. A legkitünőbb minőségűt Kordofán adja. De az egyptomiak Szudant nem ezért hódították meg, sem az elefánt csontért, hanem a rabszolgakereskedés érdekében. Chartumban Amerika, Franczia-ország, Anglia, az osztrák-magyar birodalom consulokat tartanak; de ezek a rabszolgakereskedést alig-alig gátolhatják. Chartum épen a rabszolgakereskedés gyúpontja. A fehér Nilus fel egész *Gondokoróig* kereskedelmi útja ezen jövedelmező űzletnek, melylyel nem csak törökök, arabok, syrok, koptok, circassiaiak; hanem néhány európai is foglalkozik. A rabszolgákat, kiket Szudanból, a feketék földéről hoznak, nem szállítják épen Chartumba, hanem más állomásokra ennek közelében. A vevők ide sereglenek s készpénzen megveszik a rabszolgákat, s elhordják a Verestenger külömböző kikötőibe, s onnan vitetnek a szélrózsa minden irányában, hol igaz-hivő moszlimek rabszolgákat tartanak. *Szudan*, a feketék földje, a fehér Nilus mentében adja a rabszolgákat. A kormány hivatalnokai az európai pressióval szemben, tettetik magukat, mintha ellenéznék a rabszolga kereskedést; de azért Chartumban hemzsegett a sok rabszolga, mindenki tudta azon házakat, melyek rabszolga raktárúl szolgálnak. Az egyptomi hadsereg tisztjei fizetésök egy részét rabszolgákban szokták kapni. Egyébiránt én nem csodálkozom azon, hogy Chartumban ily állapotok vannak, midőn Kairóban és Alexandriában is, az egyptomi kormány székhelyein, ilyesmi történik. Legalább a hatvanas években, midőn ott jártam, így volt. — Chartumban a rabszolgakereskedők adás-vevési okmányaiban nem szerepel az ember, attól való félelmökben, hogy az irat európai consulok elé is kerülhetne. Ha valamely rabszolgát például ezer piaszteren adtak el, akkor az okmányon ez olvasható:

Szappan	50	piaszter,
Tarbus (piros sapka)	100	„
Arak (pálinka) . .	500	„
Czipő	200	„
Kelme	150	„

Ilyen az állítólagos számla, melyet a vevőnek a rabszolgakereskedő kiállít. Egy piaszter tíz osztrák krajczár.

Sokszor a vállalkozó, de pénznélküli emberek százas kamatra vesznek fel pénzt, a mi Chartumban amúgy is drága portéka. A visszafizetést elefántcsontban — piaczi féláron — igéri. A kölcsönvett pénzen a vállalkozó néhány hajót bérel, s felfogad körülményei szerint száz, kétszáz vagy háromszáz embert, gyülevész népet, mely szülőföldjétől Chartumba menekűlt, s itt büntetlen tartózkodik. Lőkészletet s azon felül üveggyöngyöket is vásárol kivántató mennyiségben. Elindúlás előtt minden egyes emberének öt hónapra előre kifizeti a havi zsoldot, rendesen tizenöt piasztert számítva egy hóra s azon igéretet teszi, hogy az öt hó elteltével havonként majd nyolczvan piasztert fizet. Az öthavi előleg egy részét ruhakelmében adják, de igen magas árban számítják. A hajók deczember havában szoktak Chartumból elindúlni. Valahol távol vidéken partra szállanak; s a legközelebbi néger telep főnökével barátságot kötnek. Mivel pedig a négerek folytonos harczban, czivódásban élnek egymás közt: az új barátságnak legelső eredménye az, hogy a jövevény kalandorok felajánlják életöket és véröket az ellenség tönkretevésére. A négerfőnök örömmel fogadja az ajánlatot, s biztos kalauzokat ad, hogy ellenségeinek faluját kellő időben, észrevétlenül meglephessék. Ezen éjjeli orvtámadások gazdag zsákmányt nyújtanak elefántcsontban, marhákban, emberekben. A kalandorok diadalmasan térnek vissza, az ellenség romlásán örvendező néger főnökhöz, a ki maga is a szarvasmarhákért elefántcsontot ad cserébe. Az is megtörténik, hogy ürügyet keresnek a szövetséges megrablására is, harczba keverednek vele, elviszik elefántcsontját, marháit, s őt magát házi népével, rokonival, alattvalóival, a mint épen lehet. A rabszolgák és a zsákmány két harmada a vállalkozóé, egy harmada pedig a zsákmánynak a legénység mellékjövedelmét képezi. A rabszolgákból is jut nekik, úgy hogy nyilvános árverésen megvesznek annyit, a mennyi tetszik, s a vételár zsoldjukba lesz beszámítva. Azt tartják, hogy ha jól megy az űzlet, százötven emberből álló legénységgel, egy év alatt huszonnyolcz ezer tallért érő elefántcsontot nyerhetni. A legénység fizetése kevésbe kerűl, mert legnagyobb része rabszolgákban lesz törlesztve; s a vállalkozónak még marad négyszáz rabszolgája sajátúl, a mi átlag harmincz egész negyven tallért számítva fejenkint, tekintélyes összeg-pénzt képvisel. A fehér Nilus mentében megerősített táborokat alakítanak a vállakozók, s hajóik az idegyűj-

tött rabszolgákat, elefántcsontot, s egyéb zsákmányt ezekből szállítják el évenkint. — Midőn Baker 1862-iki juniusban Chartumba érkezett, hogy a fehér Niluson felfelé hajózzék a világhírű folyam eredetének kutatására; veszedelmes vetélytársnak tekintették őt az ottani kereskedők. Az egyptomi hatóságok — úgymond — a Nilus forrásainak kutatását európai utazó által, a rabszolga kerületek korlátozásának tekintették, kémnek tartottak s minden kitelhető akadályt gördítettek utamba!.. 1865-ben az egyptomi kormány zaklattatva az európai hatóságok által, a fehér Niluson gőzöst járatott, mely a rabszolgákat szállító hajókat elfogja! A gőzös két ily hajót kisért Chartumba. Nyolczszázötven rab volt e két hajóba bepréselve, kiéhezett, félholt alakok s halottak. Az egyptomi hatóság Chartumban a nőrabokat a katonaság közt osztotta szét. Ezektől a katonákra járványos betegség ragadt, mely iszonyú pusztításokat okozott. Ugyanakkor a franczia kormány külön biztost küldött Chartumba a rabszolgakereskedés megakadályozására. A hőség Chartumban juniustól októberig rekkenő, a hőmérő árnyékban rendesen 35 R. fokot mutat s többet is; éjjel 28-ra száll s néha alább. A téli hónapokban nappal árnyékban 26 fok, éjjel 16 fok.

Chartum Marno utazásainak központja volt. Utazását két irányban tette. 1874-iki novembertől 1875-iki aprilig a fehér Niluson járt fel egész azon részeig, mely hegy-folyam — Bahr el Dsebel — nevet visel, s melynek partjain az ötödik szélességi fokon az egyenlítőtől *Gondokoro* fekszik, s még közelebb az egyenlítőhöz egész Regafig. E vonalon *Lado*, Gondokorón innen s *Regaf* Gondokorón túl voltak kutatásának tárgyai, melyektől nyugatnak fordúlt, beljebb a feketék földére *Moru*-ba, *Mundo*-ba egész *Makrakáig*. Innen visszatért Chartumba, s april 22-én érkezett meg. A másik utazás Chartumból Kordofánba történt 1875-iki május elejétől novemberig, midőn ismét Chartumba tért vissza, honnan 1876-iki február 2-án indúlt Kairo felé haza.

(Folyt. következik.)

V.

HÁROM SVÉD KÖLTEMÉNY A MAGYAR SZABADSÁGHARCZRÓL.

IRTA PALÓCZY LIPÓT.

Korunk haladottságánál fogva ma már nemcsak az egyesek közt százszorta könnyebb s sűrűbb az érintkezés, mint volt a mult századokban, de a nemzetek is közelebb jöttek egymáshoz, az érdekközösség nép és nép között a legkülönfélébb irányokban nyilvánúl, s földrajzi távolságok, természetes határok e tekintetben már úgynevezett „túlhaladott álláspontot“ jeleznek. Dél és észak, kelet és nyugat összefog, s a nemzetek egymás bírálói lettek. A szabadság és egyenlőség közös szeretete oly népeket fűz szorosan össze, melyek különben száz és száz, sőt ezer mérföldnyi távolság, világtengerek és egy egész más nyelv s teljesen elütő szokások, külön múlt és külön történet által elválasztvák egymástól. Ekkép könnyen megmagyarázható amaz általános érdeklődés — lett légyen az akár irántunk baráti, akár (s hála korunk szellemének! ez volt a *ritkább*) ellenséges irányban — melylyel a müvelt világ nemzetünk szabadságharczát, az 1848—49-iki úgynevezett forradalmat kisérte, sőt ezer s ezer a szabadságért hevülő fia által (hány lengyel, olasz, franczia, német stb. kűzdött a magyarok táborában!) abban tényleg részt is vett. Ez érdeklődés, sőt — eltekintve akkori politikai s fajbeli ellenségeinktől — mondhatjuk: e rokonszenv ügyünk iránt egykép foglalkoztatta akkoriban a hozzánk közelebb s tőlünk távolabb eső nemzeteket. Ama nagyszerű rokonszenvről, melylyel például Angolország s Amerika kisérte nemzetünk ügyét, a legrészletesebb adatok állnak rendelkezésünkre, s egyebet sem kellene említenünk, mint Kossuth Lajos diadalútját a britt földön, mikor a szigetország előkelői s népe újabb történetünk e kiváló alakját úgyszólva istenítették. Rámutathatnánk a párizsi zajos eseményekre, az ottani magyar küldöttség lelkesült fogadtatására, a magyar emigrátió jeles

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

tagjainak általános tiszteletére, melylyel ezek török, amerikai, olasz, angol földön egyaránt találkoztak. Mindez azonban inkább a történet körébe vág, s az adatok sokkal ismertebbek is s újabbak, semhogy itt e tárgyról tovább is illenék szólanom. *Egy* nemzetnek rokonszenvéről azonban még mindeddig érdekesebb adatok hiányoztak a forradalom idejéből, s ez a *svéd*. Tudtuk ugyan, hogy éjszak e derék germán törzse mindig együtt érzett a szabadság ügyével; tudtuk, hogy a svédek rokonszenve a magyar szabadságharczban is a *jogáért* küzdő nemzet mellett volt, hiszen hogyan is lehetett volna ez másképen, mikor a svéd már történeténél és hazájának egész múltjánál fogva is természetes ellensége a muszkának, neki is volt elnyomójának. Mindazonáltal érdekesebb *irodalmi* adalékoknak még eddig hijával voltunk ez irányban, vagyis oly nyilakozatoknak, melyekben az éjszak sympathiája határozottan szint vallott volna.

Az 1877-ik év nyarán Skandinaviát beutazva, utazásom egyik czéljául azt is tekintettem, hogy (a mennyiben *hosszabb* otttartózkodás nélkül lehet) az irodalmi s történeti magyar-skandináv érintkezésekről némi adatokra tehessek szert. Előre meg voltam ugyan győződve, hogy az aratás nem lehet valami igen gazdag majd, de minthogy mint eddig is nagyon csekély volt azok száma, kik hazánkból ott fönn jártak, mégis azon reménynyel kecsegtettem magamat, hogy néhány új s nem épen érdektelen adalékot talán csak sikerűlni fog megkerítenem. Nem tagadom, sőt hálával ismerem el, hogy eljárásom sikerességét nagyban elősegítették azon ajánló levelek, melyeket innét hazulról nemzetünk két jeles írójától, kik mindketten az éjszak irodalmával vagy történetével tüzetesebben foglalkoztak, szerencsés voltam magammal vihetni, Győry Vilmostól, Tegnér kitünő fordítójától s a skandináv tudós világban is széltiben ismert tudósunktól, Hunfalvy Páltól.

Mindazon adatok között, melyeket ily módon skandináv utazásom alkalmával szereztem a fönnebb jelzett irányban, a legérdekesebbek közé tartozik ama három költemény, mely három különféle svéd költőtől svéd nyelven jelent meg kevéssel 1848—49-iki szabadságharczunk lezajlása után, s melyekben a derék svéd nép mély elkeseredése igazságos ügyünk bukása fölött egyrészt, másrészt férfias, nyilt gyűlölete zsarnok muszka szomszédjok iránt oly ékesszólón, oly költőileg, annyi erővel s meggyőződéssel nyilvánúl! Fényes ujabb tanubizonyság ez a mellett, hogy ügyünkért akkor nemcsak Nyugot-Európában, hanem a távol éjszakon is épúgy lelkesűltek, ott,

hol a muszka elnyomó tőszomszéd, hol azonban az elszánt, férfias nyilt szót sohasem kerülték. Nem tévedek talán, ha azt hiszem, hogy e költemények, melyeket oly férfiak írtak, kik hazánkat sohasem látták, magyarúl talán soha nem is hallottak, sőt magyar embert talán soha nem is láttak, kik eszerint tisztán a magyar nemzet igazságos ügyéért való lelkesültségökben emelték föl ama muszka időben bátor szavukat; nem tévedek tán, mondom, ha azt hiszem, hogy e svéd költemények, bár már harmincz év múlt el megjelésök óta, még az én gyenge s az eredetinek erejét, szépségét, emelkedettségét s zengzetességét bizony csak igen halványan visszatükröztető fordításomban is érdekelni fognak minden magyart.

Ugy osztottam be úti tervemet, hogy csak Norvégia bebarangolása után mintegy búcsúzóhelyűl választottam *Gothenburg* (svédűl Göteborg) svéd várost, Stockholm után a legvirágzóbbat az országban s Svéczia első kereskedő helyét. Itt is volt ajánlólevelem egyik budapesti fiatal író-barátomtól Mauritz *Rubensohn* úrhoz, egy kiváló müveltségű, világlátott és sokat olvasott svéd íróhoz és publicistához, ki többek között a nemzetközi statistikai congresszus alkalmával 1875-ben hazánk fővárosában is megfordúlt s akkor igen rokonszenvesen ismertette hazánkat svéd lapokban, valamint hogy egyáltalában nemzetünk meleg barátjainak egyike a távol külföldön. Rubensohn úr magától s a legnagyobb szívességgel ajánlkozott arra, hogy *Hedlund* úrnak, a „Göteborg's Handels och Sjöfartstidning" (Gothenburgi kereskedelmi és hajózási lap) szerkesztőjének be fog mutatni. Már rég aspiráltam e becses ismeretségre, mert Hedlund úr a svéd publicisták és országgyűlési képviselők közt a legelőkelőbb szerepek egyikét játszsza, s hazájában közbecsülésnek és közkedveltségnek örvend mint politikai író is. Hogy a *költői* tollat is mily szerencsésen forgatja vagy forgatta — s hogy a magyar nemzetnek oly lángoló barátja, azt csak később tudtam meg.

A „Göteborgs Handels och Sjöfartstidning" szerkesztőségében (e lapnak, — mi jellemző a kis svéd nemzet irodalmi fejlettségére nézve — külön palotaszerű háza van saját czéljaira berendezve) Hedlund úr részéről a legnagyobb előzékenységgel találkoztam. Azt az örömöt, mely a tiszteletre méltó öreg úr arczán visszatükröződött, midőn svédűl szólítottam meg, azt a meglepetést nem lehet leírnom. Olyan volt az, mintha például magyar embert valamely angol vagy franczia, ki sohasem volt még Magyarországban, egyszerre csak magyar anyanyelvén szólítana meg. Ha a derék svéd

szerkesztő eddig figyelmes volt irányomban, most egyszerre szeretetreméltó, beszédes lett, s ugyancsak vigyáznom kellett gyors svéd beszédére, hogy el ne ejtsek itt-ott egy-egy szót. (H. úr csak töri a francziát és németet). Bevezetett könyvtári termébe s kellemes meglepetésemre egyszerre csak elővett valamelyik szekrényfiókból egy kissé megviselt külsejű vaskos kötetet, e szavakkal: „Készüljön uram, önre mint magyarra egy kis csemege vár most". Kíváncsiságom ugyancsak nőtt e szavakra.

A kötet az „Örebro-Tidning" („Örebrói újság") egy régi évfolyama volt, még pedig 1849—50-ből. E lap Örebró-ban még ma is megjelenik, azon városkában, hol egy pár héttel gothenburgi tartózkodásom előtt Öman-nal, Petőfinek jeles fordítójával, most már Kisfaludy-társaságunknak is levelező tagjával megismerkedtem s megbarátkoztam. Az Örebrói lap akkor még kis negyedrét alakban jelent meg, hetenként csak egyszer, ma (ha jól emlékszem) hetenként négyszer kerül ki a nyomdából, s a svéd legtekintélyesebb vidéki lapok közé tartozik.

Az elsárgult lapszámokból álló kötetben három kiálló papirszelet mutatta azon lapot, melyeken az itt szóban lévő svéd-magyar költemények állnak. Nem említettem volna e kicsinynek látszó körülményt, de azt hiszem, elég jellemző Hedlund magyarszeretetére nézve, hogy ő mintegy már készen tartott mindent azon esetre, ha a legelső magyarral találkozik. A véletlen úgy akarta, hogy én lettem az.

Képzelhetni, mily kíváncsisággal, mily sietősen olvastam el e költeményeket. Magától értetődik, hogy azonnal le is írtam szövegöket, hogy azt, a mennyire lehet magyarúl visszaadhassam, mely szándékomat az előzékenységében fáradhatatlan Hedlund úrral is közöltem, minek nagyon megörült.

Ez alkalommal e derék írót s politikust egyszersmind egy másik szép oldaláról ismertem meg. Míg ugyanis az első és harmadik költemény alatt szerzőjök neve vagy jele ott volt, addig a második, mely emelkedettségre, hévre, költői ihlettségre nézve talán a legkiválóbb köztük, semmiféle aláírást nem mutatott. Hiába kérdezősködtem Hedlund úrnál, valljon ki lehetett ez érdekes s szép vers szerzője, mindig csak az volt a felelet: a szerző ismeretlen. Csak később, mikor elváltunk, tudtam meg Rubensohn úrtól, hogy a „Till Ungern" („Magyarországhoz") czimű lelkes költeményt maga Hedlund írta fiatalságában Örebró-ban, melynek helyi lapját akkor szerkesztette, s hogy e körülményt szerénységből hallgatta el előttem.

Végül talán — mielőtt magukat a költeményeket ismertetném — nem végzek háladatlan vagy fölösleges dolgot, ha azon férfiakkal legalább nagyjában megismertetem a magyar közönséget, kik ily elszántan, ily bátran szólaltak föl az általános európai reactió leghirhedtebb korában, a „legmuszkább“ időben elnyomott, megkötözött nemzetünk ügye mellett, kik annyira tudtak lelkesedni ama távollevő népért, melynek nyelvét nem ismerték, hazáját nem látták, de melyről elég volt csupán azt tudniok, hogy szabadságát, jogait védte. Illik, hogy mi is tudjunk azokról *valamit*, kik rólunk oly *sokat* tudtak s oly szépen zengtek nemzetöknek a *mi* dicsőségünkről.

A „Till Ungern“ (Magyarországhoz) czimű költemény szerzője mint már említém, maga Hedlund.

Sven Adolf Hedlund Svédországnak Upland nevű tartományában született (melynek fővárosa Upsala, a hires egyetemi város) 1821-ik évi február 24-én. Tizennyolcz éves korában az Upsala-i egyetemre került, hol a bölcsészeti tanfolyamot végezte. Letéve a bölcsészeti zárvizsgálatot (candidat-examen), Stockholmba ment, hol államszolgálatba lépett, de már akkor is szenvedélylyel irogatott, egyelőre szépirodalmi dolgozatokat több fővárosi lapnak. Vágyai azonban a politika felé vonták leginkább s az e téren való szereplést nem tartván összeférhetőnek az államszolgálattal, az utóbbiról lemondott, s belépett az „Aftonblad“ (Esti lap), akkoriban Stockholm legtekintélyesebb politikai napi lapjának szerkesztőségébe. Jó tolla által csakhamar feltünt s politikai czikkei, melyekben egész hévvel védte a reformpárt eszméit, igen olvasottak voltak. Majd átment a „Nya Dagligt Allehanda“ („új vegyes napilap“) szintén elsőrendű politikai közlönyhöz. (Mellesleg mondva, e nagy lapnak szerkesztője, kivel szerencsém volt személyesen megismerkednem, *Lindström* úr, hazánknak szintén igen jó barátja, azt többször beutazta, s magyar nővel is lépett házasságra, ki ugyancsak megörült, hogy tíz év után megint magyarúl beszélhetett velem). Ki tudja, nem akkor fejlődött-e Hedlund szeretetteljes érdeklődése a magyar nemzet iránt? Hedlund 1849—50-ben vidékre ment s Örebró-ban szerkesztette az „Örebro Tidning“-et. Ezen időszak alatt jelentek meg az itt tárgyalt költemények saját lapjában. Majd ismét visszatért a fővárosba, hol egy darabig az „Aftonblad“-ot szerkesztette. Végre állandólag áttette lakását 1852-ben Gothenburgba mint az ottani, már többször említett „Handels och Sjöfarts tidning“ főszerkesztője, mely lapot ő tette nagygyá, úgy, hogy az most vetekedik

a fővárosiakkal mindenképen, sőt bizonyos tekintetben bármely más svéd lapot felül is múl. Azóta már egy negyed századnál tovább látja el buzgón a szerkesztői teendőket.

Hedlund érdemei hazája körül bokrosak. Mint Gothenburg városának első követe a svéd „Riksdag“ ban csakhamar a reformpárt fejévé emelkedett, s Svédország belső állami életében az utolsó két évtized óta vezérszerepet játszott. E mellett publicistai munkálkodása által országos nevet vívott ki magának, második szűkebb hazája pedig, a virágzó Gothenburg, benne egyik jótevőjét tiszteli, kinek saját fölvirágoztatása körül nagy érdemei vannak. Hedlund még mint parlamenti szónok is megörökítette magát. Politikai fejtegetéseiben — mint magam is meggyőződtem róla, midőn ékesszólásának egész erejével bizonyítgatta előttem, miért nem lehetett a svéd nemzet, mint olyan, a tavali török-orosz háborúban *nyiltan* a török mellett — kevésbbé a szívhez, mint az észhez szól. Kifogyhatatlan az érvek felhozásában. S a mellett szava járásában van valami nyájasság, kedves simaság, mondhatnám: bizonyos elegáns egyenletesség, mely figyelmünket leköti s a kűzdelmet ellene, ha más álláspontonvagyunk mint az övé, igen nehézzé teszi. Egy éven át a svéd felsőház („Första-kameren“) tagja is volt. Azonban ő, a *nép*, a folytonos tevékenység embere, nem jól érezte magát amott az aristokrata társaságban, mely többet hallgat, mint tesz, s ezért lemondott e díszes állásról. Fogadott szülővárosa azonban, a hálás Gothenburg, azonnal megválasztá ismét képviselőjének az alsó házba, s mint ilyen az őszkor felé hajló fáradhatatlan férfiú még ma is javában működik. E derék ember jellemzésére csak azt a pár szép sort idézem, melyet egy előkelő svéd lap mondott reá, midőn arczképét és életrajzát közlé: „Hedlundra szintén ráillik az, mit Luther mondott szent Bernátról: Sohasem mondott valamit, mit nem tartott igaznak, és sohasem tett valamit, mit nem tartott helyesnek“.

Hedlund ifjabbkori szépirodalmi dolgozatai — s ezek közt gyönyörű költeményei — fájdalom összegyűjtve ma sem jelentek még meg. Mint velem közlé, szándékában van, „majd ha végleg visszavonúl“, összegyűjtött beszédeivel és nagyobb politikai dolgozataival szépirodalmi munkálatait is kiadni. A magyar tárgyú költeményt mint 28 éves fiatal ember írta.

Hátra marad még, hogy röviden a másik két költőt is bemutassam.

Az „Éljen Kossuth“ magyar című svéd verset *Sturzenbecker*

irta. A költemény alatt azonban csak két betű áll: O. O., a költő álnevének: *Ovar Odd* kezdőbetűi.

Oscar Patrick *Sturzenbecker* 1811-ben november 28-án született Stockholmban, hol atyja királyi kamarás volt. Ő is Upsalában tanúlta a bölcsészeti tudományokat. Polgári élete, daczára kedvező vagyoni viszonyainak, nem tartozik a kevéssé hányatottak közé. Nagy úri család sarja lévén, családjával s annak főúri környezetével csakhamar meghasonlott demokratikus s a szabadságért rajongó, majd republikánus érzelmei miatt. Ezért már korán választotta kenyérkeresetévé is, nemcsak puszta időtöltéssé a költészetet és hírlapírást, férfias büszkeségében visszautasítva családja anyagi segélyezését. A fiatal bölcsészettudor, ki különösen modern nyelveket tanúlmányozott volt az egyetemen, nemsokára az „Aftonbladet" legkeresettebb s jólfizetett tárczaírója lett. Ott ismerkedett meg Hedlund-dal, kivel aztán egész életében szoros barátság fűzte össze. Következett egy nagyobb utazás az európai szárazföldön, különösen Franczia- és Németországban. Szellemes, csevegésszerű levelei ez útazásokról a svéd „Jules Janin" nevét szerezték akkor neki. Minden svéd újabb prózaista között ő tudta leginkább s legkevesebb külső keresettséggel megtalálni amaz igazi „causeur" hangot, mely az ilyféle könnyebb dolgozatoknak egyedűl képes maradandóbb értéket adni. Visszatérve hazájába, a fővárosban kiadta a „Bazaren" czímű irodalmi lapot s több regényt írt. Majd összegyűjtve költeményeit, azokat 1844-ben ezen kissé keresett czím alatt adta ki: „Min fattiga sungmö" („az én szegény múzsám"). E gyűjteményt azonban a kritika korántsem fogadta osztatlanúl. Voltak, kik a költeményein keresztűl vonuló demokratikus hangulatot őszintének, szívből folyónak, voltak azonban, kik affectálásnak tartották. A költőnek irigyei sem hiányoztak. Mindez az érzékeny Sturzenbeckerre oly mélyen hatott, hogy elkeseredve, hátat fordított hazájának. Átköltözött a szomszéd rokon törzs fővárosába: Kopenhágába, s ott ismét lapoknak írt, levelezett haza, majd nyilvános fölolvasásokat tartott a modern népek irodalmáról stb. Később visszatért ugyan a svéd földre, de, mintegy még folyvást duzzogva, egy távollevő tengerparti kis városkában, egészen közel Dániához, második hazájához, húzta meg magát: Helsingborgban. Újságíró kedve ott sem pihenhetett. A kis városkában, melynek átellenében terül el Helsingfors dán városka, híres s Hamlet állítólagos sírjának mondája által ismeretes Kronborg várával, megalapítá az „Öresundsposten"-t (Öresundi őrt), egy kis hetilapocs-

kát. A költő 1853-ban visszatért Kopenhágába, hol már visszavonúltabban kezdett élni, félig immár magával is, nemcsak a világgal, meghasonolva. Azonban még megérte, hogy összes müveit ezen czím alatt „Samlade Arbeten“ (összegyűjtött munkák) kiadták. Sturzenbecker 1869-ben halt meg Helsingborgban.

Ovar Odd — a költőt ugyanis úgyszólván *csak* ezen álnéven ismeri a svéd irodalom — a svéd modern költészetre egyáltalában tekintélyes hatást gyakorolt. Költeményeit erő és formatökély, nemes dictió s emelkedett gondolatok jellemzik egyaránt. Van ugyan bennök vagy legalább némelyikben bizonyos idegenszerűség, de ez sokszor csak a tárgyban s nem a feldolgozásban rejlik. Innét van az is, hogy verseinek néha idegen nyelven adott czímet. „L'homme de la Destinée“ czímű költeménye például híres lett. Ebben a költő meghatva ecseteli I. Napoleon földi pályáját, s itt-ott oly ihlettel szólal meg, mely Byron hasonló tárgyú ódájára emlékeztet. Azon költemény, melyben Beranger-t énekli meg halála s temetése alkalmából, a kifejezés erejével a gúny élességét ritka szerencsével párosítja. Fínom irónia tör itt ki a költőből III. Napoleon kormánya fölött, mely jónak látta a népköltő, a franczia polgárság kedvencz dalnokának impozáns temetését (1867-ben) szoros rendőri fölügyelet alá helyezni, de csak titkon, félve a nép kitörésétől ez alkalomból. Sturzenbecker költeményei egyáltalában a svéd legújabb lyra gyöngyei közé tartoznak s helyét a svéd Parnassuson örökre megalapították. A népek felszabadításáért sovárgó lelke szólalt meg benne abban a költeményben is, melyet a magyarok mellett *magyar* czímmel s *magyar* refrain-nel írt. E költeményt Kopenhágából átküldte Örebró-ba Hedlund barátjának közlés végett, s nemes, egyenes jelleme, mely útálta a muszka önkényt, különösen a költemény végszakaiban nyer megragadó kifejezést.

A harmadik, általam itt első helyen közlendő leghosszabb költemény neve: „*Renegaterna*“ (A renegátok). Szerzője *Jederholm*, egy aránylag kevésbbé ismert svéd lyricus, kinek versei tudtommal csak szétszórva jelentek meg. Hadd álljon nemzetünk ezen melegkeblű barátjáról is itt néhány sor.

Jederholm (Ferencz Tódor) 1815-ben született Stockholmban, Upsalában végezve az egyetemet, ott a „magister philosophiae“ czímet nyerte el. Tanulmányai leginkább nyelvészetiek voltak, valamint hogy egyáltalában ritka nyelvtehetséggel bírt. Már az egyetemen megbarátkozott Hedlunddal, elv- s kortársával. Jederholm élete

ama boldogtalan költők számát szintén szaporította egygyel, milyenek minden nemzet irodalmában fordúlnak elő. Ilyen volt nálunk a szerencsétlen Ányos és Kármán, ilyen a németeknél Grabbe, a franczióknál Gilbert, az angoloknál Shelley, a svédeknél Stagnelius és maga Jederholm. Rövid élet, az is betegség által gyötörve, elhagyatottság, boldogtalan házasság, vagy reménytelen szerelem, félreismertetés saját hazája részéről, szegénység, a (fényes tehetség kifejlődésének ugyanannyi akadályai): ezek az ily boldogtalan költők életének rendesen közös jellemvonásai.

Jederholm is fényes tehetségei daczára nyomorúltan tengette rövid életét. Mellbeteg lévén, államszolgálatba, mely legalább biztos jelent adott volna neki, nem akart lépni. Sovány módon tartotta tehát magát fönn, hol magánleczkékkel, hol írói napszámos munkával: érdektelen fordításokkal idegen nyelvekből. Büszke s e tekintetben megközelíthetetlen jellemű lévén, segélyt barátaitól sem nem kért, sem a kínáltat el nem fogadta. Saját fivére, ki vagyonilag kedvező körülmények között élt a fővárosban, sem volt szerencsésebb barátainál. Ennek ajánlatait is visszautasította. Bízott szellemében s munkálkodott. Ekközben egymásután jelentek meg a lapokban versei, melyekben a képzelem gazdagsága éles iróniával egyesült korunk ferdeségei s az „áljó emberek“ fölött. Neve mind ismertebbé kezdett válni; már-már figyelmes lett a nemzet a fejlődő új tehetségre, midőn a kérlelhetetlen tüdőbaj a költőt 1850-ben alig 35 éves korában sírba vitte.

Jederholm költeményei nemes lelkének, de egyszersmind kiméletlen gúnyjának egész valóját tárják elénk. Nyelve képekben rendkivül gazdag, felfogása gyakran meglepően eredeti. Nem szereti a mások által sürűen taposott utakat, s inkább el-elvetődik kevésbbé ismert ösvényekre a költészetben, melyeken azonban biztosan jár s az igazsághoz csak úgy elvezet bennünket, mint bármely más úton. Kár, örökké kár, hogy e nemes léleknek oly korán kellett megszakadni, e fényes tehetségnek oly korán megsemmisűlni...!

Érdekes, hogy Jederholm magyar tárgyú költeményét 1849-ik évi deczember havában írván, mint Hedlund biztosított, ez volt a néhány hónappal később meghalt költő *hattyúéneke*. Bizonyára oly hattyúdal, melynél nemesebbet nem gondolhatni. Ezen költeményben kitör a derék s jogérző költő gúnyjának egész hevével az akkor a muszka hatalmaskodás előtt gyáván meghunyászkodó európai „*keresztény* népek“ ellen, s finom allegoriába burkoltan védelmezi azon magyar

menekülteket, kik török földre jőve áttértek a mohamedan vallásra s dicséretet zeng a török *pogánynak*, ki a hazátlan, bujdosó magyar menekülteket vendégszeretőn fogadta s vendégeit elég bátor volt megvédeni. Érzem, hogy épen ilyen gyönyörű költemény visszaadására az enyiménél nagyobb erőre lett volna szükség, mert épen Jederholm allegoricus, kevés szóval sokat mondó strófái, hozzávéve a svéd nyelvnek azon felül is rendkivüli tömörségét, mely bizonyos tekintetben a magyaron is túltesz, gördítenek a fordítónak legtöbb nehézséget útjába. Azonban hacsak a költemény főirányát s felfogását sikerült visszaadnom, azt hiszem, már akkor sem fáradoztam hiába. Álljon *ezen* mentségem mind a három költeményre nézve, melyek a következők:

I.

A HITEHAGYOTTAK.

(RENEGATERNA.)

— Jederholm költeménye. —

„La Allah ill Allah! Allah hon Akban."

Furcsa lény az ember; immár tettel-szóval
Akart holdba szállni gyorsan, léghajóval.
Félig játék, fél komolyság földi élte:
Mennyt remélt s — kint, tövist kapott érte.

Társas lény az ember: szereti az erdőt
S alig látja, míg az égen nagyra nem nőtt,
Alig azt a holdat, melynek jó barátja,
Kinek — bár nem érti — titkait föltárja.

Végre: csillagász és sok tudós már látta,
Hogy a holdnak is van: földje, tornya, háza.
Sőt mi több: már minden foltja, dombja, réte
Könyvben le van írva, térképekre vésve.

Ámde tudjon bármit a holdról az ember,
Mégis föltevés ott minden: hegy, völgy, tenger;
Csak — *politikában*: ott veszik komolyba,
Ott történt nem rég — *bús utazás a holdba.*

Zsarnokok a trónon diadalmat űltek
Láncra vagy bitóra nagy hősök kerültek;

S bár szabadon, mégis: búba és nyomorba
Honból futnak mások, messze, szét szóródva.

Magyarország fiai, kik menekülnek,
Áldozati *gyáva árúlásnak, bűnnek.*
Sehol ajtó, kikötő, mely befogadja:
Muszka czár az úr most: s *szent* parancsolatja.

Halld! egy hang kiált föl: „Bátrak!“ ekkép szólva,
„*Nincs földön barátunk: menjünk hát a — holdba.*“
Összenéztek rá a bujdosó vitézek,
S mint ott álltak, a hold hivólag lenézett.

„Át a holdhoz, társak, üldöz a keresztény!
Rajta, kérlek, ne nevessetek ez eszmén!“
S higgadt gondolattal meg is esküvének:
„Mahomet prófétánk, s hiszünk Istenének!“

„La Allah! Keresztény gázol a kereszten,
Ők kivánták, hogy a hit világa veszszen:
Nem kereszt: bitó áll most — királyi ékül
Kél a hold; a keresztény nap elsötétül.

S elsötétül földünk hold és nap daczára,
Földi Isteneknek most lett nagy az ára.
Gyáva emberfaj hízelgve jár köröttük,
S minden orosz czárja — főisten fölöttük.

„Mahomet s orosz czár, ime! ez a jelszó!
Az *szabaddá* tesz, *ez rút rabságba hajtó.*
Oh, ne hagyj el végkép szeretet és béke!
Önts reményt s erőt a lelkek gyötrelmébe!“

Bízzatok ti száműzöttek! *nincs veszélytek itten*;
A mozlim szerint is egy a legfőbb Isten.
Hadd bujdossatok csak nemesek a holdba!
Nem halt ki a részvét — máskép hold sem volna.

Ez a Jederholm költeménye.

Látni való, hogy a költőben följajdúl e sorokban az elkeseredés a kor elkorcsosúlása fölött, mely a negyvenkilenczes események után bekövetkezett, hogy nem egészen két évtizeddel később nálunk

is, mint annyi más helyütt, újabb virágzásnak, egy új hajnalnak adjon helyet.

Érdekes Jederholm féktelen gyűlölete az oroszok iránt, mely lépten-nyomon feltűnik a költeményből. Keresztény érzülete is fellázad a fölött, hogy a letiport hazájokból menekülő keresztény magyarok sehol sem találnak oltalomra a muszka üldözés ellen — mert a gyáva udvarok porba omlottak a durva győző előtt — csak az izlam-vallású törököknél, *a holdnál*, s ezt használja föl a költő allegoricus előadásának kiinduló pontjává, szembesítve a keresztény napot, mely elsötétül, a mohamedani holddal, mely „hivólag“ int s befogadja a száműzött magyarokat. Ezt nevezi aztán a költő oly találón „bús holdba utazásnak“, mely sikerült ugyan, de müvelödésünknek korántsem válik dicsőségére. Különösen sikerült a költemény vége, mely bíztatást foglal magában és nemes vigasztalást a hontalan magyar szabadságharczosok számára.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a költemény „—m“ jellel van aláírva (Valószínűleg a költő nevének utolsó betűjére való tekintettel), s hogy az eredetinek versmértékéhez híven fordítottam, bár kissé megrövidített sorokkal, minthogy a magyarban a nyolcz lábas trochaeusok túlságos hosszúak s fárasztók.

Átmegyek a második költeményre, Hedlund-éra, mely eredetileg ugyan dactylusokban van írva, de a rendkivül nehéz verslábak és a keresztrím nehézségei miatt kénytelen voltam ezt jambusokban adni vissza, úgy gondolkozván, hogy inkább a gondolatokat mentem meg, melyek ránk nézve itt kétszeresen érdekesebbek, mint az alakot, mely itt mellékes.

A MAGYAROKHOZ.

(TILL UNGERN.)

Üdv néked bátor nép, kit véres harczra bírt
A szent szabadság s megtámadt ős hazád,
Hol végső perczben babért szerezve, hírt,
„Így hal meg a magyar!“ sok hős büszkén kiált.

Rablánczot készítének már a zsarnokok,
Ifjú szabadságtokra törtenek vele;
Hadat izent a *gőg* s *kény* annak, a mi *jog*,
S felejtve lőn egy gyáva percz igérete.

S — mely első emelé a jognak zászlaját,
A nemzet immár elhagyá e szent ügyét
S ím! hallják, honnét legkevésbbé várhaták,
A bátor magyarok *fegyverletételét.*

Magyar kard védte három hosszú századig
A barbár *Ázsiától* félő *Európát.*
Ha nincs e nép: Európa elbukik,
De ez a *jog* mellett folyvást vitézűl állt.

Most, hogy új lőn a harcz, nyugton tekintgeti
Európa *legnemesb népe küzdelmeit.*
„Segítség!“ így kiáltnak hősök ezrei,
De elhangzik a szó, csak szánón nevetik...

Hát hulljatok vitézek! zeng majd a síri dal
Ti rólatok, bár hol él még jog és erény,
Bús sorsotok miatt szörnyű borzalmival
Európa megrendűl még s reszket majd a kény.

És ti pihenni fogtok, de az unokák
Szörnyűbb napokra fognak fölébredni még;
Hol vérrel ír törvényeket majd a kozák,
És *„müveltség“* nevet bitorl *a nyereség.*

De mit panaszkodunk? Felejtsük el a bút,
Nem tűntek el a hős nép *összes* csillagi:
Dembinszky él még s él *Görgey* s *Kossúth*
A bátrak élnek még *és lesz ki követi.*

Hedlund ezen költeménye név nélkül jelent meg 1849-ik évi augusztus 21-én; tehát közvetlenül a csak néhány nappal azelőtt történt *világosi fegyverletétel* szomorú, leverő hírének hatása alatt szülemlett meg, mely világraszóló eseményre a költő vonatkoztatást is tesz versében. Érdekes, hogy a svéd költő mennyire magasztalja e sorokban a magyar nép szabadságszeretetét s hősies harczát, e népét, melyet Európában a „legnemesebb“-nek nevez költői ihletségében és mily keserű szavakkal veti oda egész Európának a hálátlanság megérdemelt vádját, midőn azon nemzetet, mely „három hosszú századig védte bátran a barbár Ázsiától félő Európát“ segély nélkül hagyja elveszni. Legemelkedettebb mégis a költemény vége,

melyben a költő rámutat arra, hogy e hálátlan gyávaság nem marad bűntetlenül, mert míg a vitéz magyarok, kik a szabadság védelmében hullottak el, akkoriban már rég pihenni fognak, késő unokák rettenetes korra fognak fölébredni, midőn „vérrel ír törvényeket majd a kozák s müveltség nevet bitorl a nyereség!“ Egy tekintet a nemrég lefolyt s muszka részről barbár kegyetlenséggel vivott orosz-török háborúra, a muszkák pártolása és közreműködése mellett történt írtóztató bolgár vérfürdőkre s legujabban a kétségtelenül *muszka* bujtogatás által elősegített vagy talán előidézett kabuli mészárlásra, szomorúan meggyőz bennünket arról, hogy már mi is, kik nem vagyunk „késő unokák“, megértük ezt a szörnyű kort, s hogy a költő jóslása írtóztató módon kezd valósúlni. A költő végül mégis *reménynek* ád kifejezést, reménynek az iránt, hogy „még nem halt el a hős nép közül“ (vagyis a magyarok közül) minden dicső vezér, s lesz a ki követi majd őket. Nemzetünk azóta békésebb úton kivívta állami függetlenségét, s így a költő ezen örvendetes jövendölése szintén teljesedésbe ment, bár más úton.

Végül említendőnek tartom még azt is, hogy svéd költő barátunk a világosi catastropháról értesülvén, mint versének végző sorai bizonyítják, pillanatig sem kételkedett azon, hogy az, ki Világosnál letette a magyarok fegyverét, a vezénylő főtábornok, *Görgey*, nem tette, nem *tehette* azt árulásból hona iránt; oly fölfogás, melyet az újabb történelmi kutatások teljesen igazolni látszanak. Egy füst alatt jegyzem még meg, hogy a svéd költő „Görgey“ nevét a svédek kiejtése szerint egészen másképp, t. i. „Jörje“-nek ejtve ki, azt nagy bátran rímelteti a „söörje“ (aggodalom) szóval. Az eredeti stropha így hangzik:

Dock hvanföre klaga? J otid vi söörje
Ty än lyser stjerna pa hjeltarnes strat
Och *Kossúth* och *Bem* och *Dembinszky* och *Görgey*
Än lefva de tappre och följas at.

Utoljára hagytam az „Éljen Kossúth!“ czimű verset. Tudom, hogy a derék Sturzenbecker e verse az egész svéd irodalomban az egyetlen, melynek nemcsak magyar neve, hanem magyar refrainje van. A Kossúth név ugyan kissé „külföldiesebb“ színt öltött a svéd eredetiben, a mennyiben ott „Koszúth“ olvasható, de az nem változtat a dolgon, s nem akadályozza azt, hogy ezen a maga nemében páratlan költemény ránk magyarokra nézve fokozott érdekkel bírjon.

A költemény 1849-ik évi augusztus hó 27-én jelent meg, tehát egy héttel a Hedlund verse után, oly időben, mely már közelebb volt a szeptember 6-ki aradi gyásznaphoz, mint a magyar huszárok győzelmi hadjáratához, e költemény egyik főtárgyához. Úgy látszik tehát, hogy Ovar Odd még remélt akkor, sőt bízton hitte a magyarok hadi sorsának jobbra fordúltát a világosi catastropha daczára, mert máskép vagy nem írt volna akkor ily költeményt, vagy vonatkozást tett volna az utóbbira. Az egész versen az a főjellemvonás vonúl keresztűl, hogy a költő a magyar forradalmat igazi *népharcznak* akarja feltűntetni; egy vitéz nép felkelésének a jogtipró zsarnokok ellen. Ezért hozzá is tette a vers magyar czíméhez e magyarázatot: „Scen ur det ungerska folk-korstaget", vagyis: „Jelenet a magyar nép *keresztes hadjáratából*", a mely magyarázat már magában véve is jellemző. Meglehet különben, hogy Ovar Odd e költeményt már jóval előbb, talán csakugyan a magyar győzelmek hallatára és azok hatása alatt írta, azonban csak később küldte be barátjanak Hedlundnak. Az ez iránt tett kérdésemre Hedlund nem tudott biztos feleletet adni, mivel a 27 év előtt történtekre nem emlékezhetett határozottan vissza.

Az eredeti rímhelyezést és formát megtartottam. A költemény a következő:

ÉLJEN KOSSÚTH!

(Jelenet a magyar nép keresztes hadjáratából.)

Az éj sötét, a zápor hull, a szél sikolt,
Koromsötét felhők mögé vonúlt a hold.
A bátor férfiakra megjött az idő,
Magyarok Istene nekik segélyre jő.
Éljen Kossúth!

A muszkák hortyognak a dombon szerteszét,
És álom fogta be a németek szemét:
De virraszt őrtűzénél karddal a magyar,
Szabadságot s hazát véd hős ezernyi kar.
Éljen Kossúth!

S vonulni réten, pusztán, ingoványon át
Látni a boszulók oroszlán táborát,
Majd mint egy őserdő szörnyű tűzoszlopa,
Majd mintha gáton átcsap s zúg a bősz Duna.
Éljen Kossúth!

Volt pásztorok hátán villog a puskacső,
Szemökben szent harag, karukban vas erő.
Kaszát, villát fogott s földet renget a nép:
„Üljünk tort muszka hullán, társak, csak elébb!
Éljen Kossúth!

A kard fénylik! Szoritja sarkantyú a mént.
Látod? Amott vágtatnak ég villámaként.
Ők a magyar seregnek hős huszárjai,
Kiket a vész szava újból csatára hí.
Éljen Kossúth!

„Hurrah!“ — s rohanva indúlnak, egyszerre mind,
Száguldnak száz felé, a merre szem tekint.
A felhőraj morog, sötét az éjszaka
És rémesen hangzik a bátrak jelszava:
Éljen Kossúth!

A honfi éljen s éljen ki *vitéz* s *szabad*,
Csatába' nem a hős, kegyelmet *Isten* ad.
Veszszen mi gyom, mi gaz! Tiporjuk mind alá,
Magyaroké a győzelem. Halelujah!
Éljen Kossúth!

Hadd álljon itt mint irodalmi s történeti curiosum, mely talán honfitársaink közűl azokat is fogja érdekelni, kik nem tudnak svédűl, Ovar Odd verse az eredetiben is egész terjedelmében és az eredeti orthographia megtartásával:

III. ELJEN KOSZÚTH!

(Scen ur det ungerska folk-korstaget.)

Natten är mörk med storm och byar,
Manen har gatt i svarta skyar,
Nu är tid för behsertade män,
Ungerns God är de djerfeves vän.
Éljen Koszúth!

Ryssen snalkar pa lägerbacken
Tysken nickar vid bivouacken,

Ungern vakar med svärd i hand
För sin frihet och för sitt land.
Éljen Koszúth!

Nu öfver markar, kärr och stepper
Hämnden lat sina lejon släpper.
Nu lik skogselden framat, fram
Eller som Donau utan dam.
Éljen Koszúth!

Herde fran bergen, nu löd i bössan,
Wildkatten blick inunden mössan,
Bonde med lia och med pik,
Störden är mogen af ryska lik.
Éljen Koszúth!

Sporre i hingsten, sabeln dragen
Känner igen du de gamla tagen?
Det är de ungerska husarn
Stridens och ärans fosterbarn.
Éljen Koszúth!

Hurrah! Framat! pa en gang alla
Tusende slag i en blink ma falla!
Och ifran hundrade väderstrack
Härskryet fyller natten med skräck.
Éljen Koszúth!

Lefve de käcka, och lefve de fria!
Ingen pardon för hämnden lia!
Ogräset undan! hurrah, hurrah!
Segern är Ungern's! Hallelujah!
Éljen Koszúth!

O. O.

Ez a jeles svéd költő harczi éneke. Valóságos tyrtaeusi erő van az eredetiben, melyet iparkodtam a hogy úgy visszaadni. Mintha csak magyar írta volna e költeményt! Egy másik Petőfi! Pedig oly ember írta, ki soha nem volt Magyarországon, s talán magyarúl sem hallott, sőt talán nem is látott magyar embert...

Időszerűnek és kötelességemnek tartottam a három derék svéd költő költeményét nemzetünkkel megismertetni. Legyenek ezek újabb

bizonyítékok arra nézve, mily meleg barátaink nekünk amaz éjszaki népek, melyek erdeiben s tavainál, bérczein s sikságain csak úgy volt mindig otthon a szabadság, mint minálunk. Ezzel is föl akartam tűntetni, mily mély rokonszenv fűzi össze Európa legéjszakibb országának derék lakóit a magyar rónák fiaival, kiknek jellemèhez úgyis annyira hasonlít az ő félig víg, félig búskomoly jellemök, kiknek énekeivel annyira azonosak az ő melancholikus, zengzetes népdalaik, s mely magyaroknak vitéz harczai a muszka zsarnokok ellen oly *élénk* visszhangot keltettek ő bennök, visszhangot egy XII-ik Károly dicső háborúiból, mikor svéd vitézség s svéd bátorság törte meg — fájdalom csak rövid időre — a muszka zsarnokságot s fékhetetlen hódítási vágyat, mely

„Vérrel ír törvényeket . . .
S „müveltség“ nevet bitorol . . . “

VI.

AZ ÁLLAMI FELÜGYELET A FELEKEZETI ISKOLÁKBAN.

Az 1879-ik év szeptember hava nevezetes lesz a magyar tanügy történetében. A közoktatás-ügyi minister néhány szelid pontot állíta fel egy volt protestans pap és derék írónk Szász Károly ministeri tanácsos segélyével, melyek az állam felügyeleti jogára vonatkoznak a protestans iskolákban.

E pontok igen mérsékeltek valának, de legalább eszközt adtak volna a minister kezébe, hogy az iskolák a kor színvonalán álljanak vagy legalább közeledjenek hozzá.

Tény, hogy némely protestas középiskola inkább valamely zúgintézethez hasonlít mint egy hatalmas és komoly testület iskolájához. Egy-két gyönge tanár tudományos képzettség nélkül egyszerre több osztályt készít elő egy sereg tanórában az egyetemi pályára. Fizetésök oly csekély, hogy a legszerényebb igények mellett sem élhetnek meg belőle. Mellékjövedelem után kell látniok, melyek sokszor épen nem tisztességesek, vagy nem állásukhoz illők.

Mindezt a protestans egyház jobbjai is belátják. Maguk élénken panaszkodnak elmaradásukról; de mégis, midőn az állam beavatkozásáról van szó, kisebb nagyobb mértékben tiltakoznak ellene

Maguk akarják rendezni saját ügyeiket, akkor a mikor.

Azt hiszszük ez a legfontosabb oka tiltakozásuknak. Minden hatalomnak első törekvése senkivel sem osztozkodni. A mit századokon keresztül élveztünk, nem szivesen adjuk oda senkinek, kivéve ha már haszontalanná lőn. Az iskolát pedig még nem tartják ilyennek az egyház kezében. Azt mondják, napjainkban is használt tudja venni, bár sokkal kisebb mértékben mint előbb.

De minő használt? kérdi az olvasó. Protestans jogi missionarius lesz-e az az ügyvéd, a ki joglyceumaikban tanult? Valjon kötelességének fogja-e tartani a protestans érdekek jogi védelmét vagy a jog részéről fogja vitatni a protestans egyház dogmáit, igazolni tanait? Vagy talán protestans szellemet fognak terjeszteni jogvégzett tanítványaik?

Aligha. Maguk a protestansok is belátják, hogy jogi iskoláik épen nem felelnek meg ennek a czélnak. A jogi pályára lépő fiatal ember nem tudja érvényesíteni a protestans felfogást. Jogtudománya sokszor épen oly modern, mint az egyetemi polgáré; oly tanokat hall iskoláikban, melyek alig egyeztethetők össze bármely felekezet dogmáival. Úgy hogy vallásos világnézletén egyetlen protestans pap sem örűlhet.

Igazán haszontalan pénzpazarlás az ily felekezeti jogakadémia. Legfölebb a tanárt gátolhatja abban, bogy tanait merészen kifejtse, hogy a mai jogtudomány alapjára álljon.

Fontosabbak a felekezetre nézve a középiskolák, a gymnasiumok. Ezen intézetek növendékei még nagyon ifjak s épen azon korban vannak, melyben fogékonyak a vallásos eszmék, érzelmek iránt. Az ifju szive olyan mint a viasz, könnyen befogadja a különféle benyomásokat, magáévá teszi a nemes érzelmeket. Ügyes és lelkes tanárok kezében rajongó hive lesz a vallásnak, melynek szellemében tanítják. Fényesen bizonyitják ezt a jezsuiták iskolái. Volt alkalmunk ezt annak idején Franczia- és Németországban tapasztalni, s a ki nem hiszi, menjen a kalocsai jezsuiták gymnasiumába és látni fogja, mily buzgòn imádkoznak a tanulók, mily gyakran gyónnak és áldoznak, mily engedelmes és odaadó növendékei az intézetnek. Az élet legkisebb szellője sem érinti őket, egy szabadabb, merészebb gondolat nem hat füleikhez; ha pedig saját értelmökben támad, mint halálos bűnt sietnek kiírtani, gyökerestől kipusztítani s lelköket oly üdévé, naivvá, gyermekiessé tenni, mint az előtt volt. Az

examen conscientiae, a lelkiismeret mindennapi vizsgálata kitünő eszköz a belvilág fegyelmezésében.

Az ily növendék él-hal vallásáért, lelke áldozati oltár, melyről mindennap az áldozat illata száll az ég felé, a catholicismust tekinti éltető elemének, a protestans, a görögkeleti, a zsidó neki mind tévelygő bűnös, szánni való szerencsétlen, a ki pedig a tudomány lépcsőin egész a hitetlenségig képes feljutni, az már istentelen gonosz, a „*pogánynál*“ is rosszabb.

A katholikus tanintézetekben a jezsuiták vitték legtöbbre a felekezeti nevelést. Ők igazi mesterek e tekintetben. Tanítványaik valóban felekezetiek, bírják a szellemet, mely a catholicismuson átleng. A többi katholikus tanintézet nem dicsekedhetik ily fényes eredménynyel. A kegyesrendiek, benczések, premontreiek, cisterczieki és világi papok növendékei elvégzik ugyan évnegyedes gyónásaikat, mindennap hallgatnak szent misét, de nem igen sziják magukba az egyház szellemét, a felsőbb osztályok növendékei már gondolkozni tanulnak s nem egyszer érzik az ellentétet, mely saját logicájok eredménye és a tanár tanítása között van. A hol pedig világi tanárok vezetése alatt áll az ifjuság, mint a katholikus tanulmányi alap néhány gymnasiumában, ott csupán tiszta külsőség a katholikus czím, mely a misehallgatás- és gyónásban nyilatkozik. Az ifjú ez intézetekben igazán a tudomány eredményeit hallhatja, a történelem nem a sémi hitmondával kezdődik, hanem az ősidőkben; megtanulja a vallások eredetét, a koronként uralkodó eszmék áramlatát, magáévá teszi a történeti érzéket, a természet törvényeinek örök változatlanságából egy sereg következtetést von a vallások alapdogmáira, az imádságra, a gondviselésre, némelyik tovább megy s magára az Isten létére, erkölcsének nem a vallás ijesztésében, hanem saját belvilágában keresi a támaszát. A buzgó katholikusok tehát nem igen örűlhetnek ez utóbbi intézeteknek, de annál jobban gratulálhat nekik a tudomány, a civilisatio embere.

És a protestans középiskolák? Valjon nyernek-e bennök ifjaink protestans szellemet? Mert ha beszíják magukba e felekezet kizáró szellemét, intézeteik teljesen jogosultak és kivánatosak a protestansok szemében; ha nem: akkor igazán fölösleges pénzkiadás.

Mindenekelőtt tudnunk kellene, melyik az a protestans szellem és miként öntetik az ifjak keblébe?

Nem akarunk a régibb történeti dolgokra, véres és nem véres küzdelmekre visszatérni és Luthertől, Kálvintól vagy Socinustól kérdezni

meg a protestans szellem mivoltát. Az idők változtak, mai protestansainktól hiába kérjük, hogy sziveskedjenek velünk közleni vallásuk alaptanait; erre a legjobb akarat mellett sem tudnak megfelelni. Az egyik pap többet, a másik kevesebbet tanít, az egyik hiszi a Szentháromságot, a másik nem; az egyik vallja Jézus feltámadását, a másik tagadja, az egyik hisz a jövő életben, a másik alig tudja, mit feleljen az idevágó kérdésre. Vannak közöttük, a kik tisztán az embert tartják szemeik előtt, beszédeikben dogmákat sem érintenek, alig merik kiejteni a Jézus szót, legalább nem tulajdonitanak neki semmi positiv értelmet, prédikációik moralis értekezések.

Valóban ez utóbbiak a legjobb uton vannak, hogy levetkőzzék a felekezetiség minden foszlányát és csupán az embert és hazafit tartsák szemeik előtt. Szellemök annyira egyezik a köz, az általános emberivel, hogy lassankint elenyészik benne minden felekezeti. Számuk mind jobban növekszik, fiatalabb tanáraik az új szellem lelkes apostolai, csak oly ridegen hirdetik a tudomány tanait és eredményeit, mint akármely tudós. Felvilágosodás, férfias nyiltság olvasható le arczukról s tiltakoznak a felekezetiség ellen, noha állásuk még erősen compromitálja őket.

A másik, az orthodox irány azonban nincs megelégedve a felekezetiség e háttérbe szorításával, nekik dogmaticus szellemre van szükségök, vagy ha ezt nem juttathatják érvényre, legalább azt a közelebbről meghatározhatlan szellemet sűrgetik, mely háromszáz év alatt történetileg fejlődött és bizonyos vallásos szinezetű esprit de corps, mely a politikai, társadalmi és családi életben némi kizárólagosságra törekszik.

Ezeknek érdekében van fentartani a protestans iskolákat; véleményök szerint, e szellemben kell az ifjuságnak neveltetnie, hogy hű maradjon vallásához, hagyományához, hogy igaz protestans legyen.

De hogy mily kevéssé érik el czéljokat, épen tanáraik felvilágosodott szelleme mutatja s még jobban feltünik ifjuságuk szellemén. Legtöbb intézetök növendékei csupán hazafiak és emberek akarnak lenni, nem ismernek, nem akarnak ismerni semmiféle protestans szellemet. Igaz, hogy a püspök, a superintendens vagy az esperes még itt-ott faggathatja a tanárokat, egy-egy tudományos nézet némi kellemetlenséget okozhat nekik; de végre is győz a felvilágosodás, mert nincsenek alapdogmáik, vagy legalább elveszték tekintélyöket.

Valjon érdemes-e tehát oly fáért, mely ennyire idegen, sőt kellemetlen, fanyar gyümölcsöt hoz, ily nagy lármát csapni? helyén

volt-e az az égbekiáltó zaj, mely Debreczenből s az itteni ágostai egyház épületéből támadta meg idegeinket? kérdezi az állami felügyelet hive. Azt hiszszük, hogy tisztán a protestans szellem érdekéből itélve, helytelen volt. A protestans jogakadémiák és középiskolák épen oly kevéssé protestansok, mint az államiak.

S ezért az állami felügyelet nem igen veszélyeztetné a protestans szellemet, a mi úgy sem virágzik ez intézetekben.

Egészen másutt keressük mi az állami felügyelet elleni tiltakozás okát: személyi és politikai okoknak kell e tiltakozásokban rejleniök. Legalább azon tények, hogy Eötvösnek átadták egy-két intézetöket, megerősítenek e hitünkben.

Hiányzik a mostani kormányban való bizalom. Ország-világ beszéli, mily nagy befolyást gyakorolnak egyes kath. főpapok a cultusministeriumban. A legtarkább hirek keringenek e befolyásról. A protestansok tehát aggódnak.

Azután még egy fontos okuk van az aggodalomra. Az alkotmányos korszak tizenkét éve alatt egy sereg törvényjavaslat és tanterv látott napilágot, melyeket valószínűleg nemsokára mások váltanak fel. Ha e tanterveket vizsgáljuk és mellé a hallatlan magasztalásokat s végnélküli szidalmazásokat hallgatjuk, el kell mosolyodnunk az egyiken úgy, mint a másikon. Végre is az a különbség ez új meg új tanterveken, hogy az egyik tantárgy egy órával többet kapjon, a másik egy vagy két órával kevesebbet; az egyik most a második, míg előbb már az első osztályban taníttatott s így tovább. E változtatásokat azonban oly nagy dicsérő zaj előzi meg, hogy méltán bizalmatlanságot kelt a józanabb és komolyabb tanférfiakban.

Nagy fontosságú elvi kérdésekben tanterveink mind a régi húron pendűlnek s a porosz rendszernek ujabb variatiói. Modern gondolkodóknak mi soha sem veszszük hasznát, elvi javítást csak akkor tudnánk behozni, mikor német szomszédink is behozták.

Nincs tehát protestans atyánkfiainak valami nagy félni és félteni valójok az állami felügyelettől. Épen nem veszélyeztetvén a protestans szellemet, a mi az iskolákban úgy is hiányzik, bátran alávethetik magukat a törvénynek, mely végre is megjön.

A mi minket illet, nem örülünk sem a katholikus, sem a protestans, sem a görögkeleti, sem a zsidó iskoláknak. A felekezet nem iskolába, csupán a templomba való; s minél jobban előhaladunk a müveltségben, annál hamarább belátjuk, hogy az általános

tudományos képzettség, melyet a középiskolának kell nyújtani, semmi összefüggésben sincs, sőt ellenkezésben áll a vallással. A felekezet az iskola terén csak akadályozza az egyedül igaz emberi és hazafias müveltséget. Az eszmék idealis világa csak egy felekezetiséget enged meg: ez a nemzetiség, csak az nem jöhet ellentétbe a tudománynyal.

A népek gyermek- és ifjúkorában az iskolák kizárólag az egyházak kezében vannak, a mult század óta azonban egyes főiskolák, az egyetemek, műegyetemek és más fensőbb tanintézetek emancipálták magukat s kizárólag az állam kezébe kerültek, ma már nagyszámú közép, sőt népiskola is több országban felekezet nélküli, tisztán állami intézet; s ha a történeti fejlődés jelzésére, valamint komoly tudósok itéletére adhatunk valamit, a népek szellemi életének alapja közös, tisztán tudományos oktatás lesz, mely teljesen együtt fog haladni a gondolkodás szabadságával. Végre is eljutunk odáig, hogy a tudományos nézeteket igazságuk és nem a létező érdekekhez való viszonyaikban fogjuk jogosultaknak tartani. El kell tünni minden társadalmi, kivált theologiai odiumnak a tudomány eszméivel szemben, mert csak így érhetjük el azon nemzeti értelmiséget, mely felé korunk ellenállhatlanul tör. Ez pedig nem történhetik meg felekezeti iskolákkal.

DUKAY VILMOS.

VII.

SZÍNHÁZI SZEMLE.

MARÉNYA. Irta báró *Jósika Kálmán.* Jósika neve nem új a színpadon, tudtunkra már három müvét adták elő Pesten és Budán, de mindannyiszor kevés szerencsével. *Marényát* sem kísérte a szerencse angyala. Mi nem olvasván a már több év előtt kinyomatott színművet, egészen elfogulatlanul mentünk a színházba, kísértük figyelemmel az előadást. Az első felvonás jó expositiót, ügyes bevezetést tárt elénk. A Dárovszkiak várában láttuk az öreg grófnét, a vár asszonyát, a hős lelkű lengyel nőt, ki szeretett unokáját Marényát haza hija Varsóból. Ott volt menye, Marénya anyja, a ki ellenzi a nemzet szabadságharczát s a józanságot, a higgadt megfontolást képviseli egész körével szemben; mellette áll Valkó herczeg, a jellemtelen, kétszínű unokaöcs, a ki Marényát szereti s minden áron

bírni akarja. Marénya nem sokára sértetlenül megérkezik, de azt a várnagy fiának Zdenkónak köszönheti, a ki hősiesen megmenté a rátörő kozákok kezéből. A mennyire Marénya megjöttén örvendenek, annyira hálásak Zdenkó iránt, a ki mint Valkó sejti, szerelmet érez a kisasszony iránt; ez azonban csupán becsüli és bízik benne. Híre jön, hogy Godenoff tábornok 20,000 emberrel közelít a várhoz, ki nem csak orosz, hanem a család személyes ellensége. Azonban e Godenoff fiával kötött benső szerelmi viszonyt Marénya. Most írni akar neki és Zdenkóra bízza a levél átadását, azon kérelemmel, hogy csak Varsóban nézze meg a czímét. Zdenkó küldetése nem sikerül, elfogják mint kémet s csak az égnek köszönheti, hogy megszabadúlt. Marénya *hálából keblére borúl.* Valkó ezt meglátja és cselszövő, féltékeny lelke árulónak hirdeti Zdenkót; e veszélyből azonban Marénya anyja, ki leánya levelét elolvasta, kimenti. A második felvonásban csata is volt, melyben a Dárovszkiak győztek, maga az öreg Godenoff is elesett. De a harmadik felvonásban győz az orosz sereg, melynek élén az ifju Godenoff áll. Tehát menekűlni kell. Az öreg várúrnő Valkóra bízza a földalatti rejtekút kulcsát, mindnyájan lemennek és szolgáikkal eltorlaszoltatják a boltozat felső ajtóit. De a mint a rejtekúton akarnának menni, az oroszok jönnek velök szembe. El vannak árúlva: Valkó az ellenséghez ment s megmutatta neki az utat. Most Marénya a lőporos hordó meggyújtására vállalkozik; de ime ez ifjú Godenoff áll előtte: elfelejti czélját. Az utolsó felvonásban Marénya kiengesztelődik Godenoffal, sőt az öreg grófné is; az orosz vezér mindnyájokat megakarja menteni és maga is Marényával Galicziába szökni. Azonban jön Zdenko, kit Marénya egyszer megesküdtetett arra, hogy boszút áll Gedenoffon s hiába kéri most, hogy szegje meg esküjét, Zdenko szembe száll a megjelenő Godenoffal, Marénya meg akarja akadályozni, lármát üt és közéjök lép, mi által Godenoffot gátolja vívásában, a ki Zdenko kardjától elesik. Az orosz katonák berohannak s Marénya oda kiált nekik, hogy ő ölte meg a parancsnokot s erre a katonák mind őtet, mind Zdenkót lelövik.

Ez a darab rövid meséje.

De mi az alapeszméje? A szerelem és hazafiság összeütközése. Marénya az ellenség fiába szerelmes, sőt szerelmének zálogát is bírja, ezzel tért vissza nagyanyjához. Most két útja van tragicumának. Vagy legyőzi szerelmét és feláldozza a hazafiságnak, vagy ellenkezőleg a hazafiságot áldozza fel szerelmének. Mindkét esetben

tragicus hős lehet. Az első esetben a jó felé hajlik, mert az individualis eszmét az általános eszmének áldozza fel, mint például Schiller *Orleansi szűze*, Kisfaludy Károly *Irénéje;* vagy pedig a második esetben a rossz felé hajlik, mert egoismusának áldozatává teszi a közjót.

Melyikhez tartozik Marénya? Jó formán egyikhez sem. Legalább az első két felvonásban csak félni, remegni tud. De lehet-e valaki félelemmel és rettegéssel tragicus hős? Féltjük, sajnáljuk, szánakozunk rajta, de még pusztulásán sem érezzük a tragicum megrendítő hatását.

A költő tudta, hogy hősének valamely párthoz kell szítania, sőt élénk szerepet játszania. A dráma hőse nem lehet szenvedőleges, nyálkás, közönyös teremtés. Marényának az egyik fél ellenségévé kell lennie. Egy *félreértés, helytelen tudósítás* következtében az oroszok vagy inkább Godenoff ellensége lesz, megesküdteti Zdenkót, hogy boszút áll Godenoffon. A minek Marénya jelleméből kellene folyni, azt egy véletlen tévedés idézi elő. A belső helyett a külső.

Marénya azonban kibékül Godenoffal, a szerelem győz a hazafiság felett s ez utóbbi áll boszút rajta Zdenko megjelenése által.

Marénya lelke több átalakuláson megy keresztül. Az elsőben határozatlan, a másodikban az orossok ellensége, a harmadikban Godenoff barátja vagy inkább mindketten lemondanak nemzetiségükről és csak emberek akarnak lenni, s az utolsó pillanatban pedig, midőn Marénya magára vállalja Godenoff halálát, ismét hazafi.

Ez az átalakulás igen sokrétű, de egyszer sem igazán mély, hanem mindig felszínes; egyszer a téves hír, másszor a pillanatnyi helyzet szüli.

Természetesen mindez az eszme hibás kivitelének tulajdonítandó. Marényának határozottabb jellemet kellett volna adnia, s személyének, a cselekmény menetére tényleg befolynia. Így nem lehete drámai hős. Körülötte mozognak, lelkesülnek, vérengzenek, árúlkodnak, ő látja mindezt; de nem foly bele annyira, a mennyire egy drámai hőstől okvetlenül meg kell kivánnunk; a mennyire a drámai élet megköveteli. Neki szembe kellene szállani a helyzettel és emberekkel, szeretni és gyűlölnie testestül-lelkestül. Igazán, megtalálni ezt *Marényában?* Mily fényes alkalma lett volna a költőnek feltárni Marénya forró szerelmét! Természetesen nem szóval, hanem tettekben! De hiába keressük e szenvedély nyomait, a belső harcz nyil-

vánulását. Az ő bírhatása szolgál ugyan Valkó árulásának és a várbeliek romlásának okául; de ő csak passiv és nem positív tényező. Mintha csak egy szép darab gyémántért kűzdenének.

Az alapeszme hibás kivitele azután a jellemekre is áthat, vagy jobban mondva ezek együtt járnak vele. Egymást éri a valószínűtlenség, a való megsértése. Legkirívóbb e tekintetben Valkó jelleme. Ez egy közönséges, egyetlen szebb vonás által sem ajánlott egyéniség, kit Marénya ki sem állhat, a többiek sem becsűlnek; de a vár asszonya mégis rábízza a rejtekfolyosó titkát, neki adja kulcsát és az ő vezetésére hagyják magukat. Szerepét Halmi játszotta, a kiben különben sincs cselszövő talentum, nincs ereje gyűlöletre s nagyon meglátszott rajta, mily rosszúl érzi magát idegen szerepében. Marénya, kit Márkus Emilia személyesített, csupa hálából keblére borúl Zdenkónak, csak azért, hogy legyen mit megirígyelnie a leskelődő Valkónak. Markus Emilia derék tehetség, de aligha lesz valaha nagy szenvedélyek tolmácsa. Marénya kitörő fájdalmát a földalatti helyiségben sok fáradsággal adta, de hiányzott belőle a mélyebb igazság. Az öreg grófné nemes jellemét, eréiyét és lelkesülését jól rajzolta Jászai Mari, menyének előkelő hidegségét és józanságát sikerűlten játszotta Prielle Kornélia; fiának úri megjelenését Egressy Ákos tolmácsolta, míg Zdenkónak becsületes jellemét többször híven és találóan festette E. Kovács Gyula. A színészek a maguk részéről sokat tőnek, hogy Jósika színmüve életképes legyen; de alig hiszszük, hogy fentartsa magát, még azon esetben sem, ha a szerző sokat változtatna rajta, mert a mint láttuk, az alapeszme kivitele annyira hibás, hogy gyökerestől át kellene alakítani a színművet. Egyébiránt érdekes volt látni, hogy melegűlt neki a második felvonás alatt a közönség, míg a harmadik és negyedik felvonás, egyes megragadó jelenetei daczára is, leghűtőleg hatott reá.

Y.

VIII.

KÖNYVSZEMLE.

— *A szekszárdi apátság története.* Szekszárdi cz. apáttá kineveztetése alkalmából írta *Fraknói Vilmos.* Budapest, Franklin-társulat nyomdája. 1879. Ez új munka jeles történettudósunk ernyedetlen munkásságának díszes gyümölcse. A mű kis folio alakban, finom velin-papirra van nyomva s az új apát áldozatkészségének és a Franklin-társulat szép nyomásának eredménye. Az apátság története érdekes részleteket foglal magában, melyeket a t. szerző nagy gonddal gyűjtött össze különféle levéltárakból. Legérdekesebb rész az, mely Mérey Mihály apát történetét adja elő. Életrevaló és erélyes, önálló és hazafias lelkületű egyénnek látszik a távolból. Ő volt az, a ki a törökök alatt elpusztult apátságot helyreállította, 44 birtokát visszakövetelte, gymnasiumot alapított, melyről azonban pecsétjén kivül mi sem maradt reánk. Mérey, azon kevés számú hazafias lelkű főpapokhoz tartozott, a kik II. Rákóczy Ferencz zászlajához csatlakoztak, mit a jezsuiták és mások azonnal fel akartak a maguk javára használni s Mérey „polgárilag, törvényszerűen és canonilag halottnak nyilváníttatván s javadalma megüresedettnek tekintetvén az 1703-ik évi királyi adománylevél erejénél fogva, a nagyszombati egyetemnek a szekszárdi apátságba való beiktatása (1710) elrendeltetett." Mérey azonban nem az az ember volt, a kivel könnyen el lehetett bánni. Mikor az osztrák hadak kezébe került és Kuklánder tábornok foglya volt, a ki ellátásáért ezer frtot és mint a jezsuiták, még más egyezséget erőszakolt ki tőle, megnyugodott sorsában; de a mint elnyerheté szabadságát, e hátrányos szerződéseket érvényteleneknek nyilatkoztatta ki. S visszatérvén apátságába az elzüllött jobbágyok helyére másokat telepített, sőt a hol jogaira támaszkodhaték, ott az erőszaktól sem riadt vissza, így egyeseket, sőt magát a kir. fiscust is erőszakkal, önhatalmúlag űzte el több kincstári birtokból. Hogy lekenyerezzék, vegliai czímzetes püspökké neveztetett ki. Ezóta békességben élt a fiscussal, sőt maga kért coadjutort, a mi egészen szokatlan eljárás volt az apátoknál. Fraknói kétségtelennek tartja, hogy az udvartól nyert felszólításnak engedett; s valóban Trautsohn herczeg ministernek János József nevű kiskorú fia, a későbbi bécsi érsek neveztetett ki Mérey segédapátjává. Fraknói közli az apátok névsorát is. Első valószínűleg azon Vilmos vala, a ki templomában titokban meghallotta, mikor Vid Salamon királyt Géza, László herczegek elleni támadásra ösztönözte s ezt a herczegekkel azonnal tudatta; de ezeknek Vid zsoldjában álló tanácsosai a bécsi krónika és Thuróczi szerint azzal nyugtaták meg: „Ne félj, az apát iszákos ember, bizonyára részegségében küldé a hírnököt, nem tudva mit cselekszik." Az utolsó apát szintén Vilmos, maga a könyv jeles szerzője.

— *Ribáry Ferencz* derék *világtörténelmének* megjelent a 13—16. füzete szép képekkel a Franklintársulat csinos nyomásával. Ribáry alapos tanulmánynyal és gonddal írja munkáját. Az eddigi füzetek arról győztek meg bennünket, hogy az ókori történet mezején nálunk a legalaposb képzettséggel rendelkezik. Felfogása nem egy pontban tér el a miénktől, müve azonban elismerést és tiszteletet kelt bennünk. Egy füzet ára 30 kr.

— *A földközi tenger medenczéjének térképe.* Budapest, 1880. Tettey Nándor és társa. Ára 20 kr.

— *Történeti kézikönyvek. I. A görög nép története.* Írta *C. A. Fyffe,* oxfordi tanár. Angolból. Öt történeti térképpel. Budapest, Athenaeum, 1879. Ára kemény borítékba kötve 60 kr. Az Athenaeum egy általános történeti könyvtárt szándékozik kiadni jeles írók müveiből a fölserdült ifjúság és oly müvelt emberek számára, a kik nem olvashatnak nagyobb szabású munkákat. A terv nem rossz; de talán elég lenne a fordításból, kivált amolyan tankönyvfélék fordításából, melyek alig vagy épen nem jobbak a mi iskolai könyveinknél. Óhajtanók, hogy a sajtó alattiak megjelenése után vagy hazai tudósainkhoz fordúljon az Athenaeum, vagy pedig elismert classicus történetírókat fordíttasson. Véleményünk szerint csak oly idegen müvek fordítása indokolt, melyeket vagy müvészi becsök, vagy új, helyesebb irányuk tesz kivánatossá.

— *Simonyi Zsigmond: Antibarbarus.* Az idegen és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyesek kitételével, egyszersmind a magyar nyelv főbb nehézségeinek magyarázata stb. stb. Eggenberger 1879. Újra egy szerencsétlen terméke annak az állítólagos nyelvtudománynak, melynek képviselői magának az illető tudománynak abéczéjét sem tudják. Hosszú sorát ismétli azon szóknak és képeknek, melyeket az orthologia tudatlansága hibásaknak hírdet. Egyébiránt e könyvecske nem csak felszínes és, bocsánat az erős kifejezésért, könnyelmüen összetákolt iratka, hanem elvtelen is, a mennyiben megtagadja az orthologia tanait. Számos neolog szót megenged, eltűr, melyeket tanaik szerint okvetlen el kellene vetnie. A tudomány nem alkuszik, nem ismer compromissumot, hanem egyszerüen és világosan hírdeti elveit. Felfogásuk szerint a nyelvtudomány a természeti tudományok körébe tartozik, melyeknek szigorú törvényei vannak; Szarvasék phantasiája elég gazdag arra, hogy fölfedezzék e törvényeket, melyektől eltérni nem szabad s ime egyik tagja a t. társaságnak megtagadja a természeti törvények absolut uralmát s nagy bölcsen megengedi, hogy némely hibás szót használhassunk. És mi alapon engedi meg? Tisztán a közhasználat alapján. Már el vannak terjedve s nem hiszi, hogy ki tudnák írtani. Nem elvtelenség ez? Nem csupán elvtelenség, hanem rövidlátás és az ítélő képesség némi hiánya. Ha csak elemi logicánk van, be kell látnunk, hogy összes kifejezéseink és szavaink jogosúltsága a közhasználaton alapszik. A nyelv oly történeti és müvészi jelenség, melyet az ember természet adta hangokból maga készített évezredeken át s az analogia útján alkotott és módosított, ujított és változtatott rajta s a kényelem és szeszély nyomása alatt koptatta, rövidítette, összevonta, egyszerűsítette a kifejezéseket, e jeleket. Azért nincs értelme a Simonyi-féle antibarbarusnak a még élő nyelv terén. A görög és latin nyelvben, tudjuk, mit jelent a grammaticusok Antibarbarusa, t. i. oly szók, kifejezések, szó- és mondat-kötések gyüjteménye, melyeket hiába keresünk a jeles íróknál. Ha mégis megtetszik valakinek az *Antibarbarus* czím, nem érthet egyebet alatta, mint az el nem fogadott szók és szó-

lásmódok gyűjteményét. Simonyi azonban egy lejárt nyelvtudomány szempontjából összeírja négyötöd részét leghasználtabb, tehát legjogosúltabb szavainknak és lármásan követeli, hogy írtassanak ki. Újabb időben minden tudomány terén tetemes haladást tevénk. A természettudományokban a művelt világ tudósai mellett állunk; az idealis tudományokban szintén oda törekszünk; a történetírásban a minimumra szállítottuk le krónikásaink tekintélyét s ezzel megtettük az első nagy lépést az igazi történetírás felé; Hunfalvy Pál, Salamon Ferencz, Ipolyi Arnold, Pauler Gyula és mások a történeti kritika helyes útján haladnak; jogtudósaink, politikusaink többé-kevésbbé a kellő tudományos szempontot tartják szemeik előtt; aesthetikai felfogásunk is lassankint megveti azokat a falusi torony szempontjából való ítéletcket, melyeket eddigi irodalom történetirásunk és bírálatainkban oly sokszor találunk s magasabb európai színvonalra kiván emelkedni, sőt nyelvtudományunk azon ága is, az összehasonlító, melynek élén Hunfalvy P. áll, az egyedül helyes módszert követi; csupán azon ága, melyet orthologia név alatt ismerünk, melynek Szarvas Gábor az előharczosa, Simonyi Zsigmond és mások a munkatársai, compromittálja külföld előtt a magyar nyelvtudományt.

— *Dr. Toldy László* átdolgozása és Méhner Vilmos kiadásában megjelenik: *Hellwald Frigyes* nagy munkája: *A föld és népei*. A mű elé Hunfalvy János, jeles geographusunk írt ajánló sorokat. Egyébiránt Toldy László ismert pontossága, alaposság és jó magyarsága is kitünő biztositékúl szolgál az olvasó közönségnek. A képekkel diszített munkából már nyolcz füzet küldetett szét. Az egész mű 40—50 füzetre terjed mintegy 600 képpel. Egy-egy füzet ára 30 kr.

— *Rózsaági Antal: Vezérfonal a franczia irodalomtörténethez.* A miniszteri tanterv értelmében a realiskolák számára. Arad, Ungerleiden és Hatos, 1880. Ára 2 frt 50 kr. A nagy, szépen nyomott mű jó szolgálatot fog tenni a középiskolák felsőbb osztályainak.

— *Igazságügyi rendeletek tára.* Az 1878. évi igazságügyi rendeletek; szerkeszti dr. *Fayer László*. (Új folyam). Negyedik kötet. Athenaeum, 1879. Ára 40 kr.

— *Döntvények gyűjteménye.* A m. k. curia semmitőszéki és legtőbb ítélőszéki osztályainak az 1879. évben hozott elvi jelentőségű határozatai; szerkeszti dr. Fayer László. Új folyam. Hetedik kötet. Athenaeum, 1879. Ára 1 frt 60 kr.

— *Dr. Tolnai Lajos*, a költő és aesthetikus szerkesztése alatt egy új szépirodalmi hetilap jelenik meg Maros-Vásárhelyt *Erdélyi Figyelő* czímmel, mint a Kemény Zsigmond-társaság közlönye. Az eszme életre való s hiszszük, hogy a szerkesztő ügyes vezetése mellett elég jól fenállhat ily közlöny a magyar birodalom keleti részén.

— *Pokorny Jenő Armand* szerkesztésével Rautmann Frigyes kiadó díszes és *nagy franczia-magyar szótárt* ad ki, melyből az első füzet már megjelent. E mű kiadása annál kivánatosabb volt, minél általánosabb vala egy nagy franczia-magyar hiánya. Kisebb szótárakban elég gazdagok valánk, de egy terjedelmes szótár hiányát mindenfelé éreztük.

— *Dévay József: Irodalmi bajok.* Második füzet. Kár hogy a szerző nem követ szigorú rendszert munkájában. Ezzel sokat nyerne és jobban czélját érhetné, mert nagyobb hatást tenne. Különben észrevételei alaposak, kifogásai nagy részben helyesek. Legjobb lenne, ha egy önálló középiskolai tanügyi folyóirat keletkeznék belőle. Komoly szerkesztő vezetése mellett általánosan érzett szükségnek felelne meg.

I.

EGY NIHILISTA NŐ.

ÍRTA HORVÁTH ZSIGMONDNÉ sz. CSAPLICZKY LILLA.

(Vége.)

XI. fejezet. — Politikai foglyok sorsa Oroszországban.

Gányin halála óta hetek multak el, s ez idő alatt Moszkvában a Csernyüsoff-családon kivül harmincznégy előkelő úri család és közel négyszáz más osztálybeli egyén vettetett börtönbe; nem nézték a multban tett érdemeket vagy a czári házhoz hűségöket, hibásak vagy ártatlanok-e. A kinek ellensége volt, s boszút akart állani rajta, gyanússá tevé, s ez elég volt, hogy elfogják s bebörtönözzék. A kormány öregekkel, fiatalokkal, sőt gyermekekkel is megtöltè az úgyis zsufolt börtönöket. Az orosz lapok persze nem közlék az ártatlanúl elfogottak névsorát, de annál többször tettek említést a nihilistákon végrehajtott büntetésekről mindenkinek elrettentő példájára. Az éjszaki rideg éghajlat alatt csak juniusban szokott beállani a meleg, de ebben az évben korán siete mindenki, a kinek csak vagyoni állása engedé Moszkvát elhagyni. A közönség egy része falusi birtokára, más része pedig nyári lakásokra (dácsákra) ment, s ki teheté és magas pártfogás útján külföldre szólló útlevelet kapott, idegen országba.

Arina herczegnőt azonban még mindig a negyedik nőgymnasiumban találjuk. Dolgozó szobájában íróasztala előtt ül. Mellette pedig egy karszéken Nagyézsda foglalkozik egy kis asztalkán magasra halmazott iratok rendezésével.

„Szegény Zóra kutyám, valjon örül-e, hogy bunda nélkül élvezheti szabadságát?“ kérdé a herczegnő. „Ugy-e, jól ismertem Praszkóvja Petróvnát?“ mondá Nagyézsda nevetve, „régóta gyanítám, hogy kém. Elárulta, hogy gyanúja van a kis kutyára, de túljártunk az eszén.“ „Valóban, sajnálom Nagyézsda, hogy nem voltál jelen, mikor a rendőrfőnök, udvarias bókok között adá tudtomra, hogy fehér pincs kutyám mennyire megtetszett a gubernátornak. Felteszi rólam, mondá, hogy rögtön kedveskedem vele. Rendkivül szerencsésnek érzem magamat, mondám én nyájas mosolylyal, hogy birok valamivel, a mivel ő herczegségének, a general-gubernátornak

kedveskedhetem, s azzal a kutyát, melyet te alig egy óra előtt cseréltél el Zórámmal, előhiva, ölébe tevém a kárörvendő rendőrnek; hahaha! Mily mohón tapogatá a szegény fehér pincs bordáit, de bizony ott nem talált semmi titkos iratot, mint a hogy Praszkóvja Petróvna feljelenté, s még hozzá az a nevetséges helyzet, hogy előttem végig kelle játszania szerepét, s magával vinni a kutyát.“

„Szegény Zórát eltettük az útból; többé nem ébreszti fel senki gyanúját sem. Boriszoffkán nem keresik s tételezik fel róla, hogy ő volt a forradalmi párt titkos iratainak elrejtője.“ „Ez szerencsésen sikerült, Nagyézsda, de fontosb ennél ama hír, hogy Tumászoff Olga elvtársunk lett, s hogy társulatunkba avattatá magát; hogy hasznos taggal szaporodtunk, maga azon körülmény is mutatja, hogy alig lépe társulatunkba, már is kieszközlé atyjától, hogy Nyikita, volt dajkájának férje, elnyeré a Tyitovszkijzámok-ban megürült börtönőri állomást. Annak idején ebből mérhetlen hasznot húzhatunk.“ „És bízik herczegséged Tumászoff Olgában?“ kérdé Nagyézsda. „Mint magamban. Olgának jellemét gyermeksége óta ismerem. Hogy megbízható és hasznos tagja lesz társulatunknak, ez kérdést sem tűr.“ „Csupán az szolgáltat aggodalomra okot“, mondá Nagyézsda, „hogy miért nem avattatá magát már régebben társulatunkba. Most tevé, midőn kedvesét elfogták! Tehát inkább a bosszú, mint a meggyőződés hozta hozzánk!“ „Atyja állását vedd tekintetbe s függő helyzetét. Ő házi nevelésben részesült; anyja külföldi nő levén pedáns szigorral figyelt leányának minden léptére, s mivel évek óta beteges, nem akará leánya körét nélkülözni. Szegény Olga! első szerelme Csernyüsoff Iván, hetek óta a börtönben, anyja pedig öt nap óta a sírban! Sok egyszerre egy fiatal szívre! Ily fájdalmak érlelik meg a lelket, s időnek előtte öreggé tetszik“, sóhajtá a herczegnő. „És mégis nem az a legszerencsétlenebb, a kinek még van veszíteni való boldogsága. Mit mondjon az, kit semmi egyéb sem köt az élethez, mint a hideg kötelesség“, mondá önkényt feltárva lelkének beteg hangulatát. „Mi lel ma téged Nagyézsda?“ kérdé a herczegnő rábámulva, s azután fénylő tekintettel folytatá, „hát dicső czélokért áldozni fel magunkat nem erős kötelék-e az élethez? Ne áldjuk-e a sorsot, hogy mi vagyunk a választottak, kik mint úttörők, kezdeményezők ama göröngyös úton, melyen haladva hazánk szabadságának kivivása mellett, a nőkérdést is a haladás zászlajával jelezzük Európa előtt. Rendkivüli viszonyok rendkivüli tényezőket igényelnek! Ha mi nők nem jövünk elszánt, de aránylag kevésszámú szabadságszerető hazánkfiainak segítségére, mi lesz Oroszországból? A népre nem számíthatunk, szolgagőgjét zsiros konczokkal hízlalja a kormány. A kormány népiskolái nem fognak szabad gondolkozású népet nevelni, de nem is sietnek felállításukkal, legtöbbje csupán a papiron van; s mindenütt a papság kezébe adják. Népünk felébredését tehát hiába várjuk; manap ez még nem egyéb mint igavonó marha, melyet ezelőtt a kancsuka, ma pedig a papok és a nagy adó öntudat nélküli állattá tesznek, mely ha majdan vért sza-

gol, kész lesz ugyan marczangolni és vérben fürödni, de addig talpát nyalja a hatalmasnak, ki feje felett a kancsukát suhogtatva Sziberiára mutat!“

„Szerencsétlen Oroszország!“ sóhajta Nagyézsda. „Nem először vagy te ily nagy beteg! Csakhogy ezúttal betegápolóid egy része a nők! Igen, mi nők, segítünk honfitársainknak lerázni a bilincseket, a szolgaság jármát és kivivni hazánk szabadságát, nőnemünknek pedig a munka általi független megélhetést!“ „Tudod-e Nagyézsda, hogy a történelemben a nők gyávaságát bámulom legjobban! Sehol semmi nyoma a régi időkben, hogy bekóikat lerázva, maguknak emberi jogokat követeltek volna“, mondá a herczegnő, „megelégedtek azzal, hogy bábjai legyenek a férfiak gyönyörének.“ „Nem érti herczegséged, hogy miért? pedig talán nem nehéz a magyarázat. Az ököljog szellemi értelemben! Az eltiprott nő, ép oly viszonyban van a férfival, mint népünk absolut kormányunkkal; butították, hogy öntudatra ne ébredjen, s a férfiak szenvedélyének játékszerénél többre ne emelkedhessék fel. A férfiak, magasztos női hivatásunkra utalnak bennünket! Szép, de üres phrásis!“ nevete keserűn Nagyézsda, „közelről tekintve nem egyéb, mint folyton másokért való önfeláldozás. A bölcsőtől fogva másoktól függni és a bevett szokások, valamint előítéletek békóiban sínyleni.“ „Szegény elhagyatott nemünk!“ sóhajta a herczegnő. „Annyi ezredév óta rabnak születni! Hol van egyéni szabadság; hisz még ma is törvény Oroszországban, hogy a férjezett nő csak férje beleegyezésével kaphat útlevelet! Ha férje megtagadja tőle, még csak a szomszéd városba sem mehet!“ „Az, mit a férfiak a női hivatás alatt értenek; nem egyéb, mint emberi jogainknak eltiprása“, folytatá Nagyézsda. „A férfinak szüksége van ránk, úgy, a hogy most vagyunk, mert csak így aknázhatja ki teljesen lényünk minden értékét, nem pedig a milyenek lennénk, ha a társadalmi reformok szárnyainknak szabadabb röptet és több önállást engednének. Ez nehezíté és hátráltatá századok óta e fontos kérdés felmerülését.“ „A mi elvtársaink felfogták, hogy a nők azon esetre, ha egyforma emberi jogokat nyernek a törvény előtt a férfival, mint férjes nők is jobban betöltik kötelességöket, mivel van müveltségök s felfogják, átértik anyai, háziasszonyi teendőiket. Azért ne tekintsünk vissza, Nagyézsda! Mert ha vissza tekintenénk, ott találnók küzdelmeink közepette elfeledett, s bár végvonaglásban, de még mindig melegen dobogó szivünket -- — mely éltet követelne — —! pedig azon az úton, a melyen mi haladunk, az élet utáni vágy csak alkalmatlan súly lenne szárnyaink röptének! Utunk végzetesen csupán két jelvény felé vezet: — — a vérpadra, — — vagy a szabadság zászlaja alá — !“ A fiatal leány letérdelt s összeborzadva hajtá fejét a herczegnő ölébe — — de csak pár perczig — — s aztán felegyenesedék és bátorságot mutatott.

A bolysája Dmítrovka végén áll a Tyítovszkijzámok, moszkvai roppant börtönvár.

Egy juliusi napon a déli órákban két fényes fogat hajtata a

vár kapúján keresztül az épületnek azon része felé, mely néhány zöldelő fával beültetett kis tér mellett nyúlt el, s a várnak kevésbbé zord kinézésü része; ez a várparancsnok lakása. Az előrohanó portás és ajtónállók földig hajlongva jelzék, hogy magasállású vendégek érkeztek. Három tábornok haladt fel a lépcsőkön, hol az eléjök sietö háziúr B.....y várparancsnok szivélyesen üdvözölte őket. E látogatás nem volt hivatalos. A három tábornok közül csupán Dolgoruky herczeg, Arina herczegnő visszautasított kérője, s a Voronczoff udvarban élő Máskának és Iván kedvesének gyilkosa érdekel bennünket. Dolgoruky herczeg nem nősült meg. Nem ugyan mintha a visszakapott jegygyűrű után a szép mátka elvesztésén bánkódott volna, de mert a nőknek kedvencze lévén, eszébe sem jutott a nős élet. Most is szép férfi volt a tábornok, s a középkorú nők elég érdekesnek tartották arra, hogy vele kaczérkodjanak; bár Dolgoruky mindenben megtartotta fiatalkori szokásait. Ép oly kegyetlen tudott lenni, mint azelőtt; szerelmében oly állhatatlan és változékony; ízlését pedig őszülő hajának daczára csakis a fiatal szépségek ingerelték.

A három tábornok B.....y várparancsnokkal barátságos beszélgetésbe ereszkedvén, csakhamar a legújabban elfogott politikai foglyokra tértek át. Furcsa hírek keringtek a moszkvai körökben; a többek között azt suttogták egymásnak, hogy a nihilisták között álruhában a czári ház egyik közel rokona, N.....i fiatal nagyherczeg van elfogva. B.....y várparancsnok nagy zavarba jött, mikor e hírt közlék vele barátai; hisz neki volt legkevesebb tudomása a keze alatt sínylő elfogottakról, mert Oroszországban oly egyszerű az eljárás a politikai foglyok irányában, hogy valóban igaztalan állítás lenne azt bonyolodottnak nevezni. A hibás vagy gyanús egyéneket elfogják, börtönbe vetik pêle-mêle a rablókkal, tolvajokkal és gyilkosokkal. A börtön küszöbét átlépő fogoly elveszti nevét, ezentúl csupán számjegyet képez. A gonosztevők azon előnyben részesülnek a politikai foglyok felett, hogy előbb vagy utóbb, néha évek lefolyta után az igaz, de mégis törvényszék elé kerülnek és elítéltetnek. Nem így a politikai foglyok.

A nihilista-mozgalmak kezdetén látszatból egy külön törvényszék elé állíttattak, melynek tagjait a kormány választá össze, és a kikben megbízott, hogy egy hajszálig sem térnek el a kormány utasításától. E politikával nem állott ellentétben Zaszúlyics Vjéra pöre, mely a müvelt világ rászedésére rendeztetett. Egész Európa bámult azon, hogy orosz birák felmerték menteni Zaszúlyics Vjéra úrhölgyet! Mert nem tudta, hogy magától az orosz kormánytól előre elrendelt eljárás volt Zaszúlyicsot felmenteni. Persze mikor az orosz kormány ezt az utasítást adta a törvényszéknek, Zaszúlyics halálos ítélete már alá volt írva! Európa azt vélte, hogy az orosz igazságszolgáltatás korántsem oly kancsukaízű, mint eddig hitte volt. Zaszúlyicsot felmentették és maguk az orosz lapok kürtölték legjobban, hogy külföldön él. A való azonban egészen más. Zaszúlyics eltűnt, már nem

él, s midőn életének eseményei még mindenkit melegen érdekeltek, ő maga a hideg sírban korhadt. A politikai foglyok a nedves, bűzös és sötét börtönökbe zárva, éhségtől és piszoktól, hidegtől s kancsukával kínoztatnak kihallgatás és a nélkül, hogy heteken keresztül egyszer is friss levegőt élvezhetnének. A gyöngébb szervezetűek hamar elvesznek. A megmaradottak, a kiket valamely hatalmas rokonuk ki nem menthetett vagy a börtön el nem pusztított, időszakonkint Sziberiába szállíttatnak, hol mint bányamunkások végzik be nyomorúlt életöket. A moszkvai general-gubernátor parancslevele kiséretében, nehány száz fogoly egy csoportba fűzve, a fegyenczek öltönyébe bujtatva kisértetik új hazájokba. Kivételt azok képeznek, kiket a kormány Sziberiának valamely pontjára száműz, hol rendőri felügyelet alatt élhetnek, de lakhelyöket engedély nélkül nem változtathatják. Az előkelő születésű politikai foglyokra pedig a czári cabinet a senatorokból állít össze egy törvényszéket s a nagy városokban példaadás végett szintén működnek törvényszékek, hol legalább néhány fogoly nyilvánosan ítéltetik el.

A Tityovszkijzámok börtöneinek főparancsnoka, nagy zavarban volt, midőn társai a kósza hírt közlék vele, hogy keze alatt valószinűleg egy főherczeg van elfogva! Nem levén felsőbb helyről utasítása, most mit tegyen? Ez volt a nehéz kérdés, mely nagy verejték cseppeket idézett elő kopasz homlokán. A négy jó barát minden körülményt megmérlegelt, s végre abban állapodának meg, hogy minden feltűnést mellőzve a parancsnok meghatalmazást ír alá Dolgoruky tábornok számára, a ki délután megvizsgálja a börtönöket. Az ily revisió ritkán ugyan, de néha mégis megtörténik Oroszországban. Ezalatt a sötét börtönben, hova a nap sugara soha sem világit le, csak a reményé, mely e szerencsétleneknek egyetlen hű kisérő társa a sirig, tizenöt férfi űl zsúfolva egymás mellett a földön. Ruhájok szabása után ítélve, fele az úri rendhez tartoznék. Hallgatagan szemlélik egymást. Nem váltanak szót, mert nem bíznak meg egymásban; már gyakorlatból tudják, hogy rendesen egy kém is van köztük, ki avval vásárolja meg szabadságát, hogy nyilatkozatokra csábítja egyiket vagy másikat, s néha a legártatlanabbúl kiejtett szónak borzasztó fenyítés a következménye.

Majd megnyílik az ajtó. Egy hosszú bőrkaftános pór, a börtönőr, utána egy kozák, egy rendőr és két börtönszolga lép be. Az őr nehéz csízmájával itt-ott felrúgja a szerencsétleneket s a két szolga által tartott deszkáról fatálacskákban ételt oszt szét a foglyok között, azután földfeketeségű és sárnehézségű kis darab penészes kenyeret. Az egyik fogoly, egy beteges halvány arczú, finom vonású, alig tizenöt éves ifjú nem nyúlt a porcziós fatál után. „No, nem kell?“ kiálta rá a börtönőr, „úri gyomrod még nem szokta meg a börtön csemegéjét! Nem tudtad még akkor úgy-e, hogy a Tyitovszkij zámokban milyen pastétommal élnek, midőn felséges czárunk atyáskodását meguntad; te is olyan mákvirág vagy, kinek szabadság kell!“

Igy folyt tovább a fatálak és kenyérdarabok kiosztása szidalmak s durva tréfák között. Azután kimentek s rájok zárták az ajtót. Alig telt el egy félóra, a börtön ajtaja ismét feltárult.

„Ki a levegőre“, kiálta a börtönőr s a kozák pedig a folyosóra sietö foglyok felé egyet-egyet suhhintott kancsukájával, mint a hogy a disznópásztorok szoktak az akaratos falka közé. A foglyokat a folyosókból az udvarokra terelték. Fölöttük juliusban is borúlt hamúszín ég, mellettök a testi-lelki nyomortól elcsigázott társak, köztük pedig sok kancsukás felügyelő kozák. Az egész Tyitovszkij zámokban elterjedt a hír, hogy revisio tartatik a férfi foglyok között. A szolgaszemélyzet és családjaik, kik az épület földszintjén laktak, kiváncsian gyülekeztek az ablakokba, és a revisió személyeit nézték, mialatt együgyü észrevételeiket cserélték ki egymás között. Az egyik ablaknál néhány szurtos nő között bámult ki egy paraszt lyányka. Arczát alig lehete látni, mivel nagy-virágos kendője egészen betakarta, csupán szép szemei tündököltek. E szép szemek aggódó kifejezéssel kerestek valakit az udvarban a le- s felvánszorgó foglyok között. Egyszerre egy ponton állapodtak meg. A borzasztó változás daczára mindjárt megismerte az egyik foglyot, Csernyüsoff Ivánt. Megrendülve nézett a szerencsétlenre; de csakhamar rendőrök jelentek meg, s a revisió végett hosszú sorokba álliták a foglyokat. Dolgoruky tábornok hadsegédeivel a börtön kórházából az udvarra lépett. Hideg vizsgáló szemekkel haladt a sorok között. Egyszerre megállott. Kaján mosoly vonúlt végig ajkain, a mint Csernyüsoff Ivánra tekinte. Az ifjú megvetéssel nézett reá. Ők tudták miért gyűlölik egymást. Dolgoruky legifjabb szerelmének tárgya, a bájos Tumászoff Olga volt, és nagyon jól tudta, hogy Olga a halvány költőt szereti, sőt a felsőbb körökben, hol rendesen anticipálnak ily híreket, már jegyeseknek tekinték őket, a féltékeny Dolgoruky boszúságára.

„A földre előttem, fogoly!“ rivalt most a tábornok a fiatal emberre, „s aztán elmondhatod, van-e valami kérésed a kormányhoz?“

A fiatal ember nem mozdúlt helyéből, csupán megvetőbb kifejezést árult el tekintete. Dolgoruky vörös lett dühében, s azután halaványra változott, mialatt reszkető hangon ordítá: „Kozák! száz kancsukát rögtön e nihilista kutyának!“ E borzasztó parancs Dolgoruky szemeláttára hajtatott végre. Egyetlen jajkiáltás sem hallatszék a szerencsétlen ifjú ajkairól — — — — a harminczkettedik csapás alatt halálhörgése is megszünt. A borzasztó executiót a hullán is folytatták s csak a századik ütésnél végezték be.

Az egyik földszintes ablakból egy elalélt fiatal paraszt leányt vittek be azon épületszárny börtönőrének lakására; s sajnálkozva magyarázák a leány atyjának, a börtönőrnek, hogy leánya rosszúl lett a hajmeresztő végrehajtás alatt. A vivők azután eltávoztak, s egyedül hagyák atyjával a beteget, ki rövid idő mulva felnyitá szemeit.

„Nyikita!“ sugá a börtönőrnek, „ne feledkezzél el a felügyeleted

alatt levő Csernyüsoff hölgyekről, s gondoskodjál rólok, a hogy szerét teheted; engem pedig vitess el Arina herczegnő lakására.“ Ezzel a beteg, szerencsétlen Tumászoff Olga, kire az a borzalmas sors várt, hogy kedvesét szemei előtt kancsukázták agyon, behunyta szemeit, s midőn újra kinyitá, már lázban égtek. Este felé a Tyítovszkij zámok főparancsnoka meleg kézszorítás között kiséré ki távozó barátait egyre ismételve, mennyire örvend, hogy a nagyherczeg elfogatásának kósza hírét megczáfolta a revisió. A fényes fogatok nem sokára keresztül hajtatának a vár kapuján, s az engedély előmutatása után az őr intésére, egy bérkocsiban s Tumászoff Olgát ölében tartva, Nyikita felesége követé őket a negyedik nőgymnasium felé. Arina herczegnő réműlten fogadá Csernyüsoff Iván halálának hírét, s egész éjjel részvéttel ápolá a lázban fekvő Olgát. Másnap Tumászoff tábornok jelent meg a herczegnőnél, de az orvos tiltakozására nem vitethette haza leányát. Olga újabb és újabb ájulásba esett. A tábornok pedig elhitte, hogy leánya a herczegnőt meglátogatva, az úton hűlt meg és belenyugodott a herczegnő szives ajánlatába, hogy maga fogja ápolni Olgát.

XII. fejezet. — Egy orosz idyll.

Moszkvának nagy öröme van. Nagy úri vendégeket vár falai közé. Az Iverszkája kápolnája mellett, évek óta épülő félben levő nagy városi muzeum (a Kremlben levő, a czári családi múzeum) végre elkészült, s falai beszentelési ünnepélyére a czári család is megjelen Sz.-Pétervárról. A város tömérdek fehér-vörös és kék színű zászlóval van diszítve. Poros, szemetes utczáit pedig régen nem seperték ki oly gondosan mint most. A városrészek rendőrfőnökei komoly képpel hajtatnak végig az utczákon, hogy saját szemeikkel győződjenek meg, valjon tiszta-e a város. Szóval a piszkos Moszkva városát mosdatják.

Egy nagy két-emeletes házból, melynek erkélyeiről hosszan lógnak alá a színes zászlók, egy rendőr-hadnagy jön ki, két közrendőr kíséretében, s a földszinten levő posztókereskedésbe lép. E posztókereskedés a ház tulajdonosáé. „Batyuska (atyácska, vagy bátyácska névnek fel meg ezen elnevezés)“, szólítja meg a hadnagy a kaftánba öltözött háziurat, a félparaszt milliomost, „hátulsó fekete udvarodról jövök, s láttam, hogy a mult évben házmagasságra nőtt szemét és rondaság még most is ott van. Délután négy óráig hordasd ki, mert különben száz rubelnyi birságot fizetsz, és ha a csasztynyi prisztavot (a városrészi rendőrfőnök) ide vezetem, még be is csukat érte. Czár bátyuskánk fél ám a kolerától, meg a pestistől, ezért kell a várost kitisztítani, délután Moszkvába érkezik, te is megnézheted hatalmas földi atyánkat.“ „Pomiluj!“ óbégat a kereskedő, „Vaszily Ivánucs! hát hogy hordassam ki délután négy óráig, hisz elhordása két hónapi munkába kerül?“ „Vagy el lesz

hordva, vagy ide hozom a rendőrfőnököt", válaszola a hadnagy. „No, alkudjunk meg", mondá a kereskedő békítőleg, „két rubelkát fizetek önnek, s a két rendőrlegénynek egy-egy pohár votkát." „Ugyan nem szégyenled magadat, bátyuska, olyan gazdag ember létedre és csak két rúbellel akarod a szememet kiszúrni, mikor legalább is száz rúbelbe kerűlne a szemét kihordása; látod mennyit nyernél rajta!" „Hát megszerzem, fizetek ötöt és egy-egy hatoskát embereidnek." „Tudod mit bátyuska, fizess annyit mint taval, adj tíz rubelt, embereimnek pedig fejenkint ötven kopeket, de jól jegyezd meg bátyuska, ez aztán utolsó szavam." „Ej, ej, czár bátyuskánk látogatása mindig sok pénzbe kerűl. A zászlók ára, hát még a kivilágítás majd este; no de nem panaszkép mondom, isten ments, csak éltesse őt az isten sokáig, szivesen áldozunk mi érte, ő a mi fényes csillagunk, mi pedig csak porban csúszó férgek, az ő szolgái! mire is lennénk mi egyébre valók, mint hogy érte áldozzunk!" s ezzel a kereskedő egyik kezével a fülét vakarta: sajnálta nagyon a tíz rubelt, a másik kezével pedig hányta magára a kereszteket, s aztán a szegletben függő szűz Mária képéhez fordúlt, előtte mélyen, mélyen hajlonga, s miután ezt is bevégezte, nagy nehezen csak kinyitá a nagy vasas ládát, kivett belőle egy tíz rúbelest, jól megmorzsolgatva, háromszor is a világosság elé tartva, hogy lássa, nem dupla-e az a bankó, végre átnyújtá a rendőrhadnagynak és az ötven kopeket a két rendőrnek. Majd a pálinkás üveget is előhozatta segédével, s járta a tele pohár, míg végre a legszivélyesebben váltak el.

A rendőr-hadnagy most megállott az utczán. Vizsga szemmel nézett végig rajta. Azon tanakodék, hogy hová menjen. Tekintete egy kormos ház falán akadt meg. Gazdag fénymáz-gyáros háza volt az, tehát zsíros falat; előbb ide irányzák lépteiket, azután más helyeket kerestek föl, hol némi ajándékra volt kilátás. Ily czári napokon (ezt így nevezik oroszországban) a rendőrök szüretelnek, nem csak az alsóbbak, hanem a felsőbbek is.

A Csugunnüjmost (öntöttvas-híd) közelében, roppant nagy telken több nagy épűlet áll. Popovnak, a gazdag pecsétviasz-gyárosnak házai. A Pjátnyitczkai városrésznek rendőr-főnöke (ezredesi ranggal) e ház felé hajtatott fényes fogatán. A kapú előtt kilép kocsijából, körűlnéz a gyári épűleteken, fontoskodó képpel halad végig az udvaron, hol néhány gyári munkásra, kik mélyen hajlongnak előtte, stentori hangon rákiált: „Hívjátok elő a gazdát!" A gazda, Popov, egyszerű póremberből lett gazdag gyáros, sietve leveté piszkos felöltőjét, s az emeletről hirtelen egy búzavirágszínű atlasz hálókabátot hozatott le és felölté magára, azt hivén, hogy e fényes öltönyben legjobban megtiszteli az ezredes urat; mert annyit már megtanúlt, hogy a kék atlasz pongyola s rajta a nagy selyem bojtok az úri tempóhoz tartoznak, csak azzal nem volt tisztában, hogy mikor kell azt hordani. Vörös-téglaporos csízmában, piszkos, durva vászon ingben nyakán begombolatlanúl s fején új cylinderrel, melyet

szintén felesége küldött le, hogy kellő gálában jelenhessék meg a rangos vendég előtt, indúlt Popov a rendőrfőnök elé. „Hányszor volt ez évben tűz e gyárban?“ kiálta rá már messziről az ezredes. „Talán nem is volt tűz, de igaz, egyszer volt mégis“, felelt zavarral alázatosan hajlongva Popov. „Hazudik!“ rivalt rá az ezredes, „nyolczszor volt. Jól emlékszem rá. Hányszor parancsoltam már, hogy a nagy kazánt nem szabad az udvaron fűteni, hanem benn az épületben s a kéményt magasra kell emelni, hogy a szél ne hordhassa a házak tetejére a szikrákat. Most jön a czár, és ha meglátja, nekünk kell majd felelnünk a te hanyagságodért.“ „Szabad-e alázatosan könyörögnöm, hogy lakásomra felsétálni méltóztassék, hol sokkal kényelmesebben beszélhetünk?“ „Minek mennék fel“, mondá az ezredes vállat vonva, „én itt az udvarban akarok körűlnézni, mert sok rondaságot látok“, s ezzel a hátulsó udvarba az istálló felé indúlt. „Neked mindig szép lovaid vannak hm! mi?“ mondá az ezredes most kissé nyájasabban. „Óh, én sokat tartok a lovakra“, mondá Popov és szolgálatkészen nyitá ki az istálló ajtaját, melyen úri vendége átlépve szakértőleg mérlegelte a gyönyörű két paripát. Az egyik egy szép pej, a kevesebbet érő, a másik egy fényes fekete szőrű, kis fejű, tűzes szemű, szép idomú arabs mén; csak a beszéd hiányzott nála, oly értelmesen tekinte, midőn az ezredes végig simogatá. „Ez tetszik nekem!“ fordúlt az ezredes Popovhoz, és sokat jelentőleg mutata a gyönyörű állatra. „Ez is szép“, mondá Popov alázatosan szemhunyorgatva, mialatt a pejlovat simogatá. „De nekem ez tetszik“, jegyzé meg újra az ezredes. „Hát mit tegyünk?“ sóhajta Popov, „hiába, mindenkinek meg van a maga ízlése. De már most könyörgöm alázatosan, tessék lakásomra feljönni, kész a thea és hozzá egy kis zákúszka (falatok) is csak akad.“

Az ezredest fenn az ebédlőben Popovnak fiatal felesége fogadta. Kivágott derekú, világos sárga selyem, hosszú uszályos ruhában, fején pedig olivazöld tollas kalappal, gyémánt ékszerekkel — — és — — aranynyal hímzett — — reggeli papucsokban. Ő is azt hitte mint férje, hogy így úrias! Megkezdődött a villásreggeli. A csinos háziasszony folyton kinálá rangos vendégét a sok mindenféle színű, sárga, rózsaszin és fehér húsú halszeletekből, meg a sokféle marinirozott gombák- és halacskákból. Fekete meg aranysárga átlátszó színű kaviárból és azokból a nehéz pirogakból (pastétomféle) és főleg a mindenféle színű, és különböző ízű nalivkákból (gyümölcsszörpel készűlt vodka, kedvencz itala az oroszoknak) és mind ennek tetejében a párolgó orosz theából. A reggeli vége felé közeledett; nyelvök kissé megoldódzott a vodkák élvezetétől. „No hát! mi lesz?“ szólalt fel most az ezredes, nagyot szúszogva, „mikor lesz a fekete ló az istállómban?“ „Már ott is van“, mondá Popov s szörnyen judás arczczal mutatá, mintha e kedveskedés lett volna életének legkellemesebb percze. „Ezt már szeretem“, integete a vendég nyájasan, „Popov, te mindig jó és hűséges alattvaló voltál, a mint alkalmam lesz rá, meg is dicsérlek a czár bátyuska előtt; de azért

jövőre a hosszú kéményt mégis el kell készíteni, ezt már taval megmondtam.“ „Hallod ember“, mondá férjének, kezeit összecsapva, vigyorgó képpel Popovné, „még a czár bátyuskának is fog rólunk beszélni a főnök úr; Istenem mily szerencse ránk nézve!“ „Úgy lesz a mint parancsolja a méltóságos úr; csak arra kérném még: Iván öcsém állítá be a lovat az ezredes úr istállójába. Iván szegény. No egy kis borravalót méltóztassék neki adni!“ „No no, nem veszünk össze rajta“, mosolyga kegyesen az ezredes, és egy rúbelt tett ki az asztalra Iván számára a fáradságért. Ezzel aztán megköszönte a jó reggelit és fogatán tovább hajtatott. Hogy hová? Bizonyosan egy másik Popovhoz. Nemcsak a közrendőröknek, de az ezredeseknek is szüret a czári nap Oroszországban!

Délután négy órakor megérkezett a czár és családja: a vasúti indóháznál a moszkvai general-gubernátor és fényes kisérete a legnagyobb csendben fogadta, úgy a mint a magas család óhajtotta, (ezúttal a rendőrség nem támasztott par-force lelkesedést). A czár bevonulása is szerencsésen megtörtént. A nagy és rendkivüli esemény daczára, a nap ez órájában, mint máskor, úgy most is az egész Moszkva városa savanyú-káposzta-leves szagú volt. E nemzeti étel szegénynek, gazdagnak egyaránt naponkint asztalára kerül.

Nehány elkésett dvornyik (paraszt házmester) a kezében levő cserép fazékból merő vaskanállal (ez oroszországi primitiv szokás) búzgón öntözgeté még a poros utczát és egyengeté útját a czár bátyuskának, de minden esetre azon utógondolattal, hogy nem néz-e ki érte valahol valami kis borravaló.

A nihilistáktól tehát hiába féltek, ezek nem mutatkoztak, Moszkvának békés külseje volt, ma csak mosolyogni tudott; úgy, hogy a város feje (így hívják szóról szóra oroszúl a polgármestert, gorodszkoj golová) maga is hinni kezdte, a mit a gubernátornak mondott, hogy t. i. semmi veszélytől se tartson a czári család, mert a város oly puha (mjáchkij, kedvencz orosz kifejezés a szolgaira) mint a vaj, akár kenyérre lehetne kenni az egész Moszkvát! A város fejének sallangos biztosításai daczára, a czár délutáni kocsizása a városban elmaradt. Hiába várta a czár bátyuskát az utczákon ácsorgó bocskoros és szűr kaftános alattvaló, reményök nem valósúlt, csupán a zsebtolvajok és raznoszcsikok (piszkos párnákkal betakargatott faggyús húslepényeket árulók) valának kielégítve. Tehát ezeknek is szüret a czári nap! E nap estéjén minden hű alattvaló duplán vette magához a rendes votka-adagot, aztán kirakták a tenyérnyi nagyságú, petroleummal telt lapos cserép-tálacskákat az utczákon a járda szélére, tíz öl távolságra egymástól, s a rendőrség adta jelre meggyújtották. Ennyiből állott a város kivilágítása.

Az ablakokat nem szokás kivilágítani. Mikor szél fúj, ez sokszor felforgatja az égő tálacskákat, nők és gyermekek égnek el, a külföldiek ilyenek láttára betegek lesznek az ijedtségtől; az orosz azonban csak azt mondja rá: nyicsevo (semmi).

Hja, sokat kibírnak kancsuka által edzett idegei! A czári esté-

ken az utczák és fejek kellőleg illuminálva lévén, másnap aztán az orosz lapok szokás szerint kürtölik, hogy ő felsége tiszteletére a város nagyszerűen ki volt világítva, s hogy mily roppant lelkesedés mutatkozott mindenütt stb. Másnap tíz órakor Moszkva összes harangjai megkondúltak, az ágyúk dörögtek, s a kiváncsi nép ezrenkint tódúlt a Kreml előtt lévő Verestérre, hogy a beszentelési szertartást lássa. Pedig mitsem látott, mert a rendőrség puskalövésnyi távolságra katonasort állíta fel, melyen belül csupán aranygalléros hivatalnokok és katonatisztek jelenhettek meg, kik az oltár körül gyűlekeztek össze, a katonai szemléről visszatérő czárt várva. Hatalmas hurrah, hurrah! kiáltások jelenték, hogy megérkezett a czár. A metropolita, papjainak segédlete mellett, maga végezte a hosszas szertartást, s valahára ez is véget ért, a czár fényes kiséretével a Kremlbe vonúlt vissza, hol a tisztelgő küldöttségeket fogadta: azután családjához ebédelni vonúlt vissza. Pihenésre csupán az ebéd utáni órákat szentelhette, mivel este Vladimir Andrejevics, herczeg Dolgorukoff general-gubernátornál igérkezett megjelenni. E tánczvigalom lázas izgatottságot keltett a felsőbb körökben. Benne megjelenhetni volt sok egyén földi boldogságának netovábbja. Az udvarképesek mind meg valának hiva, a katonai körökből a kiválasztottak, továbbá a legelőkelőbb polgári hivatalnokok és azon államtanácsosok is, kik egyszersmind főnökök. Magától értetik, hogy családostól jelenhettek meg. Herczeg Dolgorukoff tánczestélyei mindig fényesek szoktak lenni, de különösen akkor, mikor a czári család tiszteletére rendeztettek. A moszkvai magasrangú szépségek tehát izgatottan várták az estét.

E miatt Tumászoff tábornok családjában is fordúlt elő holmi kis cselszövény. Tumászoff Olga felgyógyúlt ugyan veszélyes betegségéből, már naponta ki is kocsizott, de atyja még nem akart beleegyezni, hogy részt vegyen az estélyben, féltvén leányát, ki még halaványés gyenge volt. Olga mind a mellett megrendelte öltözékét az estélyre, s könyörgései és hízelgései által oda vitte ügyét, hogy Tumászoffnak végre mégis meg kelle igérni, hogy este tíz órakor Olgáért fog jönni, hogy a herczegi palotába vigye. — „Hm, hm!“ mondá magában a tábornok, „milyenek a fiatal lyányok! Ki ismerné eléggé a nőket?! Fejemet mertem volna rá tenni, hogy Olga Csernyüsoff Ivánt szerette. És lám; szerencsére mily hamar elfeledi a szerencsétlen ifjút. Úgy látszék, mintha bánkódott volna utána, és íme, ma már nem bírom a tánczvigalomtól visszatartani! Eh, ezek a nők! ezek a nők! Könnyű portéka ez mind“; s ezzel elhagyta kedves leányának lakosztályát.

Olga pedig furcsán készült a tánczestélyre. Egy antik szekrény előtt gondolatokba mélyedve állott meg, s perczek mulva feltárta annak ajtaját, s a benne levő drága fegyvereket nézegette vizsgaszemmel. Néhány újabb szerkezetű pisztolyon járt a szeme, s aztán sorban kezébe vevé a kövekkel kirakott nagyértékű cserkesz kindzsálokat, s a kisebb hegyes pengéjű tőröket. Szokatlan

látvány volt e fiatal leány, a megtestesült poesis, a positiv elme e gyilkos találmányai között! Bál előtt a lyányok csokrokat és ékszereket szoktak felpróbálni, hogy melyikben léphetnek fel hatásosabban!

Este teljes másfél óráig várakoztak pompás kocsijokban Tumászoff tábornok és leánya a gubernátori palota előtt; míg végre a száz meg száz fogat között rájok került a sor, s az oszlopos csarnok alatt kilépve a lépcsőkön a termekbe juthatának. Úgy látszott, mintha ezen az estén a herczeg önmagát múlta volna felül, oly ragyogók valának az elfogadó termek. A legnagyobb tetszést azonban mégis csak a tánczhelyiséget környező, s kertté alakított termek aratták. Ide gyűlekeztek az udvarlók seregétől követve a fiatal hölgyek; az egyes sóhajtozó párok is a pálmafákra kúszó növények közötti lugasokban, s a virító jázmin fák alatt kinálkozó űlőhelyeken pihentek. A narancsfák sétányai között visszhangzott a legvidámabb kaczaj és legérzelmesebb sóhaj is. Majd az aranytól nehéz öltözetű szolgák jelentésére mindenki az úgynevezett trónterembe tódult. Pontban éjfélkor megérkezett a czári család.

A czár halaványy volt. Nagy kék szemeinek látabjai a benső izgatottságtól kitágúlva mereven futottak végig a zsúfolt termen. Fényes kisérete tágas kört képezett körűle. Szórakozottan intéze néhány szót a general-gubernátorhoz, s aztán a czárnéval karján végig ment a termen, a czári család számára készült emelvény felé. A czárt a kissé elhízott, de szép férfias és komoly trónörökös és neje, a még most is bájos, de szenvedő külsejű Dagmár követték. Utánok néhány nagyherczeg és nagyherczegnő, több udvarhölgy, udvari kamarás és a rendes katonai és polgári kiséret következett. A magas család elfoglalá helyét, és a czár parancsot ada, hogy folytassák a tánczot: s ezzel a czár és családja némileg megmenekűlt a bámészok tekintetétől. Most a mulatság minden feszélyt mellőzve, derűlten folyt. Mindenki saját kedvtelését követé. A zene vigan szólt, s az ifjak tánczoltak. A főudvarmester pedig az ifjak közűl felsőbb kivánatra egyiket a másik után rendelé a fiatal nagyherczegnők elé, egy-egy rövid, de határtalan boldogító tánczra.

Tumászoff Olga nem tánczolt. Igen halaványy volt, de méltóság-teljes és szép alakja még a főherczegek figyelmét is magára vonó. Dolgoruky tábornok szenvedélylyel kezde Olgának udvarolni, s örülvén rajta, hogy szerelme tárgya nem tánczol, egy pillanatra sem hagyta el a bájos leány körét. Olga a maga részéről nyájasságával nagyon is felbátorítá a tábornokot, a ki perczről perczre mindjobban el volt ragadtatva, s a leány kaczérkodásától és saját önteltségétől bíztatva sokat mert és remélt. A teremben nagy hőség volt. Olga kiálhatatlannak mondá e fullasztó légkört és szivesen elvállalá a szerelmes herczeg karját, kivel a távolabbi kerttermekben sétálgatva, élvezé az űdítő lég és felséges virágillat jótékony hatását. Dolgoruky tábornok pedig magán kivűl volt, hölgyének bizalma mindig szenvedélyesebbé tette. Ily szerencse eddig még nem érte

Olga részéről. Katona-emberek rendesen hamar határoznak a szerelemben, főleg ha már az ötven év körül járnak; szerelmök a korhadt fa hajtásának utolsó kivirágzásához hasonlít. Ők is megegyszer és talán utóljára fülig szerelmesek. A tábornok agyában is rögtön határozatra érlelődött szivének óhajtása. Megfontolván, hogy ily kinálkozó alkalom talán nem egyhamar akadna; neki bátorodott s szerelmes szándékát sóhajok között adta Olga tudtára. A szép leány türelmesen, sőt mosolyogva hallgatá végig a herczeg önlengéseit; nem mondott ugyan igent, de nemet sem! Mosolygott és kaczér volt! Ezt mégis jó ómennak tartotta a tábornok, és minél messzebbre sétáltak a viráglugasok között, annál jobban örült, mert itt nem is találkozának sétálgató vendégekkel. A kert legvégére jutottak, s itt oly csendes, oly kellemes volt a harsogó zene hangjait a társaság zajától távol hallani; e felséges virágillatban, e mindenféle szinü virágok hímporos kelyhei között, minden, minden oly költői, oly — idylli szerelemre csalogató volt itt. Nem sok kelle hozzá, hogy a tábornok is elhigyje, hogy még fiatal s az epedő szerelem és sovárgó vágy is megilleti; pedig szivacs szivét az étvágy ingerelte; de éhes nem volt!

Egy lugasban foglaltak helyet. A tábornok lángolt és határozott válaszért könyörge. „Nem találta el herczeg a modort vallomásában!“ mondá kaczéran a halavány hölgy. „Tán nem elég költőileg hangzanak szavaim? De annál forróbban érzi szivem, a mit ajkam hiába törekednék kifejezni: határtalan őrült szerelmemet!“ „Korántsem az ellen van kifogásom“, siete őt megnyugtatni Olga, „de lehetek-e őszinte? Ön ki fog engem nevetni és gyermekesnek tartani.“ „Mindent, mindent merhet imádottam, bármit tegyen vagy mondjon, szerelmemet nem kisebbítheti.“ „Hajoljon tehát ide, megsúgom önnek gyermekészszel tett fogadásomat“, mondá Olga kaczéran a tábornok füléhez hajolva, úgy hogy forró lehellete annak arczát érinté, „hogy — — csak annak adom szivemet — — ki előttem térdelve — — kéri azt tőlem! Úgy-e nagyon ostoba gyermekes fogadás volt?“ A tábornok egy szót sem váltott e bűvös suttogásra, éveinek daczára fiatalos könnyűséggel térdelt Olga lábai elé, s a szép leány ruhájának finom csipke- és szalagdiszítményébe temeté égő arczát, ölébe hajtá fejét.

Az idyll persze nem soká tartott.

A szép hölgy szemeiben egyszerre mint villám czikázott át a furiák és daemonok gyűlölete. Az ölébe hajtott fő szabadon hagyá az izmos nyak csigolyáját... Fehér kezében hirtelen egy magasra emelt tőr fénylett: — — — „Ezt Csernyüsoff Iván küldi neked a sírból!“ súgá a tábornok füléhez hajolva, — — s villámsebességgel merült a tőr a tábornok nyakába. A vér magasra szökelt fel, sugár ívet képezve a légben, s onnan vissza Olga fehér ruháján omlott szét. Még egy jól irányzott lövés a tábornok agyát a lugas leveleire hordta szét. Most a lugas közelében buja magnóliák által eltakart kis ajtó nyilt meg s Nyikita mutatkozék benne. Egy pillanat alatt

Olga egy sötét folyosón tűnt el. Nyikita a kis ajtóban kétszer is megforgatá a kulcsot, hogy fel ne nyithassák. Olgát egy földszinti dohos szagú folyosóba vezeté le, melyből a fáskamrákba lehete jutni, itt mindketten beléptek a fáspinczébe, s miután Nyikita a deszkaajtót reteszszel bezárta, Olga a sötétben leveté magáról véres ruháját, melyet kisérője a lehető kicsinyre göngyölgetett és bőrkaftánjának mély zsebébe rejte. Olga lábaira pedig nemez botosokat húzott fel, majd egy hosszú darócz kaftán felöltésében segíte neki, minőket a falusi parasztlányok hordanak; zsebéből pedig virágos tarka kendőt húzott elő, melylyel Olga beköté fejét. Azután nesz nélkül haladtak a sötét hosszú folyosón végig, innét a fekete udvaron át a mosónék füstös, gőzös szobájába nyitának.

„No Gyemjánoff, eleget kibámultad magadat", kérdé Nyikitától az egyik mosónő. „Bejöttetek falúról, hogy lássátok a czár bátyuskát, a pinczeablakában jó helyetek is volt úgy-e? Jobb lett volna, ha lyányodat is mindjárt ide hozod magaddal, itt többet látott volna mint átellenben a nénémasszonynál. No kis lyány, láttad-e a czáriczát (a császárnét)?" folytatá kérdéseit a bőbeszédű asszony, „most már elmondhatod otthon a falúdban, hogy láttad a czárt, s még vén asszony korodban is melléd sereglenek a fonóházban, hogy beszéld el nekik, minő a bátyuska czár!" „Nagyon szégyenlős ez az én lyányom", mondja Nyikita, „nem mer felelni. De már most köszönjük a szives látást és odább ballagunk, mert egy óra mulva indúl a szekér, mely Kuszkovába visz minket. Mit üzensz anyádnak?" „Hát mit üzenjek neki?" mondá a mosóné, „küldeni valóm nincs, mert magam is alig bírok megélni ebben a drága városban, hanem ha te majd újra bejösz a városba, hozhatnál ám ismét abból a jó túróból, és én majd megint jó helyet csinálok neked, hogy láthasd a gubernátor vendégeit." — Ezzel aztán szépen elbucsúztak egymástól.

A mosóné az utczára kisérte ki falusi vendégeit, s aztán újra visszament a teknőhöz. Neki nem volt ünnepe. Nyikita most szó nélkül haladt Olga mellett; s midőn a Verestér közepére értek, Nyikita egyszerre megállott, Olga pedig csodálkozva nézett rá.

„Kisasszony! Csak egy életem van, s így csak azt az egyet adhatom oda értted, ha majd szükség lesz rá"; s ezzel a földre borult és zokogva csókolta meg a fiatal leány ruháját. „Mit müvelsz Nyikita?" „Dolgorukyn nem állhattam boszút, de helyettem is visszafizetted neki. A Voronczoff udvarban élő Iván kukta, a szerencsétlen Máska kedvese, az én testvérbátyám volt! Most érted hálámat, úgy-e úrnő? Parancsolj velem, mikor áldozzam fel éltemet érted? Nyikitát minden perczben készen fogod találni." „Köszönöm Nyikita. Nem óhajtok én már tovább élni", mondá szomorúan a leány, „ma egy szent kötelességet végeztem, s ezentúl lelkem csak egy vágyat ismer: meghalni!" „Úrnőm, te fiatal vagy, neked még élned kell!" „Igazad van Nyikita; a kötelesség mindenekelőtt! De most vezess mielőbb Arina herczegnő lakására. Fázom, nagyon fázom. Fogaim

vaczognak. Kezeim elzsibbadtak, — — lelkem megdermedett! Szemem káprázik! Még mindig a vékony vérsugarat látom! Fülemben egyre azt a borzasztó — — hörgést hallom! — — — Oh Iván! Iván! Suhogva hullnak reád a kancsuka ütések, — — látom, most is látom véres hulladat. — — Jaj annak, a ki ilyet lát életében!!“

Olga aléltan rogyott össze. Nyikita karjaira emelte, s gyöngéden vigyázva távozott vele.

Ezalatt a főkormányzó termeiben páni félelem fogott el mindenkit, nem tudták honnét jön a lövés. A czár és családja ijedten tekintének egymásra, de méltóságteljes nyugalommal hallgaták végig a gubernátor jelentését: hogy a mellékfolyosók egyikében a fegyveres őr szélhűdés következtében összerogyott s esés közben fegyvere elsűlt. A jelenlévők közűl egy sem hitte el ezt a megtörténhető esetet, de az összes vendégkoszorú mutatta, hogy szentűl hiszi. A czári család azonban pár percz mulva távozott; s félóra mulva a Nikolaj nevű mozdony vitte Sz.-Pétervár felé.

A vendégek egy része a gubernátor kívánságára folytatta a tánczot, engedett e magas kívánságnak, de azok, kik a lövés után indúlva, az utolsó kertiterembe rohantak s a tábornek hulláját saját vérében ázva lelték, és mellette egy széles papirszeletet eme feliratttal: „A nihilisták ítéltek felette“ meglátták, bucsúzás nélkűl hagyták el a herczeg termeit. A kertitermet a hullával további rendelkezésig a gubernátor parancsára rögtön lezárták, s noha mindenki sugdosta egymásnak, hogy mi történt, az ottmaradt vendégek látszólag tovább mulattak.

Tumászoff tábornok nyugtalankodva keresé leányát, s épen az ismerősöknél akart utána kérdezősködni, midőn egy szolga alázatosan hajlongva egy levelet adott át neki, melyen a czímiratról rögtön Olga írására ismert. „Kedves atyám!“ írá leánya. „Igazad volt, hogy idegeim még nem bírnak ki ily fárasztó estét. Nem akartalak mulatságodban zavarni, mivel nagyon rosszúl éreztem magamat s hihetőleg ismét betegápolóra lesz szükségem, a jó Arina herczegnő lakására vitetém magamat. Nála holnap meglelsz engemet.“ Tumászoff eleinte aggódott ugyan leánya hogyléte felől, de rövid negyed óra mulva elég nyugodtan hajtatott haza a general-gubernátor palotájából.

XIII. fejezet. — A gyönge erős.

Augusztus Moszkvában már őszi hónap. Fűteni kezdenek, s nemcsak a kályha melege, de a párolgó thea és az orosz füleknek a világ minden zenéjénél kellemesebben hangzó szamovár zúgása is összehozza a nyári lakásokról visszatérőket, és újra folytatódik a téli élet. A nagy olasz operaház megnyílik, s mivel divat, tehát mindenki érdeklődik az iránt, valjon az orosz rúbelek vonzereje hoz-e éneklő rarításokat a téli ivadra? A franczia színházak kaczér

és néha épen nem fiatal vaudeville-istennői újra fel kezdenek tűnni, nem ugyan a felsőbb körökben, itt nincsenek elfogadva, de annyival inkább az angol, német, svéd, franczia és a kereskedői meg a nemesi clubbokban. Moszkva ismét életjelt ad.

Egy őszi nap estéjén Nagyézsdát is a főfelügyelőnői hivatalával járó lakásán a sustorgó szamovár mellett találjuk. Az elegantia, rend és tisztaság, a nőiesnek a férfiassal való keveréke jellemzik e három szobából álló lakást. A szobák lakója komoly gondolatokba van merűlve, majd fölkel s kényelmes pamlagára dőlve a Csernyüsoff család kiszabadításáról kezd elmélkedni. A nihilisták ismerték már tervező tehetségét. Egyetlen volt a maga nemében. A átható kiszámítás és raffinirt női feltalálás a férfi szigorú következetességével és vak elszántságával párosúlt benne. Mostani tervezése azonban félbe szakíttatott. Szolgája gróf Haliczkyt jelenté be. Nagyézsda önkényt összerezzent! A gróf harminczöt éves, magas, nyúlánk termetű szép férfi. Fekete haja, szakálla és kis bajusza igen jól áll halavány arczához. Magas homloka és finom vágású kissé horgas orra kellemes benyomást keltenek. De legvonzóbb bágyadt, bársony fényű tekintete, nagy fekete szemeinek epedő kifejezése, piros ajkainak nyájas mosolya, melyek fehér fogsort takarnak. Hosszan szemlélve a grófot, a huszastanács ezen elszánt, tevékeny tagjának nemes vonzó alakja önkényt azon szánó gondolatot idézi elő, hogy mily sajnálatra méltó sors, ha e nemes fő oda jut, a hová már előtte oly sokan eljutottak: a hóhér bárdja alá!

Nagyézsda kimérten fogadá a grófot, mint a főnök szokta alárendeltjét. Haliczky egy hosszúkás szivarládát tett le az asztalra, üdvözlése után felbontá és szó nélkűl rakta ki belőle a szivarokat; midőn már vagy három sort kiszedett belőle, a ládácska belseje más dolgot mutatott. Iratok voltak ezek, melyeket udvariasan oda nyújtott az elnöknőnek, ki rögtön elolvasá őket. „Hát Sevigner tudósításai elmaradtak?“ kérdé megütközve. „Szintén itt vannak; és a mi több, kielegítők. Pártunk naponta erősbödik, s Párizsba menekűlt testvéreink nem várják összedugodt kézzel a készet; hanem propagandát szerveznek.“ „És a lengyelek? Mit mondanak Zinaida Antónovna tábornokné tudósításai Varsóból?“ „Óvatosságra intenek bennünket. Lengyelországban lassabban haladhatnak ügyeink, mint bárhol másutt. A látszatot, hogy Lengyelország haldoklik, jobban meg kell tartani mint valaha. Atyám és én már az orosz rendőrség felügyelete alatt állunk, csupán az ment meg bennünket, hogy oly bátran lépünk fel, mint a kikhez még gyanú sem férhet. Elfogatási parancsot még nem adtak ki ellenünk. Tumászoff tábornoktól, Gányin utódjától függ sorsunk; az ő felelősségére vagyunk még szabadok.“ „Megérkeztek-e Kolhinszky sürgönyei?“ kérdé tovább az elnöknő. „Csupán magántudósítás“; s ezzel a tiszt oldalzsebébe nyúlva, s ajka körűl kimondhatatlan keserű mosolylyal egy Nagyézsdának szóló levelet nyújta át.

Nyagyézsda hirtelen átfutott a sorokon, mialatt Haliczky ör-

nagy mogorva tekintettel kiséré a leány kék szemeit, melyek mohó kifejezéssel futottak végig az átvett levél sorain. „Tudod-e barátom, hogy mit ír Kolhinszky?“ kérdé az elnöknő, még mindig a levél olvasásába mélyedve. „Ezúttal nem vagyok rá kiváncsi“, felelt a tiszt keserűn. Nagyézsda fölemelé tekintetét, s szemeivel Haliczkyra bámult. Sokáig nyugtatá rajta bűvös szemeit, részvéttel szemlélte a gróf féltékenységét. A mit még egy testvér sem látott soha Nagyézsda szemeiben, egy könny szivárgott fel. E könnynek sajátságos hatása volt. Mámorossá tevé Haliczkyt, bűvös mesének tündérvilágát tárta fel előtte, s egyúttal az élet eltemetett boldogságának síriratáként tűnt fel. Haliczky, a vakmerő Haliczky, reszketett e könnyes szemek varázsa alatt. Mély érzése megrendíté s némává tevé. Szó nélkűl nyúlt Nagyézsda keze után, s ezúttal nem vonták tőle vissza.

„Ismeri a gróf a tengervirágot (nálunk: Tiszavirág)?“ kérdé most hirtelen Nagyézsda. „Hogyan?“ „Azon myriád, fehér apró lepkéket nevezik így, melyek néha egészen ellepik a tenger partjait, s megjelenésöket a svéd hajósok rossz jelnek tartják, e lepkék csupán egy napig élnek. Megjelennek, sietnek élni, szeretnek s meghalnak, mindezt egy nap alatt. Huszonnégy óráig tartó életöket a hajnalnak egyetlen fuvalma megsemmisíti. A nihilisták bármelyik tagjának csupán tengervirág lehet a szerelme! Azzal a különbséggel, hogy ezt a hajnal első fuvalma helyett az orosz kormány vérpadja semmisíti meg! — — Azon pedig egyedűl könnyebb elvérzeni, ha ránk virradnak a nehéz perczek, mint másért dobogó szívvel. Gondold meg ezt elvtestvér — — és ne feledd, hogy nekünk nem magunkért, de elnyomott hazánkért szabad csupán élnünk. A kötelesség tehát mindenekelőtt!“ Nagyézsda a másik szobába távozott. Íróasztalának egy rejtett fiókjából sürgönyöket csomagolt össze, majd visszatérve a szivarládácskába pakolá, három sor havannah szivart rakosgatott tetejébe, s aztán Haliczkynak nyújtá. „Éjjel egy órakor a gyűlésben kell felolvasni ezeket az iratokat. A kievi sürgönyöket magam viszem el; Patyomkint és társait még mindig nem szállítják Kievbe. Azon esetre, ha késném, felhatalmazlak ezzel“, s egy arany gyűrűt vont le újjáról, „hogy esküttesd meg a társulatunkba felveendő huszonhárom új tagot“; s a halavány elvtestvérnek bucsúra nyújtá kezét. Haliczky eltávozott. Tíz percz mulva már a Tverszkáján levő nagy ház hátulsó kapuján lépett be, hol hónapok előtt az ördögök kisértettek és a hová még most is retteg a nép közeledni; de a nihilisták nyugodtan gyűléseznek pinczéiben, sőt az orosz kormány által annyira űldözött Zemlya i Vólya forradalmi napilap is egy ideig itt nyomatott. Alig távozott el Haliczky, a huszastanács elnöknője nem volt többé a rettenthetlen elvtestvér. Egészen a gyönge nő volt. Könnyek gördűltek szemeiből. Öntudatlanúl összekulcsolá kezeit. „Folyton, folyton csak a kötelesség szava és sohasem a szívé“ mondá elmélyedve magában, „és mily hideg atmosphaera ez! Fázom, folyton fázom benne. Csupán gondolkodnom, de éreznem nem sza-

bad. Pedig nincs visszalépés. S mégis szerelemről suttog szivem, és azt mondja: magam vagyok oka, hogy rideg az életem, midőn elérhetném a boldogságot! Csupán kezemet kellene kinyújtanom, hogy szerelmi mámortól ittasan aludjam a boldogok álmát — — feledve a vérpadot! — Oh vérpad! Folyton e borzalmas látvány, e e véres karmú phantom — szemeim előtt!“ kiálta szemeit eltakarva. „Haliczky, Haliczky!“ sóhajta fájdalmasan, „feledj el engemet. Ha a haza iránt való kötelességeid útjának nem a zsarnok börtöne von majd egykor határt, tűzz te nálamnál frissebb virágot kebledre. Az év szivem nem ismerte a tavaszt, a virágok legszebb időszakát, engemet az élet tele dermeszte meg; csupán a kötelesség szavát szabad megértenem, s ez pedig nem a te forró szived felé vezet engemet. — Nekem nem szabad gyönge nőnek lenni. Gyáván fele útról visszatérni, s a szerelem karjaiba omlani — — — soha, soha! Oh anyám! te szerencsétlen martyr! A te gyermekednek nem szabad e földön boldogságot keresni, csak megtorlást, boszút kiálthat kínjaidért. Csak harczban lehetek e korhadt társadalommal. Emlékedet anyám nem fogom megsérteni a békűlés gondolatával. Ime most is zúg a sziberiai szél, százezrek kétségbeesett lelkének sóhaját hozza. Oh! látom őket, ez ártatlan véres árnyakat, kiaszott üregekben forgó szemeiket; csontváz karjaikat; a hidegtől és éhségtől vaczogó fogaik közűl a boszú hangja száll felém. En csak az övék lehetek.“

XIV. fejezet. — A Volga partján.

Sehol sem fizet gazdagabban a halászat, mint a világ leghalasabb folyójában, a Volgában. A világ piaczain is eléggé ismertek besózott halai és ikrái; de magát a roppant halfogyasztó, folyton böjtölő Oroszországot is, a Volga látja el bőségesen hallal. Méltán el lehet mondani, hogy a világ legjobb módban élő halászai lakják partjait. Ujabb időben kisebb-nagyobb gőzösök szelik át a Volga habjait, halat és utasokat hordva hátukon, de azért mai napig is legtöbbször a régibb formájú, massiv alkotású vitorlás hajók közvetítik a forgalmat. Ezen ódon vitorlások többnyire gazdag halkereskedők tulajdonai, kik svéd, finn, eszt, kurlandi, lieflandi és más tengermelléki hajóskapitányokat szeretnek alkalmazni hajóikon. E parasztból lett milliomos halkereskedők minden szokásaikat megtarták. Épen oly hosszú kaftánban járnak ma is, mint jártak napszámos vagy halászkorukban, csupán azzal a különbséggel, hogy akkor kaftánjok barnás daróczból készűlt, most pedig fekete posztóból van varrva. Akkor lábbelijeik nemez botosok voltak, most pedig magasszárú bő bagaria csizmák, melyeknek felső szárán két oldalról épen úgy lógnak ki a szatyingfülek a Volga partján lakó kereskedőnek is, mint a Sz.-Pétervárt vagy Moszkvában lakó czivilizáltabb milliomosnak. Napszámos korában piszkos putriban lakott, s most emeletes faházának legpiszkosabb zúgában húzza meg magát, a szép

szobákat csak vendégek érkeztekor nyitja meg, melyekből azok távoztával maga is kivonúl, hogy sötét zúg szobájában annál fesztelenebbül piszkolkodhassék. Nejeik és leányaik azonban modernebbek; uszályos selyemruhákban járnak s kötélvastagságú aranylánczokat viselnek nyakukon, egész nap szivaroznak, theáznak és semmit sem dolgoznak. Egyáltalában Oroszországban kivétel nélkül minden osztályban eddig az volt a szokás, hogy a férfiak hangyaszorgalma pótolja a nők semmittevését.

A Volga partján fekszik Sachovszkój városka vagy inkább jókora nagyságú halászfalú. E városkában a legnagyobb emeletes faház, a széles üveges verandával Iván Matvéjevics gazdag halkereskedőé lévén, ő nem csak százezreiről, de még szép leányáról is híres. Sachovszkójban régóta szokás volt, hogy a távolból ide utazó halkereskedők, űzletemberek, hajóskapitányok, kisebb-nagyobb hajóstisztek, matrózok és kiváncsi idegenek számára olcsó hónapos szobák állnak rendelkezésre, a hol a bérlő mindent inkább föltalál, csak a tisztaságot nem. Sachovszkójban Iván Matvéjevics bátyuska házában az első emeletnek a Volga felőli oldalán, két eléggé csinos ódon bútorú szobácska volt mindig kiadó és rendesen az előkelőbb idegenek bérlék ki; mert a szegényebbek nem fizethették meg magas árát, mit az előkelő idegen figyelembe sem vett, mihelyt megpillantotta az öreg bátyuska szép leányát, a tizenhét éves barna Marfát; nem is alkudtak le az árából, mivel az öreg mosolyogva és szemhunyorítva tudatá az iletőkkel, hogy a szoba árához neki semmi köze, a jövedelem az asszonyoké, vagy inkább Márfáé.

E két szoba mindegyikének külön kijárása volt az üveges verandára, s onnan az udvari falépcsőre. Az egyik szoba lakója Lunndall finn hajóskapitány. A másik szoba bérlője pedig különös kedvelője a volgai halászatoknak, a követségi attaché Sevigner úr, ki szabadságidejének egy részét Sachovszkójban tölté. Lunndall kapitány és Sevigner rövid idő alatt megismerkedtek egymással, s naponta a Volga partján sétálgattak. A hajóskapitány hajója felszerelését várta. Szerződése Iván Matvéjevicscsel már alá volt írva, néhány nap mulva Iván bátyuska hajóján K.....g felé kelle vitorláznia. Sevigner úr fel akarván használni az együttlét utolsó napjait, rábeszélte Lunndallt, hogy más nap egy a Volga mentében halászó ladikon tekintsék meg a halászatot. A kapitány szivesen beleegyezett, s a következő napnak hajnala már készen találta a két ismerőst; az élelmi szerekkel megrakott kézitáska kezökben, s a szükséges plaid vállaikon, így foglaltak helyet az öreg Jákov halász ladikjában, négy pór halász között. Augusztus hó végefelé járt, derült csendes őszi nap volt: s a mi még ritkább esemény, a déli órákban meleg is vala. Jobb időt nem is választhattak volna. Kedélyesen beszélgetve, jól érezték magukat kirándulásukban. Sevigner a hideg hús- és franczia borból álló reggeli után, melyből a halászoknak is juta szíverősítőül, azt az indítványt tevé, hogy megveszi a napi halászat eredményét. Az öreg Jákov vakarta a fejét, s azt

mutatá, mintha szörnyen nehezére esnék teljesítése, pedig nagyon megörült az ajánlatnak, mert már ismerte a franczia bőkezűségét. Csűrte csavarta a dolgot, de végre mégis megegyeztek öt rúbelben, melyet a franczia rögtön kezébe olvasott le, s magát most a leendő húzás tulajdonosának tekintve, a folyó mentében feljebb és feljebb vezénylé a ladikot. „Messze megyünk uram“, mondá az öreg Jákov, „nem térhetünk majd elég jókor haza.“ „Eh, megfizetem én Jákov apó a késedelmi kárt is“, válaszolt a franczia mosolyogva, de igen határozottan, s ezzel folyton messzebbre vezénylé a hajócskát. A kapitány eleinte azon törte a fejét, hogy mi czélja lehet e szeleburdi franczián, de később nem sokat törődött vele; szórakozni akart, s az idő mult, rá nézve tehát mindegy volt, akár távol Sachovszkójtól, akár nem. Sevigner elővette látcsövét, s a part hosszában vizsga szemmel tekinte végig. Tovább, tovább kormányzá a ladikot, s hosszan vizsgálá a partot. Egyszerre közönyösen ereszté le látcsövét. „No, most már ne haladjunk tovább, csak lassan halászszunk vissza felé. Annyit csak kihalászunk, hogy egy vacsorára való jut belőle. Úgy-e Jákov apó?“, szólt a franczia közönyösen. „Ki tudja!“ mosolygott az öreg halász, és örült az öt rúbelnek; napszámja már biztosítva volt.

Egy sötét hosszú vonal mutatkozék most a Volga-part hosszában menő országuton. „Valjon mi az?“ kérdé a franczia újjával a hosszú árnyvonalra mutatva. Mind oda néztek. „A Sziberiára ítéltek transportja“, mondá az öreg Jákov. „Minden hónapban párszor is látjuk őket. Néha négy vagy ötszáz fegyencz is van egy csoportban.“ „Erős-e a fedezet? Sok kozákot látok hosszú pikájokkal.“ kérdé Sevigner. „Ugyan mire való volna az erős fedezet, hisz ezen elcsigázott szerencsétleneknek eszökbe sem juthat, súlyos vassal lábaikon és összevasalt kezeiken menekülési kisérletet tenni“, mondá Lundall kapitány. „Nem is történt ilyesmi soha“, mondá az öreg halász. „Hisz sikertelen is lenne“, felelt a franczia, és a közeledő hosszú sor fegyencz megtekintésére, mindinkább a part széléhez kormányzá a ladikot.

Körülbelül kétszáz fegyenczből álló transport, tizenkét kozákkal és két tiszttel haladt most lassan az országúton. Nők, férfiak, fiatalok, öregek, párosan összevasalva. Elkínzott csontvázak. A fiatalokat alig lehete megkülömböztetni az öregektől. Barnás darócz kaftán volt öltönyük, nemez botosok lábaikon, a férfiak fején kerek sapka, a nőkén durva nyers vászon kendő. Szánandó csoport. Lassan vontatott lépésekben haladtak végig az országúton. Kik a fáradtságtól összerogyva az úton hátramaradtak, az oda ugrató kozák kancsukájával fenyegeté a vánszorgó szerencsétlent s tovább hajtá a csorda után. Sevigner úr komoran szemlélte a szomorú látványt, a kis hajó pedig sebesen siklott előre Sachovszkój felé.

„Mennyi idő alatt teszik meg e szerencsétlenek Sziberiába az utat?“ kérdé a kapitánytól a franczia. „Fél év alatt; mivel bizonyos távolságokra hajón is szállítják őket.“ „De most már nézzük meg, hány halat fogtunk“, sürgeté Sevigner, s nem sokára cso-

dálva szemlélték a tömérdek lazaczot, kecsegét s más drága halak bő mennyiséget. Az öreg Jákov azonban mégis jobban örült az öt rubelnek, gyakorlott szemei mindjárt látták, hogy olcsó levén a hal, nyert az alkún. „Elég lesz a mulatságból, nem kell többé kivetni a hálót, menjünk egyenesen haza“, parancsolá a franczia s fényes ezüst rúbeleket oszta szét borravalóúl a szegény halászlegények között, kik hála fejében ugyancsak sebesen evezének haza. Volt víg évelődés, mikor hazaérve, Sevigner a szép Marfának rendelkezése alá bocsájtá halait azon kérelemmel, hogy neki és Lundall kapitánynak készíttessen belőle orosz hallevest, melyet az oroszok minden halételök között legélvezhetőbben tudnak elkészíteni. Lundall és a franczia Iván Matvéjevics körében költék el a halvacsorát, a háziúr szorgalmasan töltögeté hozzá a votkát, a szép Márfa pedig az orosz nemzeti italt, a kvaszt, korpából készült s megerjesztett sörszínű, savanyás, ízetlen italt; de az oroszoknak, szegényeknek úgy mint gazdagnak kedvenczitala. A kapitány vacsora után hajójukról, a halszállítmányról és különféle üzleti ügyekről tanakodék a házigazdával, mogorván tekinte néha hátra, hol egy ablak előtt Sevigner a szép Márfával igen komoly beszélgetésbe mélyedt, s nem is vevék észre, hogy a kapitány bucsúzik és szobájába indúl. Rövid idő mulva a franczia is bucsút vőn a háziaktól és sietve keresé fel szobáját. Sok rendezni valója lehete, mert arra a kérdésre, hogy lehet-e még belépni hozzá, csak néhány percz mulva nyitá ki ajtaját, s akkor is a belépő Lunndallnak a szoba padlatán szerteszét fekvő tárgyak között kelle utat keresnie, hogy a pamlaghoz juthasson. „Sevigner úr megengedi-e nekem, hogy egy őszinte kérdést intézhessek önhöz?“ kérdé komolyan Lunndall. „Tessék uram, ha becsületemmel összeférőnek találom, meg lehet róla győződve, hogy felelni fogok rá.“ „Komoly czélja van önnek Márfával? Mert hogy érdeklődik iránta, azt hiszem, nem csalódom!“ „Biztosítom, hogy most az egyszer csalódik Lunndall barátom. Én Márfával szeretek évelődni, a pajkos szép leánynyal, kinek atyja elég okos volt jó nevelést adni és szivesen el is beszélgetek a józan, és mi több, felvilágosúlt szép leánynyal, de czéljaim tovább nem mennek, s akár násznagyi szerepet is vállalok magamra az ön részére, mert gyanítom, honnan fúj a szél!“ „Eh! én olyan hajópatkány vagyok, nem sokat értek a fogós kérdésekhez. Nekem Marfa tetszik, s még mielőtt Moszkvába nevelésbe küldték, már kiszemeltem magamnak, s én nőül akarom venni, de nem tudtam vele tisztába jönni. Nem tudok udvarolgatni, ő pedig kaczér. Atyjával már megegyeztem. Ha a mostani szállítmány bevégeztével visszajövök és a leánynak nincs ellenem kifogása, nekem adja: ez az egész, de azt véltem látni, mintha Márfa szép szemeket vetne önre!?“ „Ön nagyon féltékeny férj lesz, édes Lunndall barátom; ha megnősül, tanácslom, ha nyugodt életet akar élni, folyton hajóján hordja magával feleségét. De tréfa nélkül higyje el nekem, hogy sem Márfának, sem nekem, soha sem jutott eszünkbe egymásra szerelmes szemekkel tekinteni.“ „Köszönöm a felvilágosí-

tást; ne vegye rossz néven, ha tudni akartam a valót. Én holnap után indulok hajómmal, ön pedig még itt marad, és — — no, ön tudja már, hogy azt mondja a példabeszéd, hogy a távollévőknek soha sincs igazok!" „Erre nézve még jobban megnyugtathatom, vigyen el engemet hajóján egy darabon. Láthatja, holmimat csomagolom, egyszerre meggondoltam, hogy itt nem időzöm tovább."

Lunndall kapitány örömében majd agyon ölelte izmos karjaival a filigran alkotású Sevignert, úgy megörült rajta, úgy megörült annak, hogy ez is elhagyja Sachovszkójt. Most már nyugodt lélekkel bucsúzhatott a szép Marfától, jól tudta, hogy Márfa dicsvágyó, és bár ő szegény, de mégis inkább választ egy hajóskapitányt férjül, mint egy folyton halszagú, hosszú kaftánban járó, bagaria csizmás halkereskedőt. Másnap nem is lepte meg Márfát azon hír, hogy Sevigner úr is elutazik. Midőn harmadnap az egészen felszerelt hajóra hordták a franczia úr tömérdek ládáját, egészen közönyösen bucsúzott el tőle, s kevésbbé szivélyesen, mint Lunndall kapitánytól, kivel az indulás utolsó perczéig folyton évelődött és kaczérkodott, de az elválás végperczében mégis meleg szivélyes bucsúra nyújtá kezét. A kapitány vezényletére bizott nagy vitorlás Márfa hajó majd egy óráig úszott már a Volga csendes árjain, midőn a kapitány elvégezve teendőit, felkeresé Sevigner urat. „Mondja meg az istenért, ön mindig ily roppant sok málhával utazik?" kérdé tőle Lunndall. „Mi van az ön ládáiban?" „Annak idejében ön lesz az első édes barátom, ki tartalmukkal meg fog ismerkedni, de most engedje meg, hogy pár napig még ne elégítsem ki kiváncsiságát", válaszolt a franczia mosolyogva. „Tudja, mi francziák szeretjük a kényelmet, s ha lehetne, nem csak Párizs gyártmányait és kényelemszereit, de magát Párizst is el szeretnők magunkkal vinni." „Ez mind igen szép, csak hogy Párizsával nem vihetném önt hajómon. Most is sok helyet foglalnak el málhái, pedig utasokat is kell szállítanom, hogy az öreg zsugori Matvéjevicsnak minél több hasznot hajtsak." „Mindent bőven megfizetek", veregeté meg barátságosan vállát a franczia, „csak tessék elkészíteni számlámat. „No, hiszen mi megegyezünk. A fődolog az, hogy ön itt van és nem udvarolgat Márfának Sachovszkójban", nevete a kapitány. „Úgy látom, hogy ön még most sem gyógyúlt ki egészen gyanújából", fenyegeté tréfásan a franczia; „pedig a legrövidebb idő alatt tökéletesen meg fog győződni, mennyire alaptalan volt gyanúja."

Sevigner úr már két napot töltött el Lunndall hajóján, midőn egy délelőtt B.....a sok tornyú városka alatt a Volga partján kikötött a hajó. E városka elég élénk központját képezé a közlekedésnek. Míg Lunndall a hajóra várakozó utasokkal a vitelbér felett való alkudozék, Sevigner egy rövid sétát tőn a parton, s midőn az adott jelre ismét a hajóra siete, a beszálló utasok nagyobb része már el is helyezkedék. A hajóra szállók szegényebb része, néhány paraszt, pár halkereskedő, két házaló tatár s néhány kiszolgált katona volt; a másik része, a többet fizetők, egy orosz zárdá-

nak szerzetesei valának vagy tizenöten, főnökük püspöki ranggal elegáns selyem talárban, nyakán vastag arany lánczon nagy arany kereszttel, hosszú hajjal (mint az orosz papoknál szokás) és szakállal, tekintélyes külsejű fiatal ember volt. A zárdafőnök, ki csakhamar barátságos beszélgetésbe ereszkedék a kapitánynyal, finom modorú és miveltebb volt, mint a milyenek az o osz papok szoktak lenni, kik csekély kivétellel tanulatlanok, buták és póriasak. A társalgás csakhamar az orosz politika felé irányúlt. Sevigner is oda ment és részt vett az eszmecserében; meglehet, hogy a zárdafőnök nézetét akarván kiismerni, magát conservativ színben mutatá be. „Osztozom önnek nézetében, uram", mondá a zárdafőnök a többek között, „kormányunknak tűzzel-vassal kell kiirtani a század socialdemocratáinak törekvéseivel való rokonszenvezést. Mire is vezetne ez minket? Népünk még nem ért meg reá. Mindnyájunknak így van legjobb dolgunk, a hogy most vagyunk. Csupán a békét zavarnák. Az urak nem óhajtják a változást, bár a parasztot se szabadították volna fel, az úr még most is azt nyögi. A parasztnak sem lett volna jobb dolga, ez is a régi viszonyt óhajtja vissza. Most koldus, akkor a kancsuka rendben tartotta, félt tőle és dolgozott; most nincs kitől félnie az igaz, de nem is gondoskodik róla senki és éhenhaló félben van. A kasztrendszert is megszünteték, most már akármi lehet akárki fiából, s nincs meg többé az összhangzat a családokban. A szabadsággal a papok sorsa változnék legrosszabbra, senki sem lenne vallásosabb, sem boldogabb. Jólteszi a kormány, üldözze a szabadelvek apostolait, ezek zavarják az ország nyugalmát. Folyjon, ha kell, a nihilisták vére, de majd a béke olajága nő ki belőle s nekünk erre van szükségünk." „Juj be papos okoskodás! Minden pap így beszél Oroszországban", sugá a kapitány Sevigner fülébe, midőn néhány perez mulva magukra maradván a hajó födélzetén sétálgatának.

Hűs őszi este követé a derűlt meleg napot. A vendégek lent a tágas szobában gyűltek össze, beszélgetéssel töltve az időt, Lunndall, a becsületes tolerans nézetű finn, megbocsájtá az orosz püspök conservativ nézeteit s külön cabinetjébe, egy játszma kártyára hívá. Sevigner pedig felséges franczia boraiból hozott a kártyához, hogy a hideg őszi estén kellőleg felmelegedhessenek. Mikor a franczia úr ismét megjelent a hajón, a kormányos felé indúlt, két sötét színű franczia vignettes üveget adott át neki azon meghagyással, hogy egyiket magának tartsa, a másikat pedig adja a hajó legénységének. A franczia úr bőkezűségét a lefolyt pár nap alatt már ismerték a hajón. Mohón kaptak az ajándékon. Sevigner úr mosolyogva szemlélte, mily hamar kiürűlt az üveg. Az öröm tetőzésére még egyet nyújta át nekik. Lunndall kapitány, a püspök és a franczia derűlt adomázás közben, kártyázva tölték az időt. A püspök volt köztük a legbeszédesb. Ki nem fogyott a sok adomából; de mindig a régi jó időkből, a feudális úrikastélyokban történtekről beszélt; meg a sok zárda adoma, sőt a kissé pajkos, sikamlós, udvari episodokról

is megemlékezett. Szóval Lundall kapitány jól mulatott — — de különös, néhányszor szemeihez kapott — — dörzsölve azokat. — „Mi ez?“ mormogá magában, „szemeim nehezek! — — oly nehezek — —“, s ezzel erőt akarván venni gyöngeségén, hirtelen felállt, de csakhamar ismét leült. Világos, hogy Lunndall roppant megerőltetéssel küzdött — — — az álom ellen. „Az ön bora erős volt, Sevigner úr“, dadogá nehéz nyelvvel a kapitány, s alig bírta kezében tartani a kártyát. A püspök átható pillantást vetett a franciára. Lunndall kapitány egyszerre mély álomba merült, s az asztalra ereszté fejét. A püspök most fölkelt székéről és selyem talárjának mély zsebéből több rőf hosszú kötelet vett elő. „Most!“ súgá a franciához hajolva, s az alvó Lunndall kezeit és lábait összeköték s ágyára fekteték. E műtét után mindkettőn a hajó födélzetére indúltak, a kapitányra rázárták az ajtót, kúlcsát pedig a franczia vevé magához.

A hajó födélzetén különös látvány mutatkozék. A barátok hangya szorgalommal jártak-keltek a hajón. Első pillanatra úgy látszik, mintha halottakat hordanának egymás mellé; közelről azonban meggőződhetünk, hogy az italtól mély álomba merült matrózokat hordják, kezeiket és lábaikat pedig jól összekötözik. A kormányos helyét szintén egy szerzetes foglalta el, s oly nyugodtan tekint a sötétülő éjben gyakorlott szeme, mintha csakis őt illetné e hely. Egy harsány lövés dördült el e perczben, s az egyik szerzetes jajkiáltással kapott melléhez s összerogyott, társai azonban, a fegyverét elsütő matrózra rohantak. A viaskodás nem tarta sokáig. A hajó végére menekülő matrózt lefegyverezték, kezeit lábait összekötve, alvó társaival együtt a hajó egyik kamrájába hordák. A püspök és franczia ezalatt a vendégszobába készültek, melyet az utasok a lövés hallatára sem hagyhatának el, mivel az ajtó rájok volt zárva. Mindnyájan el voltak réműlve. Senki sem tudta mi történik fenn. Az ajtó most feltárúlt. A szerzetesek élén a püspök impozáns alakja jelent meg selyem talárban, hosszú leeresztett, szőke hajjal és szakállal, kifejezésteli, nagy kék szemeivel, magas értelmes homlokával. Igazi apostoli kép volt. Az utasok mély tisztelettel hajlongtak előtte.

„Ha ti az egy igaz boldogító hitet valljátok és akarjátok, hogy lelketek üdvösségeért imádkozzam szent szűz anyánkhoz, bármit látnak szemeitek hallgassatok és kövessetek engemet“. A parasztok, a halkereskedők és néhány öreg asszony újra mélyen meghajlának a püspök előtt, néma beleegyezésöket jelentvén vele. A négy kiszolgált katona pedig a szerzetesek közé lépett, az öreg Nyikitát azonnal felismerni köztük. Az egyik házaló tatár alázatosan meghajolva a püspök előtt, komoly megilletődés hangján mondá: „Uram, ti minket hitetlenéknek tartotok s szegényen, nyomorúltan tengetjük életünket, de te nem akarhatod a mi szerencsétlenségünket, parancsolj nekünk, mi hatalmad alá rejtjük magunkat, bármit akarj velünk. A püspök most azt parancsolta, hogy a szerze-

tesek kötözzék össze az utazók kezeit, a hajó legmélyére, az éléskamarába kisérjék le, szorosan rájok zárják az erős ajtót. Nemsokára virradni kezde, távol várostól, falutól, zord, kopár laktalan vidék közepett, a parthoz közel megállott a hajó és horgonyt vete. Körülbelül egy órát vesztegelhete így, midőn a part menti országúton újra mutatkozék a sötét hosszú árnyforma vonal.

A Szibériába menő fegyenczek csoportja tűnt fel a távolban. A nagy hajótól eloldozott kis ladikba most két szerzetes és egy paraszt evezős ült bele. A parton a két szerzetes kilépett a ladikból, s a fegyencz csoportot vezénylő három altisztnek, kenetteljes hangon azt mondák, hogy főnökükkel, a püspökkel élükön, Szent-Pétervárt lévén a czárnál audienczián, most hazautazóban vannak s főnökük meglátván a fegyencz csoportot, a szokásos áldást óhajtja a távozó, igazhitű fegyenczekre adni (orosz szokás). A két altiszt megállítá a csoportot. A püspök és szerzetesei, néhány bámészkodó utastól követve, partra szálltak, a püspök megható rövid beszédet intézett a fegyenczekhez, rájok adá az áldást, s ezután a keresztcsókolás következett. A fegyenczek egyenként ájtatosan meghajolva közeledének a kereszthez s csókjaikkal érinték. A püspök folyton imádkozott. E halk ima szavait hallva, némely fegyencz felvillanyozva üté fel szemeit a püspökre, de ennek szigorú pillantására, alázatos hajlangások között ismét másoknak engedé helyét. Az áldásosztásnak ideje alatt a szerzetesek szokás szerint apró kopekeket osztogattak szét és mire a keresztcsókolás végét érte, csaknem minden lovas-kozák közelébe, egy szerzetes jutott. „Hurrah, hurráh!“ ordítá most egyszerre több hang, s több oldalról számtalan lövés dördült el, és különös csatatér mutatkozék.

Fegyveres szerzetesek és megvasalt fegyenczek vívtak kemény harczot a meglepett lovas kozákokkal. Pár sebesült szerzetes és néhány kozák hevert már a földön, midőn egy kozák a körből kimenekülve, visszafelé vágtatott az országúton, de három szerzetes a lelőtt kozákok lovaira kapván, a menekülő után vágtatának. A kozák már kilőtte fegyverét, de helyzete nem engede neki annyi időt, hogy újra megtöltse. Különben hitte, hogy a legközelebbi falúig vagy városig elmenekűl, és ott segélyt nyer. Az üldözött és üldözők között azonban rövidült a távolság, végre utólérték. Három egy ellen. A kozák bátran védte magát; de a szerzetesek is felfogták helyzetöket. Ha ez az egy kozák elmenekűl, egész vállalatuk rosszúl végződhetik, mivel igen valószínű, hogy az első állomáson segitséget nyerve, magát a hajót is üldözőbe veszik. A versenyfutás és lövöldözés közben a kozák lova két sebből kezde vérzeni! — — még néhány perczig vágtata — — — de egyszerre remegni kezde, néhány lépést tett előre, s térdei futásközben összecsuklottak alatta. A kozák a paripa nyakára hajlott, s abban a pillanatban hátgerinczén keresztül találta egy lövés, egy második pedig fejét érte. A három szerzetes az országútról, a Volga vizéhez hurczolá a kozákot s katonaruhájából kivetkőztetvén, ezt és a ló szerszámát, nyer-

gét, melyen az állam bélyege vala, összekötözve a Volgába dobták. Egyéb árúlójel nem maradt hátra az élettelen lónál, de a károgó varjak serege ezt sem soká hagyta ott. E megnyugvással tért vissza a három üldöző az összeütközés helyére. Itt ezalatt nagy változás történt. Az összeütközésnek nyoma sem maradt. A holtak egytől-egyik a Volgában lelék sírjokat. Az élők pedig a hajóra menekültek. A hajó ezután külsőleg nyugodtan, de belsőleg nagyon átváltozva folytatá útját. A szerzetesek most átalakúltak. Levetvén hosszú papiöltönyeiket, a legbátrabb nihilisták némelyikét ismerni fel köztük. Gróf Haliczky szolgálatkészen siete a püspöki hosszú selyem talárt Nagyézsda elnöknőről leölteni. Itt találni az ősz ezredest is, ki Csernyüsoff estélyén, a virágbokrok között hallgatá a három tábornok beszélgetését. Ott van Nyikita. Nem hiányzik innen az az orvos sem, ki történetünk első lapján a sebesülttel foglalkozott. A papi öltönyöket most összegöngyölve egy nehéz kővel, mely nem engedé a felszínre jutni, a Volga vízébe dobták. Sevigner úr ládái és málhái a hajó födélzetére kerültek, s a franczia nagy sürgés-forgás közepett űríté ki a ládák és bőröndök tartalmát. E tartalom valóban érdekes kellékeket szolgálhatott volna egy ethnographiai kiállításhoz. Az udvarias Sevigner úr a nap hősnőjének, Nagyézsdának, egy pompás öltözetet nyújta át, milyet az előkelő gruzin asszonyok szoktak viselni. Majd a többiekre került a maskirozás sora. Gyorsan végződött ez is. Sevigner úr ezúttal is csak az utazó franczia követségi attaché maradt. Nagyézsda jól nézett ki, haját két oldalt, vastag fonatokban ereszté le, arany diadémját a fejére tűzött, hosszú tifliszi tátyolra szorítá, melyen kék atlasz ruhája, zsinóros drága gyöngyös, kék bársony dolmánya is átlátszott. Gruzín herczegnőnek volt öltözve, ki franczia szolgájával (ezt a bátor Kolhinszky személyesíté), egy orosz intendansával (szintén egy nihilista) és férjével, a gruzin herczeggel (az ősz ezredessel) utazik Moszkvába. A kész útleveleket kézbesítették. A szám, a személyleírás, a kor, minden pontosan összhangzott, s a tifliszi gubernátor aláírása sem hiányzott rólok. Az útlevélben említett hölgy a herczegnő nővére Tumászoff Olga volt, kit szegényt még a hajón megsebesített a matróz, de azért a számára leküldött úrias gruzin ruhába szintén átöltözött.

A megmentett fegyenczek tömege tódúlt most fel alúlról a hajó födélzetére. Kezeik és lábaik a vas lánczoktól dagadtak voltak, arczuk halvány és beesett, testök a kancsuka ütésektől sebes, most azonban fellángolt szemeikben a remény s életkedv tüze. Közöttük volt az öreg Csernyüsoff tábornok két leányával, Szónya és Olgával. Fájdalom, családjának többi tagja, ki nem bírván a börtön kínjait, hetek előtt elhalt. Rövid, de mélyen megható jelenet következett.

Nagyézsda a tábornok felé közeledék. Csernyüsoff Szónya azt hitte, hogy a fényes öltözék alatt is megismerte barátnőjét. „Olga! Olga, te vagy megmentőnk!“ — kiálta rá örömtől reszkető hangon

s karjaiba omlott. A tábornok pedig reszkető kezeit Nagyézsda felé nyújtá. Köszönő szavakat akara hozzá intézni, de egy árva szót sem volt képes mondani. Sírt, zokogott mint egy gyermek. Könnyei hófehér hosszú szakállán gyöngyözének le. De egyetlen szó nélkül is megértették egymást. A hálálkozó tudta, mit köszön. A megmentő is tudtával bírt annak, mit és mennyit koczkáztatott.

Nagyézsda most átnyújtá neki a tábornok és két leányára szóló útlevelet. Csernyüsoff, kinek ősz haját és szakállát áldozatúl kelle hozni, hogy fel ne ismertessék, tatár kereskedőnek öltözve, valamint leányai tatár fiúknak, két fiával utazik Galicziába, így szólt az útlevél. Onnan pedig Párizsba, tanácslá neki Nagyézsda.

„Tábornok úr, ön mindég a kormány embere volt, és sohasem tartozott a nihilista párthoz" — szólt hozzá Nagyézsda — „de mivel ön társulatunk egyik tagjának, Szónya kisasszonynak atyja, a nihilisták társulata tekintetbe véve leánya érdemeit, önökről gondoskodék. Általam kézbesíttet önöknek pár ezer rúbelt, ezen öszszeggel és útlevelével eljut a galicziai határszélre, s onnan Párizsba. Itt van egy másik útlevél is, ez egy férfira szól, ki önnel mint német tolmács utazik Galicziába, ez az útitárs gróf Haliczky lesz" fordúlt most Nagyézsda a meglepett tiszthez — „Moszkvából távozásom előtt egy nappal, ön és atyja ellen kiadatott az elfogatási parancs, ön nem térhet vissza többé. Atyja már Bécsben várja önt. Legjobbnak gondolám, ha ön, mint egy tatár-család német tolmácsa jut át a határszélen és egyúttal a Csernyüsoff-családnak az utazás nehézségeit könnyíteni fogja. Önnek gróf, még egy hétig tart szabadság ideje, addig feltűnés nélkül hagyhatja el Oroszországot, ha késnék, a köröztetés nehezítné és meg is hiúsíthatná az Ausztriába való átjutást. Gróf Haliczky költségeire társulatunk szintén pár ezer rúbelt utalványozott. Itt adom kezébe. A Csernyüsoff-családdal Nyisnij-Nóvgorodban fog a vasútra szállni, s onnan folytatják útjokat. Párizsba érve, ön tudja hol kell magát jelentenie. Szerencse önnel gróf, éljen boldogúl. Meglehet, hogy néhány évi kűzdelem után Oroszország megrendűl, s a húszas tanács a szabad Moszkvába hívja önt vissza" . .

„Most még egy felvilágosítást kell adnom önnek, tábornok úr", — folytatá Nagyézsda. „En nem vagyok Tumászoff Olga; e tagtársunk fájdalom, a legelső sebesűltünk lett. Ő rendkívűl ohajtja önöket látni".

Az útlevelek és a hozzá mellékelt pénzösszegek kiosztásával volt Nagyézsda most egy ideig elfoglalva. A megszabadított fegyenczek közől száz emberre, mint halkereskedőre szóltak az útlevelek. Nyizsnyij-Novgorodba, Kievbe, Asztrahánba, Rigába, Pétervárra és a legnagyobb része Lengyelországba útazott űzleti ügyekben. Azok, kik a kormány előtt ismeretesebbek voltak, hajok és szakálluk leborotváltatván, mint tatár théakereskedők kaptak külföldre szóló útleveleket. Más részök, mint a kievi szent Lávrába (szent hely) búcsújárók egy tömegben maradt, s csak lassankint oszlott szét. Min-

denkiről pontosan és előrelátólag volt gondoskodva. A társadalomnak sokféle osztálya volt itt képviselve. Voltak köztük házaló tatárok, théa-, hal-, bőr- és kaviár-kereskedők. Munkát kereső parasztok, búcsújáró zarándokok, férfiak és nők. Orosz gyümölcsárusok. Helyet kereső cselédek stb. A hajó most a Volga partján, egy elhagyatott vidéken vetett horgonyt, s alig vesztegle itt rövid negyed órát, midőn egy gőzhajó közeledék feléje. A halszállító hajóról egy hosszú vörös zászló adott jelt. A gőzös erre szintén kitűzte a vörös zászlót, s nem telt bele néhány percz, a gőzös egészen a hajó közelében állott meg. Kisebb-nagyobb ladikok kezdék most a vitorlás hajóról a gőzhajóra átszállítni az utasok tarka tömegét. Legnagyobb óvatossággal vitték át a gruzin leánynak öltöztetett Tumászoff Olgát, s helyezék el a gőzös egyik kényelmesebb kabinetjében.

Utolsóknak Sevigner és az ősz ezredes maradának a hajón. Nekik még volt egy kis dolguk.

„Először is a matrózzal végzek, ki Tumászoff Olgát sebesíté meg“ — mondá az ezredes — és lement a kamrába, hol a matróz összekötözve feküdt. Ez azonban az elfogatásakor kapott sebekben elvérzett. Ettől tehát nem kelle tartania. Mégis karjaira véve, a hajó födélzetére vitte s onnan a folyamba lökte. „Miért nem ivott ő is a borból, melyben álomital volt, mint többi matróz társai“, mondá az ezredes „most ő is aludnék és — — élne. Hja! a véletlen — — nagy tényező az ember sorsában!“ Az ezredes most a francziát kereste fel. „Még egy ideig fog az álomital hatása tartani“ — mondá a franczia, kezében tartott órájára nézve, és ezután egy éles tőrrel felvagdalá a Lunndall kapitány kezeit és lábait összekötöző zsineget. A kapitány mélyen aludt. Sevigner most két pecsétes levelet tőn az asztalra, s aztán felnyitván a matrózokra zárt ajtót, megtekinté őket, s azon meggyőződéssel távozék onnan, hogy még egy sem ébredt fel közülök. Azután a rájok váró ladikba szálltak, melyen a gőzhajóhoz eveztek. A gőzös távozta után csak több óra múlva ébredt fel Lunndall kapitány bódító álmából.

„De mi ez?“ kiálta fel, midőn nehéz szemeit dörzsölve, az elmúlt éj emléke tisztább színekben kezde előtte fölmerülni. Most megpillantá az asztalon fekvő két levelet.

„Kedves Lunndall kapitány!“ — írja neki az egyik levélben Sevigner — „pár nap alatt örökre elhagyom Oroszországot, ezt nem akarom a nélkül tenni, hogy búcsút ne vegyek öntől, s ne adjak némi felvilágosítást. A nihilisták látogatást tettek az ön hajóján, ez szolgáljon tájékozásúl, ha netalán némi dolgokhoz felvillágosítást ohajtana. Én nem ajánlom, hogy mélyebben kutassa a történteket, — — temesse el ezen éj emlékeit örökre és hallgasson vele. Mint jó akarója tanácslom ezt önnek. Ismétlem — — hallgasson — — és legyen boldog a szép Márfával.“

A másik levél tartalma így hangzott. „Kedves Lunndall úr! Ha azt akarja, hogy öné legyek, hallgasson azzal, a mi hajóján történt. Ehez a föltételhez kötöm kezemet! Márfa“. Lunndall ka-

pitány sokáig gondolkozott. „Manó vigye el őket“, kiálta most fel némileg mégis boszúsan „a fő az, hogy Márfa enyém legyen! Ha nihilista is az ember felesége, a mostani világban az sem árt, sőt használhat is. De most hadd lássam hát, mit míveltek embereimmel!“ s ezzel a hajó födélzetére indúlt.

XV. fejezet. — A névcsere.

Nagyézsda visszatértével Boriszofkán, az ódon urilak tágas kertjében találta Arina herczegnőt s kimerítőleg közlé vele a volgai expedítió részleteit. A herczegnőt lesújtá az a körűlmény, hogy a nihilisták négy sebesűltje között az ő kedvenczét, Tumászoff Olgát is szerencsétlenség érte. Most ismerősei között azt a hírt terjesztette el, hogy két hónapra szóló szabadságidejét külföldön, Trouvilleben tölti el, s a tábornok kérelmére magával viszi a gondjaira bízott Tumaszoff Olgát is. Úgy is történt. A tábornok Varsóig kiséré leányát s a herczegnőt, itt azonban elvált tőlük, mert sűrgős ügyei Szent-Pétervárra hívták. Olgával három napig időztek Varsóban a tábornok elutazása után, s fontos teendőik fölött határoztak Zinaida Antónovnával. Külföld helyett azonban egy külön coupéban a herczegnő Olgával a Moszkvához közel fekvő Boriszofkára tért vissza, hol Nagyézsda várta őket. Míg Moszkvában a negyedik nőgymnásiumban azzal a hittel helyettesíté Voronczoff herczegnőt az aligazgatónő, hogy Trouvilleban tölti szabadság idejét, azalatt e három bátor tagja a nihilista társulatnak Boriszofkán időzött, s innen intézték a volgaparti merényletet. Arina herczegnő épen a Nővoje vrémja moszkvai napilap azon példányát olvasá el, melyben azt a megfoghatlan esetet közlé, hogy a Szibériába tolonczolt pár száz fegyenecz, a Volga vidékén a katonai fedezettel minden nyom nélkül eltűnt. Különböző okoskodások követék e hírt; idáig juta a herczegnő olvasmányában, mikor a kastélyból azon orvos közeledék feléjök, aki a volgai gőzösön a megsebesűlt Olgát vette gyógyítása alá.

„Lehangoló hírt mondok!“ — mondá az orvos a herczegnőhöz — „a mitől tartottam, csakugyan bekövetkezik. Olga kisasszony életéhez nincs többé reményem. Erős láza a legrövidebb idő alatt elveszi eszméletét, többé nem ébred öntudatra“. „Szegény Olgám!“ — sohajta a herczegnő. „Siessünk, enyhítsük végperczeit“, mondá meghatva Nagyézsda, és az úrilak felé indúlának.

E két leány ismeretségök rövid ideje alatt igaz vonzalommal csüggött egymáson. Olga tudta Nagyézsda születésének titkát, e titokkal meg volt előtte magyarázva csodálatos hasonlatosságuk is. Nagyézsdának nagyon fájt, hogy el kell viszítenie Olgát. „Rosszúl érzem magamat“, — szólt a halvány sebesűlt, a mint csendesen szobájába nyitának. „Ne reméljetek! Ne higyjetek orvosomnak, mikor vígasztal benneteket és azt mondja, hogy felfogok gyógyulni. Én érzem legjobban, hogy napjaim meg vannak számlálva!“ „Ne

csüggedj Olga, te még élni fogsz, fiatal erőd kibírja ezt a szenvedést" — vigasztalá a herczegnő. „Ne ámítsuk egymást, kedvesim, e csekély pislogó láng, az én életem, nem sokára elalszik. Ne keseregjetek kimúlásom felett. Az élet úgyis megszűnt rám nézve már akkor, mikor a szerencsétlen Iván holttestét a földről fölemelni láttam. Mielőtt meghalnék, egy kívánságomat kell veled közölnöm Nagyézsda. Hasonlatosságunk lehetővé teszi, hogy teljesitsd kívánságomat. Figyeljetek reám! Nem Tumászoff Olga fog meghalni, hanem Nagyézsda Ivánovna Szmirnovát temetik el, ki vagyonát Tumászoff Olgának hagyományozá végperczeiben. Tumászoff Olga atyja oldala mellett fog élni, s helyzetében minden előnyt kizsákmányol a nihilisták ügyeinek előmozdítására. Értesz-e engemet? Atyánk mellett te foglalod el helyemet. Ne rázd tagadólag fejedet, neked kell Iványért boszút állanod". „Oh Olga!" — kiálta fel Nagyézsda fájdalmasan — „te kivihetetlent kivánsz tőlem!" „Te vagy hivatva Nagyézsda, ha helyemet elfoglalod, ezentúl mint a kiskorú L . . . . . nagyherczegnő udvarhölgye, s az atyánkra gyakorolt befolyás által a nihilisták ügyét hatalomra segíteni." „Ez kötelességed", mondá hidegen és röviden a herczegnő. „Eltemet koczkára tenni hazámért, ez kötelességem, de mindennap színlelni, ravaszkodni, erre nem vagyok képes". „Te atyám leánya vagy, tehát nem aljasodol csalóvá, s társulatunk esküje arra kötelez, hogy ügyeit minden alkalommal előmozditsad. Te nem hagyhatsz engemet azon remény nélkül meghalni, hogy Ivánnak boszúlója leszel!" „Mindég a kötelesség rabja lenni!" sohajtá Nagyézsda kezeit egybekulcsolva. „Nekünk nem szabad a kötelességnél egyebet ismernünk, ezt ne feledd gyermekem" mondá a herczegnő határozottan. „Bárhogy kűzdök magammal, én nem tehetem, atyád végre is észre veszi. Bár mennyire hasonlít unk egymáshoz, mégis igen sokban eltérünk s az lehetetlen, hogy atyád figyelmét kikerűlje. Veszélyes és becstelen szerepet akartok rám erőszakolni!" jajdúlt fel Nagyézsda. „Mentsetek föl e terhes szereptől, vállam összeroskadna alatta." „Először látlak gyengének, Nagyézsda", mondá a herczegnő. „Bár mily nehéz a szerep, el kell vállalnod, számunkra nincs visszalépés! Mi nem élünk normális viszonyok között, kicsinyeskedők nem lehetünk! Nagyézsda, ki már annyi áldozatot hoztál, nem lehetsz törpe! Ki eddig is annyit tőn, annak ezután sem szabad visszariadni." „Igérd meg!" sürgeté a beteg Olga és szemeiben már a beálló láznak tüze kezde égni, „hogy atyánk házában elfoglalod helyemet, — — szekrényemben a csomó kulcs — — íróasztalom rejtett fiókjában pedig gyermekkorom óta pontosan vitt naplóm, melybe éltem legapróbb eseményei is bejegyezvék; tanúlmányozd ezt és ennek segítségével, egy kis óvatosság mellett nem compromittálhatod magadat. Igérd meg. Oh igérd meg!" sűrgeté a beteg, s a láztól forró kezeivel görcsösen szorítá Nagyézsda jobbját. „Igérem!" mondá végre Nagyézsda, és mély megilletődéssel hajolt a láztól égő Olga fölé.

Az orvos jóslata teljesült.

Öt nap mulva Nagyézsda Ivánóvna Szmírnovát, a Tumászoff család bóriszofkai parkja végén épült sírboltjába temeték. Az orvos a falusi hatóság részéről hivatalos tudosítást külde a moszkvai negyedik nőgymnasium igazgatóságához Nagyézsda Szmírnóva elhunytáról. Másnap Arina herczegnő külföldre szóló útlevéllel csakugyan útban volt Nagyézsdával Trouville felé, s a még hátralevő négy heti szabadságidejét valóban ott tölté el. Három heti ottidőzés után egyszer csak azon meglepetésben részesültek, hogy Tumászoff tábornok jelent meg előttök, mint mondá, aggódott leánya beteges állapotján, s útra kelt Trouville felé. Nem győzte eléggé bámulni a trouvillei légnek jótevő hatását. Leányának régóta beesett arcza s bágyadt szemei eltűntek. Az ő Olgája újra virúlni kezd. Pedig szegény már a sírban korhadt!

Nagyézsda valóban elfoglalá Olga helyét. Sok szerencsével járt szerepe. Tumászoff tábornoknak roppant sok teendője halmozódott össze, alig ért rá leányával foglalkozni. Október egyik hideg reggelén Nagyézsda, most már Olga, nagy felindulásban találta a reggelijénél ülő tábornokot. „Atyám“, kérdé leánya, „talán rossz hírt hoztak a sűrgönyök, nagyon felindúltnak látszol?“ „Igen gyermekem. A nihilisták rokonczátlansága nem ér véget, felüték fejeiket. E nyomorúlt rendzavarók tűzzel-vassal pusztítását csakugyan el fogom rendelni, ezekkel a tényekkel szemben nem lehet türelmet gyakorolni, ez a kormány részéről gyöngeségi bizonyítvány lenne.“ „De mit tehetsz ellenök, atyám?“ kérdé Nagyézsda higgadt hangon, „nincsenek bíztos adataid. Eddig is csupa ártatlanokat ítéltetek el, kik nem vallottak semmit, mert nem is vallhattak, ha nem volt semmiről tudomásuk.“ „Mert nem akartak vallani, gyermekem. Átkozott faj ez. Itt csak egy rendszer segít. Mindent kiirtani, a mi gyanús!“ „De ők csendesek, ha ti nem bántjátok őket!“ „Csendesek? Mit beszélsz! Most is tudósításaim vannak, hogy a nihilisták várják a kievi elfogott rebellistákat, meg akarják őket menteni, s e czélból a vadásztéren akarnak felkelést rendezni. Csak rajta, ezt már szeretem, hogy egyszer nyíltan lépnek fel, halomra is lövetem őket.“ „Nem kell Moszkvába hozni az elfogottakat. Ez te tőled függ atyám.“ „Már intézkedtem is. A Kievben elfogott politikai foglyokat nem tömegesen fogják Moszkvába kisérni. Látszatra néhány gonosztevőt és tolvajt nappal fognak a városon keresztül kisérni, mert a kormánynak tűntetni kell avval, hogy nem félünk tőlük. De majd csalódnak.“ „No, avval nem sokat nyernek a nihilisták, ha meg is mentenek néhány tolvajt“, mondá Nagyézsda, „de a fölkelés atyám, nem végződhetik-e rosszúl a kormányra nézve?“ „Csak hadd rendezzék e fölkelést, mi jól tudjuk, kik a rendezők, közöttük vannak kémjeink; most mi szemet hunyunk hozzá, hogy annál bíztosabban tehessük őket tönkre.“ „És te ismered atyám e kémeket?“ „Személyesen nem; de írásbeli jelentéseik íróasztalom fiókjában vannak.“ „De ha megérkeznek a kievi foglyok, valahová mégis el kell őket helyezni?“ „Már rendelkeztem. A politikai foglyokat a gaz hálátlan

Potyomkint, kit a czár annyira kitűntetett, s a hűtlen Fumenkót, ki magas állását arra használta fel, hogy a nihilistáknak nyújtson segédkezet és a többit a vasútról nem egyenesen Moszkvába, hanem ideiglenesen a Petróvszkij park melletti erdészeti iskolák börtönébe szállíttatom, ott ugyan meg nem találják a nihilisták, mert ilyen gondolatra rajtam kivűl még nem jött senki. Majd néhány nap mulva egyik éjjel, midőn egész Moszkva alszik, akkor rendelem el az átkisérést a Tyitovszkij börtönbe." „Én mindehhez keveset értek, mégis nagyon érdekel, de ha így mindent megmagyarázol nekem, kevésbbé aggódom miattad. Nem küldenek majd neked is ítéletet a nihilisták? n mindig attól félek." „Légy nyugodt, a kormány nem tette közzé, hogy Gányin helyét én töltöm be, ez kormányunk politikája, ezúttal nem tudják, ki intézi ellenök a főtámadást, s némely rendelet nem is az én aláírásommal van ellátva! Gányim volt hadsegéde működik nyilvánosan. A kormány inkább őt veszíti el, mint engemet, ha netalán kedvök lenne a nihilistáknak őtet is a más világra küldeni." „És mikor várjátok Kievből a foglyokat?" „Hír szerint már útban vannak." „Akkor holnap este meg is érkezhetnek?" „Mindenesetre. Meg ne ijedj leányom, ha lövéseket hallasz. Mert katonaságot rendeltem ki. Majd meglátjuk, nagy lesz-e az a tűntetés!" „Én bámulom, hogy a nihilisták tűntetni mernek!" „Mi alattomban magunk rendezünk fölkelést a nihilisták rovására, nehogy Európa kegyetlenséggel vádoljon ismét bennünket, így aztán természetesnek fogják találni, hogy egy absolut kormány nem virágcsokrokat, de ágyú golyókat oszt szét a forradalmárok között." „Te mondád atyám, hogy az egyetemi tanulók kérvényt akarnak benyújtani a kormányhoz, vagy ezt is a kormány mesterségesen készíti elő?" „Ezt már nem", nevete a tábornok. „Ezek az éretlen káposztafejek, tudósizű sophismáikkal, ezek elég gondot adnak nekünk az országban. No hiszen csak kérvényezzenek, majd meggyógyítom bajaikat, de nem új ukázokkal, hanem golyóval és karddal. Majd megtánczoltatjuk a fiatal medvéket!" „De úgy látszik atyám, hogy korunkban ez nem hallgattatja el az embereket." „Eh gyermekem, te ezt nem érted. Te nem ismered e gyáva rendbontókat, megijed a puska tűzétől, s a párolgó theafőző mellett elcsendesedik és elfeledi a szabadelveket, a külföld ostoba majmolását."

Nagyézsda nem igen gyönyörködött a tábornok épületes nézeteiben, de megtudott sokat, minek nagy hasznát veheté és annál jobban figyelt a tábornok minden szavára, minél ellenségesebb indulattól látszott ez áthatva lenni.

Még ugyanazon órában, miután a tábornok eltávozott hazúlról, óvatosan a tábornok dolgozó szobájába ment, magára zárta az ajtót, átkutatta az íróasztal fiókjait, s végre egy csomagot lelt, mely tudósításokat foglalt magában. Megelégedve ismert saját írására. Természetesen más vonásokkal, nehogy árúlói legyenek, mihez Nagyézsda kitünően értett. Kiváncsian átkutatá az iratokat. Egytől egyig az ő általdósításai voltak, melyek tévútra vezeték a kormány embereit.

A csomag tetején volt legutolsó tudósítása, mely a vadásztéri fölkelésről szólott. Nagyézsda könnyűlt szívvel tevé előbbi helyére a csomagokat. A nihilisták testületében még nincs árúló!

Majd szobájába tért vissza, befogatott, s magára vevén meleg felöltőjét, a már lent rá váró, Oroszországban annyira divatos kis szánba veté magát, mely sebesen siklott vele Arina herczegnő lakására, onnan pedig a herczegnővel együtt a Tverszkáján keresztül, a figyelmes olvasó előtt már ismeretes gazetnüj pereúlok szegletére. Innét haza küldé fogatát. Ők pedig egy élettelen utczácskában tűntek el, melyen néhány percz alatt a nihilisták gyűléstermébe nyitának. A gyűlés fontos dolgok felett határozott. Sokáig is tartott. Az elnöknő csak későn térhete vissza. Mikor Nagyézsda hazaérkezett, a tábornok még nem volt honn, s így maradt ideje több intézkedésre, melyek a holnapi napot illették.

XVI. fejezet. — A medvetánczoltatás nem sikerül.

A moszkvai vadásztér, mely egyúttal az élelmi szerek bazárja, sajátságos látmányt nyújt az idegennek. E nagy tér egyik oldalát az Alexandrovszkij boulevard kezdete képezi. Evvel szemben a tér utolsó oldalát az olasz operaház épülete foglalja el. A két közbeeső hosszú oldalt pedig az élelmi szerek helyiségei képezik. A vadásztér közepén két hosszú sorban a napnak bármely órájában néhány száz bérszán áll a közönség rendelkezésére. Ha azt hiszi az utazó, hogy e szánok kényelmesek, a milyenhez az európai ember van szokva, nagyon csalódik. Egy hosszúkás, elég keskeny láda, vékony vas szántalpakra fektetve, mely keskeny kemény űléssel kinálkozik: ez a moszkvai szán; de a melynek sem oldala, sem háta, melyhez támaszkodhatni lehetne, nincs, s melyre, ha ketten űlnek fel, okvetlenül a moszkvai divatot követve, csakis egymást átölelve és tartva űlhetnek, hogy siklás közben le ne essenek róla. A szán elején, a keskeny űlést a kocsis foglalja el az utas előtt oly közel, hogy minden zöttyenésre a szánandó utas orrát okvetlen a kocsis hátába üti. Hajtás közben a kocsis lábait az óriási nemez botosokban a szánról oldalt lógatja le; öltözve pedig a kormány által meghatározott kocsis egyenruhába van, mely egy földig érő, sötétkék posztóval bevont júhbőr kaftán, derékon széles tarka övvel átkötve, fején pedig melegebb időben fekete nemez kalapot visel; mely egy felűl széles, közepén keskenyebb s aztán újra kiszélesedő fazékhoz hasonlít. Nagy hidegben medvebőr kucsma helyettesíti e kalapot. A szánokat rendesen egy ló vonja. Ezek aprók, bozontos szőrűek, hosszú sörényűek és e zord égalj alatt nagyon kitartók és jó futók. E kezdetleges equipageban a szerencsétlenség egész legiója érheti az utast; melyek közűl még nem is a leghajmeresztőbb, mikor a vállába harap az utána sikló szán lova, vagy egy másik keresztbe jövő szánnak vasban végződő rúdja döfi keresztül bordáit. E harapós lovak

rendesen szájkosárral vannak ellátva, természetesen csak azután, hogy néhány utas áldozatúl esett.

A térnek két oldalát hosszú sorban elnyúló, néhány száz húsosbolt képezi. E húsos bazárok sajátságos látmányt nyújtanak. Előttök az utczán emelet magasságú kazlakba vannak rakva a Szibériából és a Kirgiz pusztákról hozott s csonttá fagyott egész ökrök és tehenek. Mellettök szintoly mennyiségben egész borjak, birkák, kecskék, koppasztott zsíros nagy ludak és sertések. Ez utóbbiak nem oly zsírosak és nem oly jóízűek, mint a mieink.

Az orosz a főzéshez olvasztott marhazsírt vagyis faggyút használ, s mivel utálatosnak tartja a disznózsírral való főzést, a sertések nemis hízlaltatnak zsírra, csupán húsra. E nagy húskazlak vevői a vidéki nagykereskedők, kik Moszkvából félévre is ellátják vidéki üzletöket a fagyott hússal. A kisebb háztartások benn a fűtött (kivéve a rövid nyári heteket) boltokban választanak tetszés szerint a kisebb-nagyobb darabok közűl, azután megmérvén kialkudott ára szerint fizetik. E bazárokban semminek sincs meghatározott ára. Annak a vevőnek, a ki alkudni tud, néha fele áron oda adják, mint a mennyire tartották.

A földszinti húsos boltokból néhány lépcső vezet le a zöldséges pincze-bazárokba. Tekintetbe véve e zord klimát, hol a fűtés tíz hónapig, sőt néha tovább is tart, e zöldségbazárokban a kertészet kulturája valóban bámulatra ragadja az idegent. Roppant nagy változatosság, mely az év minden időszakában kinálkozik, meglepi a vevőt; megjegyzendő azonban, hogy mesés drága áron.

Ugyan a földszintes bazárok között vannak a nagyszerű gyümölcskereskedések, melyekhez hasonlót az utazó sehol sem láthat. A Krim és Tiflisz tájéka s Déloroszország látja el Moszkvát és minden nagyobb várost gyümölcscsel. A gyümölcs nevezetes és a kereskedőre hasznothajtó árúczikk, folyton friss állapotban kapható télen nyáron egyaránt, elpakolása körűl ritka ügyességet fejtenek ki. A fényes gyümölcskirakatokban gazdag kiállítást lelnének pomológjaink. Árúk is tetszenék, mert egy középnagyságú sárga kantalup dinnyének ára még nyáron is nyolcz vagy tíz rúbel (körűlbelűl 12—14 osztrák forint). Egy font szőllő ára egy frt, vagy nyolczvan krajczár.

A bazárok közötti kapuk tágas udvarokra vezetnek, melyek köröskörűl alacsony istállóknak vannak beépítve. Ezekben az élő állatokat és baromfiakat árúlják.

Mai napság fájdalom, minden európai városban előfordúl a tejhamisítás; a pékek is ártalmas szerekkel élesztik nagyra a péksüteményt és kenyeret, továbbá a czikória helyett eladott nagy mennyiségű ártalmas kávésurrogát stb. tanúskodnak róla, hogy értik a csalást, de sehol sem annyira, mint Oroszország nagy városaiban, főleg Moszkvában. A gondos háziasszony valóban sok csalásnak van kitéve az orosz földön. Például a szakács, a ki a középosztálynál is szokásosabb mint a főzőnő, kivánatra bemutatja a vásárolt élelmi szereket. Drágák, de felséges minőségűek. Ime itt egy

nagy kerek kövér fagyott malacz, mellette a két sáfránysárga kövér pulyka és nagy hízott lúd, majd egy szép friss darab marhahátszín, és eme tejfehér friss tojások stb. A szem gyönyörködve nézi őket, pedig mind ez csak látszat; ime a való. A gömbölyű kövér malacz fel van fújva, s a sovány bőr a hústól egészen el van válva, de mivel csonttá fagyott, olvadás előtt nem lehet észre venni. A kövér pulykák a szájokon keresztül sárgító savval vannak felfújva. A nagy lúd szintén. A szép piros marhahús külseje maró savval van bekenve, mitől úgy látszik, mintha még most is a vér csorogna belőle, friss; pedig ha közepén keresztül vágják, belseje feketés, állott húsra mutat. A tojások meszes vízben fehérre vannak kiáztatva.

A vadásztéren egész nap (regg. 6, esti 8-ig) hemzsegve jár kel és tolakodik előre hátra a nagyszámú közönség, s nem okoz feltűnést, ha épen a szokottnál is nagyobb tömeg gyűlekezik össze. Így volt ez történetünk folyamán is. „Andréj Danilovics“ — szólítá meg egy pohos gyümölcsárús a fagyott orrú mészáros szomszédot — „Nem érzi-e maga, honnan fúj a szél? Nálam a hátulsó raktárban hat rendőr van elbújva és áristommal fenyegetnek, ha elárulom, hogy ott vannak; de tudom, hogy a maga pinczéjében is ugyanannyi rendőr van elbújtatva, tehát biz én magával csak merek rólok szólani.“

„De van ám nálam is, meg másnál is, meg minden boltban a vadásztéren! Azt is tudom, hogy honnan fúj a szél!“ — mondá ravasz mosolylyal a mészáros — „a rendőrök már tegnap bemondták a parancsot, hogy az első jelre fejszével, késsel és dorongokkal kövessük a vezetőt; minden öt boltra egy vezető van számítva, még pedig parasztruhába öltözött rendőr. És az van meghagyva, hogy a kikre ő üt vagy lő, nekünk is azokra kell rohannunk, mert azok a czár bátyuska élete ellen törnek, csakis azután jönnek elő a kamráinkba bújtatott rendőrök; a mint mondják, ezek minket fognak védni, hogy ne történjék semmi bajunk, s azt is igérték, ha bátran neki vágunk, egész évi adónkat is elengedik.“ „Az meglehet, de hogy azok a rendőrök minket védeni bújtak pinczéinkbe, bizony én azt nem hiszem“ — nevete ravaszúl a gyümölcsárús. „No, no szomszéd Pável Afinogenovics, az ember annyit hisz, a mennyit a czár parancsol“, mondá a mészáros. „Ők tudják, mit csinálnak! Én a fehér czár bátyuskát megvédem, ő jó ember, csakhogy nem tud semmit. Ő javát akarja a szegény embernek, de körűlötte a sok úr, azok tagadják el előtte, hogy mennyi szegény ember van az ő országában. Nem is sajnálom én az urakat, üssék-öljék egymást, bánom is én, akár nihilistáknak hívják őket, akár barinoknak!“ — mondá Andréj Danilovics a legnagyobb közönynyel. „Ne higyjen a rendőröknek szomszéd“, súgá neki társa. „Én azt hallottam, de hogy igaz-e, azt nem tudom, hogy a nihilisták a mi javunkat akarják!“ „Én is azt hallottam“, súgá vissza a szomszéd óvatosan „sőt azt mondják, hogy ezek jobb akaróink, mint maga a czár!“ „Bizony ez tán meg is lehet!“ s ezzel Pável Afinogenovics mintegy véletlenűl, egy vasból ön-

tött húszas számnak a végével kezde az előttök álló húsvágóasztalnak szélére karczolni.

Andréj Danilovics nagyot bámúlt szomszédjára, midőn e jelt kezében meglátta; de egyszersmind nagy nyugtalanság látszott meg arczán, midőn szomszédjához hajolva, fülébe súgá: „Én a kétszáztizenkettedik húszasszám vagyok!“ „Én meg a százhetedik!“ válaszolt ép oly lassú hangon szomszédja, mialatt a húszas számjegyet tág zsebének mélyére rejté. „A tegnapi gyűlés határozata az, hogy engedelmeskedni kell a rendőröknek, de a döntő pillanatban senkit sem kell bántani, kivévén, ha addig tanácsunktól ellenkező rendelet nem érkeznék“. „Úgy van! Örvendek, hogy most már bővebben ismerjük egymást!“ „Én is viszont! Azt mondják a rendőrök, hogy ma megtánczoltatják a medvéket!“ „Vagy a medvék őket?“

Míg a két szomszéd e jellemző párbeszédbe merült; ezalatt a vadásztéren, lassankint körülbelül tízezer emper csoportosúlt össze. De e csoport legcsekélyebb forradalmi jelleget sem árúlt el. Mindenki azt várta, mi fog történni. Ezúttal a forradalmi cotillon rendezője, sőt előtánczosa, maga az orosz kormány volt. Minden áron a medvéket akarák megtánczoltatni; de a medvék nem mutatkoztak! A néptömeg egészen csöndes volt. Le és fel hullámzott, mert mindenki kiváncsi volt megtudni, hogy miért van ide rendelve, és az adott jelre kivel kell megbirkóznia, mikor ellenség nem mutatkozik sehol? A kérvényezni akaró egyetemi ifjúság nem jelentkezett. A nihilisták nem tűntettek. Az orosz kormány rá volt szedve.

Ki legyen most a bűnbak? Délután három óra múlt. A tömeg, mely többnyire pórok-, iparosok- és kereskedőkből állott, megéhezett és szét akart oszlani, de a póroknak öltözött titkos rendőrök biztatásai még egy ideig visszatarták. Az orosz kormány, e practicus vén bemohosodott fej, mely pozitív számításaiból soha sem felejté ki a véletlent, most az egyszer hatalmas kudarczot vallott. Egyszerre élénk mozgás támadt a tömegben. A tér végén sorkatonaság tűnt fel, utánok pedig fegyenczszállító kocsik hosszú sora mutatkozott a Kurszki vasút indóházától vezető út végén. A kocsikat minden oldalról egy-két ezred katonaság kisérte. Lassan vonulának végig a Tyitovszkij börtön felé. A nép csendben bámúlta a katonaságot. Egyszerre egy paraszt ordítva kiáltja tele torokkal: „Testvérek! (bratyje) Tudjátok-e, kik űlnek a kocsikban? Azon gonosztevők, kik fehér czárunkat akarják megölni. Ezek czárunk ellenségei. Le velök! Tépjük szét őket!“ „Le velök!“ Kiáltá itt-ott néhány hang a tömeg közűl, de a nép nem mozdúlt. Nyugalommal várta a történendőket.

„Mintha nem tudnók, hogy e lármázók átöltözött rendőrök!“ súgá Andréj Danilovics szomszédjának. „Ismerjük a rókát színéről!“ súgtá ez vissza. „Tanácsunk ideje korán tudtára adta a tagoknak, hogy e kocsikban gonosztevők és nem politikai foglyok ülnek.“ „No meg azt is tudjuk, hogy hol kell keresni és megmenteni a Kievből ide szállított nihilistákat“, susogta a gyümölcsárús. A tűntető kiáltások visszhang nélkűl hangzottak el. A katonaság folyton

vonúlt. A nép pedig oszlani kezde. Ez alatt egészen besötétűlt és este lett.

Ugyan e nap estéjén, a moszkvai Kurszk-indóház udvarán két tiszt tíz rendőrrel jelent meg az őrséget felváltani. Az eddig őrt álló rendőrök Moszkva felé távozának. Nem telt bele egy negyedóra, mikor két fegyenczszállító fedett kocsi jelent meg a belső udvarban. Az egyik tiszt a nála levő kulcscsal kinyitá a coupé ajtaját. A másik tiszt a lámpa világánál fejenkint számba vevé a megvasalt foglyokat, a tíz rendőr pedig áthelyezésöket eszközlé. A legutolsónak maradt fogoly egyszerre meglepetve fordúlt a lámpa alatt álló rendőrtiszt felé. „Ne bámúlj, Potyomkin“, súgja neki ősz társa, kivel keze össze volt lánczolva. „Ha szemeim nem csalnak, Fumenko ma még te is bámúlni fogsz!“ súgá vissza Potyomkin. „A rendőrtiszt tagtársunk!“ A foglyok elhelyeztettek. A kocsik kidöczögének a pályaudvarból s a Petrovszki parkon keresztűl vezető mellékútra térve, sötétben és csendben haladának előre. A kocsik előtt két rendőr lovagolt. Az egyiknek lova megijedt és félre ugrott, s e pillanatban golyózápor fogadá a kocsik fedezetét. Az egyik tiszt most tolvajlámpást vett ki zsebéből s magasra tartá. „Árulás“ kiálta, de abban a pillanatban saját tiszttársának golyója terité le. Pár perczig tartott a harcz. Lovak, emberek, sebesűlten, vérben úszva fedték a a kis csatatért, melyet most a nihilisták lámpásai világítottak meg. „Gyorsan lóra és kocsikra testvérek!“ vezényle egy izgatott női hang. — „Gyorsan, gyorsan, rögtön nyomunkban lesznek! Egy rendőr elmenekűlt! Nincs egy percznyi veszítni való időnk!“ — Nagyézsda hangja volt. „Potyomkin, Fiedotoff, Milutyin és a többi kieviek, gyorsan, gyorsan a kocsikra fel! sűrgeté őket újra Nagyézsda — és a foglyokkal telt kocsik zörgése csakhamar a távolból hangzott vissza. A nihilisták egy része még mindig a sebesűltek kocsira emelésével foglalkozott, végre az utolsó sebesűlt is el volt helyezve s velök a kocsi sebesen robogott a többi kocsi után. „Fedezetűl hárman hátrább maradunk“, szólt Nagyézsda. „Ha üldöztetnénk, jelt fogunk adni“. Nagyézsda még egyszer átvizsgálta a csatatért, azután elfujta lámpáját. „Menjünk!“ szólt társaihoz és sebes vágtatva lovagolt a sötétben tovább a megmentettek után.

Az első izgatottság multával Nagyézsda jobb karjához kapott, hol égető fájdalmat kezde érezni. Karja, ruhája meleg nedves volt. „Ez vér, karom meg van sebesítve, de se baj, majd beköttetem Boriszofkán“, gondolá vágtatás közben. Az első kocsik már a boriszofkai mellékútra térhettek, mikor a sebesűltekkel megrakott kocsi még nem hagyta el a Petrovszki parkot. „Előre testvérek!“ kiálta most Nagyézsda, mialatt egy pillanatra megállítá lovát és figyelt. „Csakugyan jönnek!“ A fagyos úton vágtató lovak dobogását lehete hallani. A lovagnő most a hallgatódzás miatt elvesztett perczeket akarván kipótolni, sebesebben vágtatott társai után. A vér egyre folyt karjából, a folytonos vérvesztés következtében széd̈ülni érezé fejét. Pillanatra újra megállott, széd̈ülő fejéhez kapott és ismét hall-

gatódzott. Most már semmi kétség benne, üldözik őket. Tovább vágtatott felséges paripáján; alig haladt azonban néhány peczig, érezte, hogy ájulás kezd rajta erőt venni! Minden erejét összeszedte — — majd veszélyt jelző sipjával akart előre haladott társainak jelt adni, — — már késő — — feje szédült — — sebesült karja lehanyatlott s Nagyézsda áléltan esett össze a nyeregbe s onnan a földre. Száguldó paripája az első rohamban ruhájánál fogva — — maga után húzta, de a másik pillanatban már megállott s végig szaglálódzván az ájultat, nagyokat prüszkölt a meleg vér szagára s azután csendesen állott ájult asszonya mellett:

Az üldözők közeledének. Ködös hideg éj volt. A sebesültnek lova más lovak közelét érezve, elnyerité magát. Csakhamar odaért a lovas rendőrcsapat. A tiszt, midőn a földön fekvő tárgyat megvilágítá, csalódott arczkifejezést mutatott, mert nihilisták helyett, csak egy elegáns lovagnőt lelt az út közepén. De az a rendőr, a ki elmenekült a harczból, megvizsgálta a földön fekvő sebesült arczát, megismerte a hölgyet s azt állítá, hogy e hölgy egy darabig utána is nyargalt és rá lőtt; ő is vissza lőtt a hölgyre, mint állítá, és aztán tovább menekült. A tény constatálva volt. Az alélt hölgynek karja át volt lőve. Ez fontos vívmány volt, mely sokat felderíthete s okvetlenül elég arra, hogy az alélt hölgyet foglyává tegye. A másik tiszt folytatá a keresést a Petrovszki park minden irányában, mert meg voltak győződve, hogy a menekültek csakis e környéken találhatók fel. Egy rendőr Nagyézsdát a nyeregbe maga elé emelte, és az egyik tiszt s egy közrendőr kiséretében lovagolt vele Moszkvába. A tiszt diadalérzettel haladt foglya mellett a Tyitovszkij börtönbe; itt jelentést tőn s a sebesültet a börtön kórházában helyezék el, még pedig különös ápolás alá; mert jövőre a majdan magához tért fogolytól fontos fölfedezéseket vártak.

XVII. fejezet. — Az apa bűnhődése.

Míg Nagyézsda áldozatúl esett, a megmentett nihilisták az elnöknő rendeletét követve, a boriszofkai úrilakba érkeztek. Az érkezőket Nagyézsda öreg dajkája fogadá; utasítása szerint egy földszinti nagy terem kulcsát nyújtá az ezredesnek, ki rendesen részt vett a nihilisták veszélyes expeditióiban. Neve: Vaszil Féodorovics Gilútyin. A nagy termet első pillanatra mindenki zsibárúsboltnak tekintené, az asztalokon, székeken és nyitott szekrényekben felhalmozott mindenféle ruhanemű és más tárgyak ezt juttatnák eszébe. Gilútyin Feodor mint a nihilista társulat másodelnöke vette át a rendező szerepét. Senki sem aggódott az elnöknő távollétén. Mindenki tudta, hogy ő néha a legkülönösebb útakat és módokat használja fel a legczélszerűbben és mindég a társulat üdvére.

Ezért vakon követék rendeleteit, sokszor a legapróbb részletekig elfogadták terveit.

A vaslánczaiktól megszabadított foglyok hamar felöltöztek s úgy, a mint Nagyézsda elosztotta, megkapták pénzöket és útleveleiket. Az öltözés természetesen maszkirozás volt. Potyomkin szőke haját és szemöldjeit koromfeketére festé, szakállát és bajuszát levéteté. Beesett arczának pedig belül két oldalra tett kis fél alma egészen pofókképet kölcsönzének. Magasszárú idomtalan bagaria csizmáinak egyike, magas belső sarkkal van készítve, úgy hogy lábára húzva okvetlen sántítania kell benne. A kocsisok sötétkék posztóval bevont nagy juhbőr kaftánját felöltve, Potyomkin nyúlánk testalkata annyira átváltozott, hogy látszatra egészen korpulens külsővel bírt. A szokásos tarka övvel is átkötè derekát, fejére pedig a medvebőr magas kucsmát illeszté, az átalakúlás oly tökéletesen sikerült, bizonyára saját édes anyja sem ismert volna reá, hogy a fia. A többiek a moszkvai jégszállító fuvarosok öltönyét vevék fel, kik apró lovaikkal és kis szekereikkel szoktak a közel falvakból a téli munkára Moszkvába jönni. Szakállukat, bajúszukat természetesen előbb levétették. Ezeket is nehéz volt megismerni, hogy urak és nem parasztok. A húszas tanács mentő tagjai egy-egy csoport jégszállító fuvaros vezetőiül szolgáltak s úgy indúltak Moszkva felé. Kezeikből még a kopott ostor sem hiányzott, valamint zsebeikből a szükséges pénz és útlevél sem. Apróbb csapatokra oszolva, óvatosan tartottak a város felé, hol bíztos helyen várták őket, hogy a számukra készen tartott kis rongyos szekeret a sovány parasztlóval átvegyék, hogy egy ideig legbíztosabban és gyanú nélkül tartózkodhassanak Moszkvában. Vaszil Feodorovics Gilútyin pedig tiszti egyenruhája fölé a kocsisokét öltötte fel és Potyomkinnal saját fogatán elfoglalá a kocsisülést. „Ha még félóráig késnek a rendőrök Boriszofkán a házkutatással, a mit hiszem, okvetlenül meg fognak tenni, Nagyézsda dajkája az utolsó fegyenczruhadarabot is elrejti a kastély pinczéjének elfalazott folyosójába; s aztán bátran átmotozhatják az urilakot és környékét. Azt ugyan meg sem álmodják, hogy az elmenekült medvék szabadon járnak-kelnek Moszkva utczáin és szállítják a jeget vermekbe“, mondá mosolyogva Gilútyin és oly ügyesen tartá az orosz kocsisok szokásos egyújjú nagy bőrkeztyűibe dugott kezeiben a gyeplőt, mintha teljes életében csak kocsiskodott volna. „Azt meg épen nem gondolná a furfangos rendőrség, hogy még a Szűzmária képe is a nihilisták zsoldjában van“, nevete Potyomkin, az ezredesnek kocsis társa.

„Te mitsem tudsz, szegény Potyomkin“, folytatá az ezredes. „A tegnapi húszas tanács gyűlése azt határozta, hogy nem térhetsz vissza Kievbe. Itt jobban elrejtőzhetel a rendőrség kutatásai elől. Kievben Negyenko helyettesít téged. És most még egy újdonságot barátom. Tegnap óta ki van adva a parancs elfogatásomra. Ma este még megjelenek gyűlésünkön s a tanács határozatából néhány nap múlva külföldre menekülök, a hol később veled is találkozom. En nem rejtőzhetem el álruhában, e nagy barna folt képemen előbb-utóbb árúlóm lenne bárhol is, mert mától fogva köröztetnek, s így

legjobb egy időre külföldre vonúlnom. Birtokaimnak félév óta úgyis csak névleges tulajdonosa valék. Anyagi ügyeim rendezve vannak. Tudtam, hogy előbb-utóbb keresni fognak. Már az öreg Gányin előtt gyanús valék; Tumászoff pedig még ravaszabb róka; neki csakis addig hagyjuk meg életét, míg Nagyézsda, mint a tábornok leánya, minden lehetőt kiaknáz társulatunk előnyére; azután az ő napjai is meg lesznek számlálva". „Te is elhagyod a hazát! Szétforgácsolódik társulatunk ereje", válaszolá aggodalmasan Potyomkin. „Moszkvában, Kievben, Pétervártt, Asztrahánban, Arjolban, Tifliszben már sokat elfogtak közülünk! Vedd ezt számításba barátom!" „De azt se feledd, hogy mily mérvben terjedt, és mily lelkes tagokat nyert társulatunk! Szerevjoff, Burginyoff, Galátyin és számtalan mások képezik manap azon elszánt, vakmerő, ezrekre rúgó egyének számát, kikkel csak rövid két hét alatt is szaporodott társulatunk!" „Igen természetes, hogy mit sem tudok az utolsó idő eseményeiről. Hónapok óta csak a dögleletes börtön falaira, penészes, nehéz és fekete kenyerére, s a börtönőrök kínzására emlékszem. Sebforradásaim pedig hátamon a kancsuka ismeretségéről tanúskodnak", folytatá keserűn Potyomkin.

Az ezredes meghatva szorítá meg barátja kezét. „Mind ezt férfiasan tűrted a hazáért." „Szivesen tűrtem barátom, és a mi még jöhet rám, annak is bátran fogok szemébe nézni, de a vége! a vége mindennek? E vampyr kegyetlenségű fellépése a kormánynak! Ezen irtó háború saját birodalmában, e némaságra kárhoztatott sajtó mellett, Európának erről fogalma sincs?" „Ne aggódjál barátom!" nyugtatá Potyomkin a mindig vérmes reményü ezredest. „Haladásunk nem rohamos, de biztos. A nihilisták kitartók és várni tudnak, ez pedig fontos az orosz viszonyok között. Csupán idő kérdése, hogy mikor jutunk czélhoz. De hogy czélt érünk, ez meg van írva a sors könyvében!"

A két elvtárs most Moszkvába ért. A belvárosban az Ilyinkának egyik felén egy emeletes piszkos háznak kapúján kopogtak, s a nyitott kapún keresztül hajtva, a piszkos udvaron szálltak le; a lovakat és kocsit egy paraszt gondjára bízván az ezredes, ők egy sötét hosszú folyosón végig haladva, egy vasajtó előtt vártak néhány perczig, mely a lassú kopogtatás után felnyílt, utasaink pedig egy nagy, tágas sajtraktárba léptek be. „No Potyomkin, itt már nem halunk meg éhen!" tréfált az ezredes, a malomkerék nagyságú s egymásra rakott sajtkerekekre mutatva. „Látod ez az űzlet a nihilistáké! De ezen kivűl még vannak más űzleteink is. A legmulatságosabb az benne, hogy ha Moszkvában időz a czári család, az udvar számára a mi űzleteink szállitják a fűszert, a péksüteményt, a páczolt sózott halakat, a sajtokat, sőt még a friss gyümölcsöt is! Majd annak idején, ha a végcsapást osztjuk, e körülménynek hasznát fogjuk venni. Czégeink szolidak, pontos fizetők és tekintélyesek!" „Ha tudná a czár, hogy saját asztalán a nihilisták sajtjából étkezik!" nevete Potyomkin. „Meg azt ha tudná, hogy a

nihilisták friss fügéket küldtek neki tegnap, melyek azóta Pétervárra érkeztek", felelt sokat jelentőleg az ezredes.

A két jó barátnak még sok közlendője volt egymással. A nevezetes tárgyak mellett áttértek néha a tréfára is. Nem sok idő juta, a sajtok között lévő szalmaágyon kinálkozó nyugvásra, de azért a reggeli tíz óra ébren és kimenésre készen találta a két álkocsist. Az elég piszkos kocsisnak öltözött ezredes egész gyönyörűséggel szemlélte a pofók arczú, vaskos külsejű, mellette sántikáló Potyomkint, kinek az egyenlőtlen sarkú nagy csizmákban legkisebbet sem kelle magát megerőltetnie, hogy sánta legyen, nem is járhata bennök máskép, csakis sántítva. Nem sokára a Nikolszkája utczai paplakba értek, melyhez az Iverszkája Mária kápolnája is tartozik. Itt lakik a városrész plébánosa, kinek felügyelete alatt állanak a szent szűz fogatai s cselédsége; mivel a plébános teljes hatalommal rendelkezett, ő fogadta fel összes szolgaszemélyzetét. A plébános, vagy is orosz szokás szerint a bátyuska, zavarban volt. Tegnap este a szent szűz fogatának mind a két kocsisa eltűnt! A bátyuska tehát örült, mikor megtudta, hogy az egyik kocsis, a ki beteg lőn, maga helyett egy társát küldte. A másik pedig maga ajánlkozott.

A két kocsissal igen apróra megbeszélte dolgukat az öreg bátyuska, a fizetést meg igen zsugorgatá, mert meggazdálkodott része saját zsebébe vándorolt. „No, majd csak megegyezünk, bátyuska", mondá a hosszas alkudozás végén Potyomkin, „én falúról jövök és nem is azt nézem, hogy sok fizetést kapjak, nálam fődolog az, hogy mielőbb jó helyem legyen, mert kifogyott a pénzem és nem tudok miből megélni. A mi pedig azt illeti, hogy egy kicsit sánta vagyok, az nem baj, azért jó kocsis vagyok! Úgy fogom szűz anyánk kocsiját hajtani, mint senki más Moszkvában; ezt merem állítani!" s ezzel a moszkvai szent szűz Iverszkája Máriának kocsisává szegődött el.

Az Iverszkája csodatevő Mária naponkint rendes látogatásokat tesz a lakosoknál és betegeknél, melyeket tíz, húsz, ötven, sőt száz rúbellel is szokás fizetni. Egy óra mulva Potyomkin a Mária nagy öblös kocsijának bakján ült. Mivel a szűz Mária iránti tiszteletből kalapot nem volt szabad viselnie, füleit tarka zsebkendővel kötötte le. A Mária képe tehát félbenszakítás nélkül folytathatá látogatását. Betegekhez hordták fel képét a házak emeleteire, hogy csoda erejével gyógyítsa meg őket. A házasulandókhoz, kik mielőtt háztartásukat megkezdenék, előbb elhozaták a Szűzmáriát, hogy megjelenésével űzze ki a domovójokat (háziszellemeket) a házból, hogy benne nyugodtan élhessenek. Az újonszülöttekhez is elvitték, hogy a Mária papjai beszenteljék a kisdedet a Mária előtt, s ez által életutain minden szerencsétlenség távol tartassék tőle. Ha egy házban nevezetes lopás történt, a Máriáért küldtek, hogy megjelenése által világosítsa fel az elméket, és útmutató legyen a tolvaj lépései felé. Ki tudná elszámolni mind azon nyílt és titkos okokat, melyek miatt kora reggel óta, késő éjjelig fáraszták a szegény szűz Mária

képét, mely kép több látogatást tesz naponta, mint bármelyik európai hírű orvosi capacitás. A Szűzmária képe este későn bevégezvén a napi vizitelést, midőn maga is, de szolgái is pihenőt tartottak, az összes szolgaszemélyzet azon meggyőződését nyilvánítá, hogy a szent szűznek régen nem volt oly ügyes embere, mint az új kocsis! Az új kocsis pedig társainak e dicséreteit bőven mért vodka-adagokkal köszöné meg, és evvel megnyerte barátságukat. Potyomkin felett nem is aggódtak többé nihilista társai, mert biztosabb volt a Szentszűz vérte alatt, mint maga az orosz czár tágas birodalmában.

E nap estéjén Arina herczegnőt nagy meglepetés érte. Az orosz nőgymnasiumok szabályai szerint, az osztályok felügyelőnőit a főnöknő nevezi ki s tetszése szerint el is bocsájtja az államszolgálatból, a nélkül, hogy számadásra vonatnék. A főfelügyelőnőtől kezdve a tanítói személyzetet pedig a főnöknő előterjesztésére a kormány tanügyi inspectora nevezi ki. A legnagyobb sértésnek vétetnék azonban, ha a főnöknő felterjesztését mellőzve, a kormány a helyek betöltésére saját embereit alkalmazná. Az elhunyt Nagyézsda Szmírnóva helyére a herczegnő már hetek előtt beküldte felterjesztését, de mind ez ideig eredmény nélkül. Arina főnöknő ezen napon minden perczben izgatottan várta a nihilisták tudósításait, mely Nagyézsda eltűnését magyarázza meg. A kievi testvérek megmentése sikerült, de Nagyézsdának titokszerű eltűnése aggasztá a társulat tagjait, kivált a herczegnőt. A herczegnő épen e kellemetlen eseménynyel foglalkozék, midőn egy hivatalos látogatást jelente be szolgája. Praszkóvja Petróvna, a szolgálatából elbocsájtott felügyelő, emelt fővel, győző mosolylyal s kihivó tekintettel állt szemben a herczegnővel. „Van szerencsém kötelességemet teljesíteni, mint a kormány által kinevezett főfelügyelőnő magamat herczegségednek bemutatni", s ezzel átnyújtá illető okmányait. A herczegnőnek egész erejére volt szüksége, hogy el ne veszítse higgadt magatartását. „Ön holnaptól meg fogja kezdeni hivatalos működését", válaszolt a herczegnő az iratok átolvasása után, s megvetőleg inte távozást a kormány kémjének.

A herczegnő le volt sújtva. Tíz percz alatt határozott. Negyed óráig írt, sietve írt! Végre letette tollát. A mit írt, újra végig olvasá, azután becsomagolá és lepecsételé, s a becsengetett szolgának azon utasítással adta át, hogy a gymnasium hivatalos szolgája haladék nélkül vigye a kormányzó főinspectorsági hivatalába. E csomag a herczegnő lemondását foglalta magában. „Anyúta", szólítá meg most régi komornáját, „te gyermekségem óta hű cselédem voltál. Bízom benned, hogy pontosan teljesíted parancsomat. Félóra mulva elhagyom e palotát. Távoztom után rögtön elzárod lakásom minden ajtaját, hogy Matvéj hű szolgámmal holmimat titokban becsomagoljátok és még az éjjel nővéred kis házába hordjátok és ti is ott várjátok be további rendeletemet. A bútorok hadd maradjanak itt." Alig végzé utasításait a herczegnő, szolgája levelet nyújta neki.

„Küldd be azt az embert, a ki a levelet hozta, magam akarok vele beszélni", rendelé a herczegnő.

Egy közkatona lépett be karján a rokkantak jelvényével. „Te vagy Nyikita?" szólalt fel meglepetve a herczegnő. „Én elvtestvér", suttogá Nyikita óvatosan körültekintve a szobában. „Szomorú hírt hozok! Nagy szerencsétlenség ért bennünket. Nagyézsda elnöknőnket tegnap éjjel elfogták, alélva, megsebesülve hozták a Tyitovszkij börtönbe, de eddig az óráig nem tudtam megszabadúlni, másra pedig nem mertem a dolgot bízni." „Nos, és vallatják Nagyézsdát?" kérdé a herczegnő megrendűlve e rossz hír hallatára. „Folyton magán kivűl van, de annyit kitudtam a társamtól, hogy az orvos azt mondta, hogy nincs veszélyben az élete. Karja van keresztül lőve, de ez rövid idő alatt begyógyúl. Mint mondják, a rendőrök ájultan találták a földön. Fején több helyen le van horzsolva a bőr; ez sem veszélyes, de attól tarthatni, hogy agyrendűlést kapott a heves űtéstől, midőn lováról leesett; már többször kinyitá szemeit, de semmit sem válaszol a hozzá intézett kérdésekre. Meglehet, ha életben marad, sem tér vissza emlékező tehetsége". „És te nem láthattad őt?" „Ennyi az egész herczegséged, a mit róla mondani tudok." „Én ugyan a női osztályban vagyok a Tyitovszkij zámokban börtönőr, de Nagyézsda elnöknőnk a női kórházban fekszik, s így nincs az én felügyeletem alatt. Tudakozódnom csak nagy óvatosan lehet, mert ez által fölkelteném magam ellen a gyanút." „Jól van Nyikita", felelt a herczegnő rövid gondolkozás után, „tartsd magadat figyelmesen; én rögtön tudósítom mindenről a főtanácsot, a mit tőled hallottam. Ebbe az épűletbe többé ne hozz hírt Nyikita, bármi történjék is; éjjel pedig, ha csak teheted és elfoglaltságod megengedné, jelenj meg gyűlésünkön."

Nyikita eltávozott. A herczegnő pedig egy levelet írt még s lepecsételé, s ezek után téliesen felöltözve, a szűk utczára vezető lépcsőn lehaladt s gyalog távozott el a gymnasiumból. Néhány perczig halada így, midőn egyszerre megfordúlt; pár pillanatig, mintha fájdalmas emlékekkel kűzdene, merev szemekkel tekinte végig a negyedik nőgymnasium palotaszerű épűletén! „Eh semmi, gyöngeség!" mormogá boszúsan, „Oroszországban mainapság nincs nyugalmas fészkök a csicsergő madaraknak, csupán a sasok fészke nyújthat még menedéket a sziklák meredek omladékai között és szédítő mélységek felett!" s eltűnt a sötét éjben.

Tumászoff tábornok reggelijénél a szokott órában hiába várakozott leányára. Kérdéseire csak azt felelte a szolga, hogy a mióta tegnap este a kisasszony a clubba hajtatott, azóta nem jött vissza. Ott azt parancsolta, hogy a fogat térjen vissza és ne várakozzék reá. E megnemnyugtató tudósítás óta ismét egy nap folyt le, s a tábornok izgatottan figyelt minden neszre, de leánya még mind eddig nem jelent meg. Ez különös helyzet volt egy apára! Csak nem mehet jól nevelt kisasszonyt keresni, ki már második napja eltűnt az apai házból! Mit mondana a bon ton? Az igaz, hogy Mosz-

kvában a leányok függetlensége az apai háznál oly tág körre van kiczirkalmazva, hogy ehhez hasonló eset gyakran fordúl elő, csak hogy van annyi tapintatuk a családoknak, hogy hallgatnak vele.

A tábornok mint öreg és egyedűl álló ember nagyon függött leányán, kinek köre mindig vidám perczeket szerzett számára. Most tehát nappal és este minden ismerőséhez elhajtatott, feszűlt figyelemmel várva, hol jöhet, melyik szónál valami felvilágosító hírnek nyomára. Hasztalan iparkodék fölfedezni valami jó hírt: ismerősei mind azt kérdék tőle, miért nem hozta magával Olgát is? Mily régen nem látták! E kellemetlen bizonytalanságból Arina herczegnő levele menté meg a tábornokot és egyúttal megrendítő felvilágosítással is szolgált. A levél következőleg szólt: „Tábornok úr! Az ön leánya Olga részt vőn a nihilisták megmentésében. A kivitelnél elfogatott, s mikor ön e sorokat olvassa, már második napja a Tyitovszkij börtön foglya. Legyen ön óvatos. Olga még nem vallott semmit. Az ön leánya K..... nagyherczegnőnek udvarhölgye, ennél fogva ön nem tenne valami kellemes szolgálatot a kormánynak, ha teljes és minden rendelkezése alatt álló hatalommal el nem nyomná a dolgot, mielőtt a nyilvánosság elé szivárogna! Meg vagyok róla győződve, hogy ön tábornok megértett engem. Régi barátságunk emlékére most még egy bucsúszót, és pedig az utolsót az életben. Védje önt a sors! Midőn e sorokat olvassa, én örökre elhagytam Oroszországot, s figyelmeztetem, hogy ne rohanjon eddigi szolgálatkészségével oly homlokegyenest, hálátlan kormányunk terveinek kivitelére. Voronczoff Arina herczegnő.“

Tumászoff tábornok fejéhez kapott. A levelet kezében tartotta, ezt látta és mégis azt hitte, hogy álmodik! Sok, sok idő kellett hozzá, míg felfogta, hogy legelső teendője leányát a börtönben keresni. A börtön épületében nehány tágas, piszkos szoba, ócska vaságyakkal és ágyneművel képezik a börtön kórházát. Ezek egyikében, a nők szobájában fekszik Nagyézsda gondos orvosi ápolás alatt. Karjai bekötvék. Feje, homloka helyenkint tapaszokkal leragasztva. Szemei folyton behunyvák. Halvány arcza merev és izmai mozdulatlanok. A betegápolók a legszigorúbb parancs folytán negyedóránkint, úgyszólván erőszakkal adják be neki a gyógyszereket, valamint csekély időszakonkint a jó húslevesből is egy-egy kanálnyit. De a beteg nem sok életjelt ad, ha felnyitja is pillanatra szemeit, csakhamar újra becsukja.

Az ápolónők, két részeges, brutális vén asszony, most behúzták macskakörmeiket és elég figyelmesen bántak Nagyézsdával, mivel a börtönőr megsúgta nekik, hogy a kezök alatt levő beteg valami titokszerű egyén lehet, mert felsőbb helyről parancs érkezett, hogy mindent el kell követni a fogoly életének megmentésére. A nép mindenütt számító; itt sem téveszté el hatását a kilátásba helyezett jutalom. De régen nem történt oly csoda e helyen, mint most a reggeli órákban. A két vén asszony meglepetve szemlélte, midőn

feltárult az ajtó és azon tisztek- és orvosoktól követve egy tábornok lépett be.

Tumászoff tábornok katona volt, és mint tudjuk, a régmult időkben szibériai fogoly is. A szigorú iskola megtanította indulatain és érzésein uralkodni, leánya láttára tehát egészen nyugodtnak mutatkozék. Azután megparancsolta, hogy a főorvos kivételével mindenki távozzék. Mindenki ismervén Tumászoff tábornok hatalmát, különösen Gányin halála óta, azonnal engedelmeskedtek. Tumászoff mindenható volt. „Hogy van a beteg?“ fordúlt most az orvoshoz, midőn magukra maradtak. „A láz csekély, karján a seb is, reménylem, néhány nap alatt tökéletesen begyógyúl; csak az ütés a fején, melyet hihetőleg a lóról leesve kapott, okoz nekem némi aggodalmat; ha agyrendűlés találna lenni, ez ugyan a tünetek után ítélve kis mértékben létezhetik, de mégis elég arra, hogy a beteg elveszítse öntudatát, s ez lehet az oka, hogy bármit kérdezünk tőle, semmire sem felel.“ „Ostoba beszéd!“ mordúlt rá a tábornok. „A fogoly oly nagy beteg, hogy menthetlenűl veszve van. Életéhez semmi remény. Érti ön? A fogolynak agyrendűlése van és nem is nyeri vissza többé öntudatos emlékező tehetségét. Érti ön? A karján levő seb pedig oly veszélyes, melynek következtében a fogoly karját amputáltatni kell, de a műtét alatt okvetlen meghal. Érti-e ön?“

Az orvos igen értelmes ember volt, de — — — orosz! Míg a tábornok beszélt, átható tekintettel vizsgálta, és nem szakítá félbe. Némán, szó nélkűl hallgatá végig.

„Most már értem!“ felelt a főorvos, sokat jelentő hangsúlylyal és mélyen, igen mélyen hajolt meg a tábornok előtt. „Ez önre nézve valóban szerencse, hogy megértett engem“, válaszolt a tábornok ridegen. „Milyen rendjele van?“ kérdé tovább. „Harmadik osztályú Szaniszló“, felele az orvos. „Én önt a kormánynak tett szolgálataiért az Anna-rendjelre fogom felterjeszteni“, igéré a tábornok. „Vegye legalázatosabb köszönetemet excellentiád!“ hajlonga az orvos. „Mily rangban van?“ kérdé tovább a tábornok. „Polgári főorvosi rangom szerint udvari tanácsos vagyok.“ „Szerzett érdemeiért államtanácsosi rangra fogom kineveztetni.“ „Parancsoljon excellentiád velem, hogy hálámat kifejezhessem!“ „Vagyonos ember ön?“ kérdé tovább a tábornok. „Főorvosi fizetésem, nőm és nyolcz gyermekem képezik összes tulajdonomat.“ „Ön a jövő hónaptól kezdve háromezer rubelnyi kegydíjat fog kapni“, igéré a tábornok. „Rendelkezzék bár életemmel excellentiád, hálám határtalan!“ „A beteg kórállapotát“, folytatá a tábornok, „rögtön az általam meghatározott módon fogja az actákba beírni és két nap mulva jelentést tesz, hogy a fogoly meghalt! A fogoly természetesen folyton a legjobb egészségnek örvend. Ezt ne téveszsze szem elől! Önre bízom továbbá mindazon részletek teljesítését, melyek rendeletem kivitelére szükségesek, de különösen a szigorú titoktartást ajánlom. Érti ön?“ „Értem.“ „Mindazoknak, a kik rendeletem végrehajtásában résztvesznek, szigorú hallgatást parancsol, ezt egy perczig se téveszsze

szem elől, és azt sem, hogy a fogoly folyton a legjobb egészségben tartassék! Két nap mulva azon általam küldött egyénnek adja át a foglyot, a ki e két szót mondja önnek: a czár és hatalom, s gondoskodik, hogy itt a börtönben az a hír terjedjen el, hogy a beteg meghalt! Érti ön?" „Értem. Legyen nyugodt excellentiád, parancsa szerint fog minden a legkisebb részletig történni." „Az előleges költségek fedezésére itt van ezer rúbel, a többiről pedig majd számolunk", s ezzel a tábornok telt tárczát nyújta át az elámult főorvosnak. „A beteget tehát két nap mulva átadja küldöttemnek, s addig minden lehetőt megtesz egészségi állapotának javítására. Külön tiszta szobába rendeli, s a legcsekélyebb óhajtását is teljesíti, engemet pedig írásban tudósít a beteg hogylétéről. Most hagyjon egyedül a beteggel, a míg másként nem rendelkezem.

A főorvos mély hajlongással hagyta el a szobát.

A tábornok a beteghez lépett. Hosszasan, figyelmesen vizsgálta halvány arczát. Nagyézsda kinyitá nagy kék szemeit, melyek világos értelmet árulának el. „Az istenért Olga! mily bajt hoztál ősz fejemre? Engem compromittáltál a kormány előtt, magadat pedig megsemmisítetted! Hogyan tehette ezt az én leányom! épen az én leányom!" „Uram, én nem vagyok Olga!" felelt a beteg leány. „Leányod vagyok ugyan, ezt hozzád való nagy hasonlatosságom is elárúlná, de Olga nem vagyok. Ó a sírban rothad!" A tábornok meg volt győződve, hogy leánya lázból beszél öntudatlanúl. Nagyézsda azonban, mintha eltalálta volna gondolatait, siete őt felvilágosítani. „Nem lázban beszélek! Rögtön meggyőzlek róla, hogy állításom való. Én szintén leányod vagyok, de nem Olga!" A tábornokban, szenvedő gyermeke láttára, mindenekelőtt az apai szív ébredt fel. „Csendesedjél gyermekem, majd ha felgyógyúlsz, beszélünk erről. Légy nyugodt, éltedet, megmentésedet biztosítja hatalmam és állásom!" „Köszönöm uram, de nincs szükségem adományodra", válaszolt Nagyézsda komolyan. „Én hazámnak áldoztam életem s van elég erős lelkem hozzá, hogy elverézzem érte, ha kell. Különben uram, te gyilkosa voltál szerencsétlen anyámnak; légy, ha a szükség kívánja, nekem is hóhérom!" „Gyilkosa anyádnak? Én? Lázban beszélsz szerencsétlen gyermek! Nem értelek!" „Gondolj vissza a múltakra, – felelé Nagyézsda — fiatal korodban, udvarotokban Frozinját évekig tartó viszonyod után, egyszer ok nélkűl a kegyetlenségéről híres Voronczoff herczegnőnek ajándékozád. Születésemről tudomást sem vettél, pedig jól tudtad, hogy leányod vagyok; de tudta ezt más is: nemeslelkű nővéred Tatjána, ki engemet a család tudta nélkűl neveltetett. E jó angyal pótolta nekem az anyát és atyát! A lelketlen herczegnő nem becsülé meg ajándékodat, szerencsétlen anyámra mért kancsukaütések alatt adta ki anyám lelkét!" A tábornok összeránczolt homlokkal, de megrendűlve hallgatá a beteg szavait. „Te nekem természetellenes atyám vagy, én természetellenes leányod; én rászedtelek nem szeretetből, nem ragaszkodásból, hanem politikai czélokból, hazámért loptam be

magamat apai szíved melegéhez. A mint vetettél, úgy arattál!“ „Te Frozinja leánya vagy?“ kiálta fel a tábornok meglepetve. „Igen, kiről életedben soha sem juta eszedbe kérdezősködni, valjon mi lett belőlem? pedig tudtad, hogy vagyok. Igen leányod vagyok, hasonlatosságom hozzád és Olgához, vezete tévútra; még csak e jegy is ajkam felett, melyet mindketten viselünk, azt mutatja. Olga leányod a nihilisták egyik expeditiójában megsebesíttetvén, halálos ágyán igérteté meg velem, hogy helyét melletted pótolni fogom és a körödben kinálkozó alkalmat magragadom a nihilisták czéljainak előmozdítására. Olga hetek óta eltemetve a sírban nyugszik. Herczeg Dolgoruky gyilkosa a generálgubernátori palotában a te leányod Olga volt! Iványát boszúlta meg. A kellő felvilágosításokkal szolgáltam neked. Köszönöm jóakaratodat, de szabadságom kezedből nem kell. Én a nihilisták pártjához tartozom s ezzel azt is kifejeztem, hogy ügyünkért, hazám szabadságáért bátran meg tudok halni!“ Az utolsó szavaknál a beteg nagy megrőltetéssel küzdve fordúlt a falfelé, szemeit behúnyta s többé egy tekintetre, egy szóra sem méltatta a tábornokot.

A tábornok szédűlni érzé fejét s kiment a szobából. Szüksége volt rá, hogy minden lelki erejét összeszedje. Ő is azon emberek egyike volt, kik a múltak felmerülő emlékeinek azt szerették mondani: „Távozzatok el!“ De az emlékek nem távoztak tőle, phantomként jelentek meg s örömnélküli jövőre, a haza kétes sorsára, az orosz kormánynak hivei irányában szokott hálátlanságára, a gyermektelen elhagyatott apának rideg napjaira mutattak. Tumászoff tábornok bűnhödött!

Nagyézsda a tábornok távozása után teljes öntudatnál volt és számot vetett magával. Tudta, ha eljön utolsó órája, lesz annyi lelki ereje, hogy elszántan fog tudni meghalni. Képzeletben évek óta annyit kűzdött a vérpad eszméjével, annyit írtózott tőle, midőn tudta mily könnyen érheti a törvény e borzalmas eszköze, hogy most ily közel hozzá, alig volt írtóztatóbb a való a képzeletben már annyiszor túlélt rémperczeknél! Egyébiránt a remény sem hagyta el, hogy társai módot fognak találni életének megmentésére; bízott bennök és remélt. Tudtával bírt annak, mit veszítnek a nihilisták ő benne s e remény nagyban hozzá járúlt ahhoz, hogy Nagyézsda elég nyugodtan nézett sorsával szembe; és az életre való visszapillantásnál, midőn a börtön zárjai úgyszólván minden földi kötelékét elvágták, bizonyos tekintetben szabad lőn, gondolatai szabadon röpűlhettek a múltba és mély szerelmének emlékeinél időzhettek! E szerelem évek előtt belopta magát Nagyézsda szívébe; és mint a reménytelenség mostoha gyermeke üldöztetett esze által! De most elhagyatva, betegen, a sír szélén, a halállal szemben, soha sem érzett üdvként világítá be a beteg fogoly szívét. „Mily boldogító érzés lehet mégis a visszonzott szerelem!“ suttogá magában e büszke erős szív. Derék barátom! Veszve, örökre veszve vagy rám nézve, nemeslelkű Haliczky! És mégis mily kimondhatlan boldogság nekem szerel-

medre vissza gondolnom! Óh mennyire szép lehet azoknak az élet, kik boldogan szeretnek!?!“ A szerelem világítá meg a szegény fogoly sötét börtönét! A szerelem még a hóhér bárdját vagy a szívére czélzó fegyver golyóját sem tűnteté fel oly súlyosnak, mint valójában volt. Az ifjú korban a legridegebb valóságnak, a sírnak is van költészete.

Nagyézsda gondolataival elfoglalva, észre sem vette, hogy beesteledett. Az ajtó csendesen megnyilt s léptek közeledének feléje. A kórházi főorvos és két betegszállító jelentek meg ágya előtt. Az orvos intésére szó nélkül emelék fel az ágyat a benne fekvő beteggel; az ajtóban álló börtönőr pedig segíte nekik, hogy könnyebben kijuthassanak a folyosókra. Innen tovább haladának a kisebb-nagyobb folyosókon, végre az épületszárny legvégső folyosójából benyiló tiszta szobácskában tették le a beteget. Az orvos a két betegszállítóval elhagyta a szobát, de ugyan e perczben egy éltes úrinő lépett be, ki nyájasan szólítá fel Nagyézsdát, képes-e felöltözni? Nagyézsda feje még szédült egy kissé és lábai inogtak a gyengeségtől, de az éltes nő segítségével mégis fölkelt és felöltözött. „Hol vagyok?“ kérdé Nagyézsda a jóképű asszonytól. „Fiamnál, a kórházi főorvos lakásán. Legyen nyugodt, tetemesen jobban van, csupán a vérvesztéstől gyönge. Üljön le ide a karszékbe s készüljön a vacsorához, rögtön hozok jó estelit számára“, s ezzel magára hagyta a beteget. Néhány percz múlva a főorvos lépett be. Megnézte a beteg üterét. Karján a nem csekély sebet, melyet a golyó horzsolása okozott, gondosan bekötözé, fején a sebhelyeket új tapaszokkal ragasztá le és úgy a mint jött, egyetlen szó nélkül távozott el. A fogoly gondolataiba mélyedt; de újra félbeszakíták nyugalmát. Az öreg asszony újra megjelent. Ízletes vacsorát tőn a beteg elé, s különösen lelkére kötötte, hogy el ne feledjen a franczia vörös borból inni s ezzel magára hagyta.

Pár óra telt el ismét csendben. Az ajtó újolag feltárúlt s egy útiasan öltözött, fátyolos, alacsony termetű hölgy lépett a szobába. „Nagyézsda!“ szólítá meg a rá bámuló beteget. „Ah! Arina herczegnő itt?“ kiáltá fel meglepetve. „Igen itt, hogy megmentsünk tégedet“, súgá neki a herczegnő — „gyorsan Nagyézsda! gyorsan. Hoztam számodra meleg öltönyöket, öltsd fel őket egymás után, én majd segítségedre leszek, s aztán el innen, el. Tehát szabad vagyok? A tábornok küldte a herczegnőt?“ „Nem. Ő azt hiszi, hogy már tegnap elhagytam Oroszországot. Valóban úgy is lett volna, csupán a te megmentésed tartott vissza. De most ne kérdezz tőlem semmit, csak készülj, hogy mielőbb elhagyhassuk a börtönt“. „Hát nem a tábornok küldte kegyedet? Óh akkor légy üdvözölve szabadság!“ suttogá örömmel Nagyézsda. Egészen felvillanyozva hamar készen valának az indulásra.

A herczegnő kopogott az ajtón. A főorvos lépett be, szintén útra készülten s Nagyézsdának nyújtá karját, a herczegnő pedig a másik oldalon támogatta Nagyézsdát s óvatosan haladának lefelé a

lépcsőn. A főorvos kocsija itt várt rájok. A herczegnő és az orvos gondosan elhelyezék maguk között Nagyézsdát. S a kocsi az orvos intésére a Tyitovszkij börtön várkapuján keresztül robogott. Nagyézsda fellélegzett s néma elragadtatással szorítá a herczegnő kezeit. Most még egyszer oly becses volt előtte az élet, mióta azon a ponton volt, hogy elveszítse azt. Kocsijok a Strasztnój boulevardon állott meg. A herczegnő és Nagyézsda kiléptek belőle, a főorvos pedig néma köszönés után tovább hajtatott. „Még nem értünk czélt, Nagyézsda, sietnünk kell", sürgeté a herczegnő s a boulevard hosszában tovább gyaloglának. Végre megálltak egy nagy ház előtt. A herczegnő háromszor rövid szakadozott hangot ada egy kis síppal. A kapú feltárúlt s azon egy falusi paraszt szán siklott kifelé erős szép lovak által vonva s a mint látszék, tele pakolva bundákkal és az oroszországi utazáshoz múlhatlanúl szükséges pokróczokkal, lábzsákokkal és fegyverekkel.

A pórkocsis szó nélkül ségíté be Nagyézsdát a szánba és gondosan betakargatá valamint a herczegnőt is. E perczben még egy izmos orosz paraszt lépett ki a kapún, mely utána rögtön bezárúlt. A két paraszt útitárs a kocsis helyére űlt, egyikök a gyeplőt vevé kezébe s nyilsebességgel siklott a szán Moszkva utczáin keresztül a fagyos havon.

Egy ideig szótlanúl utaztak tovább. Nagyézsdát a szokatlan helyzet s a fölfedeztetés félelme némíták el. „Herczegnőm! drága herczegnőm!" szóla végre, midőn Moszkva városát elhagyva már jó darabig haladtak az országúton. „Hogyan köszönjem meg, a mit értem tett? Oh valóban, még is édes az élet!" s elragadtatással csókolá kezeit a herczegnőnek. „Csöndesen!" inté ez, „még nem vagyunk túl a veszélyen. Ne kérdezz semmit Nagyézsda, majd annak idején mindenről felvilágosítunk, csak most légy türelmes". Utasaink messze hagyták Moszkvát. A szán sebesen siklott velök. Egy jó hajtás után a kevésbbé járt útra tértek le. Erdő és lapály egyiránt eltűnt előttök a sötét éjben.

Azalatt a főorvos, ki maga kisérte ki Nagyézsdát a börtönkapuján, nyugodtan hajtatott vissza. Lakásába belépve, szolgája levelet nyujta át neki azon megjegyzéssel, hogy fontos lehet, mivel futár hozta s meghagyta neki, hogy egy perczet se késsék s rögtön adja át, ha megérkezik a főorvos. Tumászoff tábornok levele volt, melynek pár sora örvényként tátongott előtte. E sorok következők voltak: „Míg újabb tudósítást nem vesz tőlem, a beteg fogoly leány ügyében semmiféle intézkedést se tegyen. Meglehet, nevezetes módosításokat fogok őt illetőleg utasításaimhoz csatolni". A főorvos megsemmisűlten lépett iróasztalához, melyre a végzetes levelet ledobá. De ugyan e pillanatban az asztalon fekvő egy másik nyitott irat is magára voná figyelmét. Ezen nyilt levél csupán e pár sort foglalá magában. „Ön nagy szolgálatot tőn a nihilistáknak, midőn társulatunk egyik nevezetes tagjának, bár nem tudatosan megmentésére nyujta segédkezet. A nihilista társulat hálája annak idején

nem fog elmaradni". Tumászoff tábornok ugyanezen órában szintén kapott egy levelet a postáról, mely így hangzott. „Tumászoff tábornok! Az ön leányát megmentettük, de önt halálra ítéltük, hacsak negyvennyolcz óra alatt be nem adja lemondását. Ezen kivételes kegyben csupán azért részesül, mert ön Nagyézsdának, társulatunk érdemteljes tagjának atyja." A tábornok reszketett a dűhtől; később azonban hidegebb, higgadtabb gondolkodásnak engedé át magát. Egész éjjel mint bezárt tigris járt-kelt szobájában. A tábornok ősz feje e viharos érzés között töltött néhány óra alatt revideálta múltjának beírt könyvét és a revisio után azt találta, hogy kezelése nem volt tiszta; saját lelkiismerete előtt nem számolhatott be vele. Kűzdött erősen és sokáig. Reggel felé azonban az ige testté lőn! Tumászoff tábornok leűlt íróasztalához, betegeskedését adva okúl megírta lemondását!

XVIII. fejezet. — Lengyel területen.

Utasaink azalatt egy mellékúton, vad erdőségeken hajtának keresztűl a sötét hideg éjben. A sötét éjt végre hajnal követte. A fáradt lovak az erdő belsejében, egy nyomorúlt külsejű kidűlt-bedűlt házacska előtt álltak meg. Egy orosz paraszt és neje jöttek ki belőle az utasok fogadására. A paraszt a lovakat látta el, míg felesége a didergő utasokat vezeté a fűtött szobába. Néhány percz múlva a magukkal hozott élelmi szerekből, bőséges reggeli mellett űltek utasaink; hol Nagyézsda azon kellemes meglepetésben részesűlt, hogy a két parasztkocsisban az ismeretes derék Kolhinszkyt és Vaszil Feodorovics Gilútyint, az öreg ezredest üdvözölheté Most a kölcsönös felvilágosítások hosszú sora következett. Nagyézsda a legkisebb részletekig elbeszélte élményeit a börtön falai között. A herczegnő viszont tudatá vele, hogy Tumászoff tábornokkal váltott beszélgetését Nyikita a kandalló folyosójában szóról-szóra kihallgatta s réműlve tudatta a herczegnővel, hogy Nagyézsda visszautasítá életének megmentését; de egyúttal tudatá a végzetteljes megmentő két szót is: A czár és hatalom, melyet a tábornok adott át a főorvosnak azon utasítással, hogy küldöttének, ki e két szót mondja előtte, adja át Nagyézsdát. A nihilisták nem késtek a kivitelle'. Arina herczegnő elhalasztá elutazását s míg a nihilisták néhány tagja elrendezé a menekülés részleteit, addig a herczegnő a czár és hatalom bűvös igéjével megjelent a főorvos előtt s szerencsésen kihozta Nagyézsdát a Tyitovszkij börtönből, honnan állítólag soha egy fogoly sem menekülhetett meg. A herczegnő fejével játszott s azért helyén volt a sietés, mert hacsak egy órát késnek még s a tábornok levele a főorvos kezébe jut, az egész terv dugába dől.

Kolhinszky szívélyes búcsút vett az utasoktól. Őt előre küldött fogata, és hű lengyel szolgája várta itt, ki szintén tagja volt a nihilista társulatnak. Menekültjeink a napot e kis faházban töltötték.

A nappalt nem találták elég biztosnak, csak éjjel folytaták útjokat, időnként megálltak egy-egy félreeső házacska előtt, hol kissé felmelegedtek s étkeztek: azután újra tovább haladtak a hóval fedett pusztákon keresztül. Tervök az volt, hogy Varsóig szánon s azután vasuton mennek tovább az orosz határon.

Gilútyin ügyes kocsis volt. Kerülte az országutakat és csakis éjjel folytaták utjokat. Ha egy kis falura találtak, pihenés közben öltönyeiket és ha kellett neveiket is megváltoztaták, nehogy köröztetés esetében nyomukba jöhessen a rendőrség. De csak lassan haladhattak előre. Majd hózivatarok vagy sötét viharos éjjelek gátolák a továbbhaladást s ilyenkor több napig kelle vesztegelniök egy helyen. Két hétig folytaták így utjokat pusztákon vagy rengeteg erdőkben, hol a farkasoktól való félelem még jobban megdermeszté a hölgyeket, mint a huszonöt fokos hideg, mely ellen nagy bundákban s az orosz parasztnők meleg öltözékében eléggé meg valának óva. A faluk egymástól oly messzire feküdtek, hogy ha vezetőket nem fogadtak volna, bizonyosan eltévednek, a mi Oroszország hózivataraiban egyértelmű az elpusztulással.

Egy este Gilútyin örömmel szóla társnőihez. „Ma éjjel utoljára alszunk orosz területen". „Hol vagyunk tulajdonkép?" kérdé a herczegnő „Az utolsó orosz falu Kvadoszláv, legfeljebb öt mérföld ide, s holnap már lengyel területen folytatjuk utunkat". „Ne, ne Gilútyin!" könyörge a herczegnő — „Ha csak öt mérföld, lépjünk át még ez éjjel rajta. Lengyel területen már kevesebb veszély fenyeget!" „Igen, igen!" sűrgeté Nagyézsda is. Bennök felelevenült újra a kitartás ereje s lelkökben az éltető remény. „Én a hölgyek rendelkezésére állok", válaszolt Gilútyin „nem bánom, ha itt egy faluban megetetünk és kissé megmelegszünk s azután tovább megyünk!"

Úgy lett. Egy óra múlva menekűltjeink kissé megpihenve, megmelegedve, a nyomorúlt falucskából újra a laktalan pusztának indúltak. Sötét éj volt, mikor Kvadoszláv orosz faluba értek; innen pedig az első lengyel Nyiezsvol nevű faluig akartak hajtatni, de gazdag jutalomért sem akadt egy lélek, a ki kalauznak vállalkozott volna; annyira zivataros volt az éj. A herczegnő és Nagyézsda lázas ingerültséggel sürgeték a további utazást. Gilútyin engedett a hölgyek kívánságának, s vezető nélkűl indúltak el egy nagy erdőség felé, melynek túlsó felén már lengyel területen, szabadabban érezhették magukat. Alig lehet valakinek fogalma róla, a ki maga nem élte át, hogy mi az oroszországi hózivatarban utazni.

A vihar épen szemökbe hordta a havat. Félóra alatt lehetetlen volt az út legkisebb nyomát is észrevenni. — A hidegtől félig megdermedve, hogy megóvják magukat a megfagyástól, a nagy hóban a szán mellett gyalogoltak. A hölgyek csak a legnagyobb erőfeszítéssel bírtak előbbre haladni és csupán az erkölcsi erő tartá még fenn őket. Így bolyongtak pár óráig a zivatarban, az erdő úttalan útjain, de sem rendes utat, sem az erdő végét nem bírták

fölfedezni, s most egyszerre hóval fedett vízmosások mélységei tátongtak mellettök minden oldalról. Gilútyin a végsőre határzá el magát s gyalog indúlt utat keresni. A hölgyek megréműlve hallgatták szándékát; de belátták hogy az ezredesnek igaza van. Ez az egy mód volt még hátra, hogy a bizonyos megfagyástól megmentsék magukat. Eddig szerencséjökre egyszerre csak egy-két farkassal találkoztak és jó fegyvereik segítettek rajtok, de e sűrű rengetegben bíztosan számíthattak rá, hogy egész csapat éhes farkasra fognak bukkani, s ekkor fegyvereik daczára is menthetlenül veszve vannak. Nem lehete egyebet tenni mint beleegyezni. Gilútyin átadta Nagyézsdának a gyeplőt s gyalog indúlt útnak, hogy szétnézzen, merre lehet a szekérút.

A herczegnő és Nagyézsda a szánba űlve, remegve várták a derék útitárs visszajöttét, de egyik negyedóra a másik után telt el a nélkül, hogy visszaérkezett volna. Az erdőből egyszerre egy orosz paraszt alakja tűnt elő, a sötétség daczára mindjárt felismerték, hogy ez nem Gilútyin. A paraszt a szán felé közeledék. A herczegnő megszólítá, de a nélkül, hogy felelt volna, szó nélkül ugrott fel az egyik ló hátára, s sarkantyúját belévágva, villámsebesen hajtott az erdő sűrűjében. Az ijedtség első pillanatra némává tette mind a két hölgyet. A szán pedig oly gyorsan siklott a havon, hogy mesés távolságra haladtak. A szán egyre repűlt. A szélvész vad üvöltéssel hordta a hópelyheket ölnyi magasságra szemeik előtt, mindent eltakarva, csupán egy-egy pillanatra láttatá rablójuk alakját, ki vad futásra nógatá a lovakat. Ez pokoli vágtatás volt, s a helyzet kétségbeejtő. Gilútyin nyomát ugyan tökéletesen elveszítették, de egyszersmind azt nyerték, hogy rablójuk a rendes útra vitte őket. — Nagyézsda volt az első, ki ijedtségéből magához tért s téli bundáiból kibontakozva, rá süté revolverét a lovon űlő parasztra. A lövés eldördűlt, de nem talált. A paraszt azonban megállott, s a lóról leugorva sebes futással menekűlt az erdő sűrűjébe. Egy nagy térség terűlt el szemeik előtt. Jobbra oldalukon terűlt el az erdő. A szél egyre üvölte, a hó esett. A hölgyek azon reményben, hogy talán ezen irányban jöhet Gilútyin, nevét kiáltozák; de semmi emberi hang sem felelt, csupán a szélvész zúgása válaszolt a sötét fenyvesek gallyai közűl. Rémes elhagyatottság környezé őket minden oldalról. Nagyézsda most újra kezeibe vette a gyeplőt, s úgy a hogy lehetett a hóban s a csekély út nyomán a nagy térség felé hajtott.

Szerencséjökre hajnalodni kezdett. Reggel felé csakugyan rábukkantak egy a hó alá csak nem eltemetett kis falúcskára, melynek közepén egy hosszú kőépület nyúlt el füstölgő kéményeivel. A hölgyek reménylvén, hogy e nagy házban pénzért több kényelemben részesűlhetnek, mint a falú nyomorúlt deszka-viskóiban, egyenesen a kőház elé hajtottak. Az erős kutyaugatásra egy paraszt szolga lépett ki a kapún. A herczegnő elmondá neki, hogy eltévedvén az erdőben, szállást kérnek, hol felmelegedhessenek, és jó jutalom fejében, nehány embert akarnak az erdőbe küldeni eltévedt

útitársok fölkeresésére. A szolga kapút nyitott és intett, hogy hajtsanak be az udvarra, innen aztán bevezeté a hölgyeket egy inkább istállóhoz mint szobához hasonló helyiségbe, de legalább meleg volt. Néhány nő és férfi cseléd aludt a földön elszórt szalmán. Itt várakoztak. — Míg egyenkint fölkeltek a cselédek, végre világos reggel lett. Az ablakon keresztül megelégedéssel szemlélték, hogy vezetik fáradt lovaikat is fedél alá. A herczegnő arra kérte a szolgát, hogy ha ura fölébred, tudassa, mert beszélni szeretne vele. Ez alatt megtudták, hogy Lopatinszky lengyel földbirtokos és bíró házában vannak. Most a legkínzóbb nyugtalanság gyötörte őket Gilútyin miatt. Hátha már a farkasok martaléka lett? Vagy megfagyva és eltemetve fekszik a hóban?

Végre megjelent a szolga s inte a hölgyeknek, hogy ura fölkelt és várja őket. Tágas és egyszerűen bútorozott szobában fogadta őket a ház ura, egy herkulesi külsejű ősz férfi, kinek vörös bibircsós arcza a pálinkás és boros üvegekkel való közel ismeretségre mutatott. Arczának kifejezése nyers, durva jellemét árulta el. Öltözete pedig az elhanyagolt falusi nemest láttatá. A herczegnő előadta történetöket, hogy bátyjokkal egy szmolyenszki halkereskedővel utaznak Varsóba, de útközben eltévedvén, bátyjok gyalog indúlt el utat keresni az erdőben s többé vissza sem tért, ezért kéri, küldjön keresésére embereket az erdőbe s ők készek nekik méltányos jutalmat fizetni fáradságukért. Míg a herczegnő beszélt, Lopatinszky gyanús tekintettel vizsgálta a két hölgyet. „Ti hazudtok! Ti nem vagytok parasztnők, ti a törökök által bérelt orosz kémek vagytok! Ezennel letartóztatlak benneteket, és ha majd meglelik állítólagos bátyátokat, vele együtt Moszkvába kisértetlek. Mutassátok elő útleveleiteket?“ kiálta rájok. „Útlevelünk bátyánknál van,“ felelt bátran Nagyezsda. A herczegnő ijedtében felelni sem tudott, annyira meglepte őt e brutalis bánásmód. „Jól van, majd kiderül igaz-e, a mit állítasz. Én mindjárt küldök embereket az erdőbe bátyátok felkeresésére, de titeket letartóztatlak, bár kik vagytok is. E szobát engedelmem nélkül nem szabad elhagynotok!“ mordúlt rájok a falu réme s ezzel hátat fordítva magukra hagyta őket s rájok zárta az ajtót. A két hölgy valóban szerencsétlennek érezte magát. Az a kilátás, hogy Moszkvába vissza kisértessenek, s ott ujra börtönbe kerüljenek, nem csoda, ha elcsüggesztette őket. Legelőször is Nagyezsda emelkedett fel erkölcsi erejének szokott vonalára, vigasztalá s egyszersmind megnyugvásra bírta kedves herczegnőjét. Egész nap menekülésre gondoltak, de nem tudták hogyan. Terveiket egymásután elvetették. Déli rossz ebédjök után, a kiállott ijedtség, álmatlan éj és roppant átfázás következtében mind a ketten mély álomba merültek. E jótékony álomból az udvarról hangzó pokoli lárma és zaj ébreszté fel őket. Az ablakhoz siettek. Egészen sötét este lett már. Az udvaron vadászatról visszatérő nagy társaság zajlott. Néhány percz mulva a nagy lárma, fütyülés, káromkodás közben vad kaczaj hangzott át a szomszéd szobából, melyet csak

igen vékony fal választott el s így minden szót s a poharak csengését jól át lehete hallani, kivált Lopatinszky, a házi úr stentori hangját, ki csakhamar a két hölgyre vitte át a beszéd tárgyát, s elmondá szándékát, hogy bátyjokkal együtt holnap a székvárosi főnökhöz kísérteti őket, mivel meggyőződése, hogy kémek. „Gilútyin él! Gilútyin előkerült!“ suttogák egymás fülébe Nagyézsda és a herczegnő az örömtől reszketve, s egy pillanatra minden veszélyt feledtek.

A zajos társaság estelije bevégződött s a szomszéd szoba ajtaja egyszerre feltárult. A bortól felhevült társaság a hölgyek szobájába tódult. Sokat ihattak, mert némelyek gyöngén állottak lábaikon s pajkos élczek közepett szemlélték a megréműlt hölgyeket. Szemtelen fürkésző nézésök előtt az erős, a szilárd, a bátor, a hazáért és nagy czélokért küzdő, és életét a veszély perczében odavető Nagyézsda, midőn nőiségét s szűzies érzelmeit sérték kihívó sovár érzéki pillanatokkal, egyszerre gyönge nő lett; arczát eltakará és zokogásban tört ki. De a herczegnőben fellobbant a Voronczoff vér szikrája. Méltóságteljesen kelt fel székéről, megvető szemmel nézett végig e vad társaságon s keserű szemrehányásokat tett a méltatlan bánásmódért, hogy lengyel területen ártatlan utazókat tartóztatnak le s határozott szavakban követelte, hogy bátyjokkal egyesítsék és szabadon bocsássák őket. Egy aristokrata kűlsejü magas barna férfi lépett elő a körből. — Pár pillanatig nagy fekete szemeivel tekinte Nagyézsdára s közeledék feléje. Vadászöltönyének zsebéből kivette kezeit s Nagyézsda álla alá illesztve, maga felé fordítá annak könnyes arczát. „Bájos leányka!“ szólítá meg franczia nyelven. „Az ön öltönye hazudik! Ön nem paraszt, sem kém nem lehet. Legyen bizalommal hozzám, én megmentem mindhármukat. Beszéljen bátran és őszintén, itt e társaságban rajtam kivűl senki sem tud francziául.“ „Uram!“ felelt Nagyézsda még mindég a neheztelés hangján szintén franczia nyelven „azt hiszem, hogy ön nem helyesli e barbár eljárást, melyet a ház ura irányunkban követ. Sokszor dicsérték előttem a lengyelek vendégszeretetét, tehát annál kevésbbé vártam e zsarnok eljárást egy lengyel nemestől.“ A fiatal ember mosolyogva hallgatá végig ezen elkeseredett szavakat, és tekintetei folyton Nagyézsdán függtek. „No te Lopatinszky“, fordúlt most a fiatal ember az épen belépő háziúr felé, „te szépen bántál vendégeimmel! Szerencse, hogy ide jöttem!“ „Mit beszélsz, Horszky?“ kérdé a háziúr. „Azt, hogy Moszkvában lakó Jersinszky barátom közbenjárására sikerűlt e két hölgy bátyját, a mérnököt megnyerni, hogy magát az ideutazásra elhatározza, s nálam pár hetet töltve bírtokaim térképét készítse. Most látom, hogy te az én rég várt vendégeimet tartóztattad le.“ „Micsoda beszéd ez? A te vendégeid? Parasztruhában?“ kérdé Lopatinszky. „No igen! Épen most világosítottak fel. Hiszen csak magad is látod, hogy ezek nem parasztnők?“ „Épen ez teszi őket gyanusokká előttem,“ felelé makacsúl a háziúr „miért vannak hát így öltözve?“ „Látod Lopa-

tinszky, te ezt nem érted", magyarázá tovább Horszky. „Ők soha sem voltak még lengyel területen s el akarták bátyjokat kísérni hozzám; de féltek, hogy az uton kirabolják őket s mind a hárman parasztruhába öltöztek s így utaztak saját szánukon, hogy biztosabban s baj nélkül érjenek birtokomra." „Nem hazudsz-e, Horszky? nem tartasz-e bolonddá, mert agyafúrt ficzkó vagy?" kérdé gyanakodva a háziúr. „Ugyan kérlek, ne légy nehézkes, te, ki különben oly derék ember vagy minden tekintetben!" hizelge neki Horszky! „De hol van hát maga a mérnök, kit oly nehezen várok? Tudod, hogy áruba bocsájtám birtokomat s correct térképet kell készíttetnem. Okvetlen mielőbb beszélnem kell a mérnökkel, kérlek vezess hozzá," sürgeté Horszky s ezzel kiindúlt a szobából, s az egész társaság utána.

Rövid negyedóra múlva Gilútyin kiséretében lépett be Horszky újra a szobába s arczán sajátságos mosoly vonúlt át, midőn a hölgyekhez fordúlva mondá: „Önök kastélyomba kísérnek engem! A szánok itt állnak. Kérem, kövessenek!" A hölgyek, a mint Gilútyinnal egyesíté őket a sors, mintha már minden bajon túlestek volna, a legkisebb tétovázás nélkül útra indúltak a szánjában előre hajtató Horszky után. Gilútyin a gyeplővel kezében a kocsis helyén űlve, a biztos kalauz után könnyebben vezényelheté a szánt, mint az előtte való nap, de mégis támadt némi aggodalom lelkében, melyet nem közölt a hölgyekkel. „No majd meglássuk" mondá magában „követnem kell őt, most nem tehetek mást!" Éjfél előtt egy nagy faluhoz értek. „Ez Precsisztyenka az én birtokom, ez pedig a kastélyom!" kiáltá Horszky csinos szánjából hátrafordúlva, azalatt belűlről kinyitották a várszerű, apró erkélyek- és tornyokkal épűlt kastély kapuját, melyen keresztűl nagy tágas udvarra hajtottak be.

Horszky fürge készséggel futott a hölgyekhez. Nagyézsdát karjára fűzve, élénken haladt fel vele a széles, eléggé kivilágított márvány lépcsőkön, Gilútyin a herczegnővel követte őket.

Egy nagy terembe léptek, hol rend, elegantia és kényelem mutatkozott. Mialatt a mellékszobában egy álmos szolga segítségével bundáiktól szabadúltak meg, a herczegnő, hogy a szolga ne értse, francziául e szókat súgta Nagyézsda fülébe: „Itt e rend és tisztaság bizalmat kelt bennem." „Pedig mily borzalmas külseje van ennek a sötét épületnek," felelé vissza Nagyézsda, „mintha rablóvár lenne." „Majd meglátjuk Nagyézsda, melyik találta el kettőnk közűl. Én azt mondom neked, hogy olyan szemek, mint ezé a Horszkyé, nem csalhatnak. És végre is bármi történjék velünk, ne feledd, hogy velünk van Gilútyin!" „Igen! de ő is csak egy ember! Mi pedig gyönge nők vagyunk! Többek ellen, hogyan fogjuk itt magunkat megvédeni?" monda Nagyézsda aggodalmasan.

Most a fiatal háziúr jött a hölgyek elé. „A mi egyszerű házamtól kitelik," mondá, „kényelmökről őszintén óhajtok gondoskodni. Nálam pihenhetnek, és biztosítom, hogy nem fogok alkalmatlan kér-

désekkel terhökre lenni. Annyit és azt fogják elmondani, a mennyit, és a mit jónak látnak, hogy szükséges tudnom; ez tökéletesen kegyetektől függ. A fődolog az, hogy megmenthettem kegyeteket Lopatinszky kezéből. Ő kémeknek hitte, és ha a városba kísérteti, talán komoly baj lehetett volna a következménye." „Uram! Ön igen lekötelezett bennünket. E perczben nem tudom, hogyan hálájam meg önnek!" mondá Gilútyin. A hölgyek szintén köszönetöket nyilvánították.

A fáradt utasok csak nyugalomra vágytak. Az ezredest egy félreeső kis szobába kísérte egy szolga és Horszky, a hölgyeket pedig egy lengyel anyóka vezeté fel a második emeleti nagy hálószobába. Itt illedelmesen jó éjt kívánva, csakhamar magukra hagyá őket. „Én még félek, mondá Nagyézsda s egész éjjel virrasztani fogok." „Azt bizony kár tenned Nagyézsda," felele a herczegnő „reménylem, hogy itt nem ér baj minket. Látod én egészen nyugodt vagyok. Meglehet azért, mert láttam, hogy akaratlanúl menynyire megigézted Horszkyt. Szemei csupán tégedet keresnek, s osztatlan figyelme csak szavaidat kiséri. Ilyenkor minden férfi titánokkal képes lenne megküzdeni." „Csak nyugtalanságomon birnék erőt venni. Aggódom, hogy tán még rosszabb sors várakozik reánk." „Ugyan kérlek nézd eme nyájas arczú hősök képeit a falon, nem látod, mily bizalmat ébresztő vonásaik vannak." „Igen e szőke ősöknek! de ki áll jót érte, hogy unokájok nem lehet-e az aljasság példányképe?" „Szégyeld magadat Nagyézsda, megérdemli-e tőled a jó Horszky, hogy gyanúsítsd?" „Fájdalom!" felelt Nagyézsda „engem már megtanított az élet." „Majd megbánod elhamarkodott ítéletedet." „Meglehet herczegnő, de mindez nem tart vissza, hogy szemügyre ne vegyem e nagy szobát", s ezzel a gyertyatartót kezébe véve óvatosan vizsgálgatta hálótermöket.

A herczegnő rövid idő alatt a régen nélkülözött kényelmes ruganyos ágyban volt. „Nem lehet tagadni Nagyézsda", bölcselkedék a herczegnő ágyában, „hogy a kényelem nagy áldása a civilisatiónak!" „De mégis nagyobb a szabadság!" felelt mosolyogva Nagyézsda. „Mivel az ellenséges táborban minden nyugodt, én is eloltom a tábori tüzet", tréfált a herczegnő s eloltá az ágya mellett álló gyertyát. Nagyézsda az ablaknál foglalt helyet. Egy előtte álló kis asztalra tette revolverét. Gondolatokba mélyedve virrasztott, míg a herczegnő mély álomba merült. Éjfél után egy óra lehetett, mikor a kastély kapúja csendesen megnyílt s két fogat hajtott be rajta. Körűlbelűl nyolcz egyén lépett ki a szánokból, s zajtalanúl mentek föl a nagy lépcsőn, mely az épület jobb szárnyába vezetett. Nagyézsda figyelemmel nézte ablakából. Nem telt bele tíz percz, ismét három fogat hajtott be az udvarra. Egy rövid óra alatt pedig kilencz fogatot olvasott meg, melyekből összesen vagy harmincz férfi lépett ki s tűnt el az épületben. Különös volt előtte, hogy a legnagyobb rendben és zaj nélkűl fogadtatának. Izgatottan űlt leshe-

lyén s a legkisebb szél okozta neszre is figyelt, de ezentúl kihaltnak látszott az egész kastély.

Gilútyin ezredesnek azalatt a gyanú szikrája sem ébredt lelkében. Viszontagságos hetek után most első ízben kínálkoztak neki egy pompás ágynak párnái, s oly csábítólag integetének feléje, hogy néhány percz mulva Horszky eltávozása után kényelmesen nyújtóztatá faradt tagjait s hamar elaludt. Alvása rövid ideig tarthatott, mert nehezére esett a fölébredés, midőn érezé, hogy vállait rázta valaki. Meglepetve tekinte maga körűl. Hálószobája ki volt világítva; pedig jól emlékezett, hogy eloltá gyertyáját. Ágya előtt négy fekete álarczos férfi állott felfegyverkezve. — „Hamar öltözzék fel és kövessen minket ellentállás nélkűl!“ szólítá meg egyikök az ezredest. Gilútyin mindjárt észrevette, hogy az éjjeli asztalkára tett pisztolyai eltűntek. Tehát lehetetlen volt magát védnie. Megadta magát ismeretlen sorsának. Felöltözött s egy intésre elindúlt velök a nagy lépcsőn lefelé s egy földszinti terembe lépett. Itt hosszú asztal körűl vagy negyven fekete álarczos egyén űlt. Az elnök felállott és így szólt az ezredeshez: „Te orosz kém vagy, igazold magadat előttünk, vagy ellenkező esetben tíz percz alatt végrehajtjuk rajtad a halálos ítéletet!“

De alig végzé be szavait, midőn az álarczosok egyike az asztaltól felugorva a védtelen Gilútyinhoz rohant — — — és — — forró öleléssel szorítá magához. „Testvérek!“ kiálta. „Hiszen ez a nyolczvankettedik huszasszám, a derék Gilútyin, ki nevezetes szolgálatokat tett nékünk, és ki ellen az orosz kormány kiadta az elfogatási parancsot. Ma már egész Oroszországban köröztetik!“ Gilútyin meglepetve némán szoríta kezet a beszélővel, a ki épen gróf Haliczky volt. „Hát te nem hagytad el Oroszországot?“ kérdé Gilútyin. „Elhagytam, de öt nap előtt Párizsból sürgönyöket hoztam lengyel testvéreinknek.“ „Tehát újra visszautazol? No most majd együtt folytatjuk utunkat.“ „Nem egyhamar barátom!“ felele a gróf, mialatt a szemei elborúltak s hangja remegett. „Hogyan! Hát mi dolgod van még itt?“ „Vissza szándékozom Moszkvába“, válaszolt Haliczky határozottan. „Megőrűltél, barátom!“ kiálta fel az ezredes, „Tán meguntad életedet, hogy egyenesen a vérpadra sietsz?“ „Mind egy! Ti gyöngék voltatok, barátim!“ mondá a gróf. „Hogyan?“ kérdé Gilútyin. „Igen“, folytatá Haliczky, „Nagyézsda elnöknőnk elfogva és ti elhagyátok Moszkvát, ott hagyjátok őt a börtön falai között! Épen tegnap vettük e levelő hírt, s ezért látod itt ma nihilista-társainkat rendkivűli gyűlésre egybehíva, hogy Nagyézsda megmentésére innen is tegyünk valamit. Én megmaradok szándékomnál. Moszkvába megyek és addig nem hagyom el, míg Nagyézsdát meg nem mentjük.“

Az ezredes arczát az őszinte öröm mosolya derité fel, de hallgatott és lengyel társai felé fordúlt, kik egyenkint melegen üdvözölték Gilútyint; hisz neve ismeretes volt előttök nagyszerű vállalkozási szelleméről és bravour tetteiről, melyeknek kivitelénél mindig életé-

vel játszott. A fatalis gyanúsítás jó kimenetelének azonban legjobban örült a nemes szívű Horszky, kit egészen lesújta azon körülmény, hogy nihilista-társai az ő vendégét, még pedig Nagyézsda bátyját ítéljék el; mivel Nagyézsdához kezdettől fogva vonzódott.

A nihilisták tovább folytaták tanácskozásukat, de gróf Haliczky Gilútyin szobájába távozott körükből, mivel Nagyézsda elfogatásának részleteit akarta megtudni. Gilútyin épen beszélni kezde, mikor ajtaján néhány halk kopogás hallatszott. „Gilútyin! Gilútyin! keljen fel rögtön! Élete veszélyben van!“ kiálta be kivűlről egy hang. E hang hallatára Haliczky, a nélkűl hogy tudná mit cselekszik, felugrott s felvillanyozva rántá fel az ajtót! Az ajtónál egyik kezében égő gyertyával, másikban lövésre készen tartott revolverrel állt Nagyézsda, s vele szemben — — — gróf Haliczky. Az ijedtséget a viszontlátás öröme váltotta fel.

Már hajnalodott, s Nagyézsdának és Haliczkynak még mindig volt beszélni valója. Reggel a herczegnő is együtt találta a túlboldog párt, kiknek szivében a szerelem az életveszélyek között és a vérpaddal szemben érlelődött hatalmas és mély szenvedélylyé. Haliczky régi ismeretségéhez Horszky, noha jó barátja volt a grófnak, mégis keserű arczot vágott és még elleplezni sem igyekezett Nagyézsda iránt ébredő érzelmeit. Nem ő az első, ki ily csalódáson megy keresztűl, vigasztalá az ezredes.

Néhány napi pihenés után utasaink Haliczkyvel együtt tatár férfiruhába öltözve Varsóba mentek, honnan vasuton menekűltek ki Oroszországból az osztrák-magyar határszélre. Horszky még a határon is túl kísérte egy darabig menekűltjeinket. Azon igérettel váltak el egymástól, hogy amint Párizsba érkeznek, mindjárt tudósítják Horszkyt. A derék lengyel leverten tért vissza mogorva kastélyába, hol sokkal rövidebb idő alatt, mint várta, Haliczky levelét kapta. A levél nem Párizsban, hanem Bécsben kelt. „Kedves barátom! Azt óhajtom veled tudatni,“ írja Haliczky „hogy Nagyézsda két nap óta nőm. Hogy boldog vagyok azt tudod, de hogy milyen boldog vagyok, azt le nem írhatom. Nem akarok a lehetetlennek ecsetelésére vállalkozni, nem rajzolom előtted boldogságom minőségét, csak azt jegyzem meg, hogy határtalan boldogságunk közepett sem feledünk el téged és nem puhulunk el annyira, hogy annak idején a haza első hívó szózatára ott ne legyünk az elsők között s meg ne tudjunk halni elveinkért és szent ügyünkért, mely bár lassan, de biztosan győz.“

II.

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÉS DRÁMAIRODALMUNK.

ÍRTA ACSÁDY IGNÁCZ.

Hosszú, heves és nehéz szellemi küzdelmek eredménye az 1836. XLI. t. cz., a budapesti nemzeti szinház e magna chartája. A hazafiak álma, a magyar írók és müvészek egyik fenkölt eszménye e törvényben nyert legelőször gyakorlati alakot, szentesitett jogalapot. Az 1840-ki törvényczikk is ez alaptörvényre hivatkozik, mely valóban messze kimagasodó határkő a magyar dráma és színmüvészet történetében, mert országos ügygyé avatta őket s állandó magyar játékszín megteremtésére vezetett. Ez a törvény az új műintézetnek, mely csak négy évvel később lőn véglegesen országossá, már eleve kijelölte mind e mai napig hasznavehető programmját. E program az 1836. XLI. t. cz. bevezetésében található és következőleg hangzik:

„A jól elrendelt játékszínnek a *nemzeti kifejlődésre, a nyelv pallérozásának előmozdítására, és az erkölcsiség e módon is bővebb kimívelésére* az országos rendek által is elismert jótékony hatása tekintetéből Pesten felállittatni óhajtott nemzeti játékszínre nézve határoztatik stb.“

Mit értettek az ország rendei az itt mondottak alatt, arra kétséget kizáró, hiteles magyarázatúl szolgálnak ama szellemi mozgalmak, melyek e törvényczikk megalkotását megelőzték. Évtizedeken át sürgették a nemzet legjobbjai iratokban, beszédekben, megyegyűléseken és a társas életben az állandó magyar színház megalkotását. És megmagyarázzák ama programm igazi értelmét az országgyűlési viták, melyek között a törvény megszületett. A *magyar nyelvnek és szellemnek, a hazai drámai müvészetnek* akartak állandó csarnokot emelni, melyben a drámai muzsa a nemzeti cultura érdekeihez szegődjék, a magyar müvelődést mozdítsa elő, a magyar nyelv csinosbodásának s finomodásának legyen eszköze s hazafias magyar szellem terjesztésével mozdítsa elő a közerkölcsiséget.

Valóban nem olvashatni mély megindúlás nélkűl ama beszédeket — ámbár az országgyűlési naplóban meglehetős szellem nélkűl kivonatolvák, melyek az említett javaslat tárgyalásakor az 1836. február 19-ki ülésben mondattak.*) Fehérmegye egyik követe kijelenti, hogy „Küldői a magyar nyelv előmenetelét és terjesztését főkívánságaik közé számlálván," ő bármilyen összeget is kész a játékszínre megszavazni. Esztergommegye egyik követe előadta, hogy „örömmel értették megbizói az országosan egybegyűlt KK és RR. azon törekedését, melynél fogva a magyar nyelvnek tökéletesebb kifejlődésű köz kedveltetése tekintetéből, Pest városában egy nemzeti színháznak építését czélba vették." A horvát és egyes fölvidéki megyék oppositiójokat az eszme ellen szintén nemzetiségi szempontokkal indokolták. Több-kevesebb őszinteséggel kimondották, hogy az ország legnagyobb része nem magyar s így állandó magyar színház sem szükséges, mert a hazai lakosság legnagyobb része meg sem értené az ottani előadásokat. Nemzetiségi kérdés lőn a színház ügye; a magyarság fenkölt lelkű fiai a magyar nyelv és cultura egyik apostolává akarták a színházat emelni s e szándékukat világosan ki is fejezték a nagy nehezen megalkotott törvény bevezetésében.

Röviden föl kellett elevenítenem e törvény s a megalkotása körűli viták emlékét, mert a nemzeti színház mostani működésében annak legcsekélyebb reminiscentiája sem található többé. Már itt meg kell jegyeznem, hogy tárgyamhoz képest a nemzeti színháznak pusztán drámai szakával foglalkozván, a színház vagy vezetése alatt mindig a drámai igazgatást értem s maga az intendansi állás kívűl marad elmélkedéseim körén. A nemzeti színháznál a drámai s operai szak elkülönítése, a bifurcátio rendszere van életben; mindegyik szak megfelelő önállósággal működik s saját körén belül a másiktól függetlenűl vezettetik. Az egész színház kűlső képviselője az intendans, jelenleg egy kitűnő gentleman, nagy műveltségű hazafi és érdemes írónk, ki egész buzgalmát a színháznak, de nagyobbára az operának szenteli. Az ő érdeme kiválóan, hogy operánk sok viszontagság után ismét szembetűnő haladásokat tesz s magas műigényeknek is kielégíteni képes. Podmaniczky Frigyes báró úrnak e téren tényes érdemei vannak s csak sajnálható, hogy a drámai szakra ki nem terjeszti figyelmét. A teendők roppant sokasága, avagy a

*) 1832/6 országgyűlés jegyzőkönyve XIII. kötet 448 és köv. lapok.

fennálló szervezeti szabályok gátolják őt benne, azt nem tudom, de tény, hogy a drámai szak, főleg egy idő óta egész önállóan működik és pedig homlokegyenest ellenkező irányban ama szellemmel, mely évtizedekkel ezelőtt a nemzeti színház megalkotása körüli harczokban a haza legjobb fiai, írók és politikusok részéről kifejezésre lőn juttatva. A nemzeti színház eltér ama feladattól, melyet számára a törvény kijelölt. Egyúttal és ennek folytán művészi tekintetben sem tart lépést az operával, melynek haladásai nem nyujtanak kárpótlást a másik szak hanyatlásaért, mert ének és zene universalisabb jelleműek s a dráma inkább lehet a nemzeti cultura előmozdító tényezője.

A dráma vezetése egy idő óta határozottan szakított a számára a törvényben kijelölt hivatással, félredobta a régi eszményeket, lassankint kiirtja a múltak hagyományait és a színház és a magyar drámairodalom közt minden kapcsot szétszakítani készül. A viszonyt, mely negyven hosszú év folyamában a nemzeti színház s a magyar drámairodalom közt fennállt s ez utóbbira olyan termékenyítő volt, míg a színházat a hazai művelődés egyik középpontjává tette, most könnyelműen, de szakadatlanúl lazítják és gyöngetik. Magyar nyelven folynak ugyan ott az előadások, de a magyar múzsa már csak vendégszerepelni jár oda. Az állandó magyar játékszínben ma csak megtűrt, megalázott mostoha gyermek a magyar színmű irodalom, melyet háttérbe szorítanak, elnyomnak, bántanak minden képzelhető módon. Hetek múlnak, míg egy-egy eredeti darab előadásra kerül, és legtöbbször ez oly módon történik, mely nélkülözi a siker előföltételeit. Hibás szereposztás, gondatlan rendezés, egy-két színész ismert virtuozitása a szerep-nem-tudásban s más ilyen körülmény gondoskodik róla, hogy eredeti darab hatást ne tehessen, hogy elmenjen tőle a közönség kedve s így legyen ürügy az eredeti darabokat egyáltalában minél ritkábban előadni.

A nemzeti színház ma minden idegen színi termék lerakodó helyévé lett. Válogatás, kritika, izlés nélkül adnak elő derűre-borúra mindent, a mi a külföldön fölmerül; jót és rosszat, szellemest és ízetlent, általános érdekűt és tisztán bizonyos külföldi specialis viszonyok reánk nézve érthetetlen és élvezhetetlen termékét. És ha talán a külföldi productió bizonyos hónapokban szünetel, úgy előszednek a lomtárból elkopott, ócska idegen darabokat, melyek színrehozatalát még az ujdonság mentségével sem lehet igazolni. De van egy érdemök, és ez az, hogy nem magyar embertől származnak. Mert ez a tulajdonság ma úgy látszik a halálos bűnök egyike, me-

lyekért menthetetlenül és irgalmatlanul elítéli és statarialiter kivégzi őket a színháznál korlátlanúl uralkodó irány.

Nem én mondom ezt; a tények, a számok, a hiteles statistikai adatok sújtják ily érzékenyen a nemzeti színház jelen vezetését. A statistikai kimutatások szerint az eredeti magyar darabok előadása megfoghatatlan és ijesztő módon apad másfél év óta. Még az 1873—4-ki színházi évben 109 eredeti és csak 94 fordított darabot adtak elő s így az előadott darabok 54%-a, tehát a nagyobb fele eredeti magyar volt. 1878—9-ben ez a kedvező és természetszerű arány megváltozott és pedig botrányos mérvben; előadatott 204 fordítás és 54 eredeti darab, vagyis a színre hozott magyar darabok száma 20%-ra sülyedt s épen egy ötödét teszi az előadásoknak. A magyar múzsának tehát csak minden ötödik este állt nyitva a múlt színházi évben a nemzeti színház csarnoka azon egyetlen hely, hol a szorosan vett népszínmű kivételével az ország fővárosában a magyar ajkú közönség magyar darabokat élvezhet.

De mindez még csekélység ahhoz képest, a mi a most folyó színházi évben történik. Ma már hetek telnek el anélkül, hogy eredeti darabot csak egyszer is előadnának. Összeállítom a f. év april első napján kezdődő színházi év eddigi eredményeit. A hirlapokban megjelent színlapokat használom számításaim alapjául s így megtörténhetik, hogy egy-egy előre hirdetett előadás elmaradt, de ez, ha egyáltalában megtörtént, oly ritkán történt, hogy a végeredményt nem módosítja. A színlap szerint előadatott:

April	havában	22	darab;	ezek	közül	5	eredeti,	17	ford.
Május	„	22	„	„	„	5	„	17	„
Junius	„	28	„	„	„	3	„	25	„
Julius			nem volt előadás						
Aug.	havában	18	darab;	ezek	közül	5	eredeti,	13	ford.
Szept.	„	31	„	„	„	5	„	26	„
Okt. (bez. 15-ig)		13	„	„	„	0	„	13	„
Összesen előadatott		134	darab;	ezek	közül	23	eredeti,	111	ford.

E számokból mindenki maga levonhatja a tanúságot s a hazai irodalom és müvelődés egy elfogúlatlan barátja sem fog azzal vádolni, hogy elhamarkodva, igazságtalan ítéletet mondottam, midőn azt állítottam, hogy a magyar drámai múzsa nem mondhatja többé a magáénak a budapesti nemzeti színházat. Pedig a színház működésének mérlege még sokkal kedvezőtlenebbé alakúl és sokkal éle-

sebben elítéli a drámai művezetést, ha nem egyedűl az előadott daraboknak, hanem azon estéknek számát tekintjük, melyeken vagy tisztán magyar, vagy fordított, vagy pedig vegyesen magyar és fordított darabok kerültek előadásra. Itt még szembe ötlőbb az aránytalanság, itt az eljárás még inkább aggodalmat és megütközést kelthet. De nézzük a számokat.

Apr.	volt	17	drámai	este;	ezek	közül	kizárl.	magyar	3,	vegyes	1,	kizárl.	idegen 13.
Máj.	„	16	„	„	„	„	„	4	—	—	„	„	12.
Jun.	„	18	„	„	„	„	„	1	„	2	„	„	15.
Aug.	„	13	„	„	„	„	„	3	„	1	„	„	9.
Szept.	„	17	„	„	„	„	„	3	„	1	„	„	13.
Okt. (15-ig)		9	„	„	—	—	—	—	—	—	—	—	9.
Összesen		90	drámai	este	közül	volt	magyar	14,	vegyes	5,	idegen		71.

E számok beszéde elég érthető és sokkal kárhoztatóbb a drámai vezetésre, mint az, melynek fentebb kifejezést adtam. Maholnap a magyar nemzeti színházból, a főváros egyetlen műintézetéből végkép száműzve lesz a magyar vígjáték, színmű és tragoedia, vagyis ama fajok, melyeket immár egyedűl ő cultivál a fővárosban. Már is hetek mulnak, néha húsz nap is eltelik a nélkül, hogy a magyar közönségnek alkalmat nyítnának magyar színdarabot látni. Az 1872—3 év repertoirjában Szigligeti ,Szigeti, Tóth Kálmán, Toldy István, Berczik Árpád, Rákosi Jenő s más ismert színműírónk és a népszínműírók hosszú során kivűl ott találjuk a többek közt Ábrányi Emil, Obernyik Károly, Fáy András, Hugo Károly, Kövér Lajos, Czakó Zsigmond, Jósika Kálmán stb. neveit. Az 1873—4 évben az említetteken kivűl még Dóczy Lajos, Ábrányi Kornél, Degrè Alajos stb. nevével találkozunk. 1874—5-ben Tóth Edén kivűl, kit csak kegyeletből említek, mert időközben a népszínmű kivált a nemzeti színház köréből, Grubiczy László, Éjszaki Károly, Hahn Rezső, Kazár Emil, 1875—6-ban Csiky Gergely, Almási Tihamér, gróf Zichy, Szulyovszky Ignácz, 1876—7-ben Várady Antal, Horváth Miklós stb. szerepelnek mint új nevek a műsorban. Az 1877—8. évben már csak Bercsényi neve új, de legalább a régibb írók darabjai adatnak elő. 1878—9-ik évben azonban csak Bulyovszky neve új a műsorban és e mellett a magyar darabok előadásának összszáma is szégyenletesen megapad. A folyó színházi év első hét hónapja folyamában pedig egyetlen egy új névvel sem találkozunk. Hanem e helyett a régibb írók legjobb művei is alig adatnak többé. A felsorolt nevek legtöbbje letűnt a repertoireról; élők és holtak

egyaránt mellőztetnek s hét hó alatt csak 23 — ezek közül is a legtöbb rövid — darab sejteti velünk az egykor elég virágzó magyar nemzeti dráma lételét. Érezi a drámai vezetés, hogy ez eljárásával a legfontosabb irodalmi és müvelődési érdekeket sérti és jogos reclamatiókra ad okot. Mit tesz tehát, hogy eljárását álczázza? Egyszer-másszor előszed egy-egy régibb írót s annak darabját egyszer előadatja. Így aztán neve ott szerepel a kimutatásban gazdagítva a „magyar szerzők" rovatának számát, de nem a müvészet és cultura érdekét. Így tettek az idén Eötvössel; elővették egy régi darabját, előadták egyszer s aztán a sutra tették. Így tesznek egyszer-másszor Kisfaludy Károlylyal, Vörösmartyval, kiknek gazdag repertoirjokból elővesznek egy darabot, előadják egyszer s azután eldobják. Ez a kegyelet a régiek iránt. Az újabbak sorsa még lealázóbb. Egy sereg érdemes író, mint Dobsa Lajos, Ábrányi Kornél, Degré stb, végkép számüzetett a repertoirból. De Jókaitól, Toldy Istvántól, Tóth Kálmántól előadtak egy darabot. Így az ő nevök is ott szerepel a magyar szerzők sorában, pedig az „egy" előadás olyan írókra, kik annyi hatásos darabot írtak, inkább sértés, mint elismerés. És ez annál inkább, mert a drámai vezetés, ha már előadja egy darabjokat, olyan jól megválasztja e czélra azt az időt, midőn az esték rövidek, s az ember irtózik a fülledt színházi levegőtől, hogy bizony nem igen van közönségök. Így például a folyó évben junius első hetében adták elő Dóczy „Csók"-ját és Tóth Kálmán „Nők az alkotmányban" vígjátékát; mindkettő hatásos, vonzó színdarab s kétségkivül a téli hónapokban többször is megtöltené a házat, megtöltené legalább is annyira, mint azok a franczia és német színdarabok, melyek télen öt-hatszor is előadatnak, még pedig nagyobbrészt elég üres ház előtt. Magyar darabokat akkor szivesen venne a magyar közönség, de nem adják, hanem színre hozzák őket nyáron, midőn a természet, a szép idő hatalmasan concurrál a színházzal s a legnevesebb ujdonság sem igen tölti meg azt. És a színház még nyáron sem vasárnap adatja az emlitett darabokat. Dehogy! Ilyen napon a kevésbbé müvelt osztályok szoktak szellemi élvezetet keresni a színházban. A drámai művezetés gondoskodik is róla, hogy pompás szellemi táplálékot kapjanak. A „Magdolná"-val, a „Hálátlan kor"-ral s más ilyen részint nem nagyon épületes, részint szellemi látkörükön túl álló, általok nem értett és nem élvezett darabokkal riasztja el a vasárnapi vendégeket a színháztól. Menjen a paraszt a korcsmába — így gondolkodik a színház vezetése. Tóth

Kálmán mulatságos vígjátékát például előadatta pénteken, a reá következő vasárnap viszont a „Hálátlan kor"-ral kedveskedett a vasárnapi publicumnak. Ne lásson ez oly alakokat, melyek közelebb esnek szellemi látköréhez; tessék neki mulatni a párizsi société legexoticusabb termékein, s ha nem tud rajtok mulatni, ám menjen a paprika jancsihoz. Ez a felfogás világosan lép elénk, ha a repertoiret vizsgáljuk. E barbár irány pénzügyi eredményeire még visszatérek. Egyelőre csak a magyar írók szempontjából akarom e színházi politika következményeit megvilágítani. Gyulai Pál ide s tova negyed századdal ezelőtt a „Nemzeti színház és drámairodalmunk" című becses tanulmányában ezt írja: „Ma már íróink is vannak, kik kizáróan a színpadnak szentelik erejöket s *nem megvetendő díjt húznak*. Alig van hónap, melyben két-három új mű ne kerüljön színpadra." Ez 1856-ban iratott. Azóta nagyot fordúlt a világ. A színház költségei óriási módra felszaporodtak. Csak a királyi és országos segély százezrekre megy, a belépti jegyek ára is nagyot nőtt azóta s ma a színház mégis csak pár fillért, csak szégyenletes koldusalamizsnát dob oda a magyar drámaíróknak. Még 1874—5-ben 11.500 frtot fizettek magyar íróknak. Az utolsó 1878—9. évben a magyar írók jutaléka 3.754 frtra sülyedt. És ez alamizsnapénzen 15 magyar szerzőnek kell osztozkodnia. Ennyire csökkent az a díj, mely már 23 évvel ezelőtt „nem megvetendő"-nek mondatott. Ma csakugyan megvetendő az. A folyó év az eddigi hét hónap előadásaiból következtetve még meglepőbb eredményekre fog vezetni. A hanyatlás még szégyenletesebb, a szakítás a nemzeti színház és a nemzeti dráma között még szembeötlőbb és még kárhozatosabb lesz. Hisz ma már Szigligeti sem talál kegyelmet a drámai vezetés előtt; sem kegyelem, sem kegyelet nincs benne az ország legtermékenyebb színműírója iránt. A színházi évnek már nagyobbik fele lejárt s a műsorban mindeddig csak hatszor szerepel a Szigligeti neve. E hat darab közül is csak három töltött be egy-egy egész estét. Hat és fél hónap alatt csak három teljes Szigligeti-esténk volt, másik három darabjához egy-egy más darabot bigyesztettek oda ráadásúl. Miért e mellőzés? Talán űres a ház, ha Szigligeti darabjait adják? Az egyes darabok pénztári eredményei nincsenek előttem s így e tekintetben csak általánosságban szólhatok. Annyi bizonyos, hogy például II. Rákóczy Ferencz augusztusban is szépen megtöltötte a házat, s hogy a közönség igen jól mulatott mellette, a mit sok franczia darabról, melyekkel agyon kínozzák, épen nem mond-

hatni. De tegyük föl, — a mi nem áll, — hogy Szigligeti száz és néhány darabja közül egy sem tetszik a közönségnek. Mi következik ebből? Ne adják őket elő? Franczia darabokat adjanak helyettök? De hisz ezek legtöbbje meg épen nem kell a közönségnek. Sardou, Dumas és más franczia írók — nem is szólva a németekről — darabjai ötödször-hatodszor már rendesen üres ház előtt adatnak elő, pedig ezek előadását még hazai, nemzeti, irodalmi, erkölcsösségi stb. szempontokkal sem lehet igazolni. Mért adják elő a fordított darabokat üres ház előtt? Ha az üres ház nem akadály, mért nem adják az eredeti darabokat? Miért? Egyszerűen azért, mert a drámai művezetésnek nem tetszik, mert a drámai művezetés kettős mértékkel mér, mert sem nemzeti, sem hazafias, sem irodalmi érdekkel nem törődik, mert egyáltalában semmi vezérelve, semmi irányeszméje, legföllebb az, hogy *le akarja szorítani a magyar eredeti drámairodalmat a nemzeti színház deszkáiról.* Igazi barbár gyűlölettel van minden iránt, a mi magyar s ő, a ki válogatás nélkül színre hoz sok jó mellett legalább ugyanannyi sületlen, erkölcstelen, selejtes terméket, mihelyt ez nem magyar, a legmagasabb művészeti mértékkel mér minden új darabot, mihelyt magyar és ázsiai önkénynyel ignorál minden régi darabot, mert magyar.

Kimutattam, adatokkal igazoltam, hogy a nemzeti színház műsorozatában a magyar darabok száma egyre csökken s például szeptember végétől okt. 15-ig: húsz nap alatt egyetlen egy magyar darab sem került előadásra. Ezzel eléggé be van bizonyítva, hogy a nemzeti színház vezetése az 1836. XLI. t. cz.-ben kijelölt vezérelvekhez teljesen hűtlen lett s nem szolgál a czélnak, melynek érdekében megalapították. Hogy drámairodalmunk felvirágoztatása javára semmit sem tesz, ez a föntebbiekből önkényt következik. Vagy talán azt hiszi valaki, a színház teljesen megfelel hivatásának akkor is, ha csupa idegen darabokat hoz színre? Hogy fordításokkal lehet nemzeti szellemet terjeszteni, hazafias erkölcsöket fejleszteni és drámai irodalmat teremteni? E kérdésekre már Kölcsey megfelelt; ezekről ma vitatkozni sem kell többé. Egyébiránt nem arról van szó, hogy fordított darabot ne adjanak. Shakespeare, Molière stb. nemcsak saját koruknak és népöknek, hanem mi nekünk is éltek. Ugyanezt mondhatni a modern külföldi színműírókról. Adják elő tehát darabjaikat; ez ellen senkinek sincs kifogása. De engedjenek megfelelő helyet mellettök a magyar drámairodalomnak. Egy nép közszelleme sem oly termékeny, hogy a színházat, — mely a mü-

veltek igényét ki akarja elégíteni — kizárólag a saját termékeivel tudná ellátni. De viszont nincs Európában színház, mely mint másfél év óta a budapesti teszi, a hazai drámát csak azért mellőzné, mert hazai. A nemzeti színház az udvari színházak közé számítja magát. Jól teszi. De mért feledi, hogy noblesse oblige, hogy rangjával kötelességek is járnak a hazai művelődés iránt. Vagy van-e udvari színház Európában, melynek repertoireja oly botrányos aránytalanságot mutat eredeti és fordított darabok közt, mint a miénk? A német nép sokkal cosmopolitább, mint a magyar; eléggé bizonyítja ezt azon tény, hogy alig van bármily szakbavágó jobb munka, melyet németre le nem fordítanának s mely Németországban olvasóra ne találna. A német nép megemészt mindenféle írót: angolt, olaszt, amerikait, görögöt, franciát, lengyelt és oroszt. Azt sem állíthatni, hogy Németországnak ez idő szerint valami kitűnő drámaírói lennének. De igenis van sok előkelő színháza. Csakhogy ezek nem idegen darabok előadásával versenyeznek egymással. Nincs köztük egy, melyet e tekintetben nemzeti színházunkkal össze lehetne hasonlítani. A legutolsó német udvari színházacska is a hazai dráma ápolásának szenteli magát s e nemes feladatot erejéhez, körülményeihez képest tényleg teljesíteni is igyekszik.

Csak a budapesti nemzeti színház követi azt a barbár irányt, hogy mellőzi a hazait, mert hazai, s így kiszakítja magát a nemzeti culturmozgalomból, idegenné lesz önön hazájában s míg a hazai irodalom és művelődés minden érdekét lábbal tapodja, maga is üvegházi növénynyé válik, melyet csak az évről évre elíjesztőbb dimensiókat öltő fejedelmi és országos segély tud mesterségesen életben tartani. Hanyatlik a saját ereje, míg szükségletei egyre növekszenek; olyan arányban, amint maga tépi ki gyökereit a nemzeti talajból, szaporodik föl háztartásában a deficit. A nemzeti színház pénzügyi eredményei a legszorosabb oki összefüggésben állanak azzal a hamis iránynyal, mely a művezetést olyan terméketlenné teszi. A magyar közönség első sorban magyar s minthogy a dráma is azon műfajok egyike, melyeknek kiválóan nemzeti a jellemvonásuk, a magyar közönség ezt a szellemi szükségletét nem lehet csupa idegen táplálékkal kielégíteni. Tudja élvezni az idegent olykor-olykor, sőt nem hiszem, hogy e tekintetben van-e hálásabb közönség, mint a magyar. — De végtére is a toujours perdrix-féle étlaptól már megesömörlött. Beleunt az örökös házasságtörési szomorú és vígjátékokba, a külföldi társadalmak előtte ismeretlen noha többé-

kevésbbé mulatságos alakjaiba és genrejaiba. Az esprit helyett néha melegebb és rokonabb érzést és hazai szellemet is kíván. Az idegfeszítő bonyodalmak és egyre-másra hajszolt cselekmények, bármely virtuositással készültek is, csak rövid időre tudják figyelmét lekötni, mert idegenek, távol esnek gondolatkörétől. Tárgy, mese, alak, bonyodalom minden, minden távol áll hozzá s a kitűnő technikával készült idegen darabok helyett, sokkal kevesebb igényeket emel oly színmű iránt, mely a saját véréből, saját légköréből nőtt, saját multjában vagy társadalmi viszonyaiban találja gyökereit.

De a nemzeti színház drámai vezetése anathéma alá vetette a hazai termékeket s erőszakosan, szolgabírói önkénynyel igyekszik a magyar közönségre rá erőszakolni a saját ízlését. Valóban bámulatos az a leleményesség és jobb ügyhöz méltó ama buzgalom, melyet az idegen darabok színre hozatalában másfél év óta kifejt. Nincs színház a kerek földön is, mely e téren megállaná vele a versenyt. Olyan heves, lázas tevékenységet fejt ki, mely már maga is a beteges irány tünete s önmaga tör pálczát maga fölött. Valóságos hajtóvadászatot tart idegen újdonságokra. Pedig ha azok legtöbbje tetszenék a közönségnek, úgy fölösleges, de physicailag is lehetetlen lenne folyton ujdonságot előadni. De legeslegnagyobb rész nem tudja a közönség tetszését meghódítani; pár előadás után a lomtárba kell tehát őket vetni s ismét újakkal pótolni. Minő következménye van a színészekre ez örökös új szerep tanúlásnak, ezen lázas kapkodásnak, fölösleges magyarázni. De a gyakori sikertelenség, a felsűlés nem bénítja az igazgatóság buzgalmát, nem rázza fel őt mámorából, mert nincs érzéke nemcsak a magasabb érdekek, hanem a közönség ízlése és igényei iránt sem. Csak halad a maga útján, sőt terrorizálja a közönséget, midőn a túlságos gyakori sikertelenség mellett is egyre idegen termékeket oktroyál reá. Valóságos harczot, írtó háborút folytat a magyar közönség ellen, mely nem akar meghajolni, mely a nemzeti színház elnemzetietlenedését érteni és támogatni vonakodik. *A színház és a közönség közti ezen harcz eredménye a borzasztó deficit. E deficitben jut kifejezésre a művelt magyar közönség tiltakozása a színház elnemzetietlenedése ellen.* Ezt sem én mondom; a tények, a számok, az eltagadhatatlan és hiteles statistikai adatok mondják ezt.

A drámai művezetés minden furfanggal sem tudta még odáig vinni a dolgot, hogy a színházi év folyamában idegen darab hozza a legnagyobb esti jövedelmet. Azon időkben, midőn még nem for-

maszerű üldözés tárgya volt az eredeti termék a színháznál, a legtöbb jövedelmet hozó tíz darab is magyar volt. És ez a tíz darab nem csupa népszínmű volt, mi egyébiránt nem sokat változtat a dolgon, mert másfél év óta ismét adnak népszínműveket s különben is vasárnap mindig megtelhetik a ház, ha élvezhető darabot adnak. Csak értékesíteni kellene a vasárnapi estéket úgy, mint a közönség kívánja s jövedelmök ma is igen nagy lenne. De hogy visszatérjek a tíz legtöbb jövedelmű darabra, mely egykor mind magyar volt, a magyar darabok tervszerű mellőzése folytán most a tíz közül csak kettő magyar. De épen *ez a kettő áll legelül a sorban s összehasonlíthatatlanúl többet jövedelmezett, mint a legkitünőbb fordított darab.*

Legtöbbet jövedelmezett az 1878—9. színházi évben Szigligeti egy darabja és pedig nem legnépszerűbb darabjainak egyike, hanem a Perényiné, mely kétségkivül hatásos, de épen nem oly híres, mint a boldogúlt költő sok más darabja. Perényiné 1180 frtot, Szigeti kitűnő Vén bakancsosa 1038 frtnyi bevételt eredményezett. Csak ezután következnek az idegen darabok és pedig Dumas egy újdonsága 832 frt bevétellel. Augier híres és nagyhatású Fourchambault családja csak 799 frtra vitte. Szóval a legkitűnőbb idegen darabok maximalis jövedelme is 25—32%-kal kisebb, mint a régibb magyar daraboké. Ez megmondja, érthetően, kétséget kizáró módon mondja meg a drámai művezetésnek: mit kíván a fővárosi közönség a nemzeti színháztól? Kenyeret kiván, és nem bánja, ha a kenyér fekete is, csak szája íze szerinti legyen. De magyar kenyér helyett adnak neki hol kalácsot, hol kavicsot. Az egyiket megemészti, a másikat eldobja, de egyiket sem élvezi úgy, mint a hazai terméket. A mult színházi évben sok kalácsot kapott. Ez igaz. A művezetésnek szerencséje volt; termeltek Párizsban sokat és jót. Előadhatta a Daniseffeket — régi ugyan, de a nemzeti színházban 1878—9-ban adták először, — a Clubbot, a Fourchambault-kat, a német Rosenkranz és Güldensternt, melyek mind tetszettek és kassza darabok voltak. De egyikök sem jövedelmezett annyit, mit két régi, sokszor előadott magyar darab. Már az idén nincs oly szerencséje a színháznak. Az eddigi tömegesen előadott darabok közül Pry Pál kivételével a többi pénzügyileg legalább többé-kevésbbé megbukottnak tekinthető. Jó helyett tehát a tömeges termeléssel igyekezett imponálni, de még pénzügyileg is szerencsétlenül.

A fentebbi összehasonlítás érthetően megmondja, hogy a ma-

gyar közönség első sorban hazai darabokat tud élvezni s ilyenek előadását kívánja. De ha nincs magyar darab, honnan vegyük őket? Ez a rendes válasz, melyet mindannyiszor hallhatunk a drámai vezetés részéről, valahányszor magyar darabok előadását sürgette a sajtó. Én azt hiszem, ez a válasz teljesen jogosulatlan. De tegyük föl, hogy igaz. *Ha igaz*, úgy épen *a színház vezetésének életre valótlanságát* bizonyítja. Minden színház tud magának eredeti repertoiret teremteni, ha komolyan és őszintén akarja. Ha nincsenek eredeti írók, ez is csak azt mutatja, hogy a színház vezetése az alkotó erő, a teremtő képesség, vagyis a legfontosabb elem nélkül szűkölködik. Egy nagy műintézet vezetése még nem teljesíti feladatát, ha egyszerűen csak arra szorítkozik, hogy administrál s a rendes napi teendőket végzi. Ahhoz, hogy minden este legyen előadás, hogy próbák tartassanak, hogy Párizsból az új darabokat meghozassák s Csiky Gergelylyel vagy Fáy Bélával kitűnően, vagy Feleki Miklóssal hiányosan lefordíttassák, hogy tagokat szerződtessenek, igen kevés tudomány kell. Ezt könnyen elvégezheti akárki. A drámai vezetés csak úgy emelkedik ki a köznapiság és középszerűség színvonaláról, ha tud teremteni és pedig valamint jó darabokat, ép úgy jó előadásokat is. A hol színi élet van, a hol a színház nem erőszakosan állja el útját a szellemi mozgalomnak, ott fejlődik eredeti drámairodalom is. Színház és színműirodalom csak együtt fejlődhetik s az egyik mindig felelős a másiknak hanyatlásáért. A mióta színházunk megvan, mindig voltak drámairói is; csak most nincsenek. Ki ezért a hibás? A mint megszületett a nemzeti színház, a mint megvolt a szükséglet, feltünt Szigligeti is. Ma megvan a szükséglet, van színház, de nincsenek drámairók. Nem iszonyú vád ez a színház vezetése ellen. Nem ő, de legalább ő is felelős ezért. Irodalmunk és közmüvelődésünk történetének ítélőszéke előtt örökös vád lesz ez a meddőség a drámai művezetés ellen. A pénzbeli deficitet, melyben a közönség elégületlensége nyer kifejezést, pótolhatja a királyi kegyelem. De a szellemi deficitet, melyet sáfárkodása drámai irodalmunkban létre hoz, nem fogja pótolni senki. Ez a meddőség, e terméketlenség örök vád lesz működése ellen.

De nem is igaz, vagy legalább a mondott formában nem igaz, hogy nincsenek előadható darabjaink. Igen! A vakra nézve a színek, a süketre a hangok nincsenek. A tavasz üde zöldje, a tél hófehérsége nem léteznek az egyikre és Beethoven zenéje a másikra. De a ki látni, a ki hallani tud, az élvezheti mindegyiket. A mi

drámai vezetésünkben is teljesen hiányzik az érzék minden iránt, a mi eredeti magyar. Negyven esztendei drámai életünk termékei ő reá nézve nem léteznek. Kisfaludy, Vörösmarty, Czakó, Obernyik, Nagy Ignácz, Teleki László, Kövér Lajos, Fáy András, Dobsa Lajos, Degré Alajos és mindazok, a kik nem is oly régen, az ötvenes és hatvanas években a közönségnek annyi élvezetet szereztek, a magyar drámát olyan szép fejlődésre hozták, ma a nemzeti színházra nem léteznek. Repertoirejából mind e nevek eltűntek; darabjaik a színház könyvtárában penészednek. Ha előrántják is valami alkalomra egyik-másikat, igyekeznek tőle szabadúlni mielőbb. Szeretet, kegyelet, műgond nélkül hozzák őket színre, hogy valamiképen kedve ne teljék bennök a közönségnek. De e vandál kegyeletlenség nemcsak a régibb vagy régóta mellőzött írókre terjed ki. Hogy bánnak Szigligetivel, azt már említettem. Szigeti mulattató darabjaiból ritkán adnak egyet-egyet. Tóth Kálmán számos, egykor annyi hatást keltő színművei közül ma már a „Nők az alkotmányban“ is csak nagy ritkán szerepel a műsoron. Toldy, Berczik, Dóczy, Bercsényi, Rákosi egy-egy darabját egyszer-másszor előadják, de nem azért, hogy hassanak velök, hogy a közönséggel megkedveltessék, hanem hogy az évi kimutatásban az ő nevök is szerepeljen a magyar szerzők közt s így a számot legalább tizenötre föl lehessen vinni. E tizenöt szerző közül csak hat szerepel három vagy több előadással; a többi csak két vagy épen csak egy előadásra tudta egy hosszú év folyamában vinni. Pedig hogy ez a mellőzés mire vezet, azt tudják a színháznál igen jól. Hisz Paulai Ede úr írta 1873-ban, hogy „meglehet buktatni a jó darabot is azzal, ha csak hébe-hóba adják.“ De most ez igazságot már csak külföldi darabokra alkalmazza. Az idegen szerzők közt még Parodinak specialisan franczia s nálunk teljesen megbukott, Legyőzött Rómája is három előadást tud felmutatni, noha a költőietlen fordítás reánk nézve egészen értéktelenné tette e darabot. De azért háromszor hozták színre, míg olyan írók, mint Toldy, Rákosi, Jókai, Tóth Kálmán csak egy-egy előadással szerepelnek ugyanazon — a mult évi — műsorban.

Ezek tények és jellemző tények. Megmutatják, hogy a színház vezetése egyszerűen ignorálja, semmibe sem veszi negyven éves drámai életünk összes termékeit. Még *kísérletet* sem tesz feleleventésökre s így még azzal sem védekezhetik, hogy nem kellenek a közönségnek. Honnan tudja? Hiszen sohasem adatja őket. Még pró-

bát sem tesz megkedveltetésökre. Míg külföldön a színházak a legmerészebb experimentatiókba bocsátkoznak olyan régi darabok színre hozatalával, melyeket előadni előbb merő lehetetlenségnek tartottak, a nemzeti színház mostani drámai vezetője egyszerűen nem létezőnek decretálja aránylag elég gazdag drámai irodalmunkat. Másutt a kegyelet a színházakat a legkétesebb sikerű kisérletekre ösztönzi a régi darabok fölelevenítésében. Nálunk a kegyeleten kivűl a kényszerűségnek, a szükségnek kellene a művezetést ugyan erre bírni, mert hát állítólag nincsenek újabb drámairóink. De sem a kegyelet, sem a szükség nem rázza föl a tespedő, lomha közönyt, melyet a színház vezetése a magyar dráma iránt mutat.

És ez természetes. Miért kutatna ő a megsárgult papirosok közt, mért fáradoznék régi drámáink szakszerű színre alkalmazásával, mért bibelődnék azok korszerű, de fárasztó scenirozásával? Hisz mindez nagy szakismeretet, finom tapintatot, kiváló ügybuzgalmat, odaadást, szeretettel teli munkát és mindenek felett sok időt és fáradságot igényel. Ezzel pedig ő nem rendelkezik. Hogy e czélra szakértő ifjabb erőket neveljen magának, az a mostani autocrata iránynak szintén nincs inyére. De minek is? Hisz nyitva áll előtte széles e világ, s dolgoztat magának Európa összes drámairójával. Kész darabokat kap, a legutolsó részletig kidolgozva és színre alkalmazva. Ez nem okoz bajt, fáradságot és gondot. A fordítás hamar kész. Azután kiosztják a szerepeket, tartanak egy pár próbát és a darab előadatik. Ha tetszik jó, ha megbukik az is jó; senki nem tehet róla, hisz a párizsi vagy a bécsi kritika megdicsérte az új terméket. Csak is ezen könyelmű felfogás mellett érhetni el olyan eredményeket, minőket az 1878—9-ki egész s a most folyó színházi év első hetedfél hónapjai felmutatnak. Érthetetlen, megfoghatatlan valami ez, melynek kulcsát, magyarázatát csak a korcs szellemben, az idegennek gondolkodás nélkűli bámulatában találhatni. Hasztalanúl szólal föl ez ellen a sajtó. Szava nem képes legyőzni az előítélettel párosúlt közönyösségét, mely minden eredeti magyar darab iránt mutatkozik. Így aztán a színház lábbal tapodja összes traditióit, megtagadja ama férfiak elveit, kik rég a földben porlanak, s kik vagy hajlékot vagy repertoiret teremtettek a magyar színműnek. Vagy talán ilyen színházat — vagy művezetést — gondolt-e Kölcsey, midőn úgy tűntette fel a játékszínt, mint „nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palladiumát, mint süllyedő lelkünk felemelő eszközét.“ Nem ő mondta-e a szavakat, melyeket magyar

hazafinak sohasem szabad felednie, hogy a színház ne legyen „idegen nép majma, hanem a nemzeti érzés tolmácsa és a hazai virtus táplálója.“ És nem alkalmazható-e nagyobbára az, mit 1827-ben a magyar színügyről mondott, a jelen viszonyokra is? „Szánakozásra méltó romladékokban — mondá — senyved az közöttünk s magán viseli az átkot, melynél fogva minden, a ki határaiba lépni mert, szerencsétlen sorsában részt veszen. Ily fekvés mellett bizonyosan egy nagy talentumot sem hoz kisértetbe, hogy a játékszíni pályán — mint író feltűnjön s azt — — — a külföldiességből következtesse s hazánk tulajdonává tévén, általa nemzetiségünkre jóltevő behatással munkálkodjék.“ Egy félszázad után a magyar játékszín, nem ugyan müvészi, de irodalmi és nemzeti szempontból ismét visszahanyatlott oda, a hol volt a vándorszínészet szomorú éveiben. *Nem tud termékenyitőleg hatni a nemzet közszellemére;* azért meddő és terméketlen a drámairodalom jelenleg. A külföldiességhez sok más körülmény járúl, mely a drámairót elűzi a színháztól. Ama kegyeletlenség, melyet a színház a régiek iránt tanúsít, kicsinyes üldözéssé, sértő mellőzéssé fajúl az újakkal szemben. Vagy lehet-e más oka annak, hogy a legújabb írói generatió Toldy, Dóczy, Rákosi, Berczik, Almási Tihamér, Kazár Emil, Grubiczy stb. szerencsésen mind elhallgattak s nem molestálják többé a színház vezetését. Nem írnak-e talán új darabot? Végleg elnémult drámai muzsájok? Alig hiszem. De akár írnak és nem mutatják darabjaikat, akár épen nem írnak többé, ezt bizonyára színházi viszonyaink is okozzák. Miért nem iratnak velök darabot? Mért nem serkentik, buzdítják őket? Mert nincs a vezetésben kötelességérzet, mert örül, ha békén hagyják, ha lerázhatja őket nyakáról. De az említettek talán nem írnak már új darabokat. Nem tudom. De köztudomású tény, hogy van egy ifjabb költőnk, ki az irodalom több ágában kitünő sikerrel működik, kinek ismert neve van, kitől adtak már darabot s kiről tudvalevő dolog, hogy nyolcz-tíz kész színmüve hever asztalfiókjában. Egy némelyikök kitűnt az akademiai pályázatokon; egyikök száz aranyat is kapott. Jók-e e darabok vagy nem — azt nem tudom. De tény, hogy írójok kiváló tehetség. Jutott-e eszébe a színház vezetésének csak egyszer is, hogy ez író valamelyik darabját elkérje, hogy csak próbát tegyen valamelyikkel, hátha tetszenék a közönségnek? Nem; ezt nem tette, pedig e színmüvekben terméketlen időben kétszeres kötelessége ezt tenni. De nem tette s így egy kitünő tehetség évről évre írja a darabokat — asztalfiókja számára a

nélkül, hogy alkalma is nyilnék a színpadon ismerni meg darabjai előnyeit vagy fogyatkozásait, hogy módja lenne gyakorlatilag meggyőződni: valjon az irány, melynek híve, csakugyan nem tetszik-e a közönségnek? Mennyit tanúlhatott, mennyit haladhatott volna már, ha olykor-olykor nyitva áll darabjai előtt a színpad? Kitünő tehetsége mily értékes, színi és irodalmi tekintetben egyaránt hatásos müveket alkothatott volna már, ha a színpad gyakorlati iskolájában fejlesztheti tehetségét! De elállják előtte az utat és arra kárhoztatják, hogy látatlanba dolgozzék, hogy sohase legyen alkalma a közönség higgadt kritikáját is hallani. Ez iró ifjabb Ábrányi Kornél, ki azonban nemcsak drámairó, hanem publicista is, s kit vérrel és vassal üldöz a színpadon a politikai servilismus. Nem is a politikusok teszik ezt, hanem azok, kik úgy vélnek a hatalomnak szolgálni, ha egy kitünő tehetséget színpadilag tétlenségre kényszerítenek.

Ha így bánnak elsőrangú ismert tehetségekkel, úgy nem lephet meg senkit a bánásmód, melyben kezdők, az úgy nevezett „új“ emberek részesülnek. E téren már személyes tapasztalásaim vannak, melyeket az ügy érdekében nem lehet elhallgatnom, mert sem a hiúság, sem az álbüszkeség nem tartanak vissza olyan dolgok elmondásától, melyek nagyon tanúlságosak, habár reám nézve egyénileg nem valami kellemesek. Egy társadalmi tárgyú darabom az akadémiai pályázaton némi elismerésre talált, sőt a két színész bíráló által az összes versenyzők közt elsőnek ajánltatott. Mai meddő viszonyaink közt azt lehetett várnom, hogy ily ajánlatra a darabot a színház is bizonyos figyelemben részesíti. — De az első percztől fogva az ellenkezőt kelle tapasztalnom. Márczius 22-étől május végeig tíz-tizenkétszer voltam az igazgató úr lakásán, egyik kitünő müvészünknél, ki a darabnak nagy pártfogója volt, s ki kérésemre be akart mutatni az igazgató úrnak. Tíz heti időben azonban nem jutottam a szerencséhez, hogy szent színe elé bocsátassam, noha hétről-hétre megújítottam a kisérletet. Időközben a darab technikai fogyatkozásain javítani iparkodtam s az akadémiai bírálat s a drámabíráló bizottság egyik érdemes tagjának buzdítására beküldöttem a darabot a színházhoz. Már négy nap mulva azt az üzenetet vettem, az igazgató úrtól, hogy darabom semmit sem ér, sőt hogy javítani sem lehet rajta. Noha ezzel a darab sorsát eldöntöttnek láttam, több felől azt tanácsolták, ne vegyem még vissza, mert az igazgató véleménye ellenében van jogom hivatkozni az akadémiai bírálatra, mely plane nem egy, hanem öt szakember véleményét adja vissza. Végre abban

a szerencsében részesültem, hogy a mindig elfoglalt igazgató urat megtaláltam hivatalos helyiségében. Kitünő udvariassággal fogadott; minél még inkább lekötelezett őszintesége, melylyel a darabról nyilatkozott. Nem ér az semmit — ez volt véleményének veleje s midőn ez ellen az akadémia bírálatára hivatkoztam, az felelte: „Ah! az egész más, mi nem vagyunk akadémia". Ez igazság ellen én természetesen nem szólhattam. De föl kell említenem, mert minden esetre jellemző az a színházi körök fölfogására. A darab azután az elbánás rendes útjára tereltetett. Hónapok multak el s végre két drámabíráló véleménye alapján a darab felolvasásra került.

Szept. 16-án végbement a felolvasás az igazgató úr által eleve megállapított programm szerint. Azon kezdték a dolgot, hogy kimondották, hogy a darabot fölösleges felolvasni s azonnal megindúlhat a tárgyalás. Ez ellen nem volt kifogásom, mert magától értetődőnek vettem, hogy a bíráló urak mindegyike csakugyan ismeri a darabot, melyről ítélni akar. Megkezdődött tehát a tárgyalás. Két írásbeli nyilatkozat felolvasása után szóbelileg. Elsőnek egy író szólt, ki előbb jóakaró pártfogója volt a darabnak. Most egyszerűen ismételte azt, mit az igazgató úrtól már hónapokkal azelőtt hallottam, s minek az a lényege, hogy a darab semmit sem ér. E gyökeres nézetváltozás meglepett ugyan, de mivel tudtam, hogy a biráló úr alaposan ismeri a darabot, kedvezőtlen ítéletét is teljes megnyugvással és bizalommal fogadtam. Ezután a színész urak nyilatkoztak. Az elsőre a darabnak csak első felvonása létezett, legalább a többiről épenséggel nem beszélt. Az első felvonás ellen két tényleges kifogást emelt. Az egyiket az igazgató úrtól hallhatta, a másik kifogás olyan valami ellen irányúlt, mi mint a bizottság színe előtt constatáltuk, elő sem fordúl a darabban. Erre elhallgatott. Helyette a másik színész vette át a szót. Ez már absolute nem bocsátkozott részletekre, hanem tartott általános prédikácziót de rebus omnibus et quibusdam aliis. Beszélt pedig a következő stylusban: „Hát kérem, azt se tudja ön, hogy a gazemberek sohasem szoktak azzal dicsekedni, hogy gazemberek. Hát azt sem tudja, hogy a gazember, mindig azt akarja elhitetni, hogy ő becsületes ember. Ah kérem csak III. Richard az egyetlen gazember, a ki dicsekszik vele, hogy gazember. Hisz kérem ez útálatos; de mit is foglalkozik ön ilyenekkel. Hagyja kérem, ne foglalkozzék ön effélékkel, mire való már ez stb. stb." Hasztalan igyekeztem félbeszakítani, beszédje árja egyre folyt; elmondott mindent, a mi eszébe jutott. Véletlenül azonban a darabból csak annyi jutott eszébe,

hogy ügyvédek is fordúlnak benne elő. Azt, hogy minő vonatkozásban, már elfeledte. Nem kételkedtem, hogy a színész urak elolvasták a darabot, melyről ítéltek; de az is bizonyos, hogy ez nem látszott meg beszédükön. A hallgatónak szükségképen azt kelle hinnie, hogy információ, utasítás szerint beszélnek, hogy meg lőn nekik mondva, mit beszéljenek, csak hogy egyikök szokás szerint nem elég jól memorizálta szerepét. A mire az igazgató úr azt mondá, hogy valószínűtlen, az már egyik színész szemében képtelenséggé nőtt. Útálatos, — kiáltá rá a harmadik. Fel lőn említve, dolgozzam át a darabot, de majd idővel. Erre az egyik azt kiáltá: két év mulva, — tíz év múlva — kiált a harmadik. Az egyik tag azt mondá, hogy egyes részek jól írvák. Vezérczikk, mondja rá a másik, mintha attól félt volna, hogy neki kell e szerepet majd betanúlnia. A bizottság ötödik tagja egy nagy érdemű író, egyetlen szóval sem avatkozott e vitába. Végre tizenöt-tizenhét percznyi ilyen beszélgetés után szerző eléggé informálva van és távozik. Nehány nap mulva levélben arról értesítik őt, hogy darabja érett és beható viták után visszavettetett.

Ez incidenst nem személyes okokból rajzoltam ily hosszasan. Nem búsulok darabom sorsán. De ez eljárás rendszer a színháznál. Nekem nincs privilegiumom reá, hogy csak engem vexáljanak. Megteszik azt mindenkivel. A felolvasó ülés arra való, hogy megleczkeztessék az írót olyan módon, olyan hangon, mint a hogy egy váltóhamisítót, egy istenkáromlót nem leczkéztet meg a törvényszéki elnök. Bűn ez urak előtt, hogy nyugalmukban háboríttatnak, hogy eredeti darabbal alkalmatlankodnak náluk. Ezt el kell olvasniok, pedig nekik nincs idejök. Túl vannak terhelve mindenféle foglalkozással. A mellett kényelmesek s egyikök-másikuk talán azt gondolja: Ha darab kell, majd írok én magam. Azért aztán van mit bámulnia a szegény írónak, ki bizonyos áhitattal lép a drámabíráló bizottság elé, hogy mennyit fog ő most tanúlhatni. Biz ott furcsa dolgokat tanúlhat. Figyelmeztetem is mindazokat, a kik drámát írnak, tanúljanak meg stenographirozni és ha majd rossz sorsuk e bizottság elé viszi őket, írják le szóról-szóra mindazt, a mit ott hallanak. Hadd ismerje meg a közönség azt az alanti hangot, azt a brutális módszert, mely ottan divatozik. Ha ezt ismeri, úgy ismerni fogja *drámai irodalmunk terméketlenségének egyik okát.*

A drámabíráló bizottság jelen szervezetében a legfölöslegesebb intézmény. Egyszerűen arra való, hogy az igazgató önkényuralmát álczázza s bizonyos darabok visszaútasításaért le vegye vállairól a fele-

lősséget. Csak az történik, a mit ő akar, a nélkül, hogy azért őt lehetne felelősségre vonni. A drámabíráló bizottsági rendszer olyan, mint az álparlamentarismus, csak az igazgatói önkény leplezésére szolgál. E szerepével nagy szolgálatokat tesz az igazgatónak. — A mostani igazgató határozottan a franczia drámaiskola hive. Ezenkivül vannak sajátságos bogarai. Fél minden újtól. Nincs benne a próbálkozásra bátorság; attól remeg, hogy valamely darab személyes érzelmeket, előítéleteket sérthetne; e mellett szeret kegyeket osztani s általában autocratikus ember, ki e hajlamait már évekkel ezelőtt a színházról írt tanúlmányában világosan elárúlta. — *Ő alatta igazi magyar társadalmi színmű sohasem fog fejlődhetni.* Az ő szemében csak olyan darabok találnak kegyelmet, minő például a „Fúzió“ volt, melynek alakjai, eszméi, iránya egyaránt színtelenek s legkevésbbé sem érintenek társadalmi kérdéseket. A benne előforduló képviselők épen úgy lehetnek képviselők, mint újságkihordók, a grófnők épen úgy libapásztorok s azok a pártok és küzdelmek, melyek benne szerepelnek, inkább játszhatnak a holdban, vagy Ausztráliában, de nem a mi életünkből valók. Ilyen társadalmi darabot előadnak, mert cselekménye és alakjai olyan természetűek, hogy nem sértenek senkit. Hogy érdekeltséget sem keltenek senkiben, azzal az igazgató nem törődik. Egy-egy darabot csak elő kell adni; azért ő a legképtelenebbet adatja elő. Ezzel nem sért meg senkit, másrészt ezzel bebizonyítja, hogy Magyarországban darabot írni nem tudnak s így igazolva van azon törekvése, hogy külföldről látja el e hazai repertoiret.

Ilyen kicsinyes aggodalmak, ilyen bátortalanság mellett nem lesz társadalmi dráma soha Magyarországban, de a színház és közönség közt sem fog benső viszony fejlődni soha. A közönség a látköréhez közelebb álló dolgokat akarja a színpadon, ismert typusokat keres s csak ilyeneken tud igazán mulatni. Még a Fúzióban is jól mulatott azon a különben gyarló egyetlen alakon, a journalistán mely hazai életünkből van véve. Olyan alakokban, melyekkel hatni akarunk, kell hogy legyen igazság, hűség; ez pedig nincs azokban a színtelen, holdkóros árnyakban, melyeket a legutóbbi év társadalmi darabjaiban látunk s melyeket kivetkőztettek mindenből, a mi talán élő társadalmi érdeket érinthetne, de a mi iránt ok érdeklődést kelthetne a közönségben. Ma a színpad nem visszatükrőzője a mi társadalmi életünknek, a jó és rossz tulajdonságoknak, melyek azt jellemzik s melyeken nevetni vagy boszankodni lehetne. Az

igazi élet elől mesterségesen s tisztán csak azért zárják el a színpadot, mert életteljes darab itt, vagy amott visszatetszést kelthetne. Igazi dermesztő rideg felfogás ez, mely megöl minden életre való alakot és cselekményt, mely csupa mumiákat bocsát a színpadra. Ezek természetesen nem bántanak senkit, de a közönség sem kíváncsi rájok.

Nemcsak a magyar drámairodalom hanyatlik, hanem maga a színművészet sem virágozhatik ily irány mellett. „Másutt a hazafiság csak emeli és nemesíti a művészi becsvágyat, nálunk majdnem egyedül szüli és táplálja“ — írta Gyulai Pál. Ez idegen irány túlsúlyra emelkedése nem engedi meg, hogy genialis színészeink támadjanak, egyenrangúak ama híresekkel, kiknek neve örökké élni fog színművészetünk annaleseiben. Mikor ők éltek, a színház igazán magyar volt; nem rendelkezett százezres subventiókkal, de működése talaját sem mérgezte meg az egyoldalú külföldieskedés. A mely műfaj igazi gondozásban részesült, az mindenkor megkapta a maga méltó személyesítőjét, mint ezt legutóbb a népszínművel tapasztaltuk. Egyébiránt a nemzeti színház jelen személyzete ellen is vajmi kevés a panaszunk. *Kitűnő tehetségek vannak ott majdnem minden szakban, de nincs szervező erő az igazgatóságban, hogy igazán művészi előadásokat tartson velök.* Egyesek kitűnően, a legtöbben igen jól játszanak, de az előadások maguk nem állanak azon művészi színvonalon, mint az egyes közreműködők. Nem látszik sehol az alkotó, rendező kéz, mely az egyes művészi erőket megfelelő művészi összképpé egyesítené. Az igazgatóság még a szereptudás legprimitivebb követeléseinek sem tud érvényt szerezni s ezen a zátonyon sok darab, főleg eredeti megfeneklik. Ennek tulajdonítható az a sikertelenség, mely az Eredendő bűn különben is leggyöngébb első felvonását sújtotta. Jó, gyors előadás mellett a közönség észre sem venné talán, hogy oly nehézkesen indúl meg az exposé. De két főszereplő nem tudja szerepét, mindig a súgóra vár, miközben telik az idő, s így a különben talán tűrhető rész hosszadalmassá, unalmassá kezd válni. De a rendező kéz hiánya mindenütt mutatkozik; egy öt-hat tagú csoportozatot, egy tableaut sem tudnak ügyesen összeállítani. Innen van azután, hogy míg apróbb darabokat gyakran oly kitűnő előadásban élvezünk, melyet Párizs is irígyelhetne tőlünk, nagy darabok csak kivételesen tesznek igazi művészi összbenyomást. Igen, mert a három-négy személyből álló kis darabokban elég a színész játéka, nagy daraboknál azonban a szí-

nészeken kivül másnak, a rendezésnek is közre kell működnie a sikerhez. Ez pedig nagy ritkán ad csak életjelt is magáról. Valóban színművészeinket soha sem illette annyi elismerés, mint jelenleg, midőn egyedül az ő buzgalmoktól függ a siker, mert az ő erős kötelességérzetök nélkül bizony még több lenne a bukott darabunk, mint most. Nincs senki, a ki közös szellemet öntene beléjök; mindenki úgy szaval, a mint neki tetszik, olyan accentussal, a mint neki tetszik, úgy fogja föl, ahogy akarja, úgy játszsza el a szerepet, a mint jónak látja. A rendezőségre még Katona József utasításai sem léteznek. Annak pedig, a mit annyi jelesünk Bánk bánról már összeirt, nincs nyoma az előadásban. Egy aesthetikusunk nem rég Arany, Gyulai és mások idevágó munkáiról beszélt egy ifjú művésznőnek, ki e darabban közreműködött. „De mit is említem én ezeket — mondá az illető — hisz ezt kegyed már mind ismeri.“

„Nem én, sohasem hallottam rólok“ felelt a művésznő.

„De ez lehetetlen — volt a válasz — nem figyelmeztette önt ezekre az igazgató? Mit mondott, midőn a szerepet átadta önnek?“

„Azt mondotta — felelt a művésznő — itt egy szép szerep, játszsza el jól.“

Ez az utasítás, melyet a drámai művezetés adni szokott. Nagyon gyakran meglátszik az *ilyen* utasítás az előadásokon, nem is szólva azokról az apróságokról, minő például Jánusban a feketesárga zászló, a Marénya utolsó jeleneténck tönkretétele, az Ármány és szerelemben Müller-féle lovagvár. — Mindezek apróságok, de jellemzik a műgondot, melyet a drámai igazgatás kifejt. Egyforma az minden téren s művészi tekintetben ép oly siralmas eredményekre fog vezetni, a mint már tényleg vezetett a drámairás terén.

Az itt említett hiányok lételét Paulay Ede úr már évekkel ezelőtt constatálta. Időközben övé lett a hatalom, és a bajok nem csak nem orvosoltattak, hanem feltünően fokozódtak. Akkor, midőn még nem ő volt felelős értök, a baj okát az opera s a dráma egy házban való egyesitésében látta, s ennek tulajdonította, hogy „a nemzeti színház művészi, erkölcsi és nemzeti hivatásának meg nem felelhet“. Bizonyos tekintetben igaza lehet, ámbár a színház története nem egy korszakot mutat, midőn „művészi, erkölcsi és nemzeti hivatásának“ szépen megfelelt, noha egy födél alatt lakott azzal az rettenetes operával. A baj alapja nem ez, hanem a nemzeti szellemmel való szakitás, a nemzeti culturéletből való erőszakos kiválás, az az ázsiai pasa-gazdálkodás, melyet irodalmi tekintetben a szín-

háznál tapasztalunk. Sok panasz hangzott ez irányban már Szigligeti életében. Találkozom velök az akkori lapokban és munkákban, s nem tudom meghatározni, mennyiben igazoltak vagy nem. De azt tudom, hogy bár mily nagyok lehettek Szigligeti hibái, bár míly gyöngék egyes darabjai, az az egy, hogy Szigligeti volt, örökre emlékezetes lesz irodalmi, müvészi és culturális életünkben. Egy egész lapot tölt be ez a név, mely ragyogni fog, mikor epigonjainak már nyoma sem marad többé. Egy Szigligetinek sokat el lehetett nézni, sokat meg lehetett bocsájtani, mert önön maga elég volt magának és a színháznak. De egy Szigligeti érdemei nélkül folytatni hibáit, sőt a végletegig vezetni és újakkal tetézni, a színházat egész hivatásától elvonni, ez menthetlen valami. A magyar drámairodalom ma már ismét vidéken, kisebb-nagyobb vidéki városokban húzza meg magát, mint ötven évvel ezelőtt. A nemzeti színház elűzi őt magától, idegen eszmények, idegen szellem szolgálatába szegődik, s ha ma bezárnák e színházat, az irodalom és nemzeti élet alig érezné már hiányát. Olyan gyökeresen tudott vele szakítani.

III.

ARANY JÁNOS PRÓZAI DOLGOZATAI.*)

A nagy költő pongyolában mutatja magát, jutott, eszünkbe, mikor hallók, hogy az Akadémia könyvkiadó vállalata Arany prózai müveit kiadni készül. Azonban nagyon tévednénk, ha magát a dolgozatok irályát neveznők pongyolának. Arany még prózájában is erőteljes és férfias, komoly és nemes, nyugodt és hatalmas. Hiányzik belőle mindaz, a mivel napjaink irálya hatni szeret. Nem keresi az ellentétet, nem hajhászsza a képeket, az ötleket, a hasonlatokat, nem akar új, szokatlan, meglepő lenni, csupán egyszerű, nemesen egyszerű, világos, szabatos és igaz. Nincs benne semmi keresett, semmi szellemeskedő, hanem igazi példánya a magyar értekező irálynak. Mindenütt a tárgyat s nem a közönséget tartja szem előtt; de ezzel azt is eléri, hogy közönsége élvezi, mert az igazság az, a mi legjobban gyönyörködteti a komoly olvasót. Erős gondolkodók irálya főleg az igazságot tűzi ki czéljául, a hatás csak mellékes nálok.

Arany pedig erős gondolkodó. Ítélőtehetsége tisztán lát ott is, hol mások homályosan, csupán körvonalakban veszik észre a dolgokat. Dolgozatainak számtalan helyén mutatja kitünő értelmét, úgy hogy nála, midőn prózát ir, teljesen háttérbe szorúl a poéta, a bűbájos képek mestere. De épen ezért csak olyanok olvassák, a kik könyveket tudnak olvasni. Ezek pedig nincsenek sokan; mert habár sokkal nagyobb olvasó közönséggel dicsekedhetünk, mint a mennyi húsz-harmincz év előtt volt, mégis úgy látszik, mintha a könyvolvasók száma vagy nem, vagy csak nem aránylagosan növekedett volna. Hírlapokat, tárczákat szeretünk olvasni, melyek nem nyelik el kevés szabad időnket, nem igényelnek nagyobb erőfeszítést, nem kötik le tartósabban gondolkodásunkat. S a mi fő, olvasás közben mulattatnak is, ingerlik képzeletünket, meghatják kedélyünket, majd mosolyra, majd könnyre indítanak.

*) Kiadta a m. tudományos akadémia könyvkiadó vállalata. Budapest, 1879. 8-ad rét 519. lap.

De lássuk e dolgozatokat.

Nehéz lenne elmondani mindazt, a mi bennök van, a nélkül, hogy idézetekkel ne tömjük meg, vagy ki ne írjuk Aranyt s kész plagiatorai ne legyünk hazánk büszkeségének. És még sem tudnók oly jól kivonni e dolgozatok tartalmát, hogy kielégítse a komoly olvasót; sokkal helyesebben is teszi azért, ha maga fog hozzá e derék kötet olvasásához és élvezi mások közvetítése nélkül. Mi csupán bátorságot veszünk magunknak egyetmást elmondani e dolgozatok alkalmából, olykor talán ellentétbe, más nézetre jutunk mint nagy költőnk, mindez azonban semmit sem von le azon mély tiszteletből, melyet iránta érzünk.

A bírálatok, melyeket Arany prózai dolgozatairól olvastunk, nagyrészt üres dicséretek, lelketlen phrásis halmazok voltak. A *Fővárosi Lapokban* Heinrich Gusztáv írt egy pár tárczát rólok. Szokása szerint sok szó és kevés vagy semmi tartalom. Ő szorgalmas író, de nincs kritikai tehetsége; a hol mégis helyesebb ítéletet mond, másokat ír ki. A *Magyar Nyelvőr* három számában Volf György írt úgynevezett interpretáló kritikát, s a mit világosan és érthetőn elmondott Arany, azt ő bővebben és homályosabban magyarázta; folytonosan emlegetvén az Arany és a Nyelvőr közötti atyafiságot; a *Budapesti Szemlében* egy tehetséges fiatal író mutatta be Arany müveit mint igazi könyvet, de óvakodott beléereszkedni. Mi nem követhetjük példájokat. Megpróbáljuk komolyan hozzá szólani és elmondani Arany nézeteivel szemben a mi álláspontunkat.

Két dolgozat nyitja meg a könyvet *a magyar verselésről*; elsejök mindjárt megjelenésök alkalmával általános figyelmet kelte, költők és tanárok tetszéssel olvasák, mert a magyar verselés elméletét adta s a kritikusok szem előtt tarták a versformájának bírálatánál.

A harmadik dolgozat *Naiv eposzunk* czímet visel, melyről talán tévesen állíttatik, hogy a *Koszorú* 1863. évfolyamában jelent meg, mert mi a *Szépirodalmi figyelő* 1860. novemberi számaiban olvastuk, s mint jól emlékszem lelkesedéssel olvastuk. Mi is magunkévá tevők a költő-tudós nézetét, hogy „volt nálunk naiv eposz, hogy az mint általában a népköltemény, költői formában nyilatkozott.“ Arany János több régi mondánkból következteti, hogy a magyarnak is volt epopoeája, csak hogy kora józanságunk hátrányos volt népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán mint maga a keresztyén vallás terjesztése; írott költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől,

lenézte, megtagadta ezt, s míg ez által az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik. Valóban a látszat Arany mellett szól. Nemcsak józanságunk lehetett oka nemzeti hagyományaink pusztulásának és elenyésztének, hanem földrajzi fekvésünk is. A magyar faj kiválóan a sík föld gyermeke, sokkal jobban ki volt téve az ellenség pusztításának mint a hegyek lakói, sokkal hamarább felejthette mondáit, regéit, mint a bérczek szülöttei, kiknek rengeteg sziklái és mély völgyei közé nem könnyen férhet az idegen elem. Miért tüntek volna el aránylag oly hamar ős vallásunk mondái, ha nem egyéni józanságunk és geographiai helyzetünk folytán?

És mégis ma nem igen valljuk Arany nézetét. Ha lett volna ily epopoeánk, aligha vesz ki népünk életéből; sőt rideg óvatosságunk inkább arra hajlandó, hogy az Attila-mondák nagy része sem magyar eredetű, idegen csemete meghonosítása a magyar képzelet földjén. Átvettük és hazaivá tettük, de nem tőlünk származott. Hizelgett büszkeségünknek, kibővítettük; de nem lőn eredeti, nem kerek, nem egész, hanem csak töredék. Igaz erre sincs biztos adatunk vagyis oly erős történeti adatunk, mely előtt mindenkinek meg kellene hajolnia, csupán krónikásaink fokozodó népszerűtlensége és rendkivüli óvatosságunk indít reá. Azt hiszszük, egy kerek epos még sem enyészett volna el oly könnyen, s megmaradt volna a nemzet énekeiben, ha tovább nem is, legalább a XV. és XVI. századig. Most inkább arra a nézetre hajlunk, hogy volt ugyan mondaköltészetünk, mint krónikásaink egyenes nyilatkozataiból és krónikáik költői előadásából kivehetjük; de nem egész epopoeánk. Azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy nagyon sok nép él most is és veszett el a nélkül, hogy nemzeti eposza lett volna.

A negyedik egy hosszabb tanúlmányt ad *Zrínyi és Tasso* czím alatt. Székfoglaló értekezése volt jeles költőnknek. Arany kettős czélt akart e dolgozatával elérni, először Tasso és Virgil befolyását nyomozni Zrínyire; másodszor azon rangot kimutatni, mely Zrínyit Tassóval szemben is megilleti. Az első rész csak néhány énekkel készült el, a második tollában maradt. Az első rész roppant szorgalommal állítja össze a két költő, továbbá Homer-Virgil egyező pontjait. Kimutatja, hogy a legjelesebb költők is vesznek át egymástól meséket és jeleneteket, képeket és sorokat. Vajmi ritka a teremtő képzelet. Csak a nép a legnagyobb inventor. Pedig hogy

ez is mennyire szereti a mását, az újabb irodalomtörténeti kutatások és összehasonlítások világosan bizonyítják. Az indiai meséket átveszi a perzsa, a syr, az arab, a görög, s legújabban egy afrikai utazó a szudani berberek és négerek közt is találkozik velök. A középkori elbeszélések országról országra vándorolnak, átalakúlnak, gyarapodnak, egyik-másik részöket elvesztik: de a magvok mindig ugyanaz; mert az inventió rendkivűl nehéz. Az összehasonlító mythologia szintén száz meg száz példával illustrálja a teremtő képzelet e gyöngeségét.

Érdekes lett volna Zrínyit Gondola (Gundulics) *Ozmánjával* is egybevetni, e dalmát költő munkájával, ki 1638-ban hunyt el. Valószínű, hogy ezt is látta Zrínyi, a ki értette a dalmát nyelvet. Mindez azonban aligha vagy csak némileg kisebbítené Zrínyi eredetiségét. Minket főleg a dolgozat másik része érdekelt volna. Szerettük volna azon helyet látni, melyet Zrínyi Tasso mellett foglal el.

Ujabb időben roppant dicséretekkel halmozzuk el a XVII. század e költőjét, a kit a XVIII. század egészen elfelejtett. Tudjuk ez a kor Gyöngyösit csodálta. Mintegy száz év alatt állítólag huszonegy kiadást ért, míg Zrínyi olvasatlanúl hevert a könyvtárakban vagy a mestergerendákon. Csak a mult század végén és a jelen elején kezdék a hőst és költőt újra elővenni. Kazinczy, Toldy és mások vetekedtek nagyságának dicsőítésével. Toldy sok lapot szentel neki költészettörténetében s elragadtatással szól róla. Mi soha sem tudtuk e két század ezen ellentétes felfogását igazolni. Mindig azt kérdezők, mi lehet annak oka, hogy Zrínyi majd nem napjainkig senkinek sem kellett, míg az az állítólag üres fecsegő, a jámbor komornyik, a későbbi megyei tisztviselő annyira ünnepelt férfiú volt? Azt hozhatnók fel, hogy az ízlés hanyatlott, a törpe XVIII. század nem értette a compositió nagyszerűségét, a Zrínyi-féle stanza rosszasága pedig útját állotta a költő elismertetésének. A legtöbb irodalomtörténet főleg a külső fogyatkozásoknak tulajdonítja Zrínyi hatástalanságát.

Ma egyébiránt Greguss Ágost javítása folytán e külső fogyatkozások nagy részben el vannak távolítva. Ma olvashatjuk Zrínyit folyékonyan, a nélkűl hogy nyelvének darabosságát éreznők. Versei is elég gördűlékenyek. És mégis elmondhatjuk, hogy Zrínyi inkább hivatalos mint igazán átérzett s saját tapasztaláson alapúlt csodáltatásban részesűl.

Mi lehet ennek az oka?

Miért olvasták Tassót és miért nem Zrínyit? Hisz Zrínyi jobban szerkeszt és gondosabban jellemez mint az olaszok költője; tárgyilagosabb mint emez; az ő törökjei jobbára igazi törökök, míg Tassóéi nem igazi mozlimek, neki nincs semmi történeti érzéke, nem tudja a történeti eszméket és korszakokat tárgyilagosan rajzolni; mint elfogúlt katholikus a törököket az ördög czimboráinak, a pokol fajzatainak festi. És mégis olvassák és gyönyörködnek benne.

Véleményünk szerint a kijelölt külső okok erre távolról sem elegendők, itt egészen más okoknak kell fenforogniok.

Hogy Zrínyit nem olvasták, főleg a műfaj lehetetlenségének tulajdonítjuk. Egy objectiv és naiv eposz a csodálatossal, igazi képtelenség az új korban. „Napjainkban már senki sem kétkedik ily valaminek a lehetetlenségén. A mily kevéssé jutna eszébe egy igazi költőnek a Vedahymnusokat, Dávid vagy Völuspá zsoltárait utánozni, épen oly kevéssé kisérlik meg korunkban azon elévülhetlen müvekkel versenyezni, melyekben valamely nép az idők hajnalán a hallgató előtt ellépteti egész isten- és mondavilágát", mondja a dán Brandes. Valóban sajnálni kell a költők óriási erőlködését, egy Voltairét, Chateaubriandét, Klopstockét s nálunk Vörösmartyét, Aranyét, a kik a régibb és újabb világból ily csodás eposzokat írtak. Mily egészen más történeti föltételek kivántatnak ily epopoeák létrejöttére, mint a minők a mieink a XVI. századtól kezdve napjainkig!

Azonban e hibát ép oly mértékben követte el Tasso mint Zrínyi, ha tehát a műfaj lehetetlenségét vitatjuk, ez az állításunk mindkettő ellen szól és nem oldja meg a kérdést, nem czáfolja meg az ellenvetést.

Tehát hol rejlik Zrínyi népszerűtlenségének oka?

Tassóban oly sajátságoknak kell lenniök, melyek a hibás műfaj daczára is élvezhetővé teszik, míg Zrínyinél vagy hiányzanak, vagy kevéssé vannak meg. Nem annyira a két költő tárgyának külömbségére akarnánk itt rámutatni. Tasso költeményének tárgya sokkal nagyobbszerű mint Zrínyi. Egész Európát érdeklő történeti esemény dalnoka lőn, a kelet és nyugot áll szemben a „*Megszabadított Jeruzsálem*" lapjain, a keresztény civilisatió támadja meg a fejlődő török hatalmat; míg Zrínyinél végre egy váracska s néhány keresztény magyar és horvát hős szerepel. Igaz, hogy e kisszerű tárgynak a czél, az isteni büntető szándék által tudott magasabb horderőt adni, s az egész nemzetre kihatóvá tenni, de végre mégis

csak Zrínyi áll előttünk, nem látjuk az általános, a nemzeti érdeklődést.

Arra sem alapítjuk okoskodásunkat, hogy a „*Szigeti veszedelemben*“ sok a történeti, a száraz, unalmas harcz, bajvivások, egyetlen török hősnek a várba rontása s ott rémítő gazdálkodása, melyek a golyó és ágyú korszakában igazán ízetlenek és nevetségesek, úgy hogy az olvasó ízlését okvetlen meg kell sérteniök, s Cervantes, Ariosto humoros tollára, de nem egy komoly eposz író tárgyába valók. Ezek még Tassónál úgy a hogy csak elképzelhetők, de a XVI. században már mosolyoghattak felettök. És nem is érdekelnek bennünket; a kardcsörtetés, nagyhangú beszédek reánk nézve közönyösek; az érzelmek lyrai rajza, üde friss előadása vagy meleg színezése, pompás festése tetszik nekünk. Míg Zrínyi alig néhány helyen talál alkalmat érzelmek rajzolására, akkor sem tud benső, meleg és vonzó lenni. Kumilla szerelmében, Deli Vid feleségének férje keresésében hiába keresnők azt az egész lelkökből jövő forró vonzalmat, Zrínyi nem tudja azt oly melegen rajzolni, hogy mélyen lelkünkbe vésődjék.

Mily egészen más Tasso!

Hosszú költeményén a szerelem húzódik végig. Mindjárt a második énekben a pudica Sofronia és az ardito Olindo kedves epizodja lep meg s enyhíti a száraz historiát, a harmadikban Erminia rejtegeti és sejteti Tancred iránti szerelmét, midőn Aladinnak mutatja a keresztény hősöket:

Oh prigioniero
Mio fosse un giorno! e nol vorréi già morto,
Vivo il vorréi, perch' in me desse al fero
Desio dolce vendetta alcún conforto.

Szintén ebben az énekben van Clorinda és Tancred vívása. A negyedik Armidát vezeti elénk, ki Tassónak remek alkotása és az egész költeményen végig húzódik. Mily finoman szövi e nő cselfogásait, in dolci modi mondja beszédit, mily hatalmas lesz Rinald iránti szerelme, mily erőteljesen van rajzolva a szerelem és gyűlölet vegyüléke Rinalddal való harczában s mily megnyerő, mikor az utolsó énekben visszautasított szerelmétől gyötörve, öngyilkossá akar lenni

Misera Armida, in qual fortuna or sono,
Se sol posso da voi sperar salute!
Poi ch' ogn' altro rimedio è in me non buono,
Se non sol di ferute, alle ferute;

Sani piaga di stral piaga d'amore,
E sia la morte medicina al core.

De még találkozik a visszatérő Rinalddal és kibékül vele. A hatodik énekben újra Erminiával találkozunk, ki szintén mesteri alkotása Tassónak épen úgy mint Armida, a kinek elletétekép szerepel az egész költeményben. Eleinte csak sejteti Tancred iránti szerelmét, utóbb át akar lopódzni a keresztények táborába a beteg Tancredhez, de nem sikerül s most a pásztoroknál leélt gyönyörű, bár mint Arany jól megjegyzi, nagyon is eszményi vagy *természetlen* idyll következik, majd újra megjelen a döntő pillanatban s mentő angyala lesz hősének.

A *Megszabadított Jeruzsalem* húsz éneke közül, alig találni egyet-egyet, melyben regényes szerelmi jelenet vagy érdekes leírás nem foglaltatnék. Sorban végig mehetnénk mindnyájokon, ha némelyiknek tartalmát föntebb előre el nem mondtuk volna; csupán a tizenkettedik éneket említjük még fel, mely Clorinda történetét és halálát foglalja magában. E hősnő, kinek történetét atyja meséli el, a dicsőség szomjától ösztönöztetve ismét harczra száll Trancreddel s a költő szépen rajzolja az éji küzdelmet, végre a nő elestét, s Tancred támadó szerelmét, mikor látta és megismerte:

La vide, e la conobbe; e restò senza
E voce e moto. Ahi vista! ahi conoscenza!

Ime ez az oka, a miért olvasták és olvassák Tassót! A száraz és senkitől sem hitt csodás elem, a mennyország és pokol, a hősök unalmas harcza, a valószínűtlenségek e halmaza a nép naiv hite és objectiv előadása nélkül elbeszélve, nem kellett volna senki fiának. A regényes rajzok és szerelmes történetek azonban kedveltté teszik. A legkülönfélébb helyzetekben majd saját szavaival, majd a szerelmesek ajkaira tett beszédekben rajzolja a szerelmet; ő maga egészen el van telve ezzel az érzelemmel s oly szenvedélylyel tudja tolmácsolni mint nagyon kevesen. Gyöngéd és lágy melancholiája, sentimentalis idealismusa nagyon távol esett a halhatatlan görög epicus plasticájától; de épen ez tetszék, ez kelle az új kor olvasó közönségének, s az igazán nagy költő nem lehet más mint a minő a kor, melyben él, melynek meggyőződését szívta magába, hitét tette magáévá.

Mily unalmas a *Gerusalemme liberata* mellett az *Obsidio szigetiana*! Az első énekben van a bevezetés, az eposzi gép helyeztetik el, a második Magyarországba vezeti Szolimant, a harmadik a siklósi

esetet adja elő. A negyedik folytatása az előbbinek, az ötödik Zrínyi buzdító beszédét, a harczi készületeket és kis fiának a királyhoz küldését beszéli el, a hatodik a török követséget s az almási kicsapást, a hetedik a harczot, a nyolczadik a török tanácskozmányt, a kilenczedik Juranics és Radivoj vállalkozását, a tizedik Sziget első ostromát, a tizenegyedik párviadalokat, csak a tizenkettedik és tizenharmadik ének rajzol szerelmet, az előbbi Kumilláét, ez utóbbi Deli Vid feleségeét. Ez ugyan „a legvonzóbb jelenetek egyike", a Zrínyiasban, mint Toldy mondja, de mégis mennyivel halaványabb, hidegebb Tasso szerelmi jeleneteinél! A tizennegyedik és tizenötödik ének a mű befejezését, a csodásnak alkalmazását és Zrínyi martyromságát adja elő. Míg Tassónál Erminia és Armida szerepe az egész költemény összekötő lánczává lesz s elfelejthetlen scenákat varázsol elénk: Zrínyinél Kumilla gyorsan elenyészik, a véletlen áldozatává lesz; Deli Vid feleségével is egy epizodban végez: egyiket sem tudja igazán érdekessé, vonzóvá tenni. Érdekessé pedig az által lehetnének, ha jellemöket előttünk fejlődni s személyöket meglepő helyzetekbe jönni látnók; ez azonban egyikkel sem történik, mindketten egyszerre csak megjelennek és szerepelnek előttünk. Kész, bevégzett egyének.

Természetesen Tassó előnyeihez még az a gördülékeny, melódiás nyelv, kellemes, zenei rhythmus járúl, mely bűbájjal tölti el az olvasó fülét. Ezeknek nyoma sincs a szigetvári hős megéneklőjében.

Ezek az okok hathattak a XVIII. századbeli olvasóra, hogy félretette Zrínyit és elővette Gyöngyösit. — Ez adott ugyan neki elég unalmast, nehézkes tanítóit; de adott csinos leírásokat, itt-ott egy sikerűltebb jelenetet. Az olvasó legalább élvezni tudta.

Zrínyi és *Tasso* után a *Bánkbán tanulmányok* következnek. Arany előbb a történetet, azután a mese lényegét, majd Bánk és Gertrud jellemét elemzi s végűl néhány más jellem vázlatát közli. Legjobb tragédiánk elemzésére két oly kitünő írónk vállalkozott, mint Arany és Gyulai. Mindketten beható és széles tanulmányt készítettek. Gyulai 1860-ban bevégzett egészet adott, Arany két évvel előbb, de csak töredéket írt. Gyulaié a Budapesti Szemle 1860-iki folyamában jelent meg, Aranyé csak most lát világot. Gyulai müve szép kerek dolgozat, de annyira csupa dicsőítés, a fiatal kritikus magasztalása, hogy alig jutott egy-két hely nagy tanulmányában a kifogásoknak. Nem bírálni, sokszor nem is elemezni, hanem igazolni törekszik.

Arany csak két jellemet vizsgál közelebbről, mégis több hibát talál bennök, mint Gyulai az egész tragediában. De reánk Arany is azt a benyomást tette, hogy inkább igazolni, mint szigorúan elemezni akarta a tragédiát. Engedjen meg a mélyen tisztelt szerző, ha némely magyarázatát erőltetettnek találjuk. Ha oly jóakarattal magyaráznók Shakespeare müveit, minővel Arany Katonát elemzi, sok ia sem találhatnánk benne hibát. Úgy tennénk mint Gervinus, mindent jónak kellene látnunk. Pedig a mai kritika távol áll ettől.

Nemzeti kincsnek tekintők e müvet, láttuk mily hatással adatott színpadainkon s még az első időkben fölfedezett hiányait is el akarjuk takarni. Ez nem csoda. A nemzetek csak oly hiúk sajátjaikra mint az egyesek. S magunknak, a nemzet egyes tagjainak is bizony jól esik, ha ily kincsünkre hivatkozhatunk. A nemzeti előítéletek minden téren nyilatkoznak, de kivált a müvészet terén; és sok időnek kell lefolynia, nagy világirodalmi ismeretet kell szereznünk, hogy kellő becsét megtaláljuk irodalmi, müvészi termékeinknek.

Kivált a kis, félreeső nemzetek vannak kitéve ily tévedéseknek. A magyar, a hollandi, a dán, a svéd irodalom valamely terméke otthon rendkivüli csodálásban részesülhet s e csodálat évtizedeken keresztül általánossá lehet, mert otthon nem tud vagy nem mer senki a közhit ellen szólani a nélkül, hogy a legdurvább sértésnek, gúnynak ne tenné ki magát.

Egészen más helyzetben vannak a világirodalom müvei. A franczia, német, angol müvészeti alkotás egyszerre az összes polgárosult népek kezébe kerül, egy sereg kritikai tekintély nyilatkozik róla s a nemzet, melynek tagja a szerző, végre is megadja magát a közvéleménynek. Voltaire *Henriasa* még e század elején is csupa magasztalásban részesült a franczia irók részéről, míg ma senki sincs, a ki szigorúan, s pár jelenetét kivéve, elvetőleg nem bírálná.

A magyar mű nem részesülhet a nemzetek ítéletében, a külföldiek nem értik nyelvünket és sokszor több évtizednek kell elmulnia, hogy egyik-másik irodalmi termékünk igaz becsét felismerhessük. Így mult el mintegy harmincz-negyven év, míg *Zalán futásáról* helyes ítéletet alkottunk, nagyon sokáig Toldy *Aestheticai levelei* voltak irányadók.

Azt hiszem, így leszünk *Bánkbánnal* is. Valahányszor e müvet olvastam vagy a színpadon előadatni láttam, mindig azt óhaj-

tám, hogy vajha németre*), francziára vagy angolra fordítanák és e népek színpadain mutatnák be! Legrajongóbb hive is kényszerűlne bevallani, hogy előnyei daczára nem aestheticai becse tartotta fenn színpadunkon, hanem nagy részben külső okok, mellékes tényezők.

Már volt alkalmunk jelezni, hogy Bánkbánnak tragicuma nem lehet az, a mit Gyulai kijelölt, mert a mai közönség nem értené meg. Gyulai oly specialis középkori eszméket jelöl ki, melyek iránt ma csekély vagy semmi érzékünk sincs. „A korona iránti tisztelet úgyszólva vallási hitágazata", mondja Gyulai, „aztán ő lovag is, nőtisztelő lovag a szó legnemesebb értelmében", s midőn meggyalázott becsületéért boszút áll, „egyszersmind meggyalázza mind azt, mín becsülete nyugszik, méltóságát, hitét, politikai elveit, büszkeségét. A nádorból törvénytapodó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, lovagból nőgyílkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Külső- és belsőkép egyaránt buknia kell. A költői igazságszolgáltatás teljes, a tragicum oly erős, minél erősb alig lehet."

Most azonban ne kérdezzük azt, érti-e a mai állampolgár egy középkori lovagnak és hűbérúrnak tragicumát. Más oldalról tekintsük a dolgot.

Először is mi nem egy valószínűtlenséget látunk Katona tragédiájában. Bánkbán megérkezik a királyi palotába, hol fényes bál van, ott bujkál, zúgajtóban ki be, rejtekhelyen áll s nem veszi észre senki. Ezek nagyon sértik mai realismusunkat, mert jól tudjuk, hogy e palotában tömérdek cselédség, minden rangú udvari tiszt tanyázott. A hűbér urak udvarában is a hatalom egyik jele a roppant számú lovag, apród és szolga volt; míg a magyar király udvara annyira üres, hogy Bánkbán bujkálhat, egy udvarhölgyet egy szobába zárhat a nélkül, hogy észrevenné valaki. De ez még kisebb hiba. Van e tragédiában egy helyrehozhatlan hiba. Ez Melinda esete.

Melinda a szerelemital áldozata lesz. Otto elmeséli neki szerencsétlenségét, Melinda megilletődik és könnyez fölötte, de mikor el akarja csábítani, megvetéssel néz rá. Most Otto hevítő porokat ad neki, a királynénak pedig altatókat. E porok hatása következtében Melinda enged Otto csábításának; az erényes és szende nő, ki férjét igazán szereti, elfelejt mindent és odaadja magát egy léha férfinak.

*) Mintegy húsz éve le van fordítva németre, Dux Adolf tollával (Leipzig 1858); hazai német színpadainkon előadatott; de külföldi sikereiről nem mondhatunk semmit.

Valjon lehetséges ez? Mi tudjuk, hogy nem. Ilyen ital és por nem létezik, (chemiánk daczára nem tudunk róla semmit), különben a mai Don Juan nagyon megirígyelhetné Biberach lovagot és sajnálhatná, hogy nem tudja a lézengő ritter receptjét, mert sokszor hasznát vehetné ily hevítő szernek. Ha csak egy mellékkörülmény eszköze volna e hevítő por, nem szólanánk ellene semmit; ha csak Melinda jellemzését rontaná el, egyszerűen azt mondanók, hogy Bánk nejének charactere hibás; de maga a szomorújáték egészében tekintve még mindig jó. Itt azonban sokkal nagyobb dologról van szó. Mert e por körül fordúl meg az egész tragédia, ez a lelke; ha e port nem veszi be a jó anya, a szerető hitves, az erényes és szelid nő, nem rohan egy megvetett csábító karjai közé s Bánkbánnak nem lesz oka egy sereg jelenetre Melindával és a királynéval.

De azt mondja valaki, elég az, hogy hitték ilyen por létét s a költőnek szabad a közhitet felhasználni. Így hitték a kísértetek, a szellemek megjelenését és a költők nem is riadtak vissza e hit felhasználásától, habár tudjuk, hogy sem kísértetek, sem boszorkányok nem nyúgtalanítják az embereket. Igaz, csak hogy e kísértetek nem a közönség elhitetésére jelennek meg, hanem a hős lelki állapotjának feltűntetésére, az ő alanyi hitének bemutatására. Itt azonban nem erről van szó, a hevítő por komoly valónak vétetik. „Pokolbeli tűz ége csontjaimban," mondja a jámbor Melinda, tehát el kelle követnie a házasságtörést, nem tehetett róla, erőt vett rajta a természet. „Én hűtlen vagyok," mondja Bánknak, s a szerencsétlen nagyúr csak azon töprenkedik, hogy „Otto és Melinda *egyaránt* örültek." S teljesen igaza van, mikor a tagadó Melindának „hazúdsz" szót vág a szeme közé, mert ha a hevítő por hatása alatt követte el a kéj kielégítését, bizonynyal örült neki. Ha nem volna oly szomorú e történet, a nézőnek el kellene mosolyodnia a nagyúr e kétkedésén, naiv tünődésén.

Régi, de mindig új kifogás marad e tragédia ellen Bánk habozó, határozatlan jelleme. Meggyőződésem szerint nem is drámai, inkább epicai jellem. Nem annyira cselekszik, mint sodortatik; minden a nyakára nő, elnyomja szegény fejét. Haza híják, megérkezik, véletlenül hallja Otto csábítását, tanúja lesz a herczeg szavainak, s nem megy a nő támogatására, mert állítólag a palota fénye és a báli zene harsogása elkábítják, azután fülébe csengnek Melinda visszaútasító szavai, tehát ott hagyja őket. Melyik férj tenne így? Hisz elég lenne magát mutatni, hogy megmentse Melindát, elég lenne rög-

tön kihivatni s természet szerint megtenné az oly ember, a ki, mikor feleségét az udvarba hozta, féltette őt. Bánk azonban nem teszi, mert biztos Melinda hűségéről s elkábította a fény és a zene s nem tudta, hogy a szerelem porát fogja a herczeg beadni az ő feleségének. Aztán elmegy az összeesküvőkhez, ő a nádor, a királyi helytartó, a kinek kezében összpontosúl a hatalom, a kinek kötelessége a rendet fentartani, igazságot szolgáltatni, maga megy a lázadók körébe, ott egy hatásos, de valószínűtlen jelenetben lecsendesíti őket. Ezalatt megtörténik nejének megbecstelenítése. — Mit tesz most? Talán rögtön Ottót keresi, vagy mint királyi helytartó embereivel fölkeresteti, maga elé hurczoltatja, hisz kezében a hatalom; nem; Bánk nem ezt teszi, hanem a harmadik szakasz első felében nejét vizsgálja: valjon örült-e ez is a gyönyörnek, vagy csak passiv edénye volt más gyönyörének, megátkozza gyermekét és hosszú mesterkélt beszélgetésbe ered önmagával és Tiborcz paraszttal. Magyarország nádorának nincs egy embere sem e paraszton kívül, ki szintén csodálatos naivsággal meséli el neki, hogy az éjjel a bál alatt lopni is akart, de már vénebb, mint hogy értene hozzá, elmondja, hogy a királyi udvar „csorda számra tartja gyülevész szolgáit, éppenséggel mintha minden hajszála egy őrzőt kivánna"; pedig tudjuk, hogy a középkorban egy nagyúr sem mozdúlt ki várából pár száz lovag, apród és szolga kisérete nélkül, az urak házában annyi volt a cselédség, mintha hajok minden szálának őrre lett volna szüksége, ez együtt járt a feudalismussal; szegény Bánknak azonban senkije sincs, felesége és gyermeke egészen magukra vannak hagyva. Bánk érzi, hogy családja becstelenítésének megtorlására kell tennie valamit, de nincs elhatározva; egyelőre gyermekére gondol, annak keres helyet, feleségét világnak eresztette s most keresteti; egész a negyedik szakasz közepéig nem is találkozunk vele. Itt úgy látszik nejét keresve Tiborcz paraszttal a királynéhoz lép be, mert e szavakat mondja: „Helyesen Istenemre az! Itt van Melinda, azt mondád Tiborcz?" Majd meg e szavai: „Parancsolt királynéme" azt mutatják, hogy a királyné hivatta. Mogorván lép be a királyné szobájába, ez megijed, remegve néz a földre, majd Bánk nejét hozza emlékezetébe s azután elsiet s a nagyúr félig kirántja kardját s a távozó királyné felé mondja: „Jó angyalod susogta ezt neked!" Azután Tiborczot szólítja s tart neki egy hosszú monologot, melyben az asszonyi nem gyarlóságáról elmélkedik: „Oh semmi sincsen oly gyalázatos mint visszaélni az asszonyi gyöngeséggel! Az alko-

tónak szentségébe betörés ez és kigúnyolása, hogy a legcsekélyebb férgecskének is teremte oltalomfegyvert, csupán az asszonyállatról felejtkezett el.“ Tiborcz alig érti: „Uram bocsásd meg, mert nem tudja, mit beszél!“ szavakra fakad. Erre visszajön, még pedig váratlanúl, a megijedt királyné Melindával, most hármas beszélgetés indúl meg s Bánk a király helytartója látja, hogy Mikhált, kire gyermekét bízta, tömlöczbe hurczolják s megint nem tesz egy lépést sem kimentésére, nem ragadja kezébe hatalmát, nem használja s nem aknázza ki boszújára. Ott van az egész ország gyűlölete a királyné ellen, a király maga sem rokonszenves egyéniség, gyönge, tehetetlen ember s Bánk nem tudja mit tegyen.*)

A tett elkövetése után Bánkot rögtön elnyomja a lelkiismeret mardosása. Ez is mutatja, hogy a nagyúr nem az a fenséges alak, minőt a dráma hősétől kívánunk. Az ugyan lélektanilag igaz lehet, hogy oly határozatlan egyén mint ő, a királyné meggyilkolására sodortatván, mindjárt érzi a lelkiismeret hatalmas felszólalását: „Ki, ki! a tető mindjárt rám szakad,“ s elvánczorog a költő szavai szerint; de a dráma hősének nem szabad oly gyöngének lenni, s a kiben csupán ennyi erő van, mint Bánkbánban, annak tragicuma sem valami megrendítő. Mértani ötszöggel szokás a tragédia emelkedését, tetőzését, a catastrophát és végre a bukást jelezni, de Bánkbánban az emelkedés igen lassú s így a bukás is fölötte csendesen következik be; lassan vitetett a királyné meggyilkolására, lassan jön a megsértett társadalmi rend bosszuállása is.

És mily mesterkélten valószínűletlenűl mutatkozik! A lázadó Peturnak még utolsó pillanatjában sincs más dolga, mint a királyné megátkozása mellett az alattomos gyilkost is átkozni és áldani a tehetetlen gyáva királyt. Bánknak kétszer is fenn kell akadnia ezen az átkon és másodszor azzal vigasztalnia magát: „Ámde őt (a királynét) is átkozá!“ Az a párbajhistoria, melyben a király vívásra

*) Mily ízetlen az ötödik szakasz azon jelenete, mikor az udvari szolgák maguk között mondják, hogy sír a király, ez felszólal: „Ki mondta azt? Nem úgy van. Csak víz“ s tenyerével eltakarja szemét. Vagy később: „Érzem. — Egy királynak kell látni minden könnyeket; magának könnyezni nem szabad. — Ő isten. Istenit kívánva néz reája. Epen akkor sírhat egy szegény, midőn királya; s a király nem látja azt meg a könnyek miatt. — —“ Mily ízetlen hatásvadászat e párbeszéd is. Király: „Ő hibás, hiszent máskép nem ölte volna meg magyar.“ Solom: „Az istenemre a kit imádok: ősz atyám fejére esküszöm — magyarról el nem hiszem, mert az előbb a világ láttára tenné, mint alattomosan!“ A darab végeig egymásután bárgyúságokat mond vagy követ el a király.

szólítja hiveit, egészen csinált; az orgyilkosság gondolatán való nyargalás szintén mesterkélt; s végül Bánk gyönge jellemében természetesen foly ugyan Melinda összeégett testének láttára saját megsemmisülése, megtöretése: ez azonban elárúlja előttünk, hogy a tragédia hőse mennyire nem hatalmas drámai természet, hanem gyönge ember, kit nem izgatnak nagy szenvedélyek, kiben, midőn nejét megbecstelenítették, sem tör ki a boszú tüze, s miután feldúlták hazája s családja boldogságát, bősz haragjában nem siet szétrombolni a gyűlölt hatalom oszlopait és magát a hatalom képviselőjét, pedig kezében vannak az eszközök.

Gyulai azt látja, hogy *Bánkban* „tragicuma oly erős, minél erősb alig lehet.“ Ez természetesen túlzás. Mert igazán nagyszerű és fenséges jellemnek kell annak lenni, melynek tragicuma oly erős legyen, „minél erősb alig lehet,“ és viszont mentől kevesebb erőt mutat a hős, annál kisebb lesz kedélyünk megrendűlése. Láttuk, hogy Bánk nem mutat nagy erőt, nagy szenvedélyt, határozatlanúl keres, majd sodortatik, fenyeget, hosszú monologokban kibeszéli magát s így nem is lehet megrendítő tragicuma. A közönség magaviselete világosan tanúsítja azt, őt nem érdekli az ötödik felvonás egész lefolyása s a bukott hős végül szánó érzést, egy gyönge ember szerencsétlensége fölötti szánakozásunkat ébreszti föl. — Ez azonban nem tragicai érzés.

De hát miért adják Bánkbánt oly nagy hatással a magyar színpadokon? Honnét e fényes siker, honnét a legkitünőbb kritikai tehetségek dicsőítése, magatartása, ha hiányzott költőnkben a történeti érzék; ha a dráma oly tényen (a hevítő porok működésén) sarkallik, melyről mindenki tudja, hogy nem igaz, hogy lehetetlen; ha a főhős jelleme tehetetlen habozás, a kit az események többnyire sodornak magukkal, a ki inkább epicai jellem, s ha ezeken kívül még jó csomó más hiba is van a tragédiában? Mi többi közt egy kíváló okot jelölünk ki a mű sikerére: épen a politikai időszerűséget. E darab meséje a tizenharmadik században játszik ugyan; de a tizenkilenczediknek szól. Majdnem napjainkig igen találó volt e költemény hazai viszonyainkra. Ott az idegen szellemű udvar, az alkotmányunkat elnyomó, bénító, csorbító osztráknémet befolyás, a külföldi fényűzés és a magyar szegénység, az idegenek romlott erkölcsisége s a magyar nyers becsületessége. Az alakok mind az újabb életből vannak véve, Katona maga is láthatott ily hazafiakat, s a kormány nagyon jól tudta, mit cselekszik, mikor nem engedte elő-

adni a művet. Csak mikor a censura szabadabb lőn, mikor a vidéki könyvvizsgálók oktalan szigora a közvélemény nyomása alatt megpuhúlt, adatott elő a színpadon.

S a mint a mű megjelent a színpadon, Egressy Gábornak, a legjelesebb magyar tragicus színésznek kezébe került, kinek ritka tehetsége ki tudta aknázni a tragédia politikai czélzatosságát és néhány megragadó jelenetét. De valamint külföldön okvetlenül megbuknék e tragédia, úgy hazánkban sem lehet hosszú életű, mihelyt politikai viszonyaink teljesen megváltoznak, mihelyt a régi idők emléke elhalaványodik.

Arany könyvének legkedvesebb részei az *Írói arczképek*, melyek jeles költőnk hetilapjában, a „Koszorúban“ az illető költők arczképeinek kiséretében jelentek meg. Gyöngyösi arczképe az első. Aranynak, a jeles elbeszélőnek, rendkivűl érdekes tárgy lehetett a XVII. század ezen epicusáról szólani. Mindjárt eszébe juttatta Zrínyit, az államférfiút és költőt, és hozzá kellett szólania Zrínyi elhanyagoltatásának s Gyöngyösi népszerűségének kérdéséhez. Arany kitünően eltalálja az igazságot, midőn azt írja, hogy „Gyöngyösi *alapjában lyrai* költő volt“, még pedig nem mindennapi költő; csak ott nem osztozunk Arany véleményében, mikor Zrínyiről azt állítja, hogy *megelőzte korát*. Nem; Zrínyi nem előzte meg korát, Zrínyi későn született. Naiv, objectiv epopoeát akart írni, ezt tehette volna a középkor naiv századaiban, de nem a XVI. század után. Ekkor már letünt az ily eposzok kora, az istenek nem szálltak le többé az Olympról vagy a keresztény mennyországból, hogy a népek küzdelmeinek, a hősök harczainak, a szivek szerelmének adjanak irányt. Az istenek mindezeket a természet törvényeire és az emberek akaratára bizták. Azóta senki sem írt sikerült naiv eposzt; s ha mégis úgy a hogy sikerült, épen azon sajátságának köszönhette, a mit oly találóan jegyez meg Arany Gyöngyösiről, hogy alapjában lyrai volt. Tasso is inkább lyrai mint eposz költő a régi epicus költészet értelmében.

A második arczkép báró Orczy Lőrinczé, ki a XVIII. századi magyar szellemnek Faludi és Amadé mellett igaz képviselője. A modern eszmék egyiket sem bántják, izgatják, lelkesítik. Egyszerű, korlátolt lelkek, kedvesek, rokonszenvesek, bizonyos idylli légkörben élnek; gondolkozásmódjok egészen a régi, ősi patriárkai, moraljok becsületes, józan, fél az újtól; nem barátjai a felforgatásnak, a változásnak. Orczy szereti falusi magányát, úri házát, gazdaságát, jól

érzi magát az élet apró örömei között, hamiskás gúnyjával csípdesi a modern világ embereit és törekvéseit, de szereti nemzetét, nyelvét s azért is ír, hogy „felébreszthetné nemzetünket írásra.“

A harmadik arczkép Gradányi Józsefet, a *Peleskei nótárius*, a *Rontó Pál* jó kedvű szerzőjét mutatja be ; a negyedik Baróti Szabó Dávidot, az exjezsuita költőt, az ötödik Ráday Gedeont, Péczel urát. Ez arczképek mind mély vizsgálódás és müvészi alkotás eredményei. Alakjok egészen kidomborodik s megjelenik előttünk, s müveiket, legalább egyes jobb termékeiket szigorúan elemezve adja az író. Az új idők jeles költője rokonszenvvel pillant vissza rájok, derék elődjeit ismeri fel bennök; úgy érzi magát velök szemben mint egy kincses család ivadéka, ki hírneves őseinek arczképein hálával nyugtatja szemeit. Ismeri, tudja erényeiket, de nem ismeretlenek előtte hibáik sem; de ő, a hálás utód, a hű gyermek főleg jó tulajdonaikat tartja szemei előtt. Ezért oly rokonszenvesek és vonzók, de — igazak is ez arczképek. A tisztelet és szeretet is tud valóban igaz lenni.

Az *Irányok* czimű fejezet a Petőfi-utánzók ellen iratott s Arany hisz az ily intések sikerében, máskép nem is írta volna czikkét. Véleményünk szerint a kisebb költő, a kinek nincs megadva, hogy önálló ösvényeken járjon, nem vonhatja ki magát az uralkodó csillag hatása alól. Egyébiránt az ily intéseket is akkor szokták írni, mikor az ízlés változáson megy keresztül, mikor a letűnt lángész egyoldalú uralmát unni kezdik. S a hatvanas évek elején már mutatkozék némi reactio, habár új ösvényt csak nehezen talál lyránk ; annyi azonban tény, hogy a Petőfi-utánzás, követés, vagy mint Arany mondja, majmolás nagy részben megszünt.

Könyve végén tanulságos bírálatokat közöl a szerző, melyek nem elégszenek meg a verssorok javításával, vagy a forma emlegetésével, hanem az eszmék és irányok fejtegetésével is foglalkoznak.

Végül *Visszatekintés* czimén, nyelvi észrevételeket is talál az olvasó. Nyelvieket és nem nyelvészetieket mondánk. Arany nem nyelvész, de igen, kitünő nyelvismerő. A hazai és külföldi linguistákat három külön csoportra oszthatni. A dogmatisták vagy orthodoxokéra, azután a féldogmaticusokéra s végre a helyes nyelvtudomány hiveire. Az orthodoxok természeti tüneménynek tekintik a nyelvet, melynek szigorú természeti törvényei vannak; a féldogmaticusok megengedik, hogy vannak törvények, de ezeken itt-ott változtatni az író szabedalmának tekintik; a harmadik irány, mely külföldön

általánossá kezd válni s a tudomány szempontjából egyedül igazolható, azt vallja, hogy a nyelv történeti és conventionális jelek összege, melyet az ember évezredek során analogia útján maga alkotott s kénye-kedve szerint változtatott, s csupán egy törvényt ismer: a szokását. Arany oly időben írta értekezését, mikor nálunk a nyelvtudomány terén nem volt határozott nézet, elszigetelt iskola; mikor még a neologia heves védője, Toldy is írt egy hibákkal telt értekezést az újítás határairól. A mennyire a jelen értekezésből kivehető, Arany semidogmaticus. Erre mutatnak például e sorai: „Megvagyok győződve, hogy a magyar szó-összetétel határának kiebb terjesztése oly térfoglalás, melyet aestheticai szempontból már fel nem adhatunk.“ Ha orthodox volna, így nem lenne szabad szólania, hanem a törvényekre kellene hallgatnia. A természeti törvény szerintök megszabja a határokat, tessék azokat kérdezni. A mai nyelvtudomány megmosolyogja e jámbor orthodoxokat, kik korlátoltságukban határt akarnak szabni a nyelv szabad fejlesztésének, müvészi alakításának s csakhamar napirendre tér felettök. A semidogmaticusok már nem veszélyesek, mert az ihletés perczeiben „hevült képzelmök villámsebessége“, hogy némileg Arany szavaival éljünk, nem sokat törődik a képzelt törvénynyel, hanem szabadon és merészen jár el a nyelv alaki használatában. Ha azután a szokás magáévá teszi ezt az újítást, bátran használhatja mindenki, mert szentesíti az egyedüli fejedelmi hatalom a nyelv terén: maga a szokás. Sőt hasznos is e féldogmaticus felfogás, mert az író azt hivén, hogy sérti a nyelv képzelt törvényeit, nem rohan vakmerőn az újításnak, mely csak kitünő szellemeknek szokott sikerülni, s természeténél fogva is, úgy mint a fűszerrel a főzésben, módjával kell vele élni.

IV.

A KURUCZ-MOZGALMAK KÖLTÉSZETÉRŐL.

ÍRTA JANCSÓ BENEDEK.

(Folytatás.)

Azt mondtuk, hogy minden korlátolt érzés a költészet lealacsonyítására szolgál, hogy elfojtja az érzésnek amaz emberiesen szabad fenségét, mely a költészetet általánosan emberiessé, egyetemessé teszi. Valjon a hazafiság nem oly korlátolt érzés vagy eszme-e, mely ellensége az általános emberiesnek; valjon amaz erősen kiszínezett hazafias érzés, mely a kurucz költészet lényegét teszi, nem okozza-e azt, mit a dogmaticus színezetű vallásos érzés okozott a fentebb tárgyalt vitézi énekeknél?

A költészet fájának árnyékában, helye van minden nemzetnek, annak enyhet adó lombozata alól egy nemzet sincs kizárva. Ez teljesen igaz, de az is igaz, hogy a talaj, melyben e fának tenyészni és növekedni kell, a haza földje. A honfiui érzések összege: a hazaszeretet nem korlát a költészet fája körül, mely csak az idegenek kizárására való, hanem az a tápláló, éltető nedv, mely megtermékenyíti a talajt, és a fa sejtjeibe, a költészet titkos és láthatatlan idegeibe egy öntudatlan erő által felszivatik. Természetesen ez a patriotismus nem a mindennapias ember lőpor-puffogató, toastozó patriotismusa, mely a mily gyakori, ép oly értéktelen is, és legfölebb csak kocsmaczégérül szolgálhat a népek fejének és szivének elhódítására szolgáló vállalkozások homlokán; hanem ez a nemes, ideális honszeretet, mely öntudatlanúl és titkosan ott működik a nép, a nemzet lelkében; az a prometheusi láng, mely élővé teszi az egyének halmazát, mely összeköti a nyelv és származásra nézve az egyezőket. Ez a nemes, valódi honszeretet nem útszéli növény, mely mindenütt virágzik és illat helyett maga körül csak bűz terjeszt; hanem egyike azon növényeknek, melyek csak századonként egyszer virágzanak. A valódi honszeretet működése csendes és öntudatlan, csak akkor lép a maga fenségében elő, mikor a megpróbáltatások

ideje elérkezett; mikor egy nemzet léte, szabadsága, mi mindenkor az emberiség ügye, meggyilkoltatással fenyegetődik. Ekkor megrezdűlnek a nemzet testében az éltető idegek s az a nagy érzés, mit hazaszeretetnek nevezünk, mint villámos rezgés járja át minden ember szivét az előkelőtől a koldúsig, s a nemzet fölemelkedik mint egy test, mint egy kar jogai és szabadsága védelmezésére, s megkezdődik a népek életében egyike ama fenséges tragoediának, melyekben fajunk történelme oly gazdag. S mint vihar közeledtével a dalos madárkák csicsergése megszűnik s helyet enged amaz erőteljes és fenséges zenének, mely a szélvész zúgásából, a villám csattanásából és az erdő százados fáinak recsegéséből olvadt egy velőt rázó harmoniává; úgy elhallgatnak a költők, a szerelem dalosai s helyet engednek a nép szelleme viharának. Ekkor a viharként feltámadt nép maga énekel kiséretül ama fenséges tragoediához, melyet a világ történelem színpadán játszik le. Vagy megtörténik, hogy egyszer csak előáll egy lángész, mint egy meteor a sötét éjben s oda kiált a bömbölő viharnak: hallgass zúgó szél, mert ha el nem hallgatsz túlkiáltalak. És csakugyan e lángész lantjának hangjai kihangzanak a chaoticus zenéből; sőt bizonyos kimagyarázhatlan delejességnél fogva a vihar hangjai követni és uánzengeni kezdik erőteljes énekének folyását és ekkor állanak elő a Petőfik és Tyrtäusok. Vagy mint a föld belsejében levő tűz, mely miután megrázta a földet, kitör egy Aetnán s e hegy, mely a föld ízzó mérgének kijárásává lett, hosszú időkön át megmarad a maga tűzoszlopával és lávájával az emberek rémítésére: úgy tör ki a nemzet, a nép kebeléből egy egyetlen dalban az érzések egész láva tengere, így tört ki a franczia nemzet, az elnyomott, a leigázott és megvetett franczia nép fönséges haragja a Marseillaise; vagy ama százados versengésből származó bosszú és fajgyűlölet érzése a poroszok híres csatadalában. Mi szép van e dalokban? Bizonyára nincs meg az a nyugodt összhangzatból eredő szépség, mi megvan az isteni görög művészet termékein; hanem megvan ama fönséges titáni és megható tragikai erőből származó szépség, mely a vihart jellemzi. Az ilyen költészetnek megvan amaz egyetemes vonása, mely általánosan emberiessé teszi. Itt már a patriotismus nem szűkkörű, kizárólagos érzés; hanem oly erős és hatalmas érzés, mely az angoltól a bushmanig minden ember és minden nemzet szivét átjárja.

Azt mondják néhányan, hogy a patriotismus kitörése nem egyéb, mint az ember lényegének alapvonalát képező állatias szen-

vedély kitörése; mert a patriotismus a fajszereteten alapúl, melyben az állatias ösztönszerű érzések viszik a főszerepet. A civilisatio pedig azt tűzte ki feladatául, hogy leigázza az emberben az állatias természetet és a világpolgárias humanitásban egyesítve mindent, meglósítsa tisztán emberies eszméit. És így a hazafias érzésnek is csak akkor volt jogosúltsága a költészetben, mikor még a humanismus eszméi a költők és a bölcselők előtt teljesen ismeretlenek, mikor a haza és a nemzet az emberiséggel azonos jelentésű fogalmak voltak; de ma, mikor az emberi szellem a haladás útján a világpolgárias humanismus megértéseig jutott; ma mikor nemcsak a művész, hanem minden ember hazája széles e világ: nem egyéb, mint korlátoltság a patriotismus jogosúltságairól beszélni a költészetben.

Ez igaz lehet, de kimutattuk, hogy a valódi patriotismus nem szűkkörű előítéletekből áll; hanem azokból az eszmékből és érzésekből, melyek az összes emberiség valódi kincsét és közös tulajdonát képezik.

Most az a kérdés, hogy valjon a kurucz dalokon keresztűl húzódó hazafias érzésnek megvan-e az az egyetemessége, mely összhangba képes hozni azt az általános emberiessel. Igen is meg van, mert a kuruczkor költészete válságos idők költészete volt, az egy az emberiség életében lefolyt tragoediának, viharnak volt szülöttje, mert az az egyes érzés, mi a hősöket lelkesítette, az összes emberiséggel közös érzés volt. Egy szóval e kor költészete a forradalom költészete volt, mely faját a költészetnek a cosmopoliticus humanismus legridegebb sürgetője sem kívánja kirekeszteni a művészet templomából. A forradalom, mint az emberi haladás tényezője, közös az összes emberiséggel s épen azért azok az érzések, melyeket az emberi kebelben a nagy forradalmak és válságos idők támasztanak az összes emberiség tulajdonai. A kuruczkor költészetének uralkodó vonásában megvan az egyetemes, az általános emberies, mi hiányzott az előbi kor költészetében uralkodó dogmaticus színezetű vallásos érzésből s épen ezért közelebb is állanak termékei a valódi költői értékű művekhez, mint amannak termékei.

A népnek, a nemzetnek mindig vannak eszméi, érzései, melyeknek forrását ama dolgok teszik, melyek nélkül ember nem gondolható, és akárhányszor van olyan idő is, mikor ezek a nemzet szivére, legbensőbb lényegére tartozó dolgok vannak kérdésbe téve. A mohácsi vész után a magyar nemzeti állam széttöretett — s csak egy

kis részében maradt meg a nemzeti állam töredéke. A török megsemmisítette az állami élet föltételeit, a másik ellenség a német, meg akarta semmisíteni a nemzeti élet legcsekélyebb jelét is, a török a magyar államnak és a mi ezzel együtt járt, a keresztény vallásnak volt ellensége, a német a magyar nemzetnek, nemzetiségnek s azért csapásai is sujtóbbak, égetőbbek voltak, mint amazé. Az állami életről való gondolatok nem esnek össze a nép érzéseivel, vágyaival; de a nemzetiség eszméi, a nemzetiség gondolata a nép szívének érzéseivel és vágyaival vannak összekötve; és minden sérelem, mely a nemzetiségen esik, egyszersmint a legsujtóbb csapás is a nemzet, a nép szivén. Innen van az, hogy a török harczok, a török dúlások nem fakasztottak annyi dalt, annyi fájó hangot a magyar nemzet szívéből, mint ama harczok, melyeket a nemzetiséget megtámadó német ellen vívott.

Thököly fellépésekor a nemzet szíve szét volt tépve, s a magyar, mint a költő mondja, — idegen volt saját hazájában. Azok a jogok, melyeket Bocskay és Bethlen hatalma védett, szét voltak tépve s a sok eskü és igéret, melyet törvény szentesitett, a legfrivolabb és leggaládabb módon megszegetett, nem teljesíttetett. Idegen zsoldosok lepték el a hazát s beköltözködő fél barbar népek csoportjai égették, rabolták a vérrel védett haza szent földjét, temetővé vált a virágzó hon, hol az ősapák sírja felett dorbézoltak hit és érzés nélkül való kalandorok s durva katonák. És mindezt annak nevében tették, kinek joga és kötelessége lett volna magát a letiprott nemzetet védeni és erősíteni. A nemzet epéje meggyűlt, a fájdalom és a nemzet, az elczondorlott nemzet fölött érezett gyász, mint egy láthatlan rezgés futott végig a magyarság testének ereiben, a holttest gyanánt szétbomlásnak indult nemzet megmozdult és előállott Thököly a régi jogok és szabadságok védelmére. A fájdalom szakgatott kitörései hőstettekre buzdító riadal hangjaivá váltak; de a végzet úgy akarta, hogy a nemzet még erősebb megpróbáltatásnak legyen kitéve. A zászló, melyet Thököly emelt fel, szerencsétlen csaták s fájó veszteségek után kihullott a hősök kezéből. A vezér idegen földre bujdosott, a hősöket pedig még szomorúbb sors érte, mert ők kénytelenek voltak benn a hazában bujdosni. A diadal hangjai megint a nemzeti gyász kesergéseivé lettek, melyeket a bujdosó hősök széthordtak a hazában a Lajthától a székely havasokig. Sírtak e hősök a havasok felett, de siratták önmagukat és ügyöket, melylyel együtt buktak. Ez a körülmény okozza aztán azt,

hogy a kurucz kor költészetében oly tekintélyes helyet foglalnak el a bujdosó kuruczokról szóló énekek. De a fájdalom gyászos és keserves hangjaiból ki-kihangzik néha a remény bűvös csengésű szava, mert a bujdosó hős hiszi, hogy az idő még megfordul s *Katona-csillag földerül.*

A nép hősének s vele együtt a nemzetnek reménysége sem volt hiú optimismus, mert egyszer csak megcsendül a Kárpátok tövében egy bűvös-bájos hang, a harczra hívó tárogató fenséges hangja s egy férfiú: a nemzet reménysége, a szabadság és a nemzetiség védelmezésének letéteményese, kibontja a zászlót pro patria et libertate, a kardok megcsörrennek hüvelyökben, s a nemzet, mely végvonaglásában látszott lenni, mint egy harczra kész ifju áll ki a síkra. És mind ezt egy bűvös eszme, a nemzetiség okozza és a vele azonos jelentésű szabadsághősök támadnak, kik oly nagyok és dicsők, hogy a bámuló nemzet szemében úgy tűnnek fel, mintha az ősek keltek volna fel sírjaikból megvédésére az általok szerzett, de az utódok által megvédeni nem tudott hazának és szabadságnak. A nemzet egy test és egy lélekképen emelkedik fel s láttára elhalványúl az ellenség. A nép s az általa megindított események a maguk tragicai fenségében mutatkoznak. A nemzet a haza levegőjéből a legfenségesebb ideákat és érzéseket szívja be, szive csordúltig telik velök s dalban ömlik ki, mely ott zeng lelkesitően a harcz viharában, vagy fönségesen és lélekemelően a nyert csaták után, vagy gyászosan és keservesen a szétszórt és bujdosó hősök ajakain.

E korban a nép önmagának lesz Tyrtäusa, mintha érezte volna, hogy az idők és események oly fenségesek, hogy azt méltán csak maga a nemzet zengheti. Ha legfönségesebb zene a bölcsészek esze által sejtett, de emberi fül által nem hallható sphaerák harmoniája, úgy bizonyára a költészet legfönségesebb termékei közé tartoznak azok a dalok, melyeket az összes nemzet teremt a megpróbáltatás napjaiban, a lét és nem lét fenséges harczában.

De a titánok harczának vége szakad, a hősök legyőzetnek és szétszóratnak a világ minden részébe, mint a zsidók a jeruzsalemi templom pusztúlása után. A tárogató elnémúl és a dalok elhallgatnak, feledésbe merűlnek, a hősöket nem kisérik bujdosásukban, vagy ha igen is; de elmennek velök messze tájra, hogy soha többé vissza ne térjenek. A nemzet pedig aléltságba merül, mintegy elvérzik s fájdalmának még csak jelét sem képes adni. Hosszú idők kellettek,

míg az élet visszatért a nemzetbe, míg újra lobbot vetett az a prometheusi láng, mely nem hagyta kihalni belőle az életet.

A kor költészetének fenmaradt termékei Thaly második rendbeli két kötetes gyűjteményében foglaltatnak (Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872.). E második rendbeli gyűjtés sokkal gazdagabb, mint az első a tisztán népies darabokat illetőleg. A gyűjteményben mintegy 60 darab van, mely a tisztán népies szellem termékének tekinthető. Ezek egynémelyikének szerzője is tudva van, de azért, mint fennebb kimutattuk, nem lehet ezeket a műköltészet darabjai közé sorolni. Kik voltak e népies darabok szerzői? A nép emberei, a nép egyszerű énekesei. Történeti nyomok mutatnak arra, hogy a Thököly-Rákóczi korban voltak oly a néphez tartozó emberek, kik a táborban, a kor eseményei hőseinek tetteit zengették a vitézek mulattatására, lelkesítésére. Ilyen tábori dalos volt a többek között gelenczei Szőke Ambrus is, kinek eddigelé két darabja ismeretes gr. Kemény József közlése folytán (Tudományos Gyűjtemény 1832.). Egyik az úgynevezett Kemény-induló, melynek czíme gyanánt az áll az eredeti kéziratban: „Énekeljük székely táborunkban, Héjasfalván, anno 1662." A másik pedig „*Kurucz dal Székelyországba*", hol szintén következő megjegyzés áll: „Énekeljük, Szőke Ambrus írta anno 1678." Van még egy harmadik dal is Thaly gyűjteményében, ennek ugyan szerzője ismeretlen; de a vers mértéke, a nyelv kezelése arra mutat, hogy szerzője annak is Szőke Ambrus lehetett. Ilyen tábori dalos, ilyen modern hegedűs lehetett Miszlai András is, kitől két ének van a Thaly gyűjteményeinek első kötetében „*Miszlai András bujdosó éneke*". 69 l. „*Bujdosó éneke.*" 64 l. Miszlai maga is kurucz volt és bújdosásában szerette ezt az éneket; azt hiszem nem tévedek, ha Miszlait is olyan tábori énekesnek tartom, mint a minő Szőke volt.

Toldy Ferenczi[illegible] úgy tanúltuk és ő utána hinni szeretjük, hogy Tinódy volt az utolsó hegedűs, hogy ő utána ez eltűnt a magyar föld színéről. Azt hiszem, e nézet inkább csak a phrasis kedvéért kapott fel „*Tinódy volt az utolsó hegedűs*". Nagyon furcsa és minden mivelődéstörténeti folyamat természetével ellenkező volna, hogy bizonyos mivelődéstörténelmi tényező elérvén a tetőpontot, mint nálunk a hegedűsség, Tinódyban érte vala el betetőzését — azonnal minden, lassanként való hanyatlás nélkül szűnjék meg. Annyi igaz lehet, hogy Tinódy után már rohamos hanyatlás áll be e téren, hogy ő utána minden jelentőségét elveszti, hogy megszűnik életmód, ke-

nyérkereset lenni, hanem hogy teljesen megszűnt volna, azt *a priori* okokból sem lehet hinni, annál kevésbbé a már felhozott adatok és a most említendő történetírói tanúság figyelembe vevése után. Igy p. Kolinovics, ki e mozgalmakkal majdnem egykorú volt, azt írja, hogy 1708. Bercsényi a trencsényi ütközetből menekűlvén, Ocskai László brigadérost Isztriczán vacsoránál találta, a midőn előtte *két énekes ifjú zengedezett volna*. Ezeken kívűl még magukban a ránk maradt költeményekben is van számtalan vonatkozás, melyekből az tűnik ki, hogy ezeket a költeményeket csakis ily vándor dalosok énekelhették.

A kurucz kor költői termékeinek legnagyobb részét ily vándordalosok müveinek tekinthetjük. Ezektől a bújdosó dalosoktól származnak azok a mély fájdalmat elárúló, valódi lyraisággal bíró költemények, melyek e kor költészetében számuknál fogva is oly tekintélyes helyet foglalnak el. Meg kell emlékeznünk arról is, hogy a Thököly mozgalom bevezetése után a szétszórt katonák a házában bújdostak s egy sajátságos osztályát képezték az akkori társadalomnak; ha ugyanezt lehetne mondani azokról az emberekről, kik kivűl állottak a társadalmon, kiknek nem volt tér a házában, hol magukat értékesíthették volna. Ez a kóbor élet sajátságos zománczczal vonja be azt a poesist, mely e bujdosó kuruczok körűl szövődik. E dalokban az érzéseknek három főnemét lehet észrevenni, megkülönböztetni. Egyik a komoly fájdalmas érzés, mely a múlt dicsőségének tudatából s a jelen nyomorúságainak élénk érzéséből áll, — kapcsolattal a lesújtott, a letiprott haza szenvedéseinek benső érzésével; másik a nép emberének keserű humora, mely a fájdalomtól vérig sujtott szívből akkor fakad fel, mikor bizonyos fásúltság, bizonyos közönyösség kezd erőt venni rajta; a harmadik érzés pedig a nemzet életébe, életképességébe vetett naiv hit, — az a hit, melyet a népdal oly egyszerűen, de az őszinte hit hangján fejez ki: „Megvirrad még valaha," vagy mint a bujdosó kuruczok éneke kifejezi: „Katonacsillag még felderűl." Néha, néha megpendűl a húrokon a vallásos érzés szelíd, vigasztaló hangja is, de már többé nem a dogmákból származó elmélkedések vagy vitatkozások hangja, — hanem az az őszinte gyermeteg s épen ezért általánosan emberies érzés, mely a természeti népek költészetét, a naiv költészetet oly szépen jellemzi. Az a hit, melynek hangjait ez énekekben halljuk megcsendűlni, nem a dogmák hite; hanem a nemzet istenébe vetett őszinte, gyermeteg hit. Ilyen költemény számra nézve mintegy 13

van, s ezek közűl némelyiknek több változata van. Ha valamely ének a nép között több változatban van elterjedve, tanúságtétel arról, hogy ez valóban a nép szellemének alkotása, hogy a nép lelke kiváló előszeretettel simúlt azokhoz az érzésekhez és gondolatokkoz, melyek lényegét teszik. A népköltészet termékeinek sorsa, s ha szabad mondani, megalakulása sajátságos. Mikor a nép lelke megtelik az eszmék és érzések szózatával, mint a vihart méhében hordó felhő villámos elemekkel, akkor csak egyszerre egy ember ajkán, egy oly ember ajakán, kit születésekor épen úgy csókolt homlokán á múzsa, mint akármelyik műköltőt, — előtör az eszmék és érzéseknek csoportja egy dalban, mint a villám a felhő mélyéből. De ez a dal nem marad változatlanúl, hanem szájról-szájra zengvén, ki van téve annak, hogy mindenki hozzá adjon valamit abból az isteni szikrából, melyet költészetnek neveznek s melynek kisebb-nagyobb mértékben mindenki birtokosa, így alakúlnak meg aztán a változatok, melyek némelyikéből sokszor az eredeti gondolat, az eredeti érzés kiesik és egészen önálló külön költői darabbá lesz. A ilyen népköltészeti termékek csakugyan a nép szellemének kifolyásai és hű képviselői. A kurucz dalok között ennek is fogjuk példáját találni, még pedig egy igen szép balladai formájú költeményben.

De illő visszatérni a bujdosó kuruczok énekeire és vizsgálni azoknak mind tartalmi, mind formai értékét. Lássuk először is azokat, melyekben a komoly fájdalmas hang vonúl át, mint alaphang. Első helyen áll a mi a hozzávetőleges időrendet illeti, a „*Most jöttem Erdélyből*“ kezdetű ének, mely a Thököly leveretése utáni korból való. Ennek is három változata van, mi szintén arra mutat, hogy valóban a nép geniusának szülöttje; hangúlata bánatos, noha benne egy sajátságos népies humoros vonás nem hiányzik pl. ott a hol azt mondja: „Szolgámnak a neve Hánydel-vesdel Gyurka.“ E dalban a bujdosó kurucz nem csak önmagát kesergi, hanem urát is, Thökölyt, — s bánatát, távol lévő ura miatt érzett szomorúságát a népköltészet gyönyörű s szívből fakadó közvetlenségű kifejezéseivel ábrázolja.

„Elment az én uram idegen országra:
Levelet iratott, hogy menjek utánna,
Elment az én uram a török táborra.
Meggyászolom őtet fekete bársonyba,
Délig feketébe — délután veresbe,
Hajnalkor pedigien öltözöm fegyverbe,

Ülök paripára — jó lovam hátára,
Úgy megyek utánna — nagy Törökországba.

Ime azok az érzések, azok a naiv gyermeteg jellemvonások, melyek a nép emberének tulajdonai, mily szép nyelven és mily hibátlan ütemű rhythmusos sorokban van a népköltészet kifejezéseivel rajzolva. A nép embere a hű szolga. A hű harczos sajnálja itt bujdosó urát, mily ellenkező felfogása a modern conventionalismussal annak a viszonynak, mely egy szegény közharczos és vezére között van. A bujdosó vezér levelet irat a közharczosnak, hogy menjen utána, — jól megjegyzendő irat s nem maga ír, nem azért, hogy ez fejedelmi rangjával össze nem férne; hanem egyszerűen azért, mert nem tud írni, mint egyáltalán a nép hősei nem tudnak írni, — az írás müvészete a népköltészetben az íródeákok szabadalma, hiszen ma is énekeli a nép, hogy kedvese íródeák által irat neki levelet. Nagyon szépen fejezi ki azt is, hogy miként gyászolja meg urát: délig fekete bársonyban, délután pedig veres bársonyban, hajnalkor pediglen fegyverbe öltözik. Mily szépen fejezi ki az érzés finomságát az által, hogy bársonyba akar öltözni, pedig tudjuk, hogy modern felfogás szerint a gyászruba nem lehet bársonyból, és mily találóan fejezi ki az érzés nagyságát, a két egymástól legtávolabb álló szin kiválasztása által. A népköltészetben a kifejezések, a képek nem azért állanak, mint legtöbbször a műköltészetben, hogy épen csak képek, üres czifraságok legyenek; hanem azért, hogy valamelyes elvontabb érzést közvetlen concret vonatkozással fejezzenek ki és ez jellemző a népköltészetben.

A vallásos érzést igen szépen és közvetlenséggel fejezi ki a „*Gondviselő édes atyám*“ kezdetű ének, melynek 4 változata ismeretes; már a mint említők, magában véve az a körülmény is, hogy több változatban volt elterjedve, arra mutat, hogy az a vallásos érzés, mely az egészen elömlik, nem más, mint ama gyermeteg hit, mely a romlatlan népnek általános tulajdonát képezi és korántsem az a dogmatikus színezetű sötét, nyomott hangúlatú érzés, melyet az előbbi kor költészetében megróttunk. Valami gyermeteg őszinteséggel fordúl istenéhez a bújdosó kurucz és naiv közvetlenséggel ecseteli nyomorúságát:

Gondviselő édes atyám,
Kérlek, immár meg ne útálj,
Onnét felül vigyázz reám —
Mert érkezett nagy nyavalyám.

Még a kifejezésekben is van valami ama sajátságos színezetből, mely a népre, a nép képzelő tehetségére gondolkodására a zsoltárokból ragadt. Az újabb irodalmi izlés a zsoltárok költészetét kicsibe, sőt majdnem semmibe szokta venni. Lehet rá oka és joga; de azt nem lehet eltagadni annak, ki nemcsak az aesthetikus, hanem az emberi mivelődés tényeit is figyelembe venni szerető ember szemével néz és vizsgál, hogy e zsoltárok egy naiv természetű nép érzéseit fejezvén ki, a népköltészet legvalódibb termékei s így a népre nemcsak nagy és megindító, hanem fejlesztő hatással is birtak. De a bujdosó és nyomorát panaszoló kuruczot hite nem hagyta el, hisz és remél még nemzetének s vele együtt a kuruczságnak jobb sorsában, jövőjében:

Talán az idő felfordúl,
Katona-csillag felvídúl,
Szerencséje is megfordúl.

És ez a hit nem más, mint a nemzet ősi természetes erőinek érzéséből származó hit, melyet a műköltő oly fenségesen fejez ki:

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
. . . . . .
Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor . . . . .

Az a hit ez, mely a számító, a hidegen elmélkedő államférfiút prófétává tette és az elsatnyulás, eltörpülés napjaiban erőt adott arra, hogy mint észleletei, tapasztalatai végeredményét kimondja, hogy *Magyarország lesz.*

De van olyan is, mely nemcsak a jelen nyomorait panaszolja, hanem vigasztalásúl és azért, hogy a mult dicsőségéből reményt és hitet meritsen egy jobb jövő iránt, visszatekint a múltra s a múlt nagyjaira s fényes eseményeire:

Mikor virrad megént hej! olyan szép idő,
Híres Bottyán hírét,
Az Bezerédiét
Egekig emelő, egekig emelő?
Balogh Ádám nevét,
Vitéz kuruczokét
Feltündököltető, feltündököltető?

Magában külalakjában is oly szabályosságot és rhythmicus esést találunk, milyent a korbeli műköltőknél, az egy Balassát kivéve, hasztalan keresnénk.

(Vége következik.)

V.

DRÁMAI SZEMLE.

A nemzeti színház egy shakespearei újdonsággal lepte meg közönségét. A nagy britt költő „Vízkereszt vagy a mit akartok“ című vigjátékával. E comédia már adatott ugyan hazánkban még a negyvenes években a győri szinpadon, de a nemzeti színház deszkáin még nem. Mint címe mutatja, vízkereszt napjára, a farsang kezdetére iratott, mikor Angliában mint Európa más részén is megmegindúl a bohóság szelleme s víg dőreségekben nyilatkozik az emberek jó kedve. Valóban e comédia teli van a bohóság túlságaival és sületlenségeivel és Shakespeare többi vidám tartalmú darabjaihoz képest ezt általában mintavígjátéknak tekintik. A mű komolyabb részét is a jó kedv verőfényes napja hatja át. A kettős cselekvény genialisan esik össze s a mese a legbájolóbb költői képzelődés szüleménye. Hogy mennyi igazság — vígjátéki igazság — rejlik benne, az is mutatja, hogy sokan nézték és gyönyörködtek benne. Orsino herczeg szereti Olivia grófnőt, de nem tud közelébe jutni, mert ez szigorú elvonúltságban és gyászban él. Házában az öntelt és hiú, de különben szigorúan erkölcsös udvarmestere Malvolio, jó kedvű bolondja, azután Tóbiás nevű nagybátyja, az örökös dinom-dánom s lármas mulatságok embere, és egy pajkos szobalány élnek. A herczeg phantasta életet visz palotájában, gyönyörködik a zenében, kedélye lágy és hajtható mint a viasz, de semmi reális sincs benne. A herczeg és a grófnő cselekvésének kapcsa egy a vihar által Illyria partjára vetett leány Viola lesz, ki hallván egyetmást a herczegről, férfiruhába öltözik, Cesario álnév alatt megnyeri bizalmát, szerelmi közvetítőjévé válik, önmagába szerelmessé teszi az elzárkozott Oliviát, a ki azután Viola bátyjának, Sebestyénnek neje, maga Viola pedig a herczegnek neje lesz. — Viola a legigézőbb költői alkotások egyike, kinek pajkos elméje és meleg szive szeretetreméltó csintalansággal és leányi gyöngédséggel

párosúl. Markus Emília játszotta a kedves szerepet. Sentimentalis és pajkos volt, egyszer ez, másszor az, amint helyzete kívánta és a közönség gyönyörködve nézte kitűnő alakítását. Oliviát Jászay Mari játszotta nemes nyugalommal, Orsino herczeg phantasta szerelmét, elegiai, majd desperát hangulatát jól adta Hetényi, a bolondot Vizvári, Malvolio udvarmestert Ujházi, Tóbiás urat Szigeti József, Andor lovagot Halmi, Fábián felügyelőt Benedek József, Antóniót Egressy, Sebastiant Benedek Lajos és Mari szobaleányt Vizváriné. Ujházi udvarmestere merev és feszes, arrogans és parancsoló udvaritiszt, a ki tudja, hogy asszonya szereti s ő a leghűbb szolgája. Sajátos nevetése tetszett a közönségnek. Halmi szintén teremtett egy új alakot, Keszeg Andorét. E szerencsétlen bárgyú teremtés Böffen Tóbiás úrnak ostoba játékszere, a ki nem bízik senkiben, de mégis minden bohóságba beleugrik, mert tehetetlenségében nem tud mást tenni, szánandó egyűgyűségével, szegletességével kitűnően mulattatta a közönséget. Szigeti Tóbiás úrfija, nyers és nagyszájú lovagja színezésében eltalálta a költő felfogását. Vizvári bohócza elemében volt és ismert virtuozitással játszotta fárasztó szerepét. A kisebb szerepek is mind jó kezekben valának, így történhetett, hogy egy kitűnő összevágó előadást láthattunk, minőhöz rég nem volt szerencsénk.

Most őszszel négy angol és három franczia egyfelvonásos vígjátékot adott a nemzeti színház újdonságképen. A közönség ugyan sokat nevetett, jól mulatott, kivált a karzat, de nemesebb élvezetben nem részesült. Az az eljárás sem ajánlható, hogy egy este három-négy vígjátékon nyargaljanak keresztül a közönséggel. Ha a vígjáték hatása már magában is rövid, múlékony, jó formán pillanatnyi; minek még ezt is kisebbíteni az által, hogy a következő pillanatban egy másikat játszanak utána, azután egy harmadikat és negyediket, úgy hogy végűl az összbenyomás egy nagy nulla.

Y.

VI.

KÖNYVSZEMLE.

—*Barna Arthur.* Regény két kötetben. Írta *Beksics Gusztáv.* Budapest, Ifj. Nagel Otto kiadása 1880. Ára 2 frt 60 kr. Beksics Gusztáv évek előtt többet foglalkozott a költészettel mint újabb időben. Most hivatalának és politikának élt. Mint a kormány pártjának egyik jelesebb vezércikkírója ismeretes. Czikkeiben élénkség, verve, hév és phantasia van és sokszor elismerésre méltó ügyességgel védi a kormány politikáját. Néha ugyan ő is beléesik némely magyar hírlapíró azon írmodorába, melyet kiváló képviselőjéről csernatonismusnak nevezhetnénk, ez azonban oly hagyomány, melyet könnyű elsajátítani, de csak lassan vethetni le. Fáradhatlan munkássága a mult télen két kormánypárti lapnak is dolgozott, s mégis talált időt egy két kötetes regény megírására. Nem tisztán költői művet adott, hanem az annyira kedvelt Jules Verne-féle modorban oktató, ismeretterjesztő elbeszélést. Ezekben a mese csaknem oly szerepet játszik, mint némely operában, hol támláúl szolgál a dallamok elhelyezésére, csakhogy itt nem dallamokról, hanem a legkülönfélébb földrajzi, csillagászati, természetrajzi, földtani, ethnographiai és physicai ismeretekről van szó. *Barna Arthur* e tekintetben igazán meglepő. Beksics áttanúlmányozta a franczia és német tudósok Afrikáról, különösen Szaharáról írt vitáit, olvasta a legkitönőbb afrikai utazók, Livingstone, Stanley, Cameron, Barth, Baker, Nachtigal, Magyar László és mások müveit, s ezekből alkotta meg regényét, melyet merész conceptio, érdekes meseszövés és vonzó előadás jellemez. Barna Arthur, egy a forradalom után Németországba szakadt magyar család szülöttje, a német birodalom afrikai gyarmatába Tripolisba jut és megalkotja a szaharai vasutat, fölfedezi a Szahara alatti tengert. A vasút megnyitására Frigyes Ágost kir. herczeg és leánya Olga, ki Arthurt szereti, azután Hohenhaus rendőrminister stb. rándulnak Afrikába, végig robognak a Szaharán s itt alkalma nyílik a költőnek szép leírásokkal gyönyörködtetni olvasóit. Beksics számos helyen ad ilyeneket, természetesen mindjárt hozzácsatolja vagy beleszövi az oktatói elemet. A regénynek nagy politikai háttere is van. A számüzött német socialisták és a birodalom harcza köti le a figyelmet. Barna Arthur maga nem socialista, de rokonszenvez velök s közvetítő a régi és az új rend között. — Sok küzdelem után végre czélját éri, új földet nyit meg az emberiségnek és elnyeri Olga kir. herczegnő kezét, a ki ott hagyja a vén Európát, Afrikában él Arthurral. Érdekes alak az arab törzsfőnök leánya Fatima is, ki szintén szereti Arthurt, megmenti ennek életét, Olga iránti féltékenysége és Arthur iránti szerelme pedig a legkülönfélébb helyzetekbe sodorja és végre is feláldozza magát érettök. Mulattató, comicus alak az angol *Daily News* hírlapi tudósítója. Egyébiránt az ily regényekben alig adhat a költő igazi jellemeket, a

sok rendkivüli, csodásabbnál csodásabb természeti tünemény elzsibbasztja érzékeit a szigorú való iránt, az erkölcsi világban is ugyanazon hihetetlenségekre lesz hajlandó, mint a minőket a természetben födöz fel; a fődolog a természettudományi ismeretek ügyes és világos előadása, a merész combinatiók átlátszó s a hihetőség kellékeivel felruházott közlése. Beksics ebben csak oly jártas mint Jules Verne.

— *Zola Emil: Az emberírtó* (L'Assommoir). Egy család története. Regény két kötetben. Franczióból fordította Nyáry László. Budapest, Pfeifer Ferdinand, 1880. Zolát nem csak a többi lapokból, hanem Saissy Amadé egyetemi m. tanárnak folyóiratunkban közlött czikkeiből is ismerik olvasóink. Zola tagadhatlanúl a legnagyobb regényírói tehetségek egyike. Kevesen tudják úgy ellesni az élet jelenségeit, kevesen értik oly élénk képzelőtehetséggel élénk állítani, emlékezetünkbe vésni azokat mint ő. *Az emberírtó* a pálinkaivás veszélyességét akarja rajzolni és moralis czélzatossága ellen senkinek sem lehet kifogása. Meg kell utálnunk az ital e nemét, mikor Zola elbeszélését olvassuk, ha már előbb nem undorodtunk volna meg bűzétől. Egy család történetében mutatja be a pálinka szörnyű pusztítását. Gervaise Párizsban él kedvesével Lantiervel, de ez elhagyja a legnagyobb nyomorban, a nő azonban szorgalma által megél gyermekeivel együtt. Ezalatt Coupeau cserépfedő udvarolgat neki, végre házassági frigyet kötnek és jól megy dolguk, mindketten szorgalmasak, azonban Coupeau leesik a födélről és több hónapig fekszik, megszokja a tétlenséget és ivást, neje mégis eléri életének legszebb vágyát, egy mosóintézet nyitását; de férjének részegeskedése, régi szeretőjének, Lantiernek a családba befészkelése s a nőnek könnyebb életmódja meghozzák a romlást, a pusztulást. Gervaise tönkre megy, maga is pálinkaivóvá lesz, s végre hogy éhségét csillapítsa, őszes hajjal, rongyaiban az utczán árulja magát, de nem kell senkinek. Így éhesen találkozik Goujetvel, a kovácscsal, ki őszintén szerette, ki a mosóintézet felállításához a pénzt előlegezte, ki most is szereti, magához hija, enni ad neki s utoljára letérdel előtte, egy szűz csókot kér tőle; azután elválnak egymástól. Ez utóbbi jelenet nagyon sérti az igaz iránti felfogásunkat. Talán még össze tudnánk szedni egy-két ily valószínűtlenséget e regényben; de maga az egész a való ritka ismeretével van írva. — Mindjárt a könyv elején Gervaise és Virginie verekedése a nagy mosóban megragadó kép. Egész lelkünket felrázza és végig borzongat bennünket. Gervaise mosóintézetének leírása, a nők munkája, az utálatos szennyes ruhák részletes bemutatása, majd a névnapi nagy ebéd, a mérhetlen falás, a háromszáz lakófélnek nyomora, szegénysége és a legmunkásabb családnak is tengedő élete stb. mind elfelejthetlenül igaz, de borzasztó, utálatos és szörnyű kép. Zola nem válogatja a kifejezéseket írása közben; úgy szól, a mint a társadalom söpredékeitől hallja, azt téteti velök, a mit igazán tesznek, úgy hogy míg végére jutunk e két kötetnek, szinte belé betegszünk. Bármily művészi erővel adja elő a tényeket, egy cseppet sem tud fölemelni, sőt annál jobban elnyomni és összetiporni. A ki e sötét szennyes historián keresztül vergődik, a rútnak művészi feldolgozását élvezhette, melynek legközelebbi erkölcsi tanulsága kifogástalan; de egy kissé tovább menvén, egy főtanulság következik belőle, hogy a szegénység a legnagyobb szerencsétlenség és csak a jómódúak lehetnek boldogok.

— *Emlékbeszédek*, írta *Gyulai Pál*. Budapest, Franklintársulat 1879. Ára 2 frt. *Vörösmarty életrajza*, írta *Gyulai Pál*. Második javított kiadás. Budapest,

Franklintársulat, 1879. Ára 2 frt. Mindkét mű nem ad semmi vagy kevés újat, ismerjük, olvastuk akárhányszor, olvastattuk másokkal is. És mégis mindig újnak, újra olvashatónak találtuk, valahányszor kezünkbe vettük, mert a ki szépet tud elénk tenni, mindig újat ad. E müvek pedig szépek. *Vörösmarty életrajza* a legjobb ily munkának van elismerve irodalmunkban. Némileg közepet képez az essayk és életrajzok között. Nem nyomja el az elbeszélést annyira a reflectáló hang mint az essaykben, de nem is annyira elbeszélő, mint a jó életrajzok. Az életrajz főleg a tényekkel foglalkozik, fölemlíti a tettek indokait, előadásában tárgyias; az essay nem ereszkedik a részletekbe, a külső történet mögött a belső jelentőséget vizsgálja s azért alanyibb. *Vörösmarty életrajzában* vannak igen vonzó életrajzi elbeszélések, vannak essayszerű fejtegetések, pl. a magyar hazafi lyra jellemzése. Az életrajzi részben mindjárt a költő gyermek- és ifjúkorának rajza annyira megkapó. Gyönyörű kép, méltó a mester tollára. Csupa érzés, gyöngéd visszaemlékezés tolmácsa. Az anya jellemzése szintén feledhetlen képet nyújt. Gyulai tud a szívhez szólani s alig lehet mély megindulás nélkül olvasni e lapjait. De nem csak e rajzban, hanem a többi lapokon is nem egy alkalma nyilt az írónak olvasói szívéhez szólani. E sajátsága megvan minden müvében. Alakjai nem csupán értelmi analysis szülöttei, hanem oly művészi alkotások, melyek a kedély lágy agyagába vannak öntve. Gyulainak kitünő formaérzéke is van. A Vörösmarty életrajza e tekintetben szintén jeles alkotása. Előttünk fejlődik a gyermek és ifjú, küzd és fárad a férfi, hanyatlik és szenved a beteg, az idős ember. A keret, melyben az életrajz mozog, épen kellő nagyságra van szabva, a háttér világosságban és előnyben láttatja az embert. Az egyes adatokat, jellemző adomákat nagyon jól és illő helyen tudja felhasználni, nem fuvarkodik, nem fösvénykedik velök, nem tesz úgy mint a zsugori, hogy minden fillért meg akar kiméini és felhasználni, Gyulai tudja, hogy csak kevésre, de jellemzőre van szüksége és szivesen félredobja a többit. Nem szereti a mai tárczaszerű, adomázó életrajzokat, melyekben sokszor magának a hősnek jelleme vész el. Különös elismerést érdemel az egész munkán elömlő tapintatos hang. Nem éles, nem érdes, nem szögletes s mégis önérzetes. A kritikus, a ki éles, csipős és gúnyos tud lenni, ez életrajzában kikerüli mindazt, a mi közvetlenül sértene. Ha valakit eszméi, nézetei bántanak, annak ő nem egyenes oka; de még azokat is nyugodtan, ostentatio nélkül említi fel. Előadása nagyon kedves és folyékony. Kellemesen olvassuk mint valamely sikerült novellát. Csak úgy gördül ajkairól a szó s öröm mel fogadjuk az iró szavait. Derült világosság ömlik el munkáján, s azt akarja, hogy jól lássanak, értsenek olvasói. Nem kiván mély és nehéz emésztetű lenni, a nélkül, hogy felületes lenne. Mindamellett több kifogásunk van a tartalmat illetőleg. Először is a szerzőnek a mélyebb okoktól és az eszmék elemzésétől való tartózkodása tűnik fel az olvasó szemében. Gyulai könnyen át szeret az ilyeneken siklani. Volt már egyszer alkalmunk megjegyezni az ily helyek felszínességét: „Megható jelenet, hogy mily nevezetes szerepet játszott a magyar kath. alsóbb klerus nemzeti irodalmunk újjászületése korszakában, sokkal nevezetesebbet mint a protestans. . . . Érezték, hogy van egy pont, hol főleg csak kereszténveknek és magyaroknak kell lennünk s az egyházi irodalmon kivül is élhetni Isten dicsőségére, a nemzetiség, müvészet és tudomány igaz érdekeit szolgálva.“ Nem tekintve az utóbbi mondatban rejlő üres phrasist, a gondolkodó azt kérdezi, honnan ered a kath. klerus e túlnyomó befolyása a világi irodalomra,

miért szorult háttérbe a protestans papság, holott 20–30 évvel később a protestansok befolyása lesz erős és hatalmas. Gyulai nem felel reá. Az uralkodó eszmék rajza is futólagos. Magának Vörösmartynak sem ismerjük meg erkölcsi, vallási, társadalmi nézeteit. Egy költő áll előttünk, a ki szereti faját és nemzete nyelvét, kűzd a szegénységgel, szerelmes is lesz egy párszor, de nem látunk mélyebben a lelkébe. Tudjuk, hogy esténkint szeret elborozgatni s bor mellett elbeszélgetni, beszél a drámáról, színészet- és költészetről, de hogy a honszereteten kivűl mily eszmék lelkesítik, vagy általában vannak-e ideái, Gyulai könyvében hiába keressük. Külföldön megrónának ily életrajzot, és erősen hibáztatnák; mi észre sem veszszük e hiányt. Ebből azután az következik, hogy a müvek magyarázata kiválóan a forma terén forog, az alak jelzésével van elfoglalva s nem az anyag és feldolgozásának kérdése köti le a figyelmet. Pedig utóbbi időben meggyőződhettünk arról, hogy a XIX. század költészetében a legnagyobb kérdés a mű tárgyát és felfogását illeti. A század legnagyobb szellemeire mint Shelley, Byron, Hugo Viktor, Heine, Petőfi stb. alig alkalmazhatnók a formalismus alkotta régi szabályokat. Innét van, hogy a formalista kritikusok és irodalomtörténetirók oly sorokat irhattak, mint Gervinus Byronről, Vilmar Heineről s igen sokan Hugo Viktorról. A régi forma szabályait Eötvös *Carthausi*-jára alkalmazva, ez nem lesz jó költemény, hanem oly mű, melynek minden fejezete egy sereg hibát juttat eszünkbe. Gyulai Zalán bírálatában is csak a formánál marad s nem látja a feladat lehetetlenségét. Hinni látszik, hogy most is lehet epopoeát irni. Mintha most is a régi kerékvágásban mozogna a költészet, s nem tört volna egészen új ösvényeket. Elégnek találja Zalánban a mythost s nem akarja észrevenni, hogy a mythologia megalkotásához évezredek vagy századok kellenek, s szánni való tévedés oly mythost teremteni, mely nem él az olvasó képzeletében. Ma az egész müvelt világon belátják ennek lehetetlenségét, Gyulai inkább formai kifogást tett ellene. — Annak is nagy hiányát érezzük, hogy az életrajzíró nem törekszik a költő titkos műhelyébe vezetni bennünket, mint pl. Forster teszi Dickens életrajzában. Igaz, hogy ez roppant nehéz, de tizenhat év előtt még sokan éltek Vörösmarty bensőbb barátjai közűl, s az ő adataik és Vörösmarty jegyzetei földeríthettek volna egyetmást. Egyébiránt egy-két helyen Gyulai is megkisérti e nehéz problemát, jelezi a költő motivumait. Müvének második kiadása e tekintetben is, továbbá Vörösmarty szerelmének rajzával és némely munkájának behatóbb recensiójával bővült. Kivált drámáit részesíti komolyabb kritikában. Azelőtt csupán Csongor és Tündéről szólott alapos részletezéssel, az újabb kiadás mindet felöleli és behatóbban ír rólok. Persze több helyen kifogást tehetünk némely állítása ellen. Például Vörösmarty két ifjúkori drámájában kiemeli a kor eleven színezetét, az erőteljes nyelvet s a lyrai hangulatok szépségét. Pedig *Salamonban* épen a kor színezete hiányzik. Vörösmarty sokkal lyraibb költő, mint hogy történeti érzéke lett volna. Hősei távolról sem beszélnek úgy mint a XI. század emberei szólottak. Például az ötödik felvonásban Salamon király anyja halálának hírére egy modern sentimentalis pessimista hangján beszél; az erőteljes nyelv sokszor a legvadabb bombasztok halmaza, a pokolnak émelygésig való emlegetése, az ily mondások: „Zsákba raklak minden csillagostúl s tengerbe mártlak, éjed hogy legyen“, s hasonlók éretlen jelentkezései az erőnek, melyek föllemlítést érdemeltek volna. Azonban mindezek és hasonlók csekély kifogások, melyekben inkább a bíráló és a bírált egyén nézet-eltérése jelentkezik. A mi az

Emlékbeszédeket illeti, itt is majd ugyanazon előnyök és hibák mutatkoznak mint előbb említett munkájában. Csak hogy nem annyira rhetoricai művek, mint írói jellemzések. Míg Kölcsey, Eötvös beszédei főleg a szónoki elemre fektették a a súlyt, Gyulai jellemezni kiván s több tekintetben hálásabb munkát végez, mint ama jeleseink. Még legtöbb rhetoricai elem van a *Kazinczy Ferenczről* szóló emlékbeszédben. A szónok kora és az országos lelkesedés őt is megragadták, az orator hevével lelkesíték s szokatlan tűz és pathos ömlik el sorain. Jellemző ereje azonban ekkor sem hagyja el, minden oldalról megvfigyeli emberét, oda állítja kortársai mellé, megvilágítja velök rokon sajátságait és feltárja egyéni characterét s elénk állítja az embert, úgy mint élt és működött. A *Pákh Albert* feletti beszéd a baráti szeretet visszhangja, egy derék és tehetséges szerkesztő emlékezete s egy fejlődő humorista méltatása. A *Kríza János* fölötti szintén rövid és sok jó akarattal van írva. Legszebb jellemzések a b. *Eötvös József*, *Kemény Zsigmond*, *Toldy Ferencz* és *Szigligeti Edéről* mondott emlékbeszédek. Gyulai minden oldalról megvilágítja beszéde hőseit s a rokonszenv, tisztelet és elismerés hangján mutatja be hallgatóinak. A bíráló félrevonúl, csak az ünnepi szónok nyilatkozik. Nem egy szó férne állításaihoz, de maguk a képek egészben tekintve, felejthetlenül bevésődnek szivünk- és emlékezetünkbe. A jeles könyvet néhány bírálat, polemia stb. zárja be. Feltünő, hogy a Kossuth elleni czikket is felvette, míg a *Jókai mint hírlapíró* czíműt kihagyta. Nagy ildomosságra mutat.

— A *Franklintársulat* kiadásában az *Olcsó könyvtár* újabb füzetei jelentek meg: 79) *Bodenstedt Frigyes*: *Shakespeare élete és művei*. Németből fordította W. L. 30 kr. 80) *Merimée Prosper*: *Colomba*. Beszély, franczióból ford. Szenvey József. 40 kr. 81) *Berzsenyi Dániel versei*. Hatodik kiadás. 50 kr. 82) *Kisfaludy Károly*: *Családások*. Vígjáték. 20 kr. 83) *Arago és Vermond*: *Az ördög naplója*. Vígjáték, ford. Egressy Benjamin. 20 kr. 84) *D'Haussonville*: *Sand György*. Franczióból 30 kr. 85) *Teleki László gróf*: *Kegyencz*. Szomorújáték. 40 kr. 86) *Heyse Pál*: *A gróf kastélyban*. Beszély; németből ford. Halasi Aladár. 20 kr. 87) *Musset Alfréd*: *Ne fogadj fel soha semmit*. Vígjáték; franczióból ford. Paulay Ede. 20 kr. 88) *Mario Uchard*: *Jean csillaga*. Ford. Fáy I. Béla. 40 kr.

— *Méhner V.* kiadásában megjelent: *A föld és népei*. Hellwald Frigyes és egyéb szerzők után kidolgozta dr. Toldy László. 9, 10. és 11. füzet. Egy-egy képekkel diszített füzet ára 30 kr.

— *P. Szathmáry Károly*: *Az emberi művelődés története*. Második bővített és javított kiadás. Tettey Nándor és társa. Első rész. A képekkel illustrált és szépen nyomott nagy füzet ára 1 frt, 50 kr. Szathmáry munkája ismeretes az olvasó közönség előtt. Első kiadása sok hibával jelent meg, melyek majd a felfogásra, majd az egyes adatokra vonatkoztak. A különféle lapokban megjelent kritika helyreigazításait a szerző e második kiadásban felhasználta s alaposság- és pontosságra törekedett. Azonban még elég hiba maradt benne, a mit könnyen el lehetett volna távolítani a jobb szerzők olvasása által, pl. Japánról azt mondja, hogy „az állam élén egyházi (Dairi) és egy világi fejedelem (Mikádó) áll. Itt a hűbéres szerkezet hosszasan fenmaradt; sőt ma is annyira virágjában van, hogy a 68 kerületből csak öt van közvetlen a Mikádó alatt.“ Ez merő hiba. Századokig a sogunok uralkodtak, a mikádó csak a nevet viselte. A sogunok kezében volt a hatalom, a hadsereg és az adó jövedelme. Ő adta a költséget a mikádó háztartására. 1871 óta megváltozott a helyzet. A szellemi nyomás

alatt a sogun önkényt visszaadta hatalmát a mikádónak; a régi feudalismus megszünt, a hűbér uraknak Jeddóban kell lakniok, tizedet kapnak, majd olyanok lettek mint nálunk az egykori tiszteletbeli „örökös főispánok“, de a központi kormány nevez ki tartományi kormányzókat, az övé az adó, a katonaság; s a régi feudalismus helyébe az absolutismus lépett. Több ily téves adatot írhatnánk ki könyvéből, egyet azonban mégis idejegyzünk. A 124. lapon írja: „Ismeretes, hogy a 30-as években a nagy történeti előkészülettel bíró Horváth István e népekkel (parthus, méd stb.) való rokonságunkat vitatta, de kevés méltánylatra, sőt némelyeknél gúnyra talált.“ Horváth István nagy készültségű tudós volt, de nem azért nevették ki, mivel a parthusok atyafiságát vitatta, hanem mivel nyelvészeti és történeti módszere téves, elavült és igazán nevetséges volt. Az ő módszerével a legbohóbb állítást is be lehetett volna bizonyítani. Roppant tudománya mellett a legszerényebb történeti érzék is hiányzott nála. Ítélő tehetsége majd semmi. Neki volt alkalma Schlegellel és Humboldttal érintkezni, vitába ereszkedni, de ezek nyelvtudományi fölfedezései a legcsekélyebb hatással sem voltak módszerére.

— *Theuriet André*: *A Maugars fiú*. Regény. Franciából ford. Nyitrai József. Budapest 1880. Ifj. Nagel Otto. Ára 1 frt 20 kr. Maugars bankár fiának és Desroches orvos leányának története. Etienne meghasonlik atyjával a bankárral, mert nemes szive megtudja szülője uzsorázskodását; Desroches Terézt nem szereti atyja, mert neje szeretőjének gyermekéül nézi. Mindketten magukra hagyatva élik ifjuságukat. Etienne festő lesz, müvészi hírnévre tesz szert, Teréz, atyjának a deczember 2-iki államcsiny következtében történt menekülése után, nevelő szüleihez, egy szegény pór-családhoz vonúl és parasztleány lesz belőle. Öt év múlva a festész fölkeresi és némi akadályok után nőül veszi és boldogan élnek. Theuriet szereti az idylli élet rajzolását, rokonszenvvel tekinti a nép fáradságos, küzdelmes napjait, becsüli a tisztességes munkát és szivesen foglalkozik költői rajzolásával. Ellenben gyülöli, megveti a mai polgárság immoralis kinövéseit; a ravasz, önző, hit, remény és szeretetnélküli bourgeoisie társadalmát, felháborodik a pénz absolut uralmán. E tekintetben sikerült jellemeket alkotott, különösen találó a bankár jellemzése.

— *Konek Sándor*: *Öt év Magyarország bűnvádi statistikájából*. Budapest 1879. Akadémiai könyvkiadó hivatal. Ára 40 kr. Jeles statistikusunk dolgozata érdekes illustratiója népünk erkölcsi állapotjának és igazságszolgáltatásunk tömérdek hiányának. Ma az alkotmányos állam tizenharmadik évében a sok törvény daczára justitiánk annyi hibában szenved, hogy Isten a megmondhatója. Jogtudósaink és kitünő biráink felháborodnak szomorú helyzetünkön, a törvényszékek, ügyvédi kamarák s más jogi testületek kérvényekkel halmozzák el a ministeriumot; de oly csekély eredménynyel, hogy e köznapi szólammal éljünk: mintha falra borsót hánynának. Konek úr nem egyszer kifakad értekezésében s még legközönyesebb olvasójának is fel kell háborodnia kiáltó adataira. Ilyen például, hogy nálunk átlag 1545 személy fetreng egy féléven túl vizsgálati fogságban; „mennyi idő és munkaveszteség, mennyi lelki gyötrelem a nem vétkesnek talált, mennyi időpazarlás és büntetéshalogatás a vétkesnek bizonyult egyének irányában!“ Mi részünkről mindig azt tartók, hogy a nép jellemétől függ közigazgatásának és igazságszolgáltatásának jósága s hogy vegyes népeknél ez a legnehezebben érhető el. Hazánk pedig ily ország. Magyar, német, román, tót,

orosz, szerb, horvát, vend és zsidó lakik egy területen. Ethnographice tiszta népeknél bizonyos állandó erkölcsi törvény fejlik ki, s e szerint ítélnek meg minden cselekvést. Míg a hol vegyesen laknak a népek, az egyik hibának tarthat valamit, amivel dicsekszik a másik; s ha e népek egyenjogúak, lehetetlen az erkölcsi törvények bomlásának be nem következnie. E bomlás nálunk nagy mértékben megvan, a közlelkiismeret megrendűlt, melyen a legszigorúbb positiv törvények is lassan segíthetnek. A közlelkiismeret sűlyedése általános corruptiót vont maga után, mely az államférfiaktól le az utolsó nyárspolgárig és falusi parasztig, ki a kupaktanácsban szerepel, mindenütt honos. Ezen csak úgy lehet segíteni, ha a magyar nemzeti szellem biztosítására törekszünk; ha a magyarosodást a törvény, a társadalom és a közoktatás útján előmozdítjuk s ha a kötelező polgári házasság behozatalával a vérvegyülést is elősegítjük.

— *Dr. Kiss Áron*: A nevelés és oktatás-történet kézikönyve, különös tekintettel a magyar nevelés és oktatás történetére. Negyedik ujonnan átdolgozott kiadás. Budapest, 1880. Dobrowszky és Franke tulajdona. Ara 1 frt 70 kr. E nagy becsű munka mindig javítva és gyarapodva jelen meg a közönség előtt. Kiss Áron ernyedetlen kutatásának folyton ujabb eredményeivel gazdagítja könyvét. A század óta elfelejtett magyar phedagogusokat hangyaszorgalommal keresi ki a mult közös sírjából és oszlopot emel nekik. Sok derék tanárt és tanítót, kiknek neveit is elfelejtettük, kiknek aránylag és korukban jó tankönyvei a könyvtárak valamelyik zugában vagy egyik-másik intézet padlásán hevertek, mutatott be ekként az oktatásügy barátainak és általános érdeklődést keltett irántuk. Vizsgálódásai feltüntették, hogy a nevelés-oktatás terén jelesbjeink lépést tartottak a külfölddel s ha nézeteik nem lettek általánosak, ha reformjok akárhányszor csak egy-két intézet körében rekedt meg, az nem a nemzet közönyén, hanem uralkodó politikai viszonyainkon mult. Kiss Áron előadása világos, értelmes, nyelve magyaros és szabatos.

— *Jelentés a Székes-Fehérvárt 1879-ben rendezett országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállításról.* Báró Kemény Gábor földmüvelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. minister úr megbizásából szerkesztette Keleti Károly, minist. tanácsos, a magyar tud. akadémia rendes tagja. Budapest, 1879. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság.

I.

A KURUCZ-MOZGALMAK KÖLTÉSZETÉRŐL.

ÍRTA JANCSÓ BENEDEK.

(Vége.)

De a kurucz dalokban, e bujdosók nyomorait festő dalokban valami sajátságos népies humorral is találkozunk. A sok csapás és nyomorúság nem sújtja le egészen a kuruczot, hanem az a tábori életet megszokott embereknél mutatkozó könnyelműség, könnyű gondolkodás csakhamar felülkerekedik érzései világában és helyzetének inkább csak furcsaságát, visszásságát látja. Úgy találja, hogy eddigi helyzete teljesen megváltozott; hogy az, a mi egykor benne magasztos volt, most alacsony, hogy a dicső kurucz hadsereg most kóborló vitézek csoportjává vált. Egy szóval észre veszi annak a mondásnak igazságát, hogy a fenségestől a nevetségesig csak egy lépés van; de azt is észrevette, hogy ő ezt a lépést a kényszerűség helyzetében már megtette, s így helyzetének inkább komikus-furcsa oldalai tűnnek szemébe. Ehhez járúl még egy más körűlmény is: a nép fiának hite nagyon erős, az soha sem esik kétségbe, annál nyomát sem találjuk a lemondásnak, az elfásúlásnak; s így az oly pillanatokban, mikor egy kissé megszabadúl a helyzet kínzó nyomásától, szabad folyást enged humorának is; de e humor sohasem az a humor, mi a műköltőnél a maga frivolitásában jelentkezik ily esetekben, ez előtt mindig szent marad az, a mi őt egyszer lelkesítette, éltette, nem tesz úgy, mint a blasirt költő, ki nézete szerint már megismerte, hogy a világon minden csak hiúság, még az az eszme is, melyért előbb annyira lelkesedett, a mi egykor szentség volt előtte, és így hát ezért gúnyjának nyilait erre is lövi.

Mint volt alkalmunk látni a legkomolyabb hangúlatú dalból sem igen hiányzik a humor némi csillogása, legalább majdnem mindenikben van egy szócska, egy kifejezés, mely a költő humorát elárúlja, ha másban nem, hát legalább egy gúnynévben, mely nem csak a név megvetését, hanem igen gyakran szánalmát is fejezi ki,

ilyen név a „*Most jöttem Erdélyből*“ kezdetű kuruczdalban a *Hánydelvesdel Gyurkó*. E költemények némelyikében még a komoly elem túlnyomó, de mindamellett mégis bizonyos humoros színezet ömlik el rajtok, ilyen a *kurucz katona dala* (II. kötet 239. l.), melynek bár alapgondolata komoly, mégis azok a sajátságos és idő folytán humorossá vált kifejezések humoros színezetet adnak.

Nincs becsületi a katonának,
Mint volt régenten a kuruczságnak.
. . . . . .
Katonának olcsó már az vére,
Háromszáz forint szegénynek bére.

Az utóbbi kifejezés még maig is fenmaradt azokban a dalokban, melyek a katonai életre vonatkoznak; csakhogy a mai dalokban még olcsóbb a katonának bére.

Van egy dal, mely egészen ily humoros kifejezésekkel rajzolja a bújdosó kuruczok sorsát, e dalnak 6 változata van meg, melyből kettő meg is nevezi magát a bújdosó kuruczot is, ki íly humorral rajzolja nyomorúságát. Egyik változatban az áll, hogy Kapitány István szerzette ez éneket; a másikban pedig a bujdosó kurucz Buga Jakab, az a Buga Jakab, ki az Oláh Geziről szóló énekben úgy neveztetik meg, mint hazánk nagy reménye. De e dalban hazánk nagy reménye egy bújdosó szegény legény, kinek életében van elég sok nyomorúság elpanaszolni való. A fennmaradt hat változatból négy alakjára nézve megegyezik és az eltérés is csak csekélyebb mértékben tapasztalható. E négy változat mind egy formán kezdődik „Mit busúlsz kenyeres, midőn semmid sincsen?“ A más két változat kezdete egymással teljesen azonos. A mi a külalak csinosságát, a rhythmus hibátlanságát illeti, a két utóbbi változat a más négy fölébe helyezhető. Érdekes, hogy miképen s milyen humorral rajzolja nyomorúságait:

Szakadozott szennyes inge,
Rongyos fejér köpönyegje,
Megkopott tollas süvege
Kihullott csizmája kérge.

Megrothadott hevedere,
Megvetkezőtt farkas bőre,
Szorúlt csak egy göcsörére,
Nem sokat óhajt szőrire.

Ime mivé lett az egykor híres nyalka kurucz, de azért nem esik kétségbe, hanem mint az alakjára inkább megegyező négy változat némelyike mondja

— — — — mint élhetek élek;
Kivetem hasamat az szép verőfénynek,
Csak úgy dohányzok, az midőn éhezek:
Így én is másokkal szépen eltengődök.

A hajdani híres kurucznak ez a jelenlegi nyomorúsága, nem kerülte el a labancz figyelmét sem, ki az annyit szenvedett vereségért és gúnyért most busásan igyekszik visszafizetni. Legelső nyomát a kuruczok gúnyolásának a „*Székely kuruczok dalában*“ találjuk, csak hogy itt nem a kuruczokhoz kötött ügyet éri a gúny, hanem a nyalka kuruczut, ki nem tudta a szent ügyet eléggé védeni, ki többet adott a nyalkálkodásra, mint ama harczbeli állhatatosságra, mely a székelyt annyira jellemzi. Itt tulajdonképen arról vitázik a székely kurucz, hogy valjon az a kurta mentés, prémes csákós, aranyrojtos nyakravalós magyar-e a jobb kurucz vagy a medvebőrös kurta kozsókos székely; természetesen a székely

Látod kurucz, a lófejő;
Ő Átilla igaz-vérő,
Ő bent maradt hazájában
Inkább itt dől a sírjában.

Míg te czifra kurucz elszaladtál, na hát csak

Szaladj kurucz, jő a német,
Lásd, mely okos, tudós féreg!
Hidd el, ha elér majd megcsap.

Na de mint látjuk a németnek is kijut a gúnyból, sőt voltaképen a kurucz helyett rá jár a rúd. A kuruczokat gunyoló labancz daloknak külalakja is teljesen megegyezik a „*Székely kuruczok dalával*“; azt hiszem, hogy nem tévedek, ha állítom, hogy a labanczok muzsája csak utánzója volt a székelyek gúnydalának. A tartalom is majdnem egybe vág, csak hogy az előbbi csupán a kurucz hányivetiséget rója meg, míg ez magát az ügyet is megtámadta. Különösen észrevehető ez azokban a darabokban, hol a kurucz vezéreknek pünkösti királyságát hánytorgatja. Nagyon fájhatott a labanczoknak és németeknek az a lenézés és megvettetés, melyet a kuruczok részéről kellett tapasztalniok; mert csakugyan a labanczoknak *lompos*, a németeknek *tokos* és *büdös* a leggyakoribb állandó jelzőjük a kurucz dalokban. Ezt a labancz nem tudja feledni s most,

midőn a kurucz maga is eléggé rongyos lett, visszaadhatni véli a kölcsönt, azért hát gúnyos hangon kérdi:

Hol vagy te most nyalka kurucz —
A ki voltál, mint a szép strucz?
— — — — — — — — —
Hol van hosszú pántos kardod?
Majd tíz fontos, sasos forgód?
Kócsagtollas prémes csákód?
Kűütötte nagy pallosod?
Nyalka kurucz.
Hol czifrázzák most ruhádat —
Másfél-arasz dolmánkádat?
Hol prémezik nadrágodat?
Zsinórozzák salváridat?
Nyalka kurucz.

Sehol, most letöltek a szép idők, mikor te kényed-kedved szerint garázdálkodtál, most vége a pünkösdi királyságnak; azért hát csak:

Szaladj kurucz, jön a német!
Látd, mely büdös lompost éget;
Hidd el, ha elérhet téged:
Dragon végre hány ő téged,
Nyalka kurucz!

De szép is volt az a kurucz-élet, mikor szerelem, bor, dicsőség árjában uszott a legény, — meg is énekli a kurucz-kor költészete ezt a szép fényes és víg vitézi életet. Ezt a jó kedvű, gondtalan hadias szellemet látjuk elömölni a *Csinom Palkó* kezdetű dalban:

Csinom Palkó, Csinom Jankó,
Csontos Kalabérom,
Szép selymes lódíngom,
Dali pár pistalyom.
Nosza rajta jó katonák
Igyunk egészséggel!
Menjen tánczba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével.

Ilyen élete s ilyen sora van a kurucznak. Deli legény a kurucz és czifra; de milyen a német:

Darú-lábú, szarka-orrú
Nyomorúlt németség;
— — — — — — — — —
Tüzes madzag, apró csollong,
Lompos az gatyája,
Tátva nyitva mindeneknek
Nagy éhel holt szája.

Ily nyomorúlt népség a kurucz előtt a német, nem is igen fél tőle, mert előtte csak amúgy fut a tokos, de gyűlöli,

— — — mert nyomorú
Mégis kevélségre,
Ládd majd feldől, mégis indúl
Magyarok vesztire.

Valami friss pajzánság vonúl át az egészen, mint ha éreznők azt az űde friss tábori életet, mely a harcz után, szellős sátorok alatt lobogó éjtüzeknél bor és dal között vigan telik. Hasonló érzés, hasonló színezet vonúl át, az *Erdélyi hajdútáncz* czímű darabon is. Bár az elsőnek is verselése, rhythmusa minden hibáztathatástól ment, ennek rhythmusa, hangesése sokkal hibátlanabb, bár tárgyalása egy kissé szárazabb. Sajátságos színezetet ad a költeménynek az is, hogy az erdélyi hajdú sok oláh szót vegyít dalába, ehez hasonlóval találkozunk még a *volt tót kurucz* dalában, csak hogy itt inkább a humor kedveért, a humoros hatásért van, mit az erdélyi kurucz daláról nem mondhatunk

Nosza hajdú, firge varjú,
Járjunk egy szép tánczot;
Nem vagy fattyú — sem rossz hattyú —
Kiálts hát egy hoppot!
Szájad mondjon — lábad járjon
Egy katona tánczot.

Az egésznek menete friss és a táncz rhythmusát tükrözi vissza, mi szintén népies jelleme mellett bizonyít. A két vagy több nyelvűségnek, a macaronismusnak nem csak a népköltészetben, hanem a középkori egyházi énekköltészetben is találjuk nyomát, e költeményben is, mint említők, ilyen macaronismus található.

Majre-csajre — Molduvare,
Fut havas-alföldre,
Ungur-bungur — amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj-majre — píta najre
Nincs pénz, az ebverte.

De nemcsak ebben nyilatkozott a kurucz-kor tábori költészete, hanem más komolyabb irányban is. A nép lelke nemcsak a részleteket fogta fel, hanem megérezte, megértette ama mozgalom általános irányát is. A nép lelke nemcsak az iránt volt fokékony, mi közvetlen hatással volt rá, hanem az iránt is, mi a korunk mozgalmai-

nak eszmei oldalára tartozott. A haza szabadságának és a nemzet önállóságának megvédése volt az a góczpont, mely körül a kor összes tevékenysége csoportosúlt, melyből az eszmék tüzének sugarai lövelltek szét a keblek fölélesztésére, fölvillanyozására. A nemzetnek nem ez volt az első harcza a megtámadott, az eltiport szabadság és önálló nemzetiség ügyében, mert egész élete, mióta az osztrákház kormánypálczája alá kerűlt, nem volt egyéb mint az ezek érdekében a szellem és erő fegyvereivel vivott harcz, melynek eredménye mindig az volt, hogy az uralkodó részről megigértetett a nemzet szabadságainak és jogainak nemcsak megvédése, hanem öregbítése és gyarapítása is, de mihelyt letette a nemzet kezéből azt a fegyvert, melylyel jogai és szabadságai érdekében vivott harczaiban magának annyi dicsőséget szerzett, azonnal az eskű és szentesített törvény megszegetett, semmibe vétetett. E körűlmény okozta azt, hogy a nemzet elvesztette hitét és bizalmát a sok keserű csalódás miatt. A nemzet ez érzése általános volt és a mozgalmak elésztő magvát képezte, és nem is maradt lappangva, mert előállott valaki, kinek szive már csordúltig volt telve a sok keserű csalódástól és egy rövidke epigrammszerű dalban adott annak kifejezést, mely a kor politikai mozgalmának jelszavává lett. Ez a kis dalocska az, melyet némelyek magának Rákóczinak tulajdonítanak.

Ne higyj magyar a németnek
Akár mivel hitegetnek;
Mert ha ád is nagy levelet:
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!

Ez az irány vonúlt aztán át a kor költészetén, hozzájárúlván még egy fájdalmas vonás, melyet a nemzet szivéből a vesztett csaták, a leveretés után bekövetkezett elnyomatás és űldöztetés sajtolt ki. A nemzet legyőzetvén a legszentebb harczban, elvesztvén azt az ügyet, melyért annyian hullottak el legjobbjaiból, melyért herosok harczoltak, keserve, kétségbe esése, mint egy szivet és velőt rázó kiáltás hangzott szét a hazában. A szél, mely a diadalmas csaták és szenvedett fájó veszteségek, hősök sírjaitól fedett térein fuvalt, szárnyain messze el hordá a híres Rákóczi nóta hangjait, melyben a nemzet siratta fejedelmét és hőseit — szent ügye bajnokait, melyben a nép

szive zokogott mult dicsőségének romjain a sivár és reménytelen jövő küszöbén:

Jaj, Rákóczi, Bercsényi
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élő tüköri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Űzi, kergeti,
Búval epeszti,
Közénkben sem ereszti;
Jaj hát, szegény nemzetünket
Miképen veszti.

Ez a dal járta be az ország minden zegét és zugát, ezt harsogatták bucsúzóúl a tárogatók. ennek hangjai járták be és járják folytonosan diadallal a világot. Arra a kérdésre, hogy mi az aesthetikai értéke, csak annyit felelhetünk, hogy az, a mi a Marseillaise vagy az angol Rule Brittania-é. Hogy mennyire vált a nemzetnek, a népnek szivből fakadt sajátjává, arra elég tanúság az a számtalan változat, melyben el volt terjedve.

Ennyi a korszak tisztán lyrai költészetéről. E költészet tisztán azokat az érzelmeket zengi, melyek a kuruczkor eseményeit mozgatták; de maguk az általok megindított és éltetett események sem maradtak megénekeletlenül. A kor oly gazdag volt fenséges és lélekemelő tettekben, hogy a kor népköltészetének muzsája nem maradhatott ihletetlenül. A népköltészet tárgyát nem csak érzelmek, hanem tettek is képezhetik, azaz a népköltészet nem csak lyrai, hanem epicai is. A népszellem alkotásai az epicai irodalom terén ismeretesek mindenki előtt, de nem csak a népeposok, hanem a népballadák is ismeretesek; sőt nemzeti irodalmunkban a naiv eposnak semminemű töredéke sem maradt fenn; de igen a nép balladáknak, melyek elég számmal maradtak fel és szerkezetökre, alkotásukra nézve is bátran szembe állíthatók a külföldi irodalmak leghíresebb ilynemű termékeivel. E népballadák hatalmasan megczáfolják azt a föltevést, hogy a népköltészet egész szépsége csak a naiv felfogásban áll, hogy valami művészit alkotni képtelen, nyers és üres, mert a ma már ismeretessé vált székely népballadák a szerkezet kerek-

dedségére és hibátlanságára fölötte állanak, sőt épen követendő mintául szolgálnak a műköltészetnek. Legyen szabad ennek indokolására Gyulai Pálra hivatkozni, ki ezt a „Szépirodalmi Figyelő“ 1862. II. kötetében nyilván valóvá tette. Most az a kérdés, hogy a kuruczkor epicai irányú népköltészetében találunk-e ilyen, tartalom és alakra nézve müvészi értékkel bíró darabokat? Igenis, mert e költői termékek között számosat találunk, melyek a népköltészet minden sajátságát, mind verselési, mind tartalmi tekintetben magukon hordják. Mert a népköltészetnek meg van a maga primitiv verselésformája és van is benne bizonyos erős conservatismus, melynél fogva e formákhoz szívósan ragaszkodik, s ennélfogva a népköltészet technikája bár primitiv, de magában rejti a nemzeti rhythmus bájos hangjait. A kuruczkor költészetében e téren is megtaláljuk a naiv népies verselés jellemző sajátságait: az alliteratiót és parallelismust. Azt hiszem nem szükség hosszasabban és bővebben fejtegetnem, hogy a már említett két sajátság, mennyire el nem tagadható és lényeges része a nép verselésének. A népies verselés e primitiv sajátságait visszatükrözik: a nép közmondásai és szólásai, sőt messzebb menve, e két fő sajátság jellemzi a rokon népek költészetét is.

De mit énekel meg a kurucz kor költészetének epicai része? Erre a felelet nagyon könnyű. A kor eseményeit, ama csatákat, diadalokat és szerencsétlenségeket, melyekhez a nép, a nemzet sorsa volt fűzve, azokat az egyes kalandokat, melyeket szeretett és népszerű hősei követtek el. A nép hősének meg van a maga sajátságosan jellemző tulajdona, mert a népnek a testi erő és személyes bátorság tetszik hőseiben, ennek pedig a kuruczkor hősei nem voltak híjával, mert elegen voltak közülök, kik e tekintetben valódi herosok voltak, mint Vak Bottyán, Bezerédi stb. A kor epicai irányú költészetének, tehát a mint láttuk, kettős iránya volt, egyik a csaták és pusztulások megéneklését vette főtárgyúl, s ez inkább az elbeszélés, a leírás felé hajlott s azért alakjára és formájára mögötte áll azoknak, melyek valamely hősnek egy nevezetes tette, vagy kalandja körül fűződtek, melyeknél a szerkezet, a compositio kerekdedebb, hibátlanabb, sőt mint látni fogjuk, egy némelyik valódi balladai szerkezettel bír.

A kor csatáit megéneklő versek is meglehetős számmal vannak, noha ezek némelyike nem tekinthető a népszellem egyenes kifolyásának, a mennyiben azok a tanúlt ember eszejárását, érzését

és gondolatait tükrözik vissza igen sok esetben. Van azonban egy néhány, mely a népies költészet termékének tekinthető, ilyen a *Tokaji veszedelem*, melynek még egy variansa *Cantio Tokai* czím alatt maradt fen. Továbbá a „*Munkácsi harczról*“, melyben a Rákóczi-mozgalom első harcza énekeltetik meg. *Gyászének a holdvilági s feketehalmi harczról*, a „*Szomolányi diadal emléke*“ „*Gyászének a koronczai harczról*“, „*Szatmár vára megvételéről*“. Legtöbb figyelmet érdemel sajátságos színezeteért és alakjáért: „*Esztergom megvétele*“, mely 12 tagú páros rímű versszakokban van írva és nagyon hibátlan rhythmusú költemény. A költeménynek sok szépsége van, de inkább tartalmi mint sem alaki tekintetben. Az egész költemény elbeszélése Esztergom megvételének, s így inkább leíró volna; de mind a mellett nem hiányzik benne bizonyos drámaiság sem, mi nem annyira a párbeszédekben, mint inkább az események sebes és drámai fejtegetésében nyilvánúl. Az egésznek mint egy középpontja Rákóczi maga. A költemény a tábor helyének és a harczosok leírásával kezdődik, a mi benne a Rakóczi sátorára vonatkozóan áll, az némi mesés mythicus színezettel bír:

Rákóczi sátora dombon áll magában,
— — — — — — — —
Friss kerek dombon áll tegnapi nap ólta;
Nem csak az sátor, a domb is csak azólta!
Jó kurucz vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben, süveggel hordották.

Így építik tehát a kuruczok a nagy Rákóczi sátorát, nem közönséges módra hordják össze a földet, hanem süvegjeikkel, miben a szeretet nyilvánulását akarja a nép dalosa festeni. A nagy Rákóczi sátra már a domb tetején áll, zászlaját onnan lengeti a szél, maga pedig lenn a gyönyörű mezőben jár s kardjával Esztergom várára s a vár tornyán lobogó császári zászlóra mutat és azt mondja:

Mire a szép nap háromszor felsütne,
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve,

s Rákóczi parancsára megdördűlnek az ágyúk és törik a falat, de

Oda fent az tokos csak elhivé magát,
Nem adja az várat, berdót igen kajált.

Az ostrom foly, eljön az est, az ágyúzás megszünik; de Rákóczi fényes tigris bőrén nem alhatik, hanem éjjeli támadásra készíti embereit, és itt aztán következik a megtámadott vár bevételének s az

érte folyó harcznak és a diadalnak leírása, — mind ez csak egy pár szóval, egy pár jellemző vonással.

Tüzes ganaráttúl világos az éjjel,
Hajh! Sok anya fia borúl ott be vérrel,
Hasad az szép hajnal, piros az hegy oldal . . .
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.
Esztergom utczáin szikrát hány patkója
Esztergom bástyáin lobog az zászlója.

Mily hosszasan és terjengősen írta volna le ezt egy korbeli költő, egy Gyöngyösi vagy egy másik, mennyi fölösleges szóbeszédre adott volna okot az esemény, és mégis mind ez, jellemzetesség dolgában, mily távol állott volna a népköltészet felmutatott leírásától, mert itt az események folyama nem szavakkal van leírva, hanem cselekvényekkel s ebből is láthatni, hogy a nép öntudatlan érzése sokkal inkább követi a valódi aesthetikai szabályokat, mint egy műköltő; noha a nép egyszerű dalosa mit sem tud Lessing amaz alapvető törvényéről, melyet Laokoonjában fejtett ki, s melyet a népköltészet öntudatlan műérzéke itt oly szépen alkalmazott. De nemcsak egy Gyöngyösi írta volna le ezt oly terjengősen, hanem egy újabb kori műepos költője is, — valószínű, hogy Vörösmartynál vagy Czuczornál épen két ének telt volna ki belőle, melyben a hősök öklelőzésének — dulakodásának vége hossza nem lett volna; mennyi alkalom lett volna itt az epos conventionalissá lett kifejezéseivel, phrasisaival szemfényvesztő játékot űzni.

Külalakjokra és balladai szerkezetökre nézve e költemények elé tehetők azok, melyeknek középpontját valamely a kor mozgalmaiban tekintélyes szerepet játszott hős képezi, noha a tiszta balladai forma ezeknél is nagyon ritka; sőt mondhatni némelyiknél a lyrai elem túlnyomó. A kor majdnem mindenik hőse meg van énekelve ezekben a dalokban, így mondani sem kell, hogy Rákócziról többféle dal maradt ránk, valamint Bercsényiről, Vak Bottyánról, Balog Ádámról, Ocskairól és Bezerédiről. Bezerédiről három maradt ránk, egyik Bezerédi búcsuzó éneke, melyet három változatban ismerünk, s melyet historiai adatok tanúsítása szerint maga Bezerédi írt volna a börtönben; a második egy kis, de igen élénk menetelű dalocska, melyben Bezerédi árulása van a népdal sajátságos gyöngédségével megénekelve. A népnek nagyon fáj, ha hősei ügyéhez hűtlenek lesznek, ha megcsalják, vagy kénytelen csalatkozni azokban, kikbe bizodalmát helyezte; de a nép emberies, nem csap azon-

nal át a szeretet hangjából a gyülöletébe; hanem valami sajátságos gyöngédséggel tárja fel hibáit, nem ítéli el őket, mert ha politikai vélekedésében a felkavart indulatok és szenvedélyek miatt türelmetlen is néha-néha; de költészetében gyöngéd, nemes és igazságos. Mily gyöngéden, s mily elleplezve fejezi ki egy kis képben Bezerédi árulását:

Bezerédi elvesztette a lovát,
Bukompani megtalálta a nyomát.

Sokkal érdekesebb ennél a *Bezerédi nótá*-ja, melyben a hősnek egy kalandját énekli meg a népköltészet múzsája, még pedig egy bravour-tettét, mely neme a hősiségnek leginkább képes megragadni a nép kedélyét. E költemény külalakjáért is egyike az egész kor költészete legszebb darabjainak, mert ebben látjuk az ősi, népies verselés módjának egy sajátságos nemét az alliteratiót használva, még pedig a lehető legnagyobb szabályossággal:

*S*árvár alatt *s*ürű berek a csere,
*L*eskelődő *l*abanczokkal van tele,
*S*ürű berek, még *s*incs annyi levele,
*M*int a *m*ennyi *l*ompos *l*abancz bújt bele.

Képei, kifejezései nagy élénkségről tesznek tanúságot, hasonlatai nem elkoptatottak; meglátszik rajtok, hogy a nép szellemének üde forrásából fakadtak.

Héjamadár le-lecsap a fölyhőbül,
Lovas labancz ki-kicsap az erdőbül.

Az egészköltemények ilyen friss és üde színezet ömlik el, minden sorában találkozunk a népdal-költészet kifejezéseivel, képeivel, hasonlataival, és mindenütt az a hibátlan nyelv és verselés:

Kél a szél, a fákat vigan legyinti:
Kuruczokat az jó Isten segíti,
Országunkat mégegyszer megépíti,
Német ebtül valahára megmenti.

De e költemények egyikében sem találhatjuk fel azt a tiszta balladai formát, mit *Kerekes Izsákban*, mely e gyűjteménynek aesthetikai szempontból a legérdekesebb darabja. Ez is onnan került a székely havasok tövéből s tulajdonképen a székely népballadák gyűjteményében volna helye, de a tartalom arra mutat, hogy a kuruczkor eseményei szolgáltatták az anyagot a müvészkedő népszellemnek, és ez okért azt hiszem, nem hibázott Thaly, hogy felvette a kurucz dalok közé. Szerkezetére nézve összehasonlíthatom a *Ká-*

dár Kata című székely népballadával, melytől ugyan művészies egység tekintetében messze elmarad; de azért mégis bír annyi szépséggel, hogy népies költészetünk gyöngyei között helyet foglalhat. A ballada bizonyos gyorsmenetű elbeszéléssel kezdődik t. i. a népballadákban szokásos kérdésekben mondja el a hős viszonyaira tartozó dolgokat:

Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?

Ki ittasan ment egyszer az istálóba, hol a lovak jászlába feküdt. Egyszer az apja kimegy a tornáczba s onnan széttekint a vidékre, lát messziről nagy fekete fellegként egy sereget jönni, lemegy az istálóba s költi fiát, de az nem kél fel. Azután lemegy édes anyja és költi Izsákot, de Izsák

Ekkor megfordúla második álmából,
De még sem kele fel a lovak jászlából.

Azután harmadszor kimegy a szép gyönyörű mátka és ő is látja közeledni az ellenséget, lemegy tehát az istálóba és következő szavakkal ébreszti Izsákot:

Kelj fel szivem, kelj fel; itt van az ellenség,
Nem tudjuk miféle: kurucz-e vagy labancz?
De mégis gondoljuk: a szebeni ráczok.

Erre aztán már felugrik Kerekes Izsák, kardot köt és lóra ugrik és a ráczokkal következő szavakkal megy szembe:

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyürűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért!

Ekkor kardemelve vágtat a ráczokra, kik előbb felszólítják, hogy adja meg magát, de ő nem adja meg magát, hanem megkezdi az iszonyú harczot, a miben mint a nép minden mesés hőse emberfölöttinek mutatja magát:

Egy elmentében gyalog ösvényt vága,
És visszajöttében szekérútat nyita.

De mind hasztalan, lova megbotlik és vele együtt földre hull, a ráczok pedig rágyűlnek és addig vágják, ölik, míg egyet sem rúg, nem is vergölődik.

Így pusztították el Kerekes Izsákot,
A ki kardjával levága sok ráczot.

A mint láttuk e balladában az epicai elem a drámai fölött túlnyomó, míg a legszebb és compositiójára legkifogástalanabb szerkezetű népballadában a drámai elem túlnyomó, és így valóban tragoedia dalban elbeszélve a Kádár Katáról szóló népballada. E ballada egyenesen párbeszéddel kezdődik, s a mi benne elbeszélés van az csak annyi, mennyit a ballada szerkezete okvetlenül megkövetel. Gyula Márton így szól anyjához:

Anyám, anyám, édes anyám!
Én elveszem Kádár Katát,
Jobbágyunknak szép leányát.

Az anya nem engedi: „Vedd el — úgy mond — nagy uraknak szép leányát.“ A fiúnak Kádár Kata kell. Anyja kitagadja, a fiú bujdosni indúl. Kádár Kata egy keszkenőt ad neki emlékül:

Mikor e színében vörösre változik,
Akkor életem is, tudd meg, megváltozik.

Gyula Márton bújdosik, egyszer csak változást lát a keszkenőn. Kocsisára rákiált, hogy hajtson sebesen. A kocsis hajt, a falú végén a disznópásztorral találkozik, kitől megtudja, hogy anyja Kádár Katát a tóba vetette, a disznópásztornak igéri mindenét, hogy csak mutassa meg neki azt a tavat, hova kedvesét bevetették. A tóhoz érnek, a tóban a leány megszólal és Gyula Márton utána rohan, anyja kivéteti mind a kettőjöket és eltemetteti, egyiket az oltár elébe, másikat az oltár mögé, a kettőből kinő két kápolna virág, melyek az oltár tetején összekapcsolódnak. Gyulainé oda megy és leszakasztja a virágot, mire a virág megszólal:

Átkozott légy, átkozott légy,
Édes anyám Gyulainé!
Éltemben rossz voltál,
Most is meggyilkoltál.

Ebből láthatni, hogy miből áll a két ballada közti különbség, de azt is láthatni, hogy a kurucz-mozgalmak tisztán balladai szerkezetű költői darabja méltó helyet foglal el a legszebb és légvalódibb népköltészeti termékek mellett is.

E kisérletben igyekeztem kimutatni, hogy mily sok oldalú és mily sok költői szépséggel bír a kuruczkor költészete, és hiszem, sikerült is kimutatnom, hogy e költészet bír mindazon természetes erővel, közvetlenséggel, mely tulajdonok oly alkalmassá teszik a népköltészetet az elernyedt műköltészet felfrissítésére.

II.

AFRIKÁBÓL.

ÍRTA HATALA PÉTER.

(Folyt. és vége.)

III.

Utazónk nem soká tartózkodott Khartumban. November 24-én este érkezett meg, már 29-én délben tovább hajózott. *Gordon* ezredes, kihez csatlakoznia kellett, a fensőbb vidéken a hegyfolyam mentében Ladó-ban tartózkodott. A khartumi osztrák-magyar consul Hansel úr, szintén Ladóba készült Gordon ezredes meghivása folytán. A „Khedive“ nevű gőzösön indúltak, melyet Baker készíttetett Gondokoróban. A kis gőzös lakosztályaiban kiállhatatlan volt a hőség, a födélzeten pedig az alacsony kémény szerte-szét szórta az égő szikrákat. Az első napon Mahmudie állomásnál kötöttek ki, hogy fát vegyenek fel, melyet a szomszéd erdőben a gőzösök számára vágnak. További utjokban a fát maguk vágták az utasok; volt is elég a szép erdőkben, melyek a folyam mentében díszlenek; sok, lefelé úszó fűszigettel is találkoztak, egyiken-másikon komoran állott egy-egy gólya...; jobban fölfelé ezen vizi fű nagyon akadályozta a gőzös haladását, az erős csípésű szunyogok pedig éjente alkalmatlankodának. Kilenczvennyolcz órai utazás után egy faluban *Fasódá*-ban szállottak ki, hol az ismerős főnök szivélyesen fogadta. Ezen ponttól kezdve délnek, a partvidéken nem látunk erdőt, hanem magas füvet s elszórva még magasabb pálmák közt gomba alakú házakból, gunyhókból álló falvakat. A silluk négertörzsnek hazája e vidék. Deczember 11-én érkezett Marno, Gordon ezredes első állomására — Seriba — mely a Szobat folyónak a Nilusba való ömlésénél, a déli oldalon fekszik. Ujabb térképeken e hely „*elhagyott erőd*“ czímen fordúl elő, az egyptomi kormány az ötvenes években erődöt épített ide, de Marno ennek csak maradványait

látta már. Gordon ezredes az expeditió érdekében e helyt választá települ. Körülbelül negyven szalmagunyhó egyenes sorokban, de távolabb egymástól, ez az itteni Seriba. Őrsége ez alkalommal húsz egyptomi katona volt. A marha-állomány csekély volt. Ama szamárcsoportból, melyet Gordon ide szállított, csak néhány tengődött még sovány rossz bőrben, a többinek csontvázai szerte-szét hevertek. Az állomásnak jelenleg csupán azon czélja van, hogy az erre járó gőzösök számára fakészletet szerezzen. A fehér Nilus itt igen széles. A silluk négerek a könnyű ambagfából készítenek kisebb talpakat, melyek elől fölfelé hajlanak s hegybe végződnek. Oly könnyűk e talpak, hogy egy ember is elviheti vállán, pedig a vízben legalább két embert megbír. Lapát alakú evezőket használnak e talpaknál. Az ambag fa (Anemone mirabilis) embernyi magasságú, s hegyben végződik, s azért könnyű a talpat összeállítani. A silluk földjén nagy gulyák legelésznek, a falvak is egymást érik; házaik iszapból épültek, szalmával fedettek, s gomba alakúak. Csak igen kis bejárásuk van. A partokon giraffok és struczok, a vízen halászó pelikánok láthatók. Éjjel a vízilovak iszonyú kortyogása hallható, s a szunyogok alkalmatlankodásait a fénylő bogarak repkedése sem feledteti, sem a denevérek és éjjeli fecskék, melyek szunyogra, bogarakra vadásznak. A folyam környéke vízenyős s esős időben tenger. A fehér Nilus déli irányából egyenesen nyugatnak fordúl, s több ér, patak, folyó siet belé; végre a Nuer földön délnek kanyarodik s Bahr el Gebel, hegyfolyam nevet kap. A többi része, mely tovább folyik nyugatnak, kisebb elágazás, melybe ismét különböző vizek omlanak. A Nilus e tájon szerte-szét ágazó, olyan mint egy összekuszált czérna gombolyag, valódi útvesztő, melyben fenakadtak a Nilus forrás régi kutatói. A hegyfolyam tele van növényzettel úszó fűszigetekkel, s a hajózás ennélfogva igen akadályozott. A partokon ezentúl a papirus növény lesz túlnyomóvá, egész erdőséggé alakúl. — Bivalok is tanyáznak az ingoványban; az élénk mosusz-illat pedig azt jelzi, hogy valahol közel krokodil hűsel.

A nuer törzs népe nem tartozik a szép négerek közé. A férfiak és leányok teljesen meztelen járnak, az asszonyok fűből készült kis köténynyel övezik ágyékaikat. A férfiak veresre festik hajukat s hamúval kenik be testöket. Olyanok mint az ördögök. Vas és üveggyöngyből készült diszítményeket viselnek karjaikon és nyakukon is. Öblös nagy pipákból dohányoznak, de ha elfogyott a dohány, faszenet színak belőle, mi az általok óhajtott kábulást okozza.

Fegyverül lándzsát használnak. Az asszonyok ajkuk felső részében egy vashuzalon üveg-gyöngyöket viselnek. A dinka s más négertörzsek tanyáznak tovább a folyam mentében. Marno deczember 22-én érinté az elhagyott kath. missió-állomást, Szent-Keresztet, s innen tova hajózva 31-én 310 órai utazás után Ladóba ért, mely jelenleg Gordon ezredes főhadiszállását képezte. Ágyukkal megerősített telep, néhány szalmagunyhóval. Azonban Gordon ezredes épen Gondokoróban tartózkodott; utazóink tehát oda hajóztak, de az út közepén találkoztak az ezredessel, ki gőzösén már Lado felé sietett, visszatértek vele Ladóba. Gordon igen szivélyesen fogadta Marnót és Hansalt, az osztrák consult.

Hansal consul óhajtása folytán Gordon egy gőzöst bocsájtott az utazók rendelkezésére, melylyel fölfelé hajóztak Gondokoróba s innen Regafba. 1875-iki január 2-án indúltak ezen útra, még az nap délután Gondokoróba érkeztek. A folyam partjai regényesek, a távolban hegyek emelkednek, a közel kerti tájképet nyújt, melyben a bari négerek falvai elszórva fekszenek. Kedves változatosság az eddigi posványos vidékre. Gondokoró magaslaton fekszik. Nagy sáncz volt ezelőtt, melynek belsejében a gunyhók, s négy téglából épült s bádoggal fedett nagy raktár állanak. Ágyúk is voltak itt ezelőtt, s a telep a négerek támadásai elől biztosítva volt. Most már elhagyott hely. Legszomorúbb emlékei azon sírok, melyekben az itt működött s Bécsből s hazánkból is segélyzett kath. missió papjai fekszenek. 1846-ban a Mária-társulat Bécsben, missió állomást nyitott Khartumban, s 1848-ban jöttek oda az első hitküldérek. Ez volt anyaháza a fehér Nilus mentében tervezett hittérítésnek, később a már említett Sz.-Kereszten is nyitottak állomást, és Gondokoróban is; de haszon nélkül. A rabszolgakereskedés egyik lényeges oka volt a missió meghiúsulásának. A négerek minden idegent rabszolgakereskedőnek tartottak; s a folytonos embervadászatok még inkább demoralizálták az amúgy is állatias négereket. Egy nevezetes kath. író, *Sepp*, a ki sokat foglalkozott keleti ügyekkel, azon meggyőződését nyilvánítá, hogy a néger természetnek nem való a kereszténység, nem képes alacsonyságánál, korlátoltságánál fogva azt felfogni; a négernek, úgy mond, ez időszerint épen elégséges az izlam.

Annyi bizonyos, hogy azon határtalan demoralisatió, melyet a rabszolgakereskedők a négerek közt terjesztettek, ezeket még inkább visszariasztá, s az idegenekkel szemben oly közvéleményt teremtett, melynek lerontására első sorban a rabszolgavadászat teljes megszün-

tetése, s átkos emlékének elfeledése szükséges. A fehér Nilus mellett alapított missió is közreműködhetett volna e czélra, ha elegendő anyagi erő mellett, nem Németországból és Ausztriából, hanem délibb tartományokból hozza vala szellemi munkásait. A kormány támogatása ily munkában mindig szükséges; eltekintve egyéb történelmi példáktól, magyar hazánkban is a kereszténység alig nyert volna tért, ha Szent István király győzelmes fegyvere nem állja utját Vathának.

A négerek is csak úgy lesznek, oly eszközökkel majdan keresztényekké, mint lettek Európa népei; nem csupán szellemi tanítás, hanem egyéb politikai és anyagi körülmények nyomása által.

Gondokoróból jan. 3-án reggel Regafba hajóztak, de sok akadály folytán csak esti 6 órakor érkeztek ezen állomásra. E telepet egy ágyú őrizte. Szétszedhető vashajó, s gőzös részei őriztettek e telepen: miglen alkalom nyilt, hogy a négerek rendeltetésök helyére szállítsák azokat.

Marno, Hansal consul s néhány angol tiszt jan. 5-én délben visszahajóztak Ladóba. Öt órát vett igénybe Regafból Ladóba való hajózásuk, folyam mentében. Ladóban a további úti terveket készítették Gordon ezredessel. Marnónak feladata lőn nyugotnak a szárazon elindulni Moru, Mundo és Makraka felé, s onnan a Mvatan (Albert Nyanza) tó nyugati partjára jutni. A gőzös, melyet a tavon akartak használni, még nem készült el egészen. Hordárokat sem kaphattak, a bari négerek vonakodtak s az egyptomi katonák sem tudtak szerezni; Gordon ezredes, úgy látszik, ezen akadályok folytán legalább egyelőre más útitervet ajánlott Marnónak; végre kisebb kirándulást tett Regaf felé, honnan visszatérve Ladóba Gordont nem találta honn, mert a Szobat folyam kutatására utazott. Hansal consul még előbb visszatért Khartumba, s Marno is oda akart hajózni, azonban Long ezredes felhívta, hogy most, midőn egyptomi csapatok élén a nyugati telepeket fogja megszállani, kiviheti tervét, s vele jöhet Moru-, Mundo- és Makrakába — de tovább nem, s aztán együtt ismét visszatérnek Ladóba. Marno elfogadta ezen ajánlatot.

IV.

Long ezredes egyptomi katonasággal Ladóból nyugot felé indúlt, az ottani állomások megszállására, nevezetesen Moruba, Mundoba, Makrakába. Felszólítá Marnót is, hogy tartson vele. Megegyez-

tek. Az utat két hónap alatt, oda és vissza akarták megtenni. Long lóháton indúlt, Marno s a katonaság nagy része szamáron. Január 31-én indúltak Ladóból. Az egyptomi katonaság, melynek az itteni táborozás sem tetszett, és számos betege volt, kedvtelenül indúlt még beljebb az emberevő niam-niam feketék földére. Hiába bíztatták őket, hogy arra jobb, egészségesebb az éghajlat, s több az enni való. A szamarak, melyeket Langóból, a bervi négerektől keletre eső tartományból hoztak, ízmos, kitartó állatok voltak ugyan, de semmi nemű tehernek, sem embernek, sem podgyásznak hordására nem valának hajlandók. A betegeskedő katonák miatt minden két órai vándorlás után pihenőt kelle tartani. Sőt a nyolczvanöt vitézből néhány mindjárt az első falúban visszamaradt betegség, kimerültség miatt. A falú seikjére bízták őket, míg az expeditió ugyanezen úton visszatér. Hogy pedig a betegek annál jobban ápoltassanak, Long ezredes különös jutalommal kecsegteté a főnököt, kit már előbbi alkalommal egyptomi hatóságok biborveres inggel diszítettek fel, ez által jelezvén seiki méltóságának elismerését. Foglalóúl Long egy tehenet öletett le, melyet szétosztott a nép közt. Különös vágygyal fogták fel a négerek a tehén friss vérét, mely a feketének kedvencz itala.

A vidék, melyen haladtak, változatos: víz, erdő, egyes bari néger tanyák, hegyek, durva dohány s egyebet termő földek. Itt ott elhagyott, leégetett gúnyhók. Az expeditió, hogy a hús eledelből ki ne fogyjon, egy csorda tehenet is hajtott magával, ezek is, szilaj, vad állatok, sok bajt okoztak.

A niam-bari négerek földjén egy beteg katona meghalt. Puskalövések mellett tették le örök nyugalomra az anyaföldbe. Azonban a puskaropogás megriasztotta a félvad tehén-csordát, s az szét futott; a négerek s katonák hasztalan iramodtak felkeresésökre. Long ezredes a szomszéd néger falúnak seikjét bízta meg felkeresésökkel, igérvén neki jutalmúl egynéhányat a megtalálandó tehenekből; s hogy útravalója legyen a karaván nak, kölcsön vett a seiktől két tehenet. Ez február 5-én történt. Következő napon pihenőt tartottak a beteg katonák és szét futott tehenek miatt. De a tehenek nem kerültek meg, a katonák közül pedig egy meghalt. A niam-bari négerek kiváncsian s gyanús szemmel nézték, s kisérték is helylyelközzel a karaván t. Long ezredes biztosítandó táborát az éjjeli meglepetések ellen, őrszemeket állított s egy-egy röppentyűt bocsájtott égfelé a sötétben, mi a négerekre ijesztőleg hatott. Kalauzt is rövid

időre csak nehezen kaptak. Mielőtt a niam-bari négerek földéről a ligi négerek hazájába értek, egy beteges katona elmaradt pihenni s elaludt. Azonnal néhány niam-néger fogta körül s ajánlkozott, hogy a csapat után elkiséri. Eleinte színlelt jóakarattal előtte haladtak, majd mögötte maradtak, s puskáját, melyet vállán hordott, iparkodtak elvenni, mi nem sikerülvén, néhány nyíllövést tettek ellene s megfutottak. A beteg katonát a vérvesztés elgyengíté s lefeküdt pihenni. Szerencséjére az épen elbocsájtott kalauz visszamenőben reá akadt s elhozta a csapathoz, nehogy azonban földieinek bűnéért őt lakoltassák meg, rögtön megszökött. A négerek alattomos nép, mely az erővel szemben gyáva, meghunyászkodó s orozva támad.

Február 9-én a Moru földre érkeztek. Ladótól számítva $40^3/_4$ óráig haladtak, míg Moruba, az állomásra érkeztek. Több ilyen állomás van e tájon, melyeket 20—25 évvel ezelőtt khartumi kereskedők alapítottak, hogy elefántcsontot, rabszolgákat stb. gyűjtsenek oda. Később ezen állomások az egyptomi kormány kezére kerültek. Marno szerette volna bejárni a többi vidéket s eljutni legalább odáig, a merre Dr. Schweinfurt járt (L. *Im Herzen von Afrika*, című művét); de a körülmények nem engedték, Long ezredessel kelle maradnia, tovább nem mehetett, mint a meddig Long csapatja haladt. A Makraka-hegységet a távol messze ködében látta kékleni. Az egyenlítőtől éjszaknak az ötödik fokon fekvő Ladóból indúlva, délnyugatnak haladott s nem volt csak egy-két foknyi távolban a *Moutan* (Albert Njansza) tótól, melyből a Nilus, a *Victoria Njanszából* jövet, kiömlik. De vizsgálódásait nem terjeszthetè ki erre, ámbár ez volt eredetileg czélja. Most csak a katonai állomásokat járhatta be Moru-, Mundo-, s Makrakában. Elvégezvén az ezredes katonai feladatát, s egyúttal az egybegyűjtött elefántcsontnak Ladóba való szállítására hordárokat fogadván, visszatértek, csakhogy a karaván épen a hordárok száma miatt ezerháromszáz főre szaporodott és sokszor a keskeny völgyekben, hol csak egy-egy ember haladhatott, igen hosszú s azon felül szakadozott lánczot képezett. A niam-barik földén a karaván kirabolván és felgyújtván a tanyákat, boszút állott a megölt katonákért. Az európai vezetők az elfogott niam nőket azon felvilágosítással bocsájták övéik közé, hogy értessék meg velök a pusztítás okát. Egyébiránt a hosszú lánczsorban haladókat, kivált a vad makraka négereket amúgy is bajos lett volna a rablástól és gyújtogatástól megóvni.

Márczius 14-én megérkeztek Ladóba. Gordon ezredes ekkor Regafban tartá főhadiszállását; Marno számára azonban levelet hagyott Ladóban. E levél folytán Marno elhatározta, hogy visszamegy Khartumba. Tudatta e szándokát Gordonnal; ki azt válaszolta, hogy a néhány nap mulva induló hajóval oda vitorlázhat. Márczius 23-án el is hajózott Marno. Négy nap mulva Long ezredes gőzöse utólérte őt, s azon hírt hozta neki Gordontól, hogy most kaphat hordárokat, ha a nyugoti és déli tanyákon akar vizsgálódni. Marno azonban tovább vitorlázott Khartum felé, de april 20-án az ellenkező szél miatt Voad Selai-nál partra szállott s tevén harmad napra Khartumba jutott, hová a hajó csak néhány nap mulva érkezett. Szép út, egy hó alatt az ötödik foktól a 15-ig... Hagyjuk most Marnót Khartumban s térjünk vissza a négerfajokhoz, melyek a fehér Nilus, s tovább déli részein, a hegyfolyam körül, Ladótól nyugatnak a Makraka hegyig laknak.

A *négerek*, Afrika ezen őslakói, aránylag kis terűleten is *testalkatra* és *színre* nézve nagy változatosságot tanúsítanak; úgy látszik a vidék, melyen laknak, nagy hatást gyakorol a testre és annak színére. A *silluk* négerek, s még inkább a *dinka*- és *nuer*-négerek, posványos tájak lakói a *fehér Nilus* és a hegyfolyam mentében; szikár hosszú lábú és kezű alakok. Ellenben a keletnek magasabb hegyi vidékein lakó *hammea*, *jung*, *burum*, *bertat*, *kumusz* törzsek a kék folyam mentében, kisebb arányosb, és erősebb alkatúak. Délnek ugyanezt tapasztaljuk a *sir*, *bari* négereknél, kik száraz, magasabb helyeken laknak, s még inkább az erdős hegyekben élő *niam-bari*, s a szomszédos *ligi*, *moru*, *mundo*, *abukeia*, *abaka* stb. népek, a rendes magasságot meg nem haladó alakkal. Színök is inkább világos, fekete-barna s nem ama *tiszta fekete*, melyet az arabok *kéknek*, európai utazók *kékfeketének* neveztek el s nem ok nélkűl. Ezen kéklő fekete szín a *silluk*, a *nuer* és *dinka* négerek színe. A *makraka*, *niam-niam*, *monbutto*, törzsek zömök alakok, széles mellel, széles arczczal, s barnás színűek. A *dinkák* és *nuerek* közt nincsen testes, kövér alak; de a *niam-bariknál* már vannak s kivált a nők közt. A *moru* és *mundo* nőknél a testesség gyakoribb; a *makrakáknál*, férfiaknál és nőknél, nem ritkaság. Tovább haladva Afrika belsejébe, eljutunk a fehér Nilus menti, magas, szikár koromfekete alakoknak mintegy ellentétéhez, a világos barna *törpékhez*, a *tiki-tiki* vagy *akka* néptörzshez.

A fehér Nilus és a hegy-folyó posványos részein lakók egé-

szen meztelen járnak; semmi mesterséget nem űznek, s majd nem az állatokhoz hasonlók. A *sir* és *bari* négereknél a fiatal leányok körűlövedzik ágyékokat, de a férfiak épúgy mint a *niam-barik* teljesen meztelenek. Az *Abu keia*, *moru*, *mundo* népek nemző részeiket annyira mennyire elfedik. A *makraka*, *niam-niam*, s kivált a *monbutto* törzsek civilisáltabbak e tekintetben.

A négereket egyáltalában csak nyelvöknek elsajátítása, hosszabb közöttük lakás, velök való állandóbb társalgás, bizalmasb közeledés által ismerhetni s ismertethetni. Olyanok ők mint a gyermekek. A létért való küzdelmök nem oly mérvű, hogy szellemi tehetségeiket több irányban s hathatósabban fejlesztené. Egyik napról a másikra élnek mint a madár az ágon, vagy mint az oroszlány a pusztában; mint a krokodil a Nilusban; mint az elefánt, a zsiraff s égaljok egyéb állatai. Főgondjok a napi eledel megszerzése, a faj fentartása. Szenvedélyeik az állatok ösztöneihez hasonlók. De szokás és hagyomány szentesített jog mégis korlátolja őket. A túlvilág, az istenség fogalma sem hiányzik egészen nálok. Úgy látszik mintha a természet, az elemek csapásaiban látnák ezen láthatatlan legfelsőbb hatalomnak nyilvánulásait; s egyúttal inkább ellenségesnek tartják azt, s adományokkal, bizonyos szokásokkal, szertartásokkal megkérlelhetőnek.

A *silluk*, *dinka*, *nuer* s *bari* négereknél is meg vannak a varázslók, bűbájolók, esőcsinálók. Ezek a nép babonaságát ki is szokták zsákmányolni. Baker egy alkalommal *Obbóban* a seikkel, ki egyúttal esőcsináló való, az esőcsinálás felett értekezett. A nép már nagyon kivánta az esőt s zajongott a seik laka előtt. „*Miért nem ad ön*, úgy mond Baker, *népének esőt?*“.... „„*Semmire való gazok, nem érdelmelnek esőt; s nem is adok nekik esőt,* míg kecskéket, gabnát, baromfit s egyéb eleséget nem hoznak; ön nem ismeri népemet, miattok éhen halhatnék; ham a esőt adok nekik, semmit sem hoznak; előbb ők adjanak, aztán majd adok én is““, viszonzá az öreg. De Baker mégis észrevette, hogy ezen nagyratartás mögött nagy zavar lappang s az öreg seik komolyan félti életét, ha eső nem esik. „Van-e az önök országában is eső?“ kérdé Bakert, „s mikép csinálják? tán ön is esőcsináló?“... „Nálunk nem hisznek az emberek az esőcsinálásba“, felelé Baker, „hanem a villámot üvegekbe tudjuk zárni“. „Én nem tartok e czélra üvegeket, hanem egy egész házam van tele villámmal és menydörgéssel“, mondá nyugodtan a seik. „De ha a villámot üvegekbe tudják zárni, úgy esőt is

tudnak csinálni; mit gondol, mikorra lehetne ön nézete szerint esőnk?“ „Azt önnek mint esőcsinálónak tudnia kellene“, mondá Baker. „Igen is tudom, csak az ön nézetét akartam kitudni ez iránt“, válaszolá nyugalommal a seik. S midőn Baker három—négy napra esőt jósolt, a vén seik azt válaszolá: „Én magam is azt hiszem! Igen, négy, talán öt nap mulva egy jó esőt adok nekik, de csak egyet; azonnal tudatom velök, hogy lesz eső, de előbb hozzanak kecskéket, tyúkokat, baromfit, gabnát, a mennyire szükségem van; különben szárazsággal fogom megbüntetni a semmirekellőket!...“ Hogy pedig nagyobb tekintélyt is adjon szavainak egyet-kettőt füttyentett varázsfurulyáján. „Önök is használnak furulyákat?“ kérdé azután Bakertől, ki feleletül ujjai közt akkorát füttyentett, hogy a seik mind a két fülét azonnal kezei közé fogta. „Fütyűljön csak még egyszer!“ szólítá Bakert, s kinézett nem jön-e már a zivatar. Baker még nagyobbat füttyentett. Néhány nap mulva nagy dörgés és villámlás kiséretében hatalmas eső esett; s a seiknek tekintélye, de Bakeré is nagyra nőtt a hivő nép között...

Nagyon elterjedt a „*kugur*“ vagy „*bundit*“ babona, E két néven különböző tájékon a varázslókat, esőcsinálókat nevezik; de egyéb babonás szokásokat is. Tehát majd személy-, majd tárgy-név a kugur vagy bundit. Így gyakoriak a néger tanyákon oly póznák, melyeknek tetején ökörfej van. Ezt kugurnak, bunditnak nevezik. Úton, útfélen, mindenféle tárgyak hevernek elszórva; vagy földből összekordott kis dombocskák, melyekbe fa, szalma, kövecsek stb. vannak illesztve; majd kelme vagy gyékény darabok, kis fácsikákkal a földben erősítve; vagy vén fazekak, cserepek, melyekbe bot van egy lyukon átdugva, ez mind kugur. Kugur az is, midőn erdőben az ösvényt egy piczi kerítés elzárja. A fák ágaira kavicsok, vagy egyéb tárgyak vannak kötve, az mind kugur. Azt tartják, hogy a kugur valamely kivánság teljesüléséért állíttatik fel, vagy vettetik ki az útra; jelesen a betegségtől való szabadulás czéljából hánynak el úton, útfélen oly tárgyakat, melyeket a beteg használt. Azt hiszik, hogy a ki az így elvetett kugurokat érinti, elkapja ama betegséget s a beteg, kinek érdekében a kugur vettetett, megszabadúl bajától. A babona ezen utóbbi nemét én hazánkban is tapasztaltam. Ha egy kugur czélhoz nem vezet, akkor szétrontják, s mást állítanak helyébe. Marnót több izben figyelmeztették a moszlimek, hogy az ily kugurokat ne érintse, mert már megtörtént sokszor, hogy betegség ragadt az érintőkre.

A négerek nagy dohányosok, sok helyt a nők is. Azért nagy ban termesztik a dohányt; leveleit még éretlen állapotban leszedik, összegyurják s kis czipókká vagy hengerekké alakítják. A dinka és nuer négerek ormótlan nagy pipákat használnak; a barik kicsikét, melyek a török pipához hasonlítanak. A pipázás jobbára társaságban történik, s ritkaság, hogy egyedűl szija valaki a pipát, hanem többen színak egyet. Midőn faszénnel meggyújtották, néhány hosszú szívást tesznek s a füstöt szájukon, orrukon kibocsájtják; a további szívás a száj, mell, has minden izmainak megerőltetésével történik, s a füstöt mind elnyelik s reá egy ital vizet isznak. Ezen erőltetett szívás és vízivás mindaddig történik, míg a kábultság be nem következik. Ekkor egy másik fog ugyanezen pipához, ugyan ezen módon; utána a harmadik s így tovább, míg a pipában tart. Rövid idő mulva az elkábultak a bevett füstöt és vizet kiadják, félájultan ott hevernek. Midőn a dohány elfogy, faszenet színak. A dinka és bari négerekről mondják, hogy vadon termő füvet is színak, mely a *hasissal* azonos hatású.

Marno könyvében az anthropologicus rajzok, a niam-bari, mundo, abukeia, moru, abaka, makraka, niam-niam-férfiak, ifjak és nők arczképei, igen érdekesek. Főleg a vén nők eltorzított arczaikkal, valódi boszorkány alakok.

V.

Marno Khartumból Kordofánba is tett kirándulást. Az egyptomi kormány épen a távirda vonal kiegészítését rendelte el egész *Obeid*-ig s azon túlra is az elfoglalt részekben. Kellő katona őrség mellett *Gigler* német mérnök volt a munka vezetésével megbízva. Marno legelőször is a fehér Nilus egyik oldal-ágát, a *zöld csatorna* nevű holt ágat járta be.

Elindúlt máj. 5. s jul. 6. tért vissza Khartumba. Ezen rész állatországát dr. Brehm, Heuglin és Dr. Kotschy vizsgálták behatóbban. E tájak lakóinál az iszlam által megengedett többnejűséget illetőleg sajátszerű szokás dívik. A férfi megházasodik s nem sokára, néha egy hó mulva, elutazik falújából meszebb vidékre, Kordofánba és Darfurba is. Útjában ismét feleséget vesz, az egyik falúban is, a másikban is. Nejei tehát meglehetős távolban laknak egymástól s nem is ismerik egymást. Midőn a férj ily vándorúton van, a szalmaözvegy szivesen fogadja az idegen férfiakat, kivált az utasokat.

A zöld csatorna megvizsgálása után egy másik kirándulást tett utazónk szintén Khartumból *Kordofánba*. Ezen kirándulás julius végétől november közepéig tartott. Helyrajzi ábrái, melyeket a könyv lapjain szemlélünk, a pontosan vezetett úti napló, itinerarium s a magasság-mérések, légmérések, légtüneti jegyzetek, tájékoztató képet nyújtanak a vidékről. Marno Darfurba is át akart menni, de az egyptomi kormánytól nem nyerte meg az erre való engedélyt. Maga a khedive úgy látta, hogy e vidékeken igen veszélyes európai emberre a járás-kelés. A *kairói* osztrák-magyar consulnak közvetítése folytán reménye nyilt Marnónak, hogy a khedive megfelelő hivatalba helyezi, miért is Khartumból Kairóba sietett, hol 1876-ki april 5-én megérkezett, de Egyptom pénzügyi viszonyai ismét roszszabbra változván, a hivatal iránti remény füstbe ment és Marno Kairóból Európába vitorlázott.

Könyvének szaktani mellékletei a következők : I. Meteorologiai észleletek hosszú naplója, Dr. Hahn tanár számításaival. II. Itinerarium, terjedelmes úti naplója. III. Csillagászati észleletek, Dr. Weisz tanár számításaival. IV. Anthropologiai mérések. V. Nyelvészeti eredmények. S két térkép. Ezeken kivül egy külön szakaszban IX állatmesét közöl, melyekben a sakál játszsza a főszerepet. Ezek, Marno szerint most látnak először sajtó útján napvilágot. — Talán lesz alkalmam ismertetni e meséket egybevetve azokkal, melyeket Bleck ily czím alatt kiadott: Reinecke Fuchs in Afrika.

III.

CZIBAKHÁZY ÚR TESTAMENTOMA.

NOVELLA.

ÍRTA VÁRADI ANTAL.

I.

„Kettő“. „Meg kilencz az tizenegy“. „Meg hét“. „Az tizennyolcz“. „Meg negyvenhárom“. „Az hatvankettő“. „Nem igaz“. „De igenis“. „Buga Szaniszló úr, úgy látszik nem tud összeadni“. „Megkövetem Purzl urat, tartsa meg magának az efféle megjegyzéseket“. „Hát mért nem tudja, mennyi az tizennyolcz meg negyvenhárom“. „Hát adjon czeruzát. Ez az átkozott testamentom egészen összezavart“. „Hiszen az úr professor“. „Az“. „Mathematikát tanít“. „Azt“. „Hát még se tud fejből számolni?“ „Tudok, de csöndességben“. „No, akkor az iskolában vajmi keveset tudhat, mert ott pogány

lárma vagyon". „Nem olyan pogány, mint a Purzl úr irodájában. Az a boldogúlt Csibakházy se tudott csöndesebb embert végrendeleti végrehajtónak megtenni, mint épen az urat, a kinek rémítő gorombasága ismeretes". „A boldogúlt Czibakházy okosabb embernek hagyhatta volna e készpénzét, mint az úr, a ki nem tud tizennyolczat meg negyvenhármat összeadni". „De tudok, ez hatvanegy". „Meg a pótlék". „Micsoda pótlék?" „A IV. oszt. kereseti adópótlék, a mit én fizettem le Czibakházy helyett, mialatt beteg volt". „Mennyi az?" „Harminczegy forint negyvenkilencz krajczár". „Harm... meg hm.. hm... hatvan... mennyi??" „Összesen kilenczvenkét forint negyvenkilencz krajczár!" kiáltott Purzl úr, az ügyvéd, Buga úrra, a mathematicus úrra, odavágván eléje az összes actákat.

Buga úr negyven éves fél-ősz, sovány emberke volt. Purzl ötven éves, kövér és félkopasz.

„No..no, jól van, ügyvéd úr. Hát mennyi a boldogúlt Czibakházynak a hátramaradt készpénze?" „Itt van lepecsételve, olvassa meg".

Azzal oda tolt neki egy penészes pléh-pikszist.

„A kulcsa oda van pecsételve az oldalára". „Itt van". „Mialatt felbontja, elolvasom mégegyszer az önre vonatkozó pontot". „Tessék". „A 14. pont: Összes, pecsét alatti készpénzemet hagyom Buga Szaniszlónak, az ángyom keresztfiának, azon föltétel alatt, hogy netalán fenmaradt apró tartozásaimat abból fedezze. Ezek jegyzékét szintén fennevezett Purzl Kristóf végrendeleti végrehajtó úr vezeti". „Nyitva van". „Olvassa meg".

Buga úr az elszörnyedés kiáltását hangoztatá.

„Mi baj?" „Csupa négykrajczáros!" „Hüm! az is sokra mehet!" „Lássuk!"

Azzal ejkezdte birkatürelemmel olvasni a tekercsekbe csavart négykrajczárosokat. „Míg azzal elkészül, megcsinálom a nyugtatványt". „Jó". Purzl leült, hogy megszerkeszsze boldogúlt Czibakházy úrnak apró tartozásaira vonatkozó kilenczvenkét forint negyvenkilencz krajczáros nyugtatványát, Buga úr pedig csörtette a négykrajczárosokat. Egyszerre készültek el mind a ketten.

„Itt a nyugtatvány". „Kétezer háromszáz tizenkét darab!" „Az.. kitesz.. lássuk csak.. Négyszer kétszer az nyolczszor... négyszer háromszáz... ezerkétszáz... hm..hm... kilenczezer kétszáz negyvennyolcz krajczárt, azaz: kilenczvenkét forint negyven-

nyolcz krajczárt, a mi annyit tesz, hogy még ön, Buga Szaniszló uram fog nekem fizetni egy osztrák értékű krajczárt, mivel ennyivel többre megyen az én követelésem!“ „Jézus Mária! Hát ingyen olvastam meg?“ „Saját javára, a mennyiben különben az egészet saját cassájából kellene fizetni“. „Végem van!“ „Mért!“ „Ettől az örökségtől vártam mindent“. „Mindent? nagy szó“. „Pénzt, vagyont ...gazdagságot“. „Csalódott, szegény ember, csalódott...“

Buga úr csaknem könnybe lábadt. Purzl megsajnálta.

„Tudja mit, barátom?“ „Nos?“ „Van a végrendeletnek még egy pontja, mely önt gazdaggá teheti“. „S az?“ „A huszonharmadik pont. Olvassam?“ „Halljam“. „23. A tehén-utczai házamat Stockinger Rézi unokahugamnak hagyom nászajándokúl. Férjhez menetele esetén e ház jövendőbelijének birtokába menjen át“.

Buga úr úgy nézett a levegőbe, mint egy invalidus gyökjel. „Nem értem.“ „Pedig professor az úr és mathematikát tanít“. „Abban nem fordúl elő ilyes“. „Hát majd én megmagyarázom. Stockingerék szegény zongorahangoló család, négy gyermekkel. A Rézi is stimmel, mert az apja nem győzi. Szegény nem fiatal már, de jó leány. Vegye el, professor úr, s öné lesz a tehén-utczai ház“. „Elveszem“. „Próbálja meg. Stockingerék lakása: népszínház-utcza 54. Második emelet 5“. „Alá' szolgája“. „Humillimus... de azt a krajczárt, ha szabad kérnem“... „Itt van!“ sóhajta Buga úr, s leballagott, megörökösödve úgy, hogy a szeme is majdnem könnybe lábadt belé.

II.

Stockinger Réziék csakugyan a népszínház-utcza ötvennegyedik számú házában laktak, még pedig a második emeleten, nem levén a ház, csak két emeletes. A népszínház-utcza pedig nem a haute-volée utczája, azt jól tudja minden ember. Hanem egy szegény zongora fel- és lehangolónak mintha csak teremtetett volna lakóhelyűl. A zsibvásár közvetlen szomszédságában, kilátással a kerepesi temetőre, épen jelképezte a szegény zongorahangoló élete sorját. Zsibvásár, örökös zsibvásár és lárma között élni, — mint bíztató kilátást örökké a kerepesi temetőt tartván lelki szemei előtt.

Mert ki nem borzad a zongorahangolóktól? Ki nem fut a merre lát, valahányszor foghúzó-alakú kulcsával s szerszámos pakktáskájával bekopogtat a házba, hogy ott harmadfél óra hosszat üsse

az octávát borzalmára minden békeszerető léleknek? — S mi elfutunk, — de hová fusson önmaga elől a szegény stimmelő? Neki nolens-volens végig kell hallgatnia nem egy, nem tíz, de száz ilyen zenebonát, s mindennap újra kell azt kezdenie — egész a kerepesi temető kapújáig. Talán még síri álmaiban is az a szörnyű zene zúg át, a mitől mi itt fenn annyira borzadtunk, de a mi ő nékie kenyérmuzsikája vala — *fisz—á, bé—ász* és *gisz—hisz!*

Ne gondolja azonban senki, hogy azért a zongora-stimmelő házában octáva-kolompolás fogadja az embert. Otthon csönd van és házias hallgatás, úgy annyira, hogy ha volt valaha zongorahangolónak otthon a házánál saját zongorája, — tízet mernék tenni egy ellen, hogy soha sincsen felstimmelve. Ez hozta zavarba Buga urat, a ki is azt hitte, hogy elég lesz beütnie az orrát a kapún, hogy azonnal alulról-fölülről zongora-kolompolás üsse meg füleit, s ő hang után indúlva egyenesen rátaláljon Stockingerék lakására. Belépvén azonban a kapú alá — halálos csönd fogadja mindenütt; körültekint — zárt ajtók, leeresztett függönyű ablakok mindenfelé. Persze, a kik a népszínház-utcza végén laknak — nem érnek rá otthon tölteni az időt, hanem hajnalban megindúlnak s késő este kerűlnek elé megint.

Körűltekint újra, házmester után néz. Mintha bizony a zsibvásár szomszédságában még ilyen költséges és a mellett goromba figurát is tartanának! Kit kérdezzen? mindenütt zárt ajtók, lefüggönyözött ablakok. Legjobb lesz, úgy hitte, felmászni a második emeletre, ott becsengetni, vagy megkopogtatni minden ajtót, s megkérdezni: nem lakik-e itten a Stockinger Rézinek az apja, a zongorastimmelő?

A mint azonban a második emeletre ér, jobbra az ajtón, mely épen szemközt fogadta, egy vizitkártyát lát függeni, rajta ez a felírás: „*Buga Szaniszló,* — tanár".

Ez különös! A doppelgängerek világába jutott-e vagy a szeme káprázik, vagy valami ördögi csalódás játszik vele? Megint olvasta a névjegyet. Megint csak az állt rajta, hogy „Buga Szaniszló, — tanár". Aha! Egy eszme villant át agyán! Ő maga — bizony valljuk meg az igazat — szegény felvidéki gyerek volt, a ki jó emberek szivessége, de leginkább boldogúlt keresztapja, Virozsil Seszták Nep. János kegye által jutott Czibakházy, a gazdag nyárspolgár házába nevelőnek, s mint ilyen végezhette be tanulmányait s kapott állást egyik tanintézetben. — Odahaza, fenn, Nyitrában maradt még

egy — tizenöt-tagú család, húg, öcs, néni, bátya — aligha nem ezek közül — természetesen az utóbb születettek sorában akadt egy második Szaniszló, a ki csak oly nyomorúságosan, mint ő, elvégezte az iskolákat s most itt grassál Pesten. De „tanár“! Hiszen neki mint budapesti tanárnak csak ismernie kellene egy ilyen fidelissime hasonnevű collegáját — plane ebben a városrészben? Nem állhatott ellent a kíváncsiságnak, s egy pillanatra feledve Stockinger Rézit, a Czibakházy-testamentomot és a klavierstimmelést — becsöngetett a váratlanúl megtalált alter-egohoz. Valaki belülről fölreteszelte az ajtót, Buga Szaniszló belépett.

Egy szőke, sovány ábrázatú fiatal ember fogadta szürke kaputban, kezében, füle mellett s fogai között egy-egy tollszárral. — „Kihez van szerencsém?“ kérdé a belépő Buga. „Azt én kérdhetném“, felel foghegyről (persze, mikor a tollnyél mint egy zabla feszül a szájában!) a helybeli Buga, intra dominium. „Én“, mond „a Purzl küldötte, (rövidség okáért öregebb — Buga) Buga Szaniszló tanár vagyok. Hát ön?“ „Én is az vagyok!“ „Miféle jusson?“

Erre a szóra a helybeli Buga kivette a balkezével a tollnyelet fogai közül s a bal füle mellé dugta. „Miféle impertinens kérdéseket tesz nekem az úr?“ „Én?“ felel elképedve az öreg Buga. „Igen, az úr. — Felbandukol ide, leolvassa a nevemet a vizitkártyámról, s benyit hozzám a tulajdon titulusommal; vigyázzon, hogy ki ne dobjam!“ „Engem, Buga Szaniszló professort?“ „Igen, én, az urat, én, Buga Szaniszló, professor!“ Az öreg Buga látta, hogy így semmire sem mehet. — Tótúl szólította meg: „Niszi ti moj bratyicsku kodnyász Nyitrovo?“

Ez hatott. A helybeli Buga szelídebb lőn, az édes anyai nyelv, az a „bratyicsku“ egyszerre szivébe nyilallott, mintha csak az onnan hazulról valók közül szólította volna valamelyik!

„Hát az úr is krojan?“ Így nevezik a tótok egymást in camera caritatis. „Pa jaszom! (Persze, hogy az vagyok)“ „Nyitrából?“ „Onnan. Bulinból. Az apám Buga Jano. A malom mellett lakik“. „Aj — braty... akarom mondani kedves bátyám! te vagy hát! Azt hittük kőmüves majszter lettél!“ „Én meg azt sem tudtam, hogy a világon vagy. Bizonyosan azután születtél, hogy én elszakadtam onnan hazúlról.“ „Bíz úgy húsz évvel vagyok fiatalabb tenáladnál!“ „No az szép idő! Hát te is tanár vagy?“ „Az. Okleveles tanár vagyok, de nincs állomásom.“ „Ahá! Tehát azért nem tudtam rólad előbb!“ „Látod, most is instanciát írok a ministeriumhoz...

valami assistensi állásért. Nincs protectióm". „No, majd beszerezlek én valahová!" „Áldjon meg a krojánok istene! Legalább..." „Kenyérhez jutsz". „Még egyébhez is.." „Valjon?" „Egy csinos feleséghez is!" „Hohó! ilyen korán?" „Tudod, apánk is tizenöt esztendős korában házasodott, mégis két ilyen derék fia lett, mint mi vagyunk — én meg már húsz éves vagyok". „Aj, a-, bratyicskám ... hát aztán kit szeretsz?" „Bíz' én szegény, de nagyon derék leányt szeretek... Itt a házban lakik". „Itt? Kinek a leánya?" „Valami zongorahangolóé!" Öreg Buga elképedt, kékült, zöldült.— „Zon—" „—go—" „ra—" „hangoló?..." „Az bátyám. Szegény, de becsületes".

De már nem fejezhette be. Öreg Buga beleragadt a gallérjába és szidalmazni kezdte.

„Te gyilkos.. Te rabló.. Te bátyád boldogságának megrablója.. te.. te.. nem is tudom micsoda? —" „Mit?' Én? Megbolondúltál?" „Nem, gazember, de meg fogok bolondúlni, ha ez így tart. Hiszen te az én menyasszonyomat szereted?" „A te menyasszonyodat?" „Azt hát". „Mi jusson a te menyasszonyod?"

Itt megakadt az öreg Buga. Hirtelenében csakugyan nem tudta, mi jusson menyasszonya neki Stockinger Rézi? — Hanem aztán eszébe jutott a fonál, a vékony czérnaszál, melyhez reményeit kötötte, mely jogának kiinduló pontját képezi.

„Hát azon a jusson, hogy az a leány nekem van testálva". „Testálva?" „Az hát. Nemes Czibakházy Mátyás uram és jóltevőm által, a ki is engem tett összes készpénzének örököseül!" „Téged?" „Hát bizony engem."

Fölébredt a nyitrai jó vér az ifjú Szaniszlóban. „No, akkor adj ma ebédre valót... még a héten nem ebédeltem..."

Öreg Buga meg volt fogva. Ennyi henczegés után restellette volna halálig azt mondani, hogy még ő fizetett rá a Czibakházy-örökségre egy osztrák-értékű krajczárt.

Elővette az erszényét s kikeresett belőle — egy huszast. — „Nesze, gazember, ebédelj! Egy hete nem ettél meleget, mégis szerelmes mersz lenni, holott én, a ki mindennap háromszor eszem főttet, csak alig merek házasodni?" „Nem kell a szerelemhez főtt étel!" „Ahhoz nem, — azt megengedem! De a házassághoz igen". „No de ahhoz sincs". „Majd szerzesz te hivatalt!?" „Én? neked? a ki az én menyasszonyomat akarod elrabolni? Hivatalt? Még azt is elveszem, a mi van!" „No, ez bajos lesz".

Az öreg Buga megszégyenlette magát. Valami más tárgyra, vagy legalább térre akarta átvinni a disputát. „Aztán meg ez a házasság rangodon alúl való. Én, mint itteni gyámod ebbe nem egyezhetem!“ „Ejnye, de nagyra vagy a méltóságoddal meg a rangoddal!“ „Vagyok hát. Nem engedi a familia becsülete“. „Dehogy?“ „Ez messalliance lenne“. „Úgy látszik elfelejtetted, hogy az édes apánk szegény drótos volt; te is annak készültél“.

Ez a százhatvan fontos gorombaság aztán végkép kihozta a sodrából öreg Bugát.

„Te impertinens fráter, te pennahajder, gézengúz, éhenkorász! Te familia-gyalázó! Te apád-anyád megszégyenítője, bátyád szerencséjének szétrombolója! Eszeveszett! Semmirekellő!“ „Ne lármázz“. „Mit? Még a kályhát is beütöm. Meg fogom neked mutatni, akasztófáravaló, hogy a zongorastimmelő lyányát mégis én veszem el!“ „Akkor cyankálit veszünk be mind a ketten, s holnap benne lesz az újságban a rendőri hírek között, hogy te öltél meg mind a kettőnket!“ „Nem kapsz cyankalit, gazember! azt csak receptre adják ki“. „Van a vegytani laboratoriumban. Mindennap ott vagyok, reggel nyolcztól tízig“. „Jézus Mária! Ez a gazember gyilkosság hírébe akar engem keverni. — Most mindjárt lemondj arról a leányról!“ „Nem én“. „Hát ha mint apád helyettese, azt mondanám neked, hogy parancsolom!“ „Akkor azt mondanám, hogy parancsolj a kellnerednek, a ki délben főttet hoz neked, de nekem ugyan nem“. „Akkor hát haszontalan minden kérésem?“ „Elvileg az“. „Akkor hát add vissza a húsz krajczáromat!“ „Fizesd meg az elvesztegetett időmet! Én hatvan krajczáron alúl nem adok órát senkinek. Te már két óra hosszat veszekedel velem, tehát egy forint húsz krajczáromat raboltad el — még tartozol egy forintommal“. „Haramia! Még egy forintot zsarolna ki rajtam!“ „Testvérileg leengedem ötven krajczárra“. „Majd megtanítlak én uzsorára! —“ „Kérlek, légy szives. Hasznát venném“. „Elmaradj a hangolóéktól, mert kitétetem a szűrödet!“ „Sohase is léptem át a lakásuk küszöbét“. „Hát hogyan ismerkedtél meg vele?“ „Kaparj kurta, neked is lesz“. „No, neked nem lesz. Két hét alatt az én felesegem lesz, fogadom“. „Nincs arra logarythmus Mocnikban!“ „Majd meglátjuk. Azonnal megkezdem a harczot!“ „Ne árúld el hát legalább a haditervedet?“ „Vagy úgy. No, servus“. „Hozzon Isten máskor is. A hányszor megakarod látogatni a menyasszonyodat, nálam megfésűlködhetel,

mert most ugyan borzas vagy". „Adj egy kefét". „Szerezz hivatalt". „Egy kefééért? Te Ezsau!" „Nohát nesze ingyen!"

Azzal elkezdte kefélni szerelmetes bátyját elől-hátúl. Az a kefélési processus alatt is egyre szidta szegényt, a min az jó ízűket nevetett.

Mikor elbucsúzott, érzékenyen megölelte az öcscsét. „Legyen eszed, Szaniszló". „Van. Adhatok neked is belőle!" „Szerencsétlen! Isten áldjon meg!" „Balra van az ajtajok, ötödik szám alatt!" „Majd megtalálom magam is".

Azzal elindúlt, teljes gálában, ifjú Szaniszló pedig sóhajtva felszedegette lehullatott tollszárait s visszaindúlt dolgozni.

Alig űlt le újra csöngetnek. Az öreg Szaniszló volt, a ki nem tudta megtalálni az ötödik számot. Persze, mert a padlásajtó épen nyitva volt, ez eltakarta.

Még az öcscsének kellett utat mutatni a kűzdtérre. Kell-e ennél nagyobb lovagiasság? S mind ennek daczára öregebb Buga Szaniszló meghúzta a csengetyűt, — s indúlt hideg vérrel megbontani két szív boldog kötését.

III.

Az ifjú Szaniszló visszament a szobájába, de nem dolgozni. Miatta tótágast állhattak a gyökjelek és kitevők. Úgy érezte, mint ha egy írtózatos gyökjelet vertek volna a szivébe, s öreg Szaniszló mint egy nagy kilenczes űlt volna a gyökjel szárai közé, hogy kivonja belőle a kilenczedik gyököt — majd meg úgy érzé, hogy valami ismeretlen kéz zárjelbe helyezi szerelmes szivét, s mint egy gömbölyű, de mégis karcsú nyolczast — oda írja mellé az ő ideálját, a kinek emléke szivét e hatványra emelje! Mert az ifjú Szaniszló is mathematicus volt. Már pedig nincs borzasztóbb egy szerelmes mathematicusnál. A legridegebb prózát hordani a fejében, s a legköltőibb lángot a szive mélyén — két olyan dolog, hogy vagy a mathesis vize fogja eloltani a szerelmi tüzet, — vagy ez fogja kiszárítani az egész egyszeregyet ifjú Szaniszló fejéből. Félő, hogy öreg Szaniszló intrigái folytán az utóbbi fog megtörténni. Mert még is megingott egy kissé az ifjú hite. Bátyja gazdag, mint gondolá, most örökölt, hivatala van, — egy szóval: partie egy szegény zongorastimmelő leányának. De hát ő micsoda? Senki, semmi. Diplomás koldus, — tudós éhenkorász.... A leányok mind egyformák. Hat

rájok a gazdagság, — a fény, a bíztos jövő tudata. Az ő szive választottja is meg fog szédűlni, — s ő előbb-utóbb sógora lesz a kedvesének, s ringatni fogja az öreg Szaniszló apró, születendő csemetéit... Nem! Azt soha sem! Nyiltan ki fog állani a leány előtt, — elmondja neki a dolog mibenlétét, megkérdi — szereti-e igazán oly híven, mint ő azt hiszi. — Kész-e lemondani a vagyonos kérőről, ellenállani a rábeszélésnek, a szegény család rimánkodásának, az apa haragjának, dűhének...

Itt a bökkenő! Az apa. Ez fogja tudni kényszeríteni a leányt. Erre aztán oly zűrzavar támadt szegény ifjú fejében, hogy felcsapta kalapját, bezárta a kis szobát gyökjelestől, ábrándostól s elindúlt kóborolni. Azaz, hogy nem is annyira kóborolni, mint a szokásos rendezvousra. Ez volt az órája.

Az ő megismerkedésök is egyszerű volt és költői, mint minden szerelmi történet. De nehogy tovább is rémülettel gondoljunk szegény Stockinger Rézire, a ki maga is zongorákat hangol, csúnya és túl van a harminczon, fel kell lebbentenünk a fátyolt s bevallani, hogy az ifjú Szaniszló Málit szereti, a szegény Rézi kedves, csinos hugát. Ez az egy szó elejét vette volna a testvér-háborúnak — de kinek jutott volna eszébe? Ifjú Szaniszló csak nem gondolta, hogy a szegény ránczos Réziről van szó — öreg Szaniszlónak pedig csak egy Stockinger leány volt a világon — a Rézi. Többről nem tudott, de nem is akart. A kis Máli barnahajú, kékszemű, szelid teremtés volt. Naiv és egyszerű. Tanítónő volt valamelyik ferenczvárosi normalis iskolában. Négy órakor — néha háromkor elvégezte a dolgát, akkor már ott várta Szaniszló az iskola-utcza végén s egy órát együtt töltöttek, néha az utczán sétálva többet is. Utczai volt az egész ismeretség. Eleinte otthon a lépcsőn találkoztak. Ott ismerkedtek meg. Málinak feltűnt a halvány, szőke, szomorú ifjú, — Szaniszlónak a fürge, dudolgató kedves kis madárka, mint álmaiban nevezte. Úgy intézte a dolgot, hogy együtt érjen haza vele. Akkor mögötte ment a lépcsőn s leste, nem ejti-e el Máli a zsebkendőjét vagy egyik könyvét? Azt sietett fölvenni és neki átnyujtani. Kapott értelemrendesen egy szép, mosolygós „köszönetet“.

Egyszer valami nagyobb pakkot hozott haza Máli. Szaniszló a lépcső alján kikérte magának a kipirúlt lyánykától a kegyet, hogy felvihesse. Megengedtetett neki. Az nap Szaniszló félre csapta a kalapját s fütyűlt is. Nemsokára néhány lépéssel a kapú előtt találkoztak. Utólérte, megszólította, felkisérte. Hiszen egy házban lak-

tak! Néhány hét alatt már messzebbről kisérte. Beszélgettek együtt dolgaikról, fáradalmaikról. Még panaszolkodtak is egymásnak. Elmondták a tanítás millió baját, kellemetlenségeit, az elüljárók pedans magaviseletét, — a gyermekek boszantásait, aztán meg az élet többi baját. Kezdték szánni egymást, — s ez már sympathia. A sympathiából pedig két ifjú szív között nem a gyűlölség szokott kifejlődni. Kezdték fölfedezni, hogy mind a ketten egyforma ábrándokat táplálnak, rajongnak a szép természetért. Máli csak érezte a csillagok és tavasz szépségét; Szaniszló, a tudós, meg is tudta neki azt fejteni. Órahosszakig beszélt neki a kosmos végtelen nagyszerűségéről, a természet örök és változhatlan törvényeiről, melyek egyik legszentebbike a szerelem. S a kis Máli hallgatta híven, beszédes szemeit az ifjú lelkesült arczára függesztvén, csak úgy szívta be a szép szavakat, ezeket a hamis vendégeket, melyek megfogják az ember szivét — és rabbá teszik. Bánta is ő — hisz érezte, hogy az ifjú egész lelkével már az övé!

Az is volt. Egymáséi lettek észrevétlenül.

Mikor a szép tavasz első virágai kikerekedtek, sokszor elnyujtották a sétát, ki, a mezők felé. Keresztül lopództak a ferenczváros alacsony sikátorain át a kerepesi temető faláig, azt megkerülve kiértek a czinkotai országút melletti rétekre, ott szivták a szabad levegőt s az újszülött virágok kedves lehelletét. Van a százházon túl, a réteken át egy kis facsoport, ligetnek is beillik. Emelkedettebb helyen van, az új lóversenytér mögött. Széléről be lehet látni a ködös Pestet, a vén Gellértet várkoronás homlokával, a zúgliget, a svábhegy lomb-perémes magaslatait, — s el a messze síkságra, a hol szabad szárnyon lebeg a tavaszi szél s hajló búzavetések olvadnak össze a kék láthatárral. Ott időztek legtöbbet. Magános sétáimon sokszor fölkerestem e helyet s nem egyszer találtam ezt a fiatal párt, űlve a virágos akáczfák aljában, szíva az akáczvirágok és a szerelem bódító illatát. Azon a napon is, midőn a két testvér háborút izent egymásnak, ebben a kis ligetben sírták ki magukat a szerelmesek.

„Málikám. Te nem lészsz az enyém". „Ki mondja azt? Ki kényszeríthet az ellenkezőre?" „Az apád". „Ne félj. Szegények vagyunk nagyon. Apám, testvérem és én keservesen keressük a kenyeret, — de egymás boldogsága árán meggazdagodni nem akar egyikünk sem". „Bizom benned. Úgy-e, mindig fogsz szeretni?" „Tehetnék-e mást? Szivem parancsol — én csak engedelmeskedem".

„Áldjon meg az Isten érte. Én, tudod, hogy imádlak, hogy csak veled akarok élni. Miért nem ad az Isten valamit, hogy ne lennék olyan nyomorúságos bizonytalanságban...“ „Bízzál. A ki összevezérelt bennünket, a ki sziveinket összekötötte, gondoskodni fog, hogy el ne szakaszszanak egymástól. Hiszen sziveinket tépné ki máskép-pen!“ „Tehát ha holnap eljösz, elbeszélsz mindent“. „Mindent. Tudom, hogy apám egy perczig sem titkol előttünk semmit“.

S visszaindúltak szép lassan, de nem a szokott vidámsággal, nem a rendes lelki nyugalommal. Az ég is felhősnek látszott, a csillagok is homályosabbaknak tetszettek előttök. A szerelem első tövisei, az első disharmonia azon az égi hangszeren, melynek neve: szív. Mikor elváltak, olyan forrón csókolták meg egymást, mint ha soha többé nem találkoznának. Még a gondolat is, hogy valaki elválaszthatná őket, oly végtelenül fájdalmasnak tetszett, mint maga az elválás. Szaniszló haza ment kis szobájába, s igyekezett tovább dolgozni egy dissertatión a „Természettudományi Közlöny“ számára. Nem ment. Minden sorba betolakodott az akáczfa illat, a bucsúcsók, meg az öreg Szaniszló negyvenéves ábrázatja. Elindúlt kóborolni. A mint a lépcsőn leér, valaki a vállára teszi kezét. Az öreg Buga Szaniszló volt.

„Te vagy az, bátya?“ „Én, öcsém!“ válaszolt az diadalmas hangon. „Jó kedved van, látom!“ „Azaz, hogy... a győzelem mámora....“ „Tehát győztél?“ „No.. persze.. igen. A mennyire egy látogatás után győzni lehet.. de..“

Látszott, hogy valami fúrja az oldalát, de nem mer vele szint vallani. Az ifjú Szaniszló pedig még sápadtabb lett, s nem kérdezett többé semmit. Csakhamar elvált a bátyjától. Az bucsúzóra visszafordúlt. „Legközelebb megint meglátogatlak.. hanem.. izé!“ Megint visszafordúlt. Az ifjú Szaniszló is megállt. Rábámúlt bánatosan, — szótlanúl. „Hanem... izé...“ dadogott tovább az öreg Szaniszló. „Nos?“ „Mégis csak.. menykő gusztusod van neked, édes öcsém“.

Ez furta az oldalát. El is sietett e szavak után, mint ha kergették volna. Öcscse még sokáig bámult utána, végre fejcsóválva megindúlt. Nem értette a dolgot.

IV.

Nem is érthette a szegény ifjú Szaniszló ezt a furcsa nyilatkozatot. Lássuk hát, a mit úgy is sejtünk, hogy mi volt annak

tulajdonképeni magyarázata? A bátya csakugyan bekopogtatott a Stockingerékhez. Csak Rézi volt otthon. Az öreg hangolás után járt, Máli az iskolában volt ilyenkor, a két fitestvér egyike műhelyben dolgozott, a másik katona. Valahol Gráczban fekszik az ezrede. — Rézi is csak azért maradt otthon, mert irgalmatlan rheumája van. Egészen feldagadt bele a bal képe, a melyre korpás zacskót rakott gyógyító szerűl. Épen a paradicsom-befőttes üvegeket revideálta, felnyitván és megszűrvén a penészeseket. Egy nyitott paradicsomos üveggel kezében, arczán az irgalmatlan állású zacskóval nyitotta ki az ajtót Buga úrnak. Legkevésbbé sem volt meglepetve. A hangolót sokan keresik.

„Itthon van Stockinger úr?“ „Nincs. Rózsavölgyihez ment, a hol a jelentkezők listáját hozza el, hogy tudja, hova menjen holnap hangolni“. „Talán a házikisasszonyhoz van szerencsém?“ „Terézia vagyok, a leánya“. „Csókolom kezeit!“ mondá Buga Szaniszló, és meg is tette, nem törődvén Rézi hadakozásával, meg azzal, hogy paradicsomos lett a bajusza. „Tán hangoltatni méltóztatik?“ „Nem. Én Buga Szaniszló, tanár vagyok, egyéb ügyben óhajtottam tisztelетemet tenni Stockinger úrnál“. „Kérem. Azt hiszem nem sokára haza jön! Foglaljon helyet“.

Azzal kötényével széket törűlt meg s megkínálta vele a professort. Buga nagy prosopopeiával telepedett le s megkezdte a harczot. „Csak méltóztassék folytatni. Nincsen szebb, mint hölgyeket munka közben látni“. „Akkor mi mindig szépek vagyunk, mert a kezünk meg nem áll“. „Bámulatos. Imádandó. S nem fárad bele sohse?“

Rézi sóhajtott, de nem fájdalmasan, hanem a békés megnyugvás arczkifejezésével. „Ez, tanár úr, ismeretlen dolog minálunk, a kifáradás. Kifáradni itt annyit tesz, mint meg nem élhetni“.

E közben valami kellemes szag ütötte meg a ház-tűznéző professor orrát. A sülő krumpli kellemes szaga az, mely a tűzhely felől párolgott befelé, eltöltvén az egyszerű, tisztességes bútorzatú szoba belsejét. Folyt egy darabig a párbeszéd, az időről, a pesti rossz kövezetről, a drágaságról, minden tekintetben Buga úr megelégedésére. Hanem türelme egyre fogyott, Rézi pedig észrevevén nyugtalanságát, meg nem állhatta, hogy meg ne kérdezze: „Mi nyugtalanítja a tanár urat?“ „Kedves Terézia kisasszony — ha szabad kérdeznem — nem ég meg a krumpli?“ „Ah!“ riadt föl meglepetten Rézi, „egészen elfeledtem! Jaj de jó, hogy megmondta. Úgy megfeledkeztem a tisztelt tanár úr társaságában..engedelmet“.

Azzal kisietett, s nem sokára e Buga urra hizelgő nyilatkozat után egy pléhtálczán párolgó sült burgonyával, sóval s egy szelet vajjal lépett be, — hogy megkínálja Bugát. Az ember tagadta volna meg magát, ha visszautasítja! Elfogadta nagy lelki örömmel. Így telt az idő, negyedóra negyedóra után, míg végre Buga úr megunván a várakozást, bucsút vett a sült burgonyától és Rézitől, kiben jószivű, munkás, szelid teremtést ismert meg, — s eltávozott, a lépcső alján találkozván öcscsével, kit is úgy megriasztott a diadalhírrel, a mely, mint látjuk, nem is volt oly nagyon légből kapott. Az ifjú Szaniszlót azonban végkép leverte ez a hír. Fél éjjel künn sétált a folyosón, nézve a csillagok előtt futó felhőket, — de azok nem hoztak neki vigasztalást. Akkor elkezdett ábrándozni. Hogy miképen lehetne ő belőle rendes tanár? Ha a holnapi hivatalos lapot a kezébe kapván, ha abban valamelyik garmond-betűs „hivatalos részben“ ezt olvasná: ‚A vallás- és közoktatási magyar királyi minister Buga Szaniszló okleveles tanárt a budapesti *-kerületi főreáltanodához rendes tanárnak nevezte ki..‘ Hogy ugranék föl, hogy döntené föl kávéját! Hogy futna concurrálni az öreg Szaniszlóval, a ki bizonyosan nem is álmodja, hogy ő micsoda ábrándokat forral ellene. Valóban forralt — hiszen a feje úgy égett, mint a katlan; végre is kénytelen volt visszamenni szobájába, mert a szokatlan járás-kelés folytán egy pár ablakot kezdtek kinyitogatni, megnézendők, micsoda hazajáró lélek kopog az ambituson? A mint lefeküdt, — megint csak a ministeriummal álmodott. Üldözte a hivatalos lap mint egy nyomatott kisértet, cicerósan és garmonddal, néhol „spationirt und durchschossen!“ Hogy ne! Szegény feje már a negyedik folyamodványt írta meg a ministeriumhoz, — mind hiába.

A jótékony álom utoljára megkönyörült rajta. Mire fölébredt — tizenegy óra volt délelőtt! Hallatlan! Ennyi ideig még nem aludt soha, még tán director korában sem fog. Ez valamit jelent. Gyorsan felöltözött, lement a lépcsőn, — épen Málit találta, a ki visszajött az iskolából. „Mi újság?“ „Semmi. Bátyád tegnap nálunk volt, de a papa nem volt otthon. Úgy látszik, semmit sem végezett!“ „Talán ma jön. Légy szilárd! Isten veled!“

Azzal elment a sarok kávéházba, a hol már csak az öreg Krautschneider, nyugalmazott sóstiszt, ült ilyenkor, olvasván a „Steierische Grenzbote“-t, a mely neki Leibjournálja, — meg Mihály a kellner, a ki szintén hírlap-böngészettel foglalkozott. A mint Buga Szaniszló belépett — a kellner felugrott helyéről, meghajlott mélyen

s nagy hangon köszönté: „Jó reggelt, tekintetes tanár úr! Sokáig méltóztatott aludni, tekintetes tanár úr! Reggelit parancsol tekintetes tanár úr!“ Mi lelte ezt? gondolá magában Szaniszló, hogy ez engem össze-vissza „tekintetes tanár uraz“? Nem értem. Letelepedett egy márványasztal mellé, komolyan, még mindig a délután eseményeivel foglalkozva. Alig jutott eszébe a reggeli. Mihály azonban szélgyorsasággal ott termett — s a kávé mellett letette — a mai hivatalos lapot. Mi érte? Sohse szokta tenni!

Szaniszlónak eszébe jutottak az éjjeli szörnyű álmai a „Budap. Közl.“-ről, s némi remegéssel vette kezébe a lapot. Legfölül ciceróban egynéhány kanonokot neveztek ki, két ember díjmentes minist. tanácsosságot kap, — aztán... aztán?... kezd káprázni a Szaniszló szeme... Aztán jön a garmond.. még pedig cursivval tarkázva... A cursiv-ot legelőször olvassa el. Az két jelentős szó: ‚a vallás- és közokt. m. kir. minister‘... s a másik? A másik ‚Buga Szaniszló okleveles tanárt‘... A vége meg az, hogy a ‚budapesti *-kerületi főgymnasiumhoz... stb. stb.

Ki törődnék a többivel? Hogy ugrott fel... hogy döntötte ki a kávét — hogy akart elfutni reggeli nélkül? — de Mihály visszatartotta. „Újat hozzak, tekintetes tanár úr?“ „Igen. Számítsa triplán. Holnap fizetek!“ „Tudom“, mondá kezeit dörzsölve Mihály, „jól tudom, tekintetes tanár úr!“ Azzal elfutott s hozta a második portiót. Még ilyen kitünő étvágygyal sohasem reggelizett Szaniszló. Reggeli alatt pedig kifőzte a teendők további tervét. Ez a következőkben állapíttatott meg: Felvenni a fekete kabátot, keztyűt húzni, bekopogtatni pont tizenkét órakor Stockingerékhez, s megkérni Málit — még mielőtt bátyja oda jönne. Most már ő is független állású, biztos existentiájú ember, — nem kell kerülnie a ház táját. Dictum —factum. Hazament, tőle telhetőleg gálába tette magát, s megindúlt — pontban háromfertály tizenkettőkor Stockingerék ajtaja felé. Be is kopogtatott. Belépett. A konyhában Máli forgolódott. A szeme könnyes volt. „Mi bajod?“ Máli meg volt réműlve. „Az Istenért, Szaniszló, hogy jösz te ide! Hogy ragyog az arczod!“ „Mért sírtál?“ „Itt a bátyád!“ „Voltál már a szobában?“ „Nem. Nem is megyek be. Nem is híttak. A papa van benn. Rézi, meg ő“. „Hát aztán?“ „Kihallottam a beszédjöket“. „Nos?“ „Kérőben van itt!“

Szaniszló egy szót sem várt tovább. Berontott. Odabenn épen megindító családi jelenetet talált. Rézi sírt, Stockinger úr pedig, egy hatvan év körüli rövid őszhajú, kistermetű ember, épen ölelkezett

érzékenyen öregebb Buga Szaniszló úrral. Mindenki meg volt lepetve, a mint az ifjú Szaniszló egy kissé fojtott hangon reájok köszöntötte az „alászolgáját". „Van szerencsém. Legyen szerencsém. Kihez legyen szerencsém?" dadogá a még mindig elérzékenyült Stockinger.

Az öreg Buga azonban megelőzte az ifjút, s diadalérzettől ragyogó arczczal bemutatta őt a jelenvoltaknak e sokatmondó szóval: „Az öcsém!" Az ifjú Szaniszló pedig szintén fején találván a szeget, egyenesen a dolog érdemleges részére tért, e szavakkal folytatván és végezvén be a bemutatást: „Kinevezett budapesti tanár a főgymnasiumban". Az öreg Buga, mintha a nagy dobot hallotta volna megdördűlni a füle mellett, egyszerre nem hallott. „Mi vagy?" „Kinevezett főgymnasiumi rendes tanár!" ismétlé az ijedelem láttára sokkal szilárdabb és emelkedettebb hangon az öcs. „S csak azért jöttél ide, hogy ezt nekünk megmondd?" „Nem", folytatá az ifjú Szaniszló. „Vágjunk egyenesen a tárgyhoz. Azért jöttem", szólt a házigazdához fordúlva, „hogy kedves leánya kezét megkérjem!" „Az én leányomét?" riadt föl Stockinger. „Az én menyasszonyomét?" kiáltott öregebb Buga Szaniszló. „Akár menyasszonyod, akár nem. Kérni van jussom". „Azaz nincs". „De van! Azt majd az apa mondja meg". „Ez halálos sértés". „Ha elégtételt akarsz..." „Mit? Még duellálni akar a gonosztevő! Te testvérgyilkos!" „Csendesedjenek uraim!" lépett közbe Stockinger papa. „Bocsásson meg, kedves ipam uram, ezért a lármáért, de ez a semmirekellő.." „Nem baj, zongorahangoló vagyok; nekem ez a mindennapi muzsikám." „A tanár úr", vágott közbe az ifjú Szaniszló, „oly kifejezéseket engedett meg magának egy kartársa irányában, melyek.."

Az öreg Buga megijedt az ünnepélyes hangtól, melyen e szavak mondva voltak; megszeppenve alább hagyott a nagy hanggal. „No jó.. engedelmet kérek. Bocsáss meg. De a kisasszony kezét én már megkértem". „Én meg megkérem"...

Itt már oly fenyegető kezdett lenni újból a hang, hogy Stockinger papa, a ki el nem tudta gondolni, hogy míg eddig a kakas se kukorikolt az ő kedves leányai után — most egyiken — plane az öregebbiken két ilyen szolid partie veszszen össze — jónak látta egy nagy-sándori vágással szelni ketté a gordiusi csomót. „Tehát az ifjú Buga úr is Rézi leányomnak kezét kéri?" Erre a szóra, mintha nyakon ütötték volna, az ifjú Buga elhűlt. Csaknem kiszaladt a száján egy „mentsen Isten!" „Én? Rézi kisasszony kezét?

Nincs is szerencsém ismerni". „Hát akkor a Máliét?" „Hát Máli is van?" hüledezett közbe az öreg Buga; kételkedvén benne, ha Rézivel jár-e a tehén-utczai ház vagy Málival? „Igen is van, kinn főz a konyhában". „No hát én azt kérem. Régóta szeretjük egymást, csak áldása hiányzik, kedves Stockinger úr". Erre Máli is befutott, körűlfonta az apja nyakát mind a két fehér, gömbölyű karjával, s olyan szépen, olyan kérőleg nézett az apjára, hogy az öreg Stockinger nem állhatott ellent. Sírva fakadt, s kiterjesztett kezeit az új párra nyújtva így kiáltott föl: „Das stimmt!"

Az öreg Buga pedig nem tudta: örűljön-e vagy boszankodjék? A tehén-utczai ház ugyan a Rézivel neki jutott, — de a szebbik, pedig ugyancsak szebbik az az öcscsének jutott. No mindegy, azért mégis ő lesz kettőjök közűl a háziúr!

*

Még az nap délután elment öreg Buga Szaniszló Purzl ügyvédhez, jelenteni neki a sikert s megbeszélni vele a továbbiakat.

A mint belépett az irodába, Purzl úr szokott pokrócz-goromba modorában rivallt rá. „No, még se boronálta össze magát avval a vén satrafával?" „De igen is.." riadt vissza réműlten Buga úr, „de instálom, egy bizalmas kérdésem volna". „No, csak bizalmaskodjék. Mi az?" „Valjon minek küldött egyedűl engem Stockingerékhez, ügyvéd úr, holott ez a kivánatos partie mások concurrentiáját is fölkelthette volna?" „Azért, barátom, mert okos embert sajnáltam volna avval a szalmacsutakkal összeházasítni, de magáér nem kár". „Köszönöm szépen". Hát még mikor meglátta a tehén-utczai házat — persze az esküvő után? — Rozzant földszinti putri volt. Képzelhető, hogy a tehén-utczában nincsenek paloták. De Rézi áldott jó teremtés volt, olyan jószivű, mint Máli, s nem hiába volt az apjuk zongorahangoló, de az új házaspárok dolga — mindig stimmelt!

IV.

KÖLTEMÉNY.

CATULLUS ALLIUSHOZ.

FORDÍTOTTA CSENGERI JÁNOS.

Múzsák! el nem hallgathatom, hogy Allius rajtam
Mily jó szívvel segített volt minden nemű bajban;
Hogy azt, a mit ő értem tett, vak homály ne fedje,
Feledős kor szárnyas idők multán se feledje.
Elmondom hát nektek, ti meg tovább terjeszszétek,
Visszhangozzék sok ezernyi ajkon ez az ének;
És hogyha majd őt már régen a sírhalom zárja,
Híre-neve el ne veszszen, éljen szájról—szájra.
Hálójával valamék zúg fürge kicsi pókja
Az Allius dicső nevét soha be nem fonja.
Hisz tudjátok, a szerelem mennyire megrontott,
S öröm helyett kétszínűleg adott tenger-gondot.
Csupa merő lángban égtem, mint az Aetna torka
S a forrás, mely Thermopylae tövén buzog forrva.
Szakadatlan siralomban két szemem elsírtam,
Elfojtani hullva hulló záporát nem bírtam.
De miként a tiszta patak lecsörög a völgybe,
Hegytetőről, mohos kőről szökell másik kőre,
A meredek szakadékon nincs gátja az árnak
És lecsörtet az ösvényre, a hol sokan járnak,
Enyhítni a fáradt vándort, kit utja eltikkaszt,
Ha forróság rétet-mezőt megrepeszt, elszikkaszt...
S valamint a hajósoknak, kiket vihar verdes,
Hab elűlte, lanyha szellő támadata kedves,
Kit Castorék sok kértükre végre megadának:
Oly orvosa volt Allius a szivem bajának.

Mástól elzárt tanyájához számomra nyilt ösvény,
S nekem házat, bele asszonyt adni se volt fösvény,
Hogy ott éljük világunkat édes szerelemben...
S jött, lebegett ragyogón az éji gyerek szemben:
Fényes fehér lábacskáit a küszöbre rakta
S veszteg állott, takaros kis topánka volt rajta.
Épen úgy, mint hajdanában szerelemtől égve
Laudamja férje háza-küszöbét átlépte.
De hiába épült az, ha áldozatnak vére
Menny urait engesztelni nem szállt föl az égre.
Még addig se csügghetett volt szerelemmel férjén,
Míg legalább egy-két telet örömbe' megérvén
Éldelt volna vágyó szive sok szerelmes estét
S aztán inkább tűrte volna kedvesének vesztét.
De a Párkák tudták, hogy csak addig övé férje,
Míg harczosúl el nem megy az iliumi térre.
A görögök legjobbjait hivá harczra Trója,
Hogy Helena elrablását mindjárt megtorolja.
Hej te Trója, két világrész egyetemes sírja,
Földed mennyi hősi erőt és hány hőst kiírta!
És te hozál szörnyű halált testvérem fejére
S halálával a legnagyobb csapás engem ére.
Édes öcsém, szegény bátyád drága szeme-fénye,
Veled omlott egész házunk síri sötétségbe.
Valamennyi örömöm volt, mind elveszett véled,
Hisz' mind a te szereteted áldásitúl éledt.
Most elhagyva nyugszol úgy-e messze idegenben?
Rokon hamvak mellé hamvad el se temethettem.
Tetemed a galád Trója elátkozott hantja
Temette el s idegen föld legszélc takarja!...
Beszélik, hogy a görög nép színe-java ajdan
Oda tódúlt a tűzhelyét hagyva, egész rajban,
Hogy Páris az elrablott nő édes birtokában
Ne élhesse a világát kedve szerint, bátran.
Lásd, szépséges Laudamja! ott hullt el a férjed,
A ki neked drágább volt, mint teljes világélted.
Így sodrott a szakadó ár magával a mélybe,
A szerelem legcsúcsáról mélységes örvénybe,
Mint azt, a ki a Pheneus völgyét — ez a monda —

Felszíván a mocsárvizet maga lecsapolta.
E meder meg Herculesnek a keze munkája,
Ki a hegynek nagy fekete gyomrát általvájta,
A mikor egy hitvány ember szavát megfogadta
S a stymphali madarakat sorba' lenyílazta,
Hogy egygyel az ég küszöbén több isten haladjon,
Meg hogy Hébe hajadon-lyány tovább ne maradjon.
De mélyebb volt az örvénynél a te nagy szerelmed,
Az vett rá, hogy megadással sorsodat viseljed.
Mert nem örül öreg apa annyira, ha lyánya
Már későcskén kis unokát hozott a világra,
Ki az ősi örökségnek közepébe cseppen
S helyt fog főfő örökösül a végintézetben,
A lóvá tett kaján rokon örömét elrontja
S az ősz fejnek örömében elrepül a gondja;
De hófehér hímgalambnak sem örül úgy párja,
Mikor amazt csókos szájjal összeharapdálja
S azon van, hogy róla mentül több csókot szakaszszon,
Tüzesebb, mint a legislegtüzesebb asszony...
Te ezeknek rajongásán egy magad túltettél,
Mihelyest a szőke férfi felesége lettél.
Szakasztott így, vagy mögötted csak kicsit maradva
Borult az én szerelmesem egykor a nyakamba.
És Cupido röpkedé őt körül az utában
Csillogva is, villogva is aranyos ruhában.
S habár az egy Catullussal soha be nem éri,
Míg szemérmes, egy kis csalást csak elnézek neki:
Akadékos fajankónak engem ne mondhasson...
Hiszen gyakran maga Junó, a fő istenasszony
Férjeura hűtlenségén elfojtja haragját,
Ismerve ő csalfasága sok titkos kalandját.
De nem illik, hogy istenhez mérjed ember voltod...
Róla pedig vedd le immár hű apai gondod!
Hiszen nem is atyai kéz vezette elémbe,
Hogy illatos hajlékomnak küszöbét átlépte.
Csöndes éjjel ada tiltott gyümölcsöt titokba'
S érettem a saját férje kebelét meglopta.
Elég nékem, ha csak enyém az a nap egyedül,
Mely neki is legszebb emlék, mihelyest elrepül.

Ezt a verset, bár mily gyönge, szeretett barátom,
Hálából sok jó tettedért te néked ajánlom,
Hogy valahogy a neveden a rozsda ne fogjon,
Jelenben úgy mint jövőben egyaránt ragyogjon.
És kívánok minden jót, mit hajdan Themis ujja
Jutalmúl a becsületes embereknek nyujta.
Legyetek hát boldogok mind, magad s drága élted
Meg az a ház, hol rózsámtól virított az élet;
S Anser pajtás, a ki néked ajánlott volt engem,
Tőle mindjárt eleinte nagyon sok jót nyertem.
Legyen boldog kiváltképen az én drágaságom:
A míg ő él, a világot örömszínbe' látom.

V.

AZ ÍRÓI- ÉS MÜVÉSZI TULAJDON-JOG.

ÍRTA KOVÁTS GYULA.

V.

(Folyt. és vége.)

Az 1870. évi német javaslat az 1854. évi porosz törvény álláspontját ismételte, mert csak a más műnemben való *mechanicus* utánzás ellen nyújtott volna védelmet.[3])

Maga az éjszak-német törvényhozás elé terjesztett 1870. évi javaslat indokolása világosan mondja, hogy a más műnemben való, nem gépi utánzás általán meg van engedve, mert hisz ez valójában véve egészen új műalkotás.[4]) Csak akkor, ha a felhasználás mechanicus úton történik, kell ezt a 1854-diki porosz törvény példájára megtiltani.

De az 1876. évi német törvényhozás ezen megszorítás mellett sem fogadta el a más műnem terén való védelmet.

A német 1876. évi jan. 9-iki törvény a rajzmüveket csupán

[3]) 60. §. Als eine verbotene Nachbildung gilt es auch:

2. Wenn ein Werk der zeichnenden oder malenden Kunst auf *mechanischen* Wege in plastischer Form wiedergegeben wird oder umgekehrt.

[4]) Már az 1865. évi jan. 30. kelt bajor törvény 30-ik §-ában kimondja: „Namentlich ist die Abbildung plastischer Werke durch graphische Darstellung oder umgekehrt nicht als Nachdruck zu betrachten."

mint ilyeneket vagyis pusztán képszerű utánzás ellen védi; úgyszintén a dombormüveket is csak mint ilyeneket. A más műnemben való felhasználás ellen nincs kifogása, mert bizonyos fokig művészi munkát tételez fel. A különbség tehát az 1854. porosz törvény s az 1871. javaslat egyrészről és az 1876. évi törvény közt másrészről abban áll, hogy míg az előbbiek szerint a kép után készült öntvények s a szobor után készült olajnyomatok tiltva volnának, addig ezen utánzatok a mai német törvény által megengedvék, mert a kép után csak úgy készülhetnek öntvények, hogy ha a kép előbb szoborba foglaltatott, a szobor után pedig olajnyomatok akként, hogy ha a szobor előbb lefestetett.[5])

Ezen közbeeső más műnemben való feldolgozás ellen a mai német törvény előtt sincs védelem, *mert ez csak ott kezdődött, a hol már tovább mentek,* s teszem a kép után készült szobor öntvények készítésére, a szobor után készült kép olajnyomatokra használtatott fel. Ezen, az első alkotásra nézve, p. o. a képnél a szobrászi alkotás által közvetített védelmi szempont a szobor szerzőjének közvetlen védelmével közös volt. Az utóbbi az, a ki jogaiban közvetlenül, feltűnően és kézzelfoghatólag sértetik. Midőn az első szerző a szobrászi alkotáson át jut el a védelemhez, joga sok esetben problema-

[5]) Tudom, hogy az a mit az 1854. évi porosz törvény s az 1870. évi javaslatra a más műnemben való feldolgozást érdeklőleg mondok, nem egyezik meg avval, a mit teszem *Klostermann* (Das Urheberrecht und das Verlagsrecht 1871. 387. l.) a porosz törvény magyarázatára mond. Ő nem a más műnemben a *művészi alkotás által közvetített* mechanicus utánzatokat érti a porosz törvény illető rendelkezésére vonatkozólag, hanem azokat, melyek *kezdettől fogva* mechanicus utánzatok. De ily magyarázat mellett — a mint maga is bevallja — a törvény azon rendelkezésének, hogy kép után a szobor-műnemben mechanicus utánzatok létesülnek, nincs létjogosúltsága, mert közbeeső művészi alkotás nélkül az, hogy a kép szoborba alkottassék (nem ép vésővel, hanem teszem modellirozás útján) *lehetetlen.* Már pedig azt nem vélelmezhetjük a törvényhozó részéről, hogy lehetetlent akart volna mondani. „In ambigua voce legis ea potissimum significatio accipienda est quae *vitio caret*". „Quotiens idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum accipiatur, *quae rei gerendae aptior est.* — *Klostermann* oda devalválná a törvényt, hogy értelme csak a szobrok fényképezése s a Collas-féle találmányra tekintettel (Reliefcopiermaschine) volna, mely lehetővé tette, hogy plasticus müvek *közvetlenül* rajzban sokszorosíttatnak. Ő a porosz törvény azon szavaira „auf *rein* mechanischem Wege" fektet súlyt, a mely szavak azonban a „*rein*" szó kihagyásával vétettek át az 1870. évi német birodalmi javaslatba. Ennek daczára dr. *Dambach* a javaslat tárgyalásakor a szövegnek ugyan oly értelmezést adott mint Klostermann. *Az egész egy igen találó adat, a sokszor bámult német codificationalis mesterség mintaszerűségére.*

ticussá válik. Útközben, habár a szobrász ellen nem járhat el, az öntvények confiscálása s kártalanítása okából bizonyos identitást az ő és a dombormüvi alkotás között kell bebizonyítania. *Általán elismert elv, hogy a képző-művészeti tárgyak szabad felhasználása bitorlásnak nem tekinthető.* Majdnem a legtöbb esetben úgy áll a dolog, hogy kép után szobor s szobor után egy kép készítése alig más a szabad felhasználásánál. Ily körülmények között az első szerző joga a közbeeső művészi alkotáson át, de ennek sérelme nélkül, a mechanicus utánzatokig igen problematicus. Ezt a védelmet általán távolról sem lehet akként felfogni, mintha szoros jogi fogalmak keretén belül mozgott volna (iudicium). Ép az ellenkezőt, t. i. azt kell felvennünk, hogy a legméltányosabb eljárást (arbitrium) szülte annak a javára, a ki a más műnemben való utánzással vádoltatott. A legtöbb esetre vonatkozólag azt kell gondolnunk, hogy a védelemnek más-műnembe való átvitele ama megszorítás mellett is, a melyet a porosz törvény előszabott, irott malaszt maradt. Gyakorlati felfogás volt a német törvényhozók részéről, hogy az 1854. porosz törvényből eredett traditió elejtessék. A szakítás a multtal korántsem visz odáig, hogy teszem dombormüvek — nem a nyilvános téren felállított szobormüveket értjük — szabadon lefényképeztethessenek. Az ezen fajta tilalom nincs ugyan kimondva, de következik abból, hogy a fényképezés *minden ízében* mechanicus eljárás, a mi nem vesz igénybe semminemű közbeeső művészi feldolgozást, a mi a kép után készült öntvények s a szobor után készült olajnyomatoknál az eset.

Az öntvények és olajnyomatok által felvilágosítható utánzatokat más mű ágban értheték 1854. évben a poroszok s az új német törvény javaslatának készítői. Ennyi egy más műágra kiható tilalommal hihetőleg megelégedtek volna, s eszük ágában sem volt odáig menni, mint a mi javaslatunk 64. §-a (2. bekezdés), hogy t. i. a reproducálást helyesebben felhasználást a képzőmüvészetek más ágában is *feltétlenül és mindenkép* megtiltsák.

Ilyesminek a codificálása ellen még Párizsban is tiltakozni találnának, s itt az alig volna keresztül vihető.[6]) Ugyancsak úgy vélekednék Olaszország is[7].)

[6]) *Lebret* i. m. 149. l.: Une questien trés-delicate nait de relations de la sculpture avec la peinture. L'un des ces arts empruntant à l'autre un de ses sujets pour le reproduire par ces moyens propres, mais sans changer aucunement la donnée, y aura-t-il contrefacon? Ainsi c'est d'une copie et d'une simple copie

De im Magyarország megmutatja, hogy mily ideális magaslatról készül a képzőművészetek jogi szabályzatát megalkotni. Mintha csak az ország oly művészektől hemzsegne, kik mind azt, mit Hellas és Itália szolgáltattak az emberiségnek a legközelebb jövőben feledtetni fognák. Készüljön hát a nemzet a bőséges szüretre, melyet a törvényjavaslat szavai jövendölnek. A mit eddigelé az angol, olasz és franczia sem mert törvényként hirdetni, azt mi bátran kimondhatjuk!

Ilyes fajta illusiók áradnak ki a törvényjavaslat rendelkezéseiből, ha t. i. a törvényjavaslat szerzőjének „*eljárása öntudatos*“. Feltéve, hogy a törvényjavaslat 64. §-a nem a német javaslat szö-

---

qu'il s'agit; le personnage représenté dans un tableau, va, sous le ciseau du statuaire, devenir une statue, avec la même expression du visage, la même pose, les mêmes vêtements, ou reciproquement; y aura-t-il dans la seconde oeuvre assez de création pour qu'elle soit une oeuvre originale et artistique? Malgré la ressemblance de ce fait avec celui de la traduction, il faut bien se garder de les confrondre; l' oeuvre traduite est la même, et l' étranger qui la lit dans son idiome, la voit et la sent exactement comme nous lá voyons et comme nous la sentons dans notre langue; c'est de la même manière que l' esprit est touché. Ici, au contraire, deux arts differents sont en présence, ayant chacun des moyens d' action differents, et une energie esthétique propre resultant de la diversité de leur procédés: l' effet plastique propre à la statue et celui du coloris propre au tableau sont deux choses irreductible l'une dans l'autre. S'il agissait de la reproduction d' une statue par un dessin monochrome, gravure ou lithographie, il n' y aurait plus de question; il y aurait à proprement parler, reproduction et contrefacon. Mais dès que l' élément étranger du ton vient se mêler a l'imitation, il y a autre chose que la statue, dès que le relief vient se substituer aux artifices qui avaient pour but de le simuler, nous ne reconnaissons plus le tableau; le peintre, comme le sculpteur, a fait oeuvre nouvelle et personelle, il n 'y a pas de contrefaçon.

[7]) *Amar:* Dei diritti degli autori di opere dell' ingegno Torino 1874. 160. lap: . . non si potrebbe chiamare una riproduzione il prendere a soggetto d' un dipinto ciò che fosse stato prodotto colla scultara, e viceversa un dipinto potrebbe essere tradotto in un opera scultoria; e così si dica di qualunque passagio da una ad un' altra arte. Queste non possono più chíamarsi riproduzioni; il lavoro inteléttuale è rilavente; e d' uopo avere tutte le doti d' un artista per poter fare tali specie dí traduzioni. Az 1877. évi május 12-én kelt norvég törvény is, mely a képzőművészeti szerzői jogot tárgyalja, 11. szakaszában azt mondja: „Il n' y pas reproduction illegale: si une oeuvre appertenant aux arts du dessin est reproduite dans une forme plastique ou reciproquement, a moins que la reproduction en soit opérée par un mode purement mecanique, comme par la photographie, en un moyen analogne.“ Lásd *Annuaire de législation etrangére.* Septieme année. 1878.

vege félreértésből eredett, a dolog akként is veheti magát ki, mintha csak egy állomlátás hatása alatt született volna meg.

Megengedem, hogy itt-ott a külföldön foghatni tudóst, találhatni törvényhelyet, melyekből a törvényjavaslat mellett tűntetni lehetne.[8]) Igen sajnálnám azonban, ha a nemzet — bármily jogosúltak lennének egyes tudósok törekvései — az ily ritkább példányok kedvéért extravagans találna lenni. Ne úgy codificáljunk, hogy eljárásunk az olyan emberre emlékeztessen, a ki a külföldről teszem beszerez egy majmot s az idegen jószág tánczoltatásával nagy hűhót csinál. Ezen csak gyermekek ujjonghatnak s még ezeknél is a majomtulajdonságokat fejlesztheti. Ha a dolog tovább is így megyen, egy egész állatkertünk lesz, a melynek vendégeit tractálhatjuk ugyan, *de csak a szabad életbe nem bocsájthatjuk.* Az még nem chinai elzárkozottság, ha egyetmást eleve csak tudomásúl veszünk, de mindaddig, a míg magát a jogi és gazdasági életben ki nem forrta, a míg az az európai civilisatió elemévé nem vált, el nem fogadjuk. Így is bizonyos nemzeti reactió kikerűlhetlen, hát még akkor, ha egy extravagans idea kedvéért történnék a dolog. Meghonosította már a magyar ember a krumplit is, sőt meg is eszi. Mindennél még többre képes ugyan receptió dolgában, de nem csupa kedvtöltésből, hanem szükségből. Ezen az áron aztán a magyar is, mint minden más nemzet megadja magát.

A törvényjavaslatnak 64. §-a tilalmának olvastára aggodalmaink a magyar törvényhozás jövője felett még inkább növekedtek és pedig eladdig, a míg ennek a 64. §-nak desavouálására magában a törvényjavaslatban rá nem bukkantunk.

Ugyan is a 65. §. nem csak a „szabad feldolgozást“ engedi meg, de b) pontjában azt sem tekinti bitorlásnak, ha „*egyes másolatok árúba bocsájtás nélkül készültek*“.

Oda lyukad tehát ki a dolog, hogy míg ugyan azon műnemben egyes másolatok folyton készűlhetnek, addig az egész más műnemben való felhasználás, feldolgozás el van tiltva.

Az utóbbi tilalom, a nagyobb szabású tilalom azt hozná magával, hogy az egyes másolatok vétele is tiltatnék, vagy hogy az egyes másolatok vételének megengedése a más műnemben eszközlendő feldolgozás szabadságát eredményezné. Az egész az egyszerű következetességnél nem volna egyéb. A törvényjavaslat azonban még

[8]) Dr. *Wächter* Oscar: Das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste stb. 194. s köv. lapok.

arra sem képes. Az hogy az egyszerű másolat-vételnél a specalutionalis szándék ki van zárva, okoskodásunkat nem czáfolja. Igaz ugyan, hogy egy embernek csak egyszer lenne megengedve a puszta másolás (Einzelcopie), de az egészen más műnemben való müvészi felhasználásnál sem lehet gyakorlatilag véve mindjárt több példányra gondolni. A fentiekhez képest kép után készült szobor mechanicus többszörözésétől a kérdés isolált fölfogása érdekében el kell tekinteni s csak maga a tisztán müvészi alkotás, az első szobor műre kell figyelemmel lenni. Az a müvész, a ki azt a nehéz munkát egyszer már elvégezte, másodszor ugyanazt, a mivel az első példány becsértékét csak kisebbítené, alig fogja teljesiteni. Mechanicus többszörözés szokott ilyenkor a nagy közönség igényei kielégítésére igénybe vétetni, a mi azonban nem vág jelenleg az egy magában felvett kérdés keretébe. Következtetésünket tehát csak avval lehetne bolygatni, hogy a megrendelésre, továbbadási czélból készült másolat-vétel még is el volna tiltva s ez csak azok kizáratával megengedve. *De hisz annyi a nehezebb más-műnemben való utánzatnál (?) sincs megengedve,* tehát a mi egyszerű következtetésünkből mindenkép a törvényjavaslat következetlensége rí ki.

Lássuk azonban a más műnem terére is kihatható védelmet a törvényjavaslat egészének világa mellett. Nézzük csak, hogy az irói müvekre tervezett jogszabályok természetéből nem lehet-e arra következtetést venni, hogy a müvészi alkotásokat a javaslat értelmében még majd megillethető védelem, t. i. a más műnemben való védelem túl lő a czélon, más szavakkal, hogy a törvényjavaslatban nincs összhang. Ha ezen az úton rá találunk jutni arra, hogy a törvényjavaslat nem egyöntetű, úgy ezen nincs mit csodálkozni. Hisz már láttuk, hogy a 65. §. maga is pofozza a közvetlenül megelőző 64. §-t. Ama nagyobb szabású vizsgálódást a törvényjavaslat alkalmából inkább a kérdés érlelése okából kisérlem meg. Azt a törvényjavaslat magában véve alig érdemlené meg.

Első kérdésül mindenek előtt az ötlik fel, valjon a müvészet védelme az irodalmi müvekével kapcsolatos felfogást igényel-e?

Kant tudvalevőleg azon kezdette, hogy míg az irodalmi mű védelmét elismerte, addig a müvészet termékét a jogvédelem köréből egyenesen kiszorította.[9]) Az analogia azonban az egyik véde-

[9]) *Thulliez* i. m. 122. lap: „Il y a dit Kant, une grande différence entre les écrits et les objets d'art. Celui qui a acquis un exemplaire de ces derniers, peut les imiter ou les mouler, ou en re dre publiquement des copies sans qu' il

lemből a másikra kihatólag elutasíthatlanúl adva van. A közös juris ratio, a szellemi munka elismerése. És annyival inkább így áll a dolog, mivel a szerzői jog külső érvényesűlése, mondhatnók az occasio legis, mind a két téren, a nyomtatás és papir feltalálásán, illetőleg e találmányok tökéletesedésén, alapúl. A míg az emberi nem művelődése azt a phasist, mely a nyomtatással rendelkezik, el nem érte: a jogvédelem igaz szüksége nem lép elutasíthatlanúl előtérbe. Az eszme mindaddig lappanghatott és lappangott is az emberiségben, de csak mint egy speculativ eszme, mint pium desiderium. Ezekből egy életerős agitatio csak akkor fejlődhetett, midőn a nyomtatás s ezt követőleg a papir számtalan életviszonyban közszükségletté avatja fel azt, a miről előbb mintegy csak álmodoztak. A két hatalmas tényező feltalálásával azonban a szerzői jog még csak odáig jutott, hogy a védelem iránti közszükséglet teremtetett meg, hogy az úgyszólván a priori létezett eszme számos életviszonyban erős

---

ait besoin du consentement de l' auteur de l' original . . . Le motif pour lequel tous les ouvrages d' art peuvent être imités et leurs imitations vendues publiquement, tandis que la contrefacon des livres publiés par un éditeur légalement constitué est illicite, c'est que les premiers sont des ouvrages, *opera* et les seconds des actions ou des faits, *operae*; ceux — la ont leur existence pai eux — mêmes tandis que ceux — á n'ont dexistence que comme émanation d' une personne. On voit que Kant nie aussi completement que possible la propriété artistique quand il admet la litteraire sous la forme d' une gestion d' affaire. Nous ne pouvons admettre qu'on méconaisse le droit des artistes, quand on reconnait celui des auteurs : leur principe, a notre avis, est le même, et rien ne nous parait plus inique qu'un traitement si different appliqué à deux droits qui sont absolument pareils.

Ainsi l'auteur d'une histoire de Marie de Medicis verra son droit réconnu et respecté, on declarera qu'il parle au public, et les splendeurs des vingt-quatre tableaux de la Galerie de Medicis ne diront rien au spectateur! Les etonnants dessins, la richesse du coloris de Rubens, qui donnent tant de relief a ses idées et tant de vie a ses récits de l'existence agitée de la reine Marie, ne raconteront rien, et ne seront pas une *émanation de la personne du peintre!* La plume de l' obscur auteur sera proclamée parlante; le pinceau du grand artiste réputé muet, se verra refuser tout langage, lui dont aucun ecrivain n'égala jamais la puissance dans l' expression de la pensée! Les vingt — trois tableaux de Lesueur, qui mettent succesivement devant les yeux *les principaux traits de la vie de saint Bruno*, seront moins une oeuvre intellectuelle une biographie moins emue et moins éloquente, que le recit de quelque moine inconnu. Je crois qu'une telle opinion a peu de chances de credit auprés de ceux qui voudront bien analyser le travail de composition du peintre, et le comparer à celui de l' écrivain, ils verrout que ce travail est pareil chez tous deux, si le procédé d'expression diffère.

alapot nyer, szóval a szerzői jog talpra állíttatik. Mozogni, járni tudni ez már a tovább-fejlés illustratiója legyen.

Ha már most elgondoljuk, hogy több mint három század multával is még nem jutottunk odáig, hogy egy minden ízében kifejlett jogrendszerrel lenne dolgunk, úgy el is képzelhetjük, hogy minő lassú dolog az a jogfejlődés. A szerzői jog terén az antik világtól mitsem örököltünk s ennek a jognak története még nem ért el egy befejező szakot. Az emberi nem mai internationalis müvelődésének egyik határköve lesz a szerzői jog kiépülése, melynél a mai kor jogfejlesztő képessége áll a koczkán. Az antik világ jogrendezése jobbára formák következetes fejlesztésében állott s a mai jogfejlődésnél, mely egészében véve formailag kevésbbé megkötött, még sokkal lassúbb. Innen a nagyobb koczkázat, a mit még amaz irány, hogy a jogfejlődés menetében a codificatio nagy munkája többször vétetik elő, tetézhet. Erre rá igen tanúlságos volna egy-egy törvényhozási eljárás elhamarkodott voltára hívni fel a figyelmet, mi azon-

Que l'artiste veuille fair un tableau ou l'auteur un livre, le travaile de la recherche et de la conception des idées et identique. L' ecrivain leur donnera une forme qui consiste dans sa manière des les combiner est dans son style: oeuvre intellectuelle, que le manuscrit d' abord, ensuite les editions, rendront visible aux lecteurs. Le peintre, pour exprimer ses pensées, au lieu d'une plume a son pinceaux: la est toute la différence. Pour lui, la combinaison des idées est dans le groupement des personnages et des divers objets du tableau, dans leur ensemble calculé en vue de l' effet qu' il veut produire; son style, c'est l'harmonie du dessin et du coloris, l'eclat ou la douceur des tons et leurs oppositions l'expression des visages, le relief donné à toutes choses; et notre langue si pré cise n' a pas deux mots pour exprimer cette idée, qui est la même en lettres et en art. L'oeuvre du peintre est toute aussi intelectuelle; il l' avait conçue et elle etait déjà exécutée dans son esprit à mesure qu' il la fixait sur la toile. Les figures rayonnante de Raphaël sont apparues avec leurs lignes et leurs couleurs à sa belle imagination quand il les reproduit d' une maine si delicate et si vigoureuse: elles ont vécu dans sa tête, il les a vues avec leur sereine beauté et leur divin sourire: elles ne ne sont venues qu' après, respirer et resplendir dans les lignes et les couleurs de ses tableaux. Le ciel s'etait ouvert a lui, et son âme le contemplait de toute la puissance de sa foi et de son genie, quant il peignait la *Transfiguration* de même qu' a Saint Paul et à Bossuet, quand il célebraient les grandeurs de Dieu et les splendeurs du paradis. Cette vérité est telle, que jamais grand artiste, ni grand poète, n' a su atteindre à la réalisation de son idéal: ils ont consumé leur vie dans cette sublime poursuite, et sont morts mécontents de leurs oeuvres quand il les comparaient aux conceptions, qu' ils n'avaient pu qu' imparfaitement reproduire de leur impétueux genie. La sottise seule est toujours contente d' elle même, et ce contentement en est la sûre marque.

ban nem zárná ki, hogy hátramaradottságunk okából némi előre történtést tanusítsunk. Csakhogy minél kevesebb koczkázattal járjon a dolog s ne legyen az egész egy hűbele balázs. Elég lesz itt annyit kiemelni, hogy a törvényhozás egy bizonyos fejlettségű állapot nyomán jár, s bár hátramaradt culturai helyzetben az előmenetelnél olykor teljesebb gőzerővel kell haladni, mi több bizonyos jogviszonyok helybeli részleges kifejlését anticipálni kell, a mint ez kicsinyben kereskedelmi törvényünkben a még nem létező közraktárainkra vonatkozolag a közraktári ügylet részletes szabályozásával történt, mindazáltal úgy áll a dolog, hogy a törvényhozás igen komoly munka marad. A szerzői jog fejlődésében *az egység* elvét kell mindenekelőtt elismernünk és követnünk; a művészt és az írót illető szerzői jognak bizonyos magasbb *összefüggésben* kell állani.

A képzőművészetek védelme az irodalmi müveket követőleg akkor vált gyakorlatilag fontossá, midőn a nyomtatás már annyira haladott, hogy metszetek készültek és nyomathattak.

Eleinte csak azok védetnek, a mi a franczia 1793. julius 19. törvény szavaiból is kitűnik, midőn így kezdi: „Art. 1. Les auteurs d' écrits en tout genre, les compositeurs *qui feront graver* des tableaux et dessins etc.“

De a nyomtatás és papir nem csak a maga érdekét, az üzletvilág érdekét tette uralkodává. Az anyagi haladás eleinte a könyv- és mű-kereskedés megvédésére hívja életre a szerzői jogot, utóbb azonban a *szerző jogát* juttatja az azt megillető elismeréshez. Így történt, hogy a jogfejlődés hol magától, hol törvényi kijelentések formájában a képzőművészetek terén a metszetek védelmén mindinkább túl ment. A miként ma már az irodalmi müvek védelmére az utánnyomási tilalom (Nachdruckgesetz) nem a kellő kifejezés, úgy a képzőművészetek védelme sincs ahhoz fűzve, hogy a corpus delicti a nyomtatás szagát árúlja el. Sőt a mint ezt már láttuk — a szerzői jog érvényesítésénél a vagyoni érdek okvetlenül nem is kivántatik meg. A pénzben ki sem fejezhető reputationalis érdek is megleli a maga védelmét. Nem csökkentheti e felfogást az, hogy speculativ szándék nélkül az egyes másolat (Einzelcopie) a szerző megegyezése nélkül is meg van engedve. Igaz, hogy ily idézkedés által a szerző egoismusa köztekintetekből a művészet fejlesztése czéljából erősen van érintve s meg van vonva tőle a jog oly körülmények között, midőn annak is kitétetik, *hogy eredetije után egy rossz másolat jön létre.* Mindez azonban merőben esetleges tilalom s nem

sarkallik a szerzői jog természetén. Azonfelül vannak egyéb mozzanatok, melyek azon felfogás mellett vallanak, a mit néhány német jogíró a szerzői jogot illetőleg úgy is vall. A müvész nevével való visszaélés — a legsúlyosabb vétség a szerzői jog ellen — nevének felhasználása valamely reá nézve idegen müvön: majdnem tisztán személyi és nem vagyoni sérelem, s méltán üldöztetik. A belga javaslat szigora egyenesen odáig megy, hogy 3 hónaptól 2 évig terjedhető fogsággal bünteti. Ezen vétség, mely a szerző reputatiójába vág, azért büntettetik oly szigorúan, mert akár mint a testi sértés a személyiség megsértését tartalmazza. Az a mi a hamis jegygyel ellátott mű vevője i ányában csalás lehet, az a müvész irányában az ő szellemi életét megtámadó merénylet. A belga javaslat szigora követésre méltó törekvés s a szerzői jog *személyes alap-jellegének* egyik hathatós ismérve.

Eredményként az álljon itt, hogy a képzőmüvészet terén is az a jog alap-jellege, a mi az irodalmi müvek jogánál megállapíttatott.

Most már lássuk a részletesebb, a további parallelákat.

Az irott müvek szerzői joga akként lett már előbb megállapítva és körülhatárolva, hogy az az írói müveknek *azon formájára* vonatkozik, a melyekben azok létesültek. Tehát nem az írói műben lerakott eszme magában képezi a jog tárgyát. Innen van, hogy a tulajdonképi plagium csak erkölcsi megvetés alá eshetik s nem a jog vidékébe elhelyezendő fogalom. A tiszta plagiummal még egyéb körülményeknek kell összejátszani, hogy a bitorlás tényállása adva legyen.

Már az írói műnél bizonyos formai szempontra szoritkozik a szerzői jog. Nem az író gondolatai, eszméi magukban véve védetnek, de úgy a mint azok megteremtvék, megirattak.

Ugyan miért mennénk e gondolaton túl a képzőmüvészt illető szerzői jognál?

A ki a regényt drámává dolgozza fel, az a dramatizálás egyszerű ténye által nem lép tiltott útra, de feltétlenül törvényt szegne, jogot sértene az, a ki kép után szobrot alkot vagy megfordítva?

A mint az írói müveket érdeklő szakaszokban nincs oly fajta tilalom kimondva, hogy a regény más műfaj terén is mindenkép sérthetetlen, úgy annak analog tilalmat venni fel a képzőmüvészetek terén, az analogia feltételeit nélkülözi. Ha ott hallgatunk a kérdés felett, itt is hallgatni legalább következetes lett volna.

Még ha a német törvénytől el is tekintenénk, a melynél ki-

mutattam, hogy az a javaslat tilalmát távolról sem ismeri s hogy abban tulajdonkép az ellenkező elv, a más műnemben való feldolgozás szabadsága, van lerakva, ebben a kérdésben — ha a törvénynek szánt szövegben hallgatni talált volna — Arany László úrra szivesen reá idézném azt a közmondást, hogy a hallgatás — arany. Annyival inkább tenném ezt, mert feltételezem, hogy avval az aranynyal egyébként nem fukarkodik.

Azt tartom ugyanis, hogy a speciális kérdést nem kell a törvényben kifejezetten eldönteni.

Valamint az írói müvek terén nincs külön megmondva, hogy a regény dramatizálása eo ipso bitorlás, úgy a képzőmüvészre sem kell rámondani, hogy bitorló, mert valamelyik műnem productumát más műnemben feldolgozta. Lehet, hogy a mondott úton-módon az egyik is és a másik is vét a szerzői jog ellen, de lehet, hogy nem. Véthet a dramatizáló teszem annyiban, hogy a párbeszédeket a regényből egyszerűen kiírja, a szobrot felhasználó az által, hogy azt minden színezés nélkül adja vissza vagy a rajzmüvet felhasználó eclatanter azáltal, *hogy a szoboralkotás czéljából készült rajzot* szoborba foglalja.

Az esetek a legkülönfélébbek lehetnek. Ide soroztatik az egészen más műnemben szereplő mechanicus feldolgozás, minő az öntvény, az olajnyomat. Annak daczára, hogy az esetek többsége azt fogná mutatni, hogy az egészen más képzőmüvészeti műnemben — minő a szobrászat a rajmüvészettel szemközt — végbemenő feldolgozás még nem bitorlás: nem akarnám ezt Arany László úrral szemközt törvénybe igtatni. Sem az ő, sem a német birodalmi törvény szövege nem a hitvallásom. Elég volna utasításúl annyit megmondani, a mi különben nem okvetlenül szükséges, hogy a képzőmüvészeti tárgyak szabad feldolgozása bitorlásnak nem tekinthető. Ezen magától is értendő elv legyen csak a törvényhozó cynosurája. A részletekről hallgasson, ne legyen casuisticus. Az individualizálást bízza az életre és különösen a bíró *és az ennek segédkező szakértő testületekre.* A szakértő testületek igazi hivatása oly codificatió mellett van, a mely az élet jelenségeit nem veri bilincsekbe, de bizonyos határig szabad tért enged. Attól, hogy casuisticus szabályozás hiányában az élet nagyon is szigorú találna lenni, egyáltalán nem félek; sőt ezen inkább az ellenkező áramlat vehetne erőt. Szabályszerint az élet magával az élet igényeivel fog karöltve járni. Müvészetünk fejlődésével a iudicatara lépést fog tartani. Ne

úgy akarjuk codificálni a szerzői jogot, mint teszem a váltó-jogot szokás, ne a strictum jus, de a jó arbitrium legyen az elérendő czél. Ez a szerzői jog megalkotásánál inkább irányadó, mint bármiféle más törvénykészítésnél. Ezen specialis jogrendszer mai fejlettségéhez képest a megadandó kérdéssel nem is lehet másként elbánni. Az élet igen nagyon meg fogná mutatni, hogy az Arany László úr törvény-helyének semmi foganata sem lenne. A törvényhozás volna csak vele — az igaz, hogy hazánkban nem ritka eset — felűltetve. Nem tartom azt, hogy a magyar társadalomban valami nagy aesthetikai fejlettség uralkodnék, de sokkal több culturai fejlésképességet látok nemzetemben, semhogy teszem bírói ítéletben a brutalitás oly tényét el tudnám képzelni, hogy szobrászati műnemekre, csak azért mivel rajzmű után készűlt, a bitorlás bélyege süttetnék. A javasolt 64. §. határozott szavai igen csábító hatással bírhatnának. A törvényt meg kell tartani, kiálthatna fel a törvény szavára támaszkodva a brutalitás egyik-másik érdekelt bajnoka és sokakat fel is rázhatna kedély-nyugalmából. A jogászt, ki a törvény-egészszel argumentál s a ki megtalálná abban azt a szakaszt (65. §. a) pont), hogy a „szabad feldolgozás" megengedett valami s ennek segélyével juttatná az igazságot a maga elismeréséhez, gyanús szemmel találnák nézni. Divatos felfogás szerint rabulistának neveznék. Ez az eredmény, a mit olyan törvénytől várhatunk, a minő az Arany László úr javaslata. Az élet ezer viszonyában oda terelné a közvéleményt, hogy egy egész osztály becsületében kételkednék.

Magyarországon a jogászi osztály népszerűtlenítésére a legtöbb anyagot a törvényhozók adták. Ha a törvényjavaslat a magyar tudományos akadémia firmájának felhasználtával a törvényhozás retortáin keresztűl hajtatnék, egy kiváló példánynyal szaporítaná a jelzett fajta törvények sorát. A babeli zavar mindinkább nőne. A sajtóra nézve különben is igen érzékenyen ható törvény rossz fogalmazása a mai nap is uralkodó bizonytalanságot fokozná a nyilvánosság oly tényezőivel szemben, melyek sokszor a dolog természeténél fogva igen hamar mondanak véleményt. Nem mondok sokat, ha azt állítom, hogy a törvény hibái miatt egy-egy heves legulejus még sajtó-perbe is keveredhetnék. Persze, hogy a törvény hibáin alapuló jóhiszeműsége miatt még felmentetnék; de a közélet és a törvényt alkalmazók közti ellentét mindig tovább harapódznék. Ezen messzebb menő okoskodás arról, hogy a törvény szálai meddig nem nyúlhatnak el: helyén volt akkor, midőn a törvényjavaslat szerzője

irányomban oly élesen nyilatkozatot adott. Csupán csak annak az illustratiója akar lenni, hogy minő fontos feladat a törvényhozás s azon nálunk codificatori maniákkal rendszerint kapcsolatos jelenség ellensúlyozására akar szolgálni, hogy a kritikát nagyonis érzékenyen veszik. E tekintetben a mi codificatoraink az író avagy primadonna hiúságán is túl tesznek. Pedig azok kevésbbé árthatnak s azért mégis csak megrostáljuk őket. Őket olvassuk, meghallgatjuk és félreteszszük, elfeledjük, ezt azonban — a törvénynyel már nem tehetjük.

Hátra van még ezen alkalommal az, hogy a javaslat azon már említett intézkedését taglaljam, a mely szerint „*egyes másolatok, melyek tanulmány végett, árúba bocsátás czélja nélkül készültek*“ bitorlásnak nem tekintendők.

Azt már láttuk, hogy ezen nagy concessio, hogyan viszonylik azon nagyszabású tilalomhoz, a mely szerint az egészen más műnemben való feldolgozás még az egyszerű másolatokra előírt megszorítások mellett sem volna megengedhető. Persze, hogy az egyszerű másolat kérdésével már ezen alkalommal is foglalkozni kellett, de csupán a javaslat logikai összefüggésénél fogva.

Most már azonban lássuk a kérdést a maga önállósága szerint mint egy külön főkérdést.

Az intézkedés, mint ezt minden utalás nélkül is gyaníthatjuk, a német birodalmi törvényből van átvéve.

Czélja a „tanulmány“ előmozdítása volna. Tagadhatlan, hogy ez a czél igen fontos s ezen irányban kell is bizonyos út- és módról gondoskodni. A kérdés csak az lehet, hogy a javaslat illető intézkedése az egyedűli mód-e ama czél elérésére. Mert bizony az igen is érzékenyen bele vág a szerzői jog húsába és vérébe, a mi annyival inkább áll, mivel *azt a jogszabályt igen könnyű kijátszani.* A tanulmány címe alatt a speculationalis szándéknak — a mit a javaslat ki akar zárni — igen tág tér nyiland. Nincs könnyebb, mint szándékot simulálni. Részemről azt tartom, hogy ezek az esélyek nem fognának az elérendő czéllal arányban lenni. Tehát — ha létezik — a tanulmány érdekében más út- és módról kell gondoskodni.

Mielőtt ezt megtennők, lépjünk vissza a kérdés gyökerére.

Elfogadott és a javaslatban is kifejezett jogelv (67. §.), hogy „*ha valamely mű más tulajdonába bocsájtatik, az által még nincs átengedve annak a többszörözési joga.*“ Megrendelt arczképek

(mellszobrok stb.) alól van csak a dolog természeténél fogva kivétel téve.

Jogtörténelmi nevezetességű *Berryernek* azon általam már idézett beszéde, melyben Lamartine ellenében az idézett jogelvet érvényre juttatta. Lamartine volt az, a ki az ellenkezőt akarta vagyis annak a kimondását, hogy a mű (testi tárgy) elidegenítésével egyben — ha csak az ellenkező kikötés nem áll ellen — a többszörözési jog is eladottnak vétessék. Az accessio sequitur suum principale elve a legrosszabb alkalmazásban. A tervezett jogszabályt Berryer megfordította. Az legyen szabály, hogy a mű elidegenítése esetén csak a mű (testi dolog) tekintessék elidegenítettnek, hacsak a vevő ki nem köti magának, hogy a többszörözés joga őt illesse meg. És itt Berryer nem mondott ki valami egészen új elvet, hanem gyakorlati ember létére a franczia bíróságok, különösen a Cour de cassation régi joggyakorlatára hivatkozik. Beszédének az indokai azonban önállólag, a dolog mélyéből merítvék. Tagadhatlan, hogy a legtöbb esetben a többszörözés által elérhető nyereség nem áll arányban avval a csekély árral, a mibe a mű megvétele került. Már ez is mutatja, hogy az accessio sequitur suum principale a kérdés megoldása körül tévesen alkalmaztatott. Berryer 1841-ben tartott beszéde, illetőleg a franczia jogelv, azonban nem talált hazáján túl hamarjában viszhangra. A nálunk leginkább ismert 1846-ban kiadott osztrák patens még az accessio szempontjából oldotta meg a kérdést. Jellemző, hogy az azt megelőzött 1837. évi porosz törvény úgy vélte *megoldani (?)* a kérdést, hogy a műtárgy eladása esetén azt állitotta fel szabály gyanánt, hogy annak megtörténtével sem a vevőt, sem az eladó szerzőt nem illeti meg a többszörözési jog, hacsak a szerző az eladás ideje előtt nem élt már a többszörzés jogával, a mikoron is e jog a szerzőnél maradt meg.

Igen szépen illustrálja Berryer véleménye helyességét a további eladások során. Különösen a bírói árverés esetét tekinti, a mi a mű oly tulajdonosa ellen foganatosíttatik, a ki tudja isten a hányadik vevő. Ha az a szabály, hogy rendszerint a mű tulajdonjogával van kapcsolatban a többszörözési jog s a szóban levő műdarabnál a szerző annak idején ezt a jogot kivételesen magának fentartotta: a szabályra támaszkodó jóhiszemű vevő igen pórul járhatna, ha azt a kivételes szerződést ellene is érvényesülni engednők. Ilyen inconvenientiára vezetne egy olyan szabály, mely az accessióról vett jogi mondás alkalmazásba vételén alapszik, a míg az, ha

az ellenkező s ma általán elismert jogszabály vétetik fontolóra, elő sem állhat. Mert a szabály megfelelő lesz a harmadik jóhiszemű személyek ügyletének, kik mindig azt fogják szem előtt tartani, hogy a mű tulajdonával a többszörözési jog nem kapcsolatos s így őket kár nem, hanem az ellenkező kikötés esetén csak nyereség érheti. Magánál az irodalmi műnél akkor, midőn az a szerző részéről eladatik, nem az értetik, hogy az irodalmi művét egyszer-mindenkorra eladta, úgy hogy tulajdonkép az egész szerzői jog engedményezéséről a fordítást is benfoglalólag lehetne szó, hanem — a fordítási jogról nem is szólva — csak egy kiadásra létesült kiadói ügylet vélelmeztetik. És ha a szerző művét minden kiadásra vonatkozólag adta is el, a fordítási jog neki mindig fen van tartva. A ma megérlelt jogelvhez kétség már többet nem fér, de az már tovább is fejlesztetett, a mi a törvényjavaslat előtt teljesen ismeretlen.

Többször hivatkoztam már a belga törvényjavaslatra. Ezt tenni most újra kénytelen vagyok, mert a tárgyalt jogelv tovább-fejlesztése körül abban nagy igazságok foglaltatnak.

Az egyik nagy igazság, hogy a közelebbi módozatokat meghatározza. Igazságtalanságot látna abban, hogy ha egy mű — a mely unicum — eladása esetén a szerzőnek jogában állna az eladás után is azt a művet ugyanoly módon előállítani, mint a hogy az eladott példányt létesíté. Evvel az eladott példány értéke igen csökkenne. Ezt tehát a belga javaslat megtiltja, de a vevőnek sem engedi meg, hogy a megvett művet másoltassa. Világosan megengedi azonban a szerzőnek, hogy a művet az előbbi előállítástól különböző módon reproducálhassa. Így tehát, a mi a szerzőre nézve legfőbb fontosságú, művészi alkotásait metszetek vagy fényképezés útján csak ő maga többszörözheti.[10]) A tulajdonképi többszörös mindenkép a szerzőnél marad.

---

[10]) A belga törvényjavaslat szövege a következő: „Art. 20. La cession d'une oeuvre d'art est exclusive, tant pour l'artiste cédant que pour l' acquéreur, du droit de la reproduire ou faire reproduire *sans la même forme artistique*; l'artiste cédant conserve le droit exclusif de reproduire l' oeuvre par un procédé distinct: le tout, sauf convention contraire". Erre vonatkozólag a törvényhozási bizottság indokai a következőket mondják: „Aussi longtemps que l' artiste conserve la propriété de son oeuvre il a le droit exclusif de la reproduire par quelque procédé que ce soit — La situation change lorsqu'il dispose de l'oeuvre d' art: des ce moment, il perd le droit de la reproduire sous la même forme artistique; il est evident que, par cette reproduction, il amoindrirait, dans les mains du cessionnaires, la valeur de l'oeuvre cédée; aux lieu de l'exemplaire

A másik nagy igazság, a mi aztán a „tanulmány végett“ eszközlendő másolatokat biztositja, az, hogy az állam és a nyilvános közigazgatás alatt álló intézetek által megvett müveknél azt állítja fel szabály gyanánt, hogy azok megszerzésével ellenkező kikötés hiányában a reproducálás joga is meg van szerezve.[11]) Ezen az úton

unique d'un tableau, d'une sculpture, etc. il y en aurait deux au plusieurs, produits par la même main. La valeur que l' objet vendu puisait, non-seulement dans son mérite intrinséque, mais encore dans sa rareté, serait donc atteinte par un fait subséquent du vendeur. Cela ne serait ni juste, ni loyal. D'autre part, le cessionaire n'a pas d'avantage le droit de reproduire l'oeuvre : ce travail pouvrait être confié à des mains inhabiles et la reputation de l'artiste cédant s' en tronverait amoindrie. — Mais celui-ci, nonobstent la cession de son oeuvre, conserve le droit de la reproduire par un procédé distinct : ainsi, le peintre pourra fair graver, lithographier son tableau et il jouira senl du bénéfice de ces reproductions. Il n'est pas censé avoir vendu ce droit spécial, en même temps qu'il cedait l'oeuvre matérielle ; il existe même, a cet egard, une présomption contraire : souvent la réputation d'un artiste s' établit grâce a des semblabes reproductions qui vulgarisent l' oeuvre et la font connaître à l'étranger ; il importe donc a l'artiste de ne confier son oeuvre qu' à un burin d' élite dont le choix doit lui appartenir. Autant la gravure réussie d'un tableau peut aider à faire connaître avantageusement le peintre, autant une gravure défectuense ou médiocre peut nuire à sa reputation artistique. — Remarquons que la faculté réservée à l' artiste cédant de reproduire son oeuvre par un procédé distinct, n' implique pas le droit d' exiger que l' acheteur la mette à sa disposition pour l' exécution de ce travail subséquent. S' il veut user de cette faculté de reproduction, l' artiste doit avoir eu soin de garder une esquise de son oeuvre. — Au surplus, il appartient aux parties intéressées de déroger à ces règles, si telle est leur intention commune. La loi se borne à suppléer à leur silence.“

[11]) A belga javaslat illető szerkezete következőkép szól: „Art. 21. Si l' oeuvre d' art est acquise *par l' Etat ou une administration publique*, l' acquereur est en droit d' en autoriser la reproduction par un art ou un procédé semblable ou distinct, sauf l' orsqu' il y a stipulation contraire ou que le droit de reproduction n' appartenait pas au cédant lui-même.“ Ide vágólag a törvényhozási bizottság indokolása következőleg szól: „D'autres sont applicables lorsque l' acquéreur de l' oeuvre d' art est l' État ou une administration publique. Les artistes n' ignorent pas qu'en général ces acquisitions ne sont faites que dans l' intérêt de l' art pour garnir les musées et permettre aux jeunes artistes de former leur pinceau ou leur burin sur des modèles dus à des maîtres habiles. C'est pourquoi l' article 20 énonce que, sauf stipulation contraire, l'État ou l' administration publique, qui se porte acquéreur d'une oeuvre, est censé acquérir en même temps le droit de la reproduire par quelque procédé que ce soit. — Toutefois, si le cédant était, non l' artiste, mais un tiers acquéreur, celui-ci ne pourrait transmettre à l'État plus de droits qu'il n' en possède lui même. — Dans ce cas si l'État veut acquérir le droit de reproduire, il devra s' adresser à l'artiste à qui ce droit aura été réservé.

nyilik aztán tér arra, a szerzői jog nagyobb sérelme nélkül, hogy „tanulmány végett“ másolatok vétethessenek. Az állam és a közintézetek hivatása, hogy megteremtse a lehetőséget arra nézve, hogy a tanulmányozás végett másolatok készülhessenek. Európai status ezen oktatás-ügyi feladata alól magát nem mentheti fel annyiban, a mennyiben arra szüksége van. És ennél a kérdésnél nem is állunk valami rendkivül nagy pénzáldozatok előtt. A tanulmány végetti másolásnak nem is ép a modern mesterek alkotásai a tárgyai. Az oktatás a müvészetek terén ép úgy mint a tudományos téren nem az alig mult időn kezdi. A müvészetek oktatói bizonyára oly mesterek alkotásait fogják első sorban másoltatni, a kiknek a jogai már megszüntek ugyan, de a kiknek az alkotásai már történelmi tények. Ne az új alkotások utáni kapzsiság vezérelje a törekvéseket, mert az a müvészi hivatásra törekvő ifjú — a kinek a javaslat ehhez formalis jogot adna — ép úgy járna mint a törvényjavaslat készitője — a ki mohón neki esett a német-birodalmi törvénynek, ezt a kérdések alaposabb ismerete nélkül fordítgatta. Sokkal jobban bízom a haladásnak indult magyar müvészet jövőjében, semhogy azt a szabályt, a mit a törvényjavaslat s a mit minden kilátás szerint a törvény is neki megadand, *gyakran igénybe vegye.*

Ne csak a jogász repudiálja ezt a törvényt, de a magyar müvész is és akkor bízom jövőjében.

Úgy hiszem ezen kijelentéseim által nem lesz lerontva a törvény-alkotás körül elfoglalt azon álláspontom, hogy „*szerények és önérzetesek*“ legyünk.

VI.

NEMZET ÉS ORSZÁGGYŰLÉS.

ÍRTA B. KAAS IVOR.

A magyar szabadság hideg mint az őszi nap, halaványmint a fogyatkozó holdvilág, sivár mint pusztákon a szárazság. Lankadtan és boszúsan czipeli a nemzet, nyilván hogy beleféradt. A csalódás elkedvetleníté, a gond nyomasztja; feltekint a nép választotta képviselőházra keserű szánakozással, a független magyar ministeriumra komoly nehezteléssel -- egyiktől sem remél semmi jót többé, tudja, hogy ezek az ország sorsán csak rontani szoktak.

Hej, a szabadság hajnalán más szellem uralkodott az országgyűléseken s más érzések honoltak a nép szivében. A nemzet azt hivé, hogy visszanyervén önrendelkezési jogát, fog tudni boldogúlni. Magától értetődött, hogy a kormány hazafias, a ministerek okosak s a képviselők jóindúlatú liberalis emberek, kik inkább leharapnák nyelvöket, semhogy meggyőződésök ellen szavaznának. Ahhoz még nem találta ki szegény megboldogúlt Wenkheim báró azon különös tant, melyet csak azóta hirdetett, hogy a Tisza-ministerium tagjává lett, hogy a hazafiság megköveteli a képviselőtől gyakran, hogy meggyőződése ellen szavazzon, s ki ezt nem teszi meg pártja kedvéért, az olyan nem parlamentbe való; magam hallottam nagy csodálkozásomra tőle e nézetet több ízben előadni. Akkor még Tisza Kálmán se fejtegethette volna nyílt űlésben, hogy a politikai nézetek és meggyőződések változtatása a politikai morál követelménye, vagyis, hogy a köpenyegforgatás erény. A szélkakasok, kik körűlötte űlnek s mind úgy forognak, a hogy Tisza fújja, nagyot kukorikoltak örömükben, midőn a kormányelnök magáról és rólunk kiállította ezen erkölcsi bizonyítványt. Igen, az elvtelenséget proclamálni elvnek, az alkalmazkodást tartani eszélynek, s az önzést ismerni czélnak méltó a férfiúhoz, ki ambitiójának feláldozott mindent, mit nagy lelkek becsben tartani szoktak: először meggyőző-

dését, azután hazája jogait és érdekeit, a mint ő maga azokat értelmezte volt, és végre polgártársai köztiszteletét és szeretetét: Ily férfiú a kormány élén, ha ügyes erőszakos és ravasz, ha a körülmények előnyeit kihasználni s az emberek gyengéit kiismerni tudja s mindenkivel a maga módja szerint bánni tud, tartós és erős kormányt alakíthat magának, de mindenesetre nagy mértékben demoralizálóan fog hatni korára s nemzetére, legkiváltképen pedig alkotmányos országban magára a parlamentre. Mert első sorban azt kell minden áron hűségben és engedelmességben tartania, hogy vele rendelkezve s a kormánypolczon megállhasson s hozzá jó kedvben kell tartania az udvart, hogy felülről szivesen vegyék szolgálatait: azontúl neki mindegy, hogy tombol az ellenzék, mit szól a sajtó, mit beszél a világ, hogy érez a nép; a hatalom az ő kezében van s ehhez annál szivósabban ragaszkodik, mert minden egyebet elvesztett és ha a hatalmat is elvesztené megsemmisűlne. Látszik is, hogy az önfentartási ösztön ereje azon rúgó, mely a jelen kormányt mozgatja s cselekedeteit meghatározza: objectiv okok, az igazság szeretete, a közjólét, a jog és a honszerelem, mint régi pénz, mely árkeletét veszté, kimentek már a divatból. A hazafiságot emlegetni avúlt ízlésnek tekintetik, abban hinni politikusok közt naivságnak tűnik fel s csak néhány régi táblabíró, vagy egy pár impracticus különcz veszi még komolyan, hogy a patriotismus államférfiúi kellék s a politikában szükséges. Romanticismussal vádoltatnék, ki azt nyilvánosan hírdetné és privative követné.

Minden kormánypolitikának meg vannak a maga következményei, így a Tisza politikának is. Jellemvonása az erkölcstelenség lévén, eredménye nem lehet más, mint a demoralisatió. Ez felűlről terjed lefelé és kölcsönhatásában alúlról emelkedik felűlre; minden kormány rendszabály, minden törvényhozási actus magán viseli a kornak bélyegét. Nézzük csak közelebbről példákban: a kormány puffra gazdálkodik s adósságokat csinál, melyekről tudja, hogy az ország nem lesz képes azok kamatait is megfizetni s tehát a hitelezők tőkéje részben odavesz — tisztességes dolog az? — a kormány hivatalnokai által az adókat minden igazságon túl felcsigázza s végrehajtóival a népet valósággal kizsarolja, kényszeríti az adófizető polgárokat, hogy önvédelmi harczot vívjanak a kincstár ellen, s mert a fináncz ellen nem véd senkit, se törvény, se bíróság; az existenciájában is gyakran jogtalanúl megtámadott polgárságnak nincs más módja a financztól megszabadúlni, mint a csalás és meg-

vesztegetés; — a ministerium felfelé a hunyászkodásig engedelmes, lefelé a szívtelenségig zsarnok; ugyanezen magaviseletet követeli a főispánoktól s egyéb hivatalnokoktól, s azok sietnek urukat utánozni, vak engedelmességgel viseltetnek a ministerium utasításai iránt s basáskodnak a vármegyéken; — a kormány protectiókat osztogat, hogy párthiveit megjutalmazza s köztudomású tény, hogy protectió nélkül senki sem viszi semmire Magyarországon, hogy még nyerészkedő vállalat, nyilvános árlejtés vagy kincstári bérlet sem kapható meg ingyen és protectió nélkül! Természetes következménye ennek, hogy a ministeriumok és az országgyűlés tele vannak űzérekkel s a képviselőség úgy a megye, mint a választók, valamint maga a törvényhozó uraság részéről ügynökségnek tekintetik, mely sok esetben hasznos űzletté válik; — a kormánynak főtörekvése lévén, hogy feltétlen hivekkel nagy számmal rendelkezzék a képviselő házban, iparkodott megválasztatni mindazokat, kik ilyen szerepre legalkalmasabbak és ajánlkoztak, de ezek nem lehetnek sem szellemileg, sem erkölcsileg kiváló férfiak, sem vagyonilag független emberek, mert ilyenek hasonló szolgálatokra nem vállalkoznak: tehát a kormány megtömte a képviselőházat bukott vagy bukófélben levő urakkal, kik a ministereket folyton zaklatják, hogy rajtok segítsenek, de kik ennek fejében nemcsak minden szolgálatra kész engedelmas hivei a kormánynak, de kiállhatatlan szerénytelenséggel szállnak síkra a legrosszabb törvényjavaslatok mellett s egy összetartó bandát képeznek, a ministerelnök testőrségét, mely rendőrszolgálatokat teljesít neki a pártban és valósággal terrorizálja a gyöngébb szabadelvűeket; — végre a kormány politikai erkölcstelensége, mely a kiegyezési tárgyalásoknál és a bosnyák kérdésben kezdettől végig nyilvánult s az őszinteség teljes hiányában nyerte legpraegnansabb kifejezését, átcsapott pártjára is, hogy egész cynismussal bevallják e politika rosszaságát útczán, útfélen; de azért védelmezik a házban és rászavaznak, legkevesebbet sem törődve azzal, hogy később mind ebből mi lesz? Sőt azt sem bánják, hogy magának a parlamentnek tekintélye úgy itthon a népnél, mint szomszédaink előtt mélyen alásülyedt, a képviselő urak ezt nem találják elég komolynak arra, hogy kedélyesen ne viczczeljenek felette. — Természetes, hogy a milyen a kormány olyan a többség, s a milyen a parlament, olyanok a választások: a három dolog egy színmű három felvonásban, s ha a kormány körül a levegő nem tiszta, és a parlamentben sem tiszta, mint ezt a mult nyári sajnos botrányok

eléggé mutatják, úgy a választó kerületekben sem tiszta s viszont, ha a választók megvesztegethetők, a kiket választanak, a képviselők sem lesznek catói jellemek s a parlamentaris kormány sem fog erkölcsi szigora által tündökölni. Így harapódzik el a métely, míg az egész nyáj inficiálva nincs s ritka jószág, mely a ragálytól mentes.

A Tisza-kormány öt évi regimeje tehát kitűnik azon erkölcsi és anyagi romlás által, melyet az egész országban okozott, de melynek valóságos focusa és tűkre a jelen parlament. Mindenki, városban és falún, ha maga körül tekint és mérleget készít a között, hogy állottak az emberek vagyonilag öt év előtt és hogy állnak most, vagy ha egybeveti a közszellemet és a magánéletben nyilatkozó felfogást egy lustrummal ezelőtt és jelenleg, lehetetlen, hogy észre ne vegye a pusztítást, mit öt évi immorális politika és rossz kormányzás, külső és belső szerencsétlenség véghez vittek. Be van ez igtatva a törvénytárba is örök átkos emlékűl, de statistikailag is ki van mutatva a bírói és adóvégrehajtási foglalások és árverések számadataiban és a hivatalos lap hirdetési rovatában. A képviselői napi díjak gyakori lefoglalása, a mandatumról való lemondás oly esetekben, hol segítséget találni teljes lehetetlenség, illustrálják a parlamenti helyzetet, a hogy az a színfalak mögött kinéz.

Természetes, hogy ennek megfelelőleg a parlament szellemi színvonala is alászállt. A szabadelvű párt nullák összege, tehát nulla· Tisza Kálmán mellett semmit sem nyom a latban; soha eszmét nem producál, elvet nem képvisel, akaratot nem tanúsít, a politikára befolyást nem gyakorol, tájékozva sincs az iránt: a kormány mit tervez és mit művel, tagjai minden initiativáról letettek, a körben vitatkozás alig van, a házban egy-két szónok pro forma beszél, a többi hallgat és tapsol, mikor a kormányelnök az ellenzék szónokaival polemizál. Ha ez megtörtént, következik a szavazás, mindenki feláll, azután leűl és Magyarország egy rossz törvénynyel gazdagabb s több millió forintocskával szegényebb. Ez így megy repetálva hónapról hónapra s a kinek ezen tárgyalási modor nem tetszett, az már régen kilépett a szabadelvű körből, vagy ott hagyta az egész országgyűlést.

De végre is ez nem tarthat örökké így s noha nem lehet belátni, hogy és mikor szabadulunk meg a lidérctől, bizonyos, hogy a Tisza-kormány és a szabadelvű párt is romlásnak indúlt. Mindennek meg van a maga határa s úgy látszik a Tisza-ministerium rendszere és a szabadelvű párt existentiája is közelednek a határ felé.

Az ország alig várja bukásukat.

Pedig mi jót remélhet azok után, a mik történtek, akárki következzék?

Miből gyanítjuk azt, hogy Tisza napjai megszámlálvák?

Talán a parlamenti hanyatlás gyorsaságából.

Minő hatalmas minister volt ő és minő hatalmas többség állott mögötte számban és intelligentiában, midőn 1875-ben átvette a kormányt; mint vesztett e ministerium folyton tekintélyben s hogy apadt successive e párt tíz és húsz szótöbbségre! Ott hagyták a ministeriumot egymásután Széll Kálmán, Simonyi Lajos báró, Perczel, Csemeghy; Wenkheim meghalt s Tisza alig talált valamire való embereket ministerekül. Aztán Andrássy is leköszönt s Tisza elveszté benne legfőbb támaszát a koronánál. A kormány igen-igen sokkal gyöngébb ma, mint volt azelőtt.

És a szabadelvű párt? Arról ne is szóljunk. Mikor a mult esztendőben feljött, már akkor is gyönge volt észben és tekintélyben s rögtön kiszakadt belőle ismét egy kis csapat nevezetes ember. Tíz újján elszámlálhatja akárki azokat, kik még benne maradtak. Mindazon jelesek, kik onnét kimenekültek, az ellenzékhez csatlakoztak, az tehát sokkal erősebb mint a balközép valaha volt. Még az öreg Ghyczy is, ámbár egészséges, félre vonúlt. Kik megmaradtak szokásból vagy barátságból s becsületes hazafiak, azoknak folyik az orra vére. Az egész párt süppedez a közmegvetés súlya alatt.

Feljöttek most a második űlésszakra. A kormány előállott egy csomó törvényjavaslattal, egyik rosszabb a másiknál. A szabadelvű pártnak ezeket le kell nyelni. A bosnyák törvényt lenyelte, a véd-törvény változatlan meghosszabbítását tíz esztendőre szintén, de a helyzet mindkét esetben kritikus volt s a horvátoknak kellett a ministeriumot megmenteni. Horvátország és Erdély megfeleltek a hozzájok kötött várakozásnak.

De még hátra vannak a különböző adótörvények, csupa új teher a népre. Már ezek közűl kettő, a földtehermentesítési kötvények amortisatiójára és az út- és hidvámokra vonatkozók, a bizottsági tárgyalásnál megbuktak. A kormány nem merte őket erőszakolni. Mikor Tisza Kálmán nem erőszakol, akkor beteg.

S jön a budget, a deficit roppant nagy s fedezet nincs. Szapáry kapkod, a deficitet rejtegetné, de nem lehet; az 1878-diki hiány 59 millióra rugott a beszerzési költségek és az árfolyamvesz-

tessék nélkül, az idei deficit a bosnyák törvénynyel együtt negyven millióra fog rúgni, a jövő évi is meghaladja a harmincz milliót s már nincs mire új adókat kivetni, az országban inség uralkodik, a nép nem fizethet, a szegénység terjed, több megyéből a lakosság kezd tömegesen kivándorolni, a városokban a pauperismus jelentkezik, a földbirtok és házak értéke alászállt, a bérlők megbuknak, a vidéken a közbiztonság veszélyeztetve van: ime a Tisza-gazdálkodás gyümölcsei, azon Tiszáé, ki azzal lépett a kormányra, hogy ő fogja helyreállítani az államháztartásban az egyensúlyt s ő fogja reformálni a közigazgatást. Ily eredményekkel szemben tessék a hű képviselő uraknak megszavazni a delegatiókban a nagy quoták, a házban a kiadások követelt felemelését, a deficitet, az új adósságcsinálást, az új adókat, a horvát pénzügyi egyezséget és sok más rossz törvényt, melyek mind nemzetellenes merényletek. Oh, egy szabadelvű gyomor sokat megemészt, de mégis elkopik, ha kemény csontokat nyel sokat egymás után.

A deficit olthatatlan, az adók növekednek, az adóhátralékok a legkegyetlenebbül hajtatnak be s mégis csak három év óta negyvenegy millió összegig szaporodtak fel, jeléül annak, hogy a nép már fizetés képtelen. Sok megyében a marha-állomány annyira csökkent, hogy a gazdáknak nincs kellő munkaereje, mert mikor a portiót szedik, a megszorult népek azt adják el, a minek mindig van ára és keletje, s melyet legkönnyebb vásárra hajtani, a marhát. Az executor urak is első, hogy a marhákat foglalják le, mert így legkönnyebben jutnak a kivánt összeghez s a licitátión elpocsékolják a magyar gazdaságok leghasznavehetőbb szerszámait. Állam és polgárság egyaránt hátrafelé haladnak s árulják jószágaikat, de vevők nincsenek, kincstár és egyesek nem jönnek ki rendes jövedelmeikkel s lebegő adósságokat csinálnak a fundált adósságok tetejébe. Az államnak minden adóssága a polgárok adóssága, mert ezek fizetik a kamatokat, de a lelkiismeretlen kormány és a könnyelmű képviselők nem gondolnak se deficittel, se adóhátralékokkal, sem az adósságokkal, sem az adófelemlésekkel, a nép elszegényedésével épen nem: idáig megszavaztak mindent s a Tisza truppja el van szánva jövőre is megszavazni mindent, mit a kormány tőle követel. Más kérdés a csekély többség, mely még Tiszának megmaradt, nem fog-e elnyészni a további experimentumok alatt?

A logica követelménye szerint igen, az eddigi tapasztalatok szerint nem, mert Tisza így okoskodik: a ki arra való ember volt,

hogy elszakadjon, az már elment, a ki megmaradt, annak már nincs annyi esze, hogy fel tudja fogni a baj nagyságát vagy nincs annyi becsülete, hogy ne tudja legyőzni lelkiismeretét. S még idáig Tiszának mindig sikerült kivágni magát. Kifogyhatatlan a kortes-eszközök feltalálásában. Mindazonáltal addig jár a kútra a korsó, míg el nem törik.

A történelem logicája ugyanis azt mondja, hogy minden nagy államférfiúnak — s hogy Tisza ezek közé tartozik, hivei állítják — jónak, rossznak egyaránt hivatása van, melyet be kell töltenie, azután a história félre dobja. Vagy mint Schmerling mondotta Tiszáról: „ein nothwendiges Stadium"; nekünk az igaz nem volt rá szükségünk, de az udvarnak és Ausztriának igen. Ha megtette szolgálatait, a mór mehet.

Tiszának jutott a feladat: megkötni az új kiegyezést, úgy a mint Ausztria érdekei s a bécsi hagyományos politika megkövetelték; hogy az osztrák nemzeti bankot a magyar törvénybe igtassa; hogy a keleti háború alatt a magyar nemzetet megfékezze és Boszniát elfoglalni segítsen; hogy a dualisticus alkotmányon absolutisticus és centralisticus irányban rést üssön; hogy a véderőről szóló törvényt változatlanúl megszavaztassa; hogy a magyar parlamentarismust lejárassa. Mindez neki sikerült, mi teendő várhat még reá?

Megterhelve az odiumtól, melyet ily nemzet-ellenes politika a kormányra hárit, mivel föltétlen szükség már nem forog fenn, hogy épen ő maradjon a kormány élén s ne más lépjen helyébe, az udvar nem fogja bánni, ha megbukik. De a hála és a tisztesség, nem különben mint az alkotmányos formák megtartása arra indíthatják a koronát, hogy míg többsége meg van, a kormányt el ne bocsássa. Láttuk, hogy e többség még létezik, de álmos és fogyatékos. Az irány benne az, hogy lesoványodjék kisebbséggé. A nélkül azonban, hogy jósolgatásba bocsátkoznánk, sem azt nem mondhatjuk: fog-e a többség még veszteni és mikor, sem azt, fog-e távozni Tisza Kálmán és mi alkalommal?

Két kritikus pont várakozik még reá, vagy ha úgy tetszik, még két nagy kérdés megoldása őtet illeti: az állami administratió behozatala és az állambukás kimondása. Talán még ezek is az ő feladatai? Ő a nagy municipalista legalkalmasabb a régi magyar megyét eltemetni s az önkormányzat helyébe a centralisatiót behozni. Ha nálunk nem volna megfordított világ, ez inkább Sennyey Pál báróra tartoznék. De Sennyey Pál e nagy reform keresztül vitelénél bizonyosan szabadelvű garantiákat keresne a bureaucratia

ellen és az alkotmányosság védelmére a hivatalos visszaélések és candidaturák ellenében: míg Tisza Kálmánról és a szabadelvű pártról fel lehet tenni, hogy az új közigazgatást osztrák minta szerint úgy megcsinálják, hogy azt a Reichsministerium akár mikor átvehesse a Landesministeriumtól, ha megint egyszer kedvök lesz megpróbálni Magyarországot bekebelezni.

Már a mi az állambukást illeti, mely a segélyforrások kimerítése és a deficitek állandó nagysága mellett előbb-utóbb, kikerülhetetlennek látszik, magunk is beismerjük, hogy Tisza Kálmán a legilletékesebb azt kimondani. Ő okozta, ő csinálja is meg. Az ő bosnyák politikája rontotta meg Széll Kálmán terveit, melyek hiányosak voltak bár, mégis több évi időt engedtek az országnak pénzügyei rendezésére. Most már közel vagyunk ahhoz, a mit a kereskedők „Ausverkaufnak“ szoktak nevezni s ezt vajmi gyakran követi az „Ausgleichsverfahren“, mely ha nem sikerül, a törvényszék kimondja a concursust. „Ungarn in Concurs“ fognak írni a bécsi és külföldi lapok s hitelezőink követelni fogják, hogy az osztrák kormány neveztessék ki Magyarország tömeg-gondnokául. Ha ide jutunk, ennek oka senki más, mint Tisza Kálmán és a magyar parlament. Ah, még nem vagyunk ennyire, mondják szörnyűködve az emberek; — még nem, de az úton vagyunk. Ki tud tanácsolni segítséget? Feltehető Tiszáról, Szapáryról és a szabadelvű pártról, hogy azok után, miket 1875. óta míveltek, ők a financiákat rendezni fogják? Bizonyára nem.

A Tisza-regime és a szabadelvű korszak vége tehát az általános válság, akár odáig marad kormányon Tisza, akár előbb megbukik. Állami pénzügyi és gazdasági válság egyszerre, sem több, sem kevesebb. Voltaképen e válság már megvan, de cronicus alakban lép fel, azonban majd lesz az még acut baj is.

Tisza Kálmán, amint Sámson, magára dönti az épületet, mely alá temetkezik s a szabadelvű philisterek vele! Nemde méltó befejezése ily életpályának?

S mi jön azután, ha a szabadelvű szédelgésnek vége? Nem jöhet más, mint a mit a Tisza politika előkészített: vagy a radicalis szélső bal, vagy a conservativ szélső jobb; a legrosszabb esetben a bekebelezés Ausztriába. De ez nem valószínű; legvalószínűbb, hogy conservativ uralom fog következni, melynek feladata lesz gyógyítani a sebeket, melyeket nem a liberalismus, de az ennek bőrébe bujt ragadozó farkasok ejtettek nemzetünkön.

S mi lesz a parlamentből? Ebből a képviselőházból semmi. Ez egy elvtelen embercsoport, mely minden kormánynak többséget nyujt, s melyet, a mint Tisza, úgy minden következő kormány is felhasználhat, ha nem látja jobbnak új választásokat elrendelni. S egy valódi conservativ kormánynak első alkotmányos feladata lenne, magát az országgyűlést mindkét házában reformálni.

A magyar parlamentarismus, így a mint van, nem sokat ér s képtelen megfelelni feladatának. A képviselőház, nem a nemzet akaratának kifejezése, hanem a kormány kifolyása, törvényalkotásra, politikai befolyásra, hatékony ellenőrzésre egyaránt alkalmatlan. A főrendi ház épenséggel nem egyébb, mint a ministerium segédhivatala, minden szervi functió nélkül. Az alsó ház nem képviseli a népet, a felső ház nem a magasabb állami s társadalmi érdekeket, s egyik sem bír önállósággal.

Ezért, ha a magyar ezredéves állami életet és alkotmányosságot folytatni akarjuk, kettő szükséges: a közigazgatás reformja és a parlamenti reform. De ezekre csakugyan legkevésbbé tartjuk illetékesnek Tisza Kálmánt és a szabadelvű pártot.

VII.

A SAJTÓ ÉS A NEMZETI SZÍNHÁZ.

IRTA ACSÁDY IGNÁCZ.

A deszkákon, melyek a világot jelentik, olyan emberek laknak, kik rettegnek a való élet lehelletének leggyöngébb érintésétől. A kik beleélik magukat abba a képzelt világba, melyre mesterségöktől utalvák, azok a képzelt királyok, hősök, vértanuk még akkor is szenteknek és sérthetleneknek vélik magokat, ha leszállanak a mindennapi élet porondjára és ott véletlenül megbotlanak. Jaj annak, a ki figyelmezteti őket, hogy emberi dolog esett meg rajtok. Azonnal fölélednek bennök ama szerepeik, melyekben cselszövőt, zsarnokot, erőrszakoskodót játszanak. Mérgök, dühök, sértett hiuságuk nem ismer határt és minthogy a színházat ezerféle magánérdek látható és láthatatlan szála fűzi össze az élettel és mindenek előtt az irodalommal, mozgósittatik az egész érdekelt hadsereg, hogy terrorizálja, elrettentse azt, a ki igazat mer nekik mondani. Az igazság ez az, a mit az eszmék nagy piaczán a színház

finánczai minden áron konfiskálni igyekeznek, hogy valamiképen köztudomásra ne jusson. A rágalom, a gúny, a ferdítés minden eszköze megengedett, hogy visszatartsanak valakit attól, hogy a magyar eredeti drámairodalom gondozását merje hangoztatni, hogy figyelmeztetni merje a színházat azon kötelezettségekre, melyeket ezen a téren, ma nagyobb mértékben mint valaha nem teljesít.

Midőn csaknem hatvan évvel ezelőtt Katona József *a saját ügyéből* kiindulva egy hatalmas támadást intézett a zsarnoki censura ellen, midőn az ő erőteljes styljében, azokkal a rettentően éles szavakkal, melyekkel Bánk-bán siratja élte üdvét, döngette a kényuralom kapuit és követelt szabadságot konfiskált nemzeti drámánk számára, a censor, a mindenható censor, a felelőtlen rabszolga, a kinek hivatalos kötelessége volt a zsarnokság sértetlensége, a nemzeti szellemnek börtönbe zárása felett őrködni, nem tiltotta el Katona jajszavának közzétételét. Nem mondotta azt, hogy saját ügyében beszélt, hogy sértett hiúság vezeti tollát, hogy fölszólalásával magának kiván akár hasznot, akár elégtételt szerezni. Nem mondotta azt, nem indított hajtó-vadászatot az ellen, a ki az ő tekintélye ellenében a közönségre mert appellálni; nem állt rajta boszút személyes zaklatással. Megengedte a panasz kinyomatását s így tényleg meghallgatta azt. A modern színházi zsarnokok nem ily nagylelkűek s nem így fogják föl teendőiket. A hol nem tudnak az igazsággal megbírkózni, ott neki mennek az írónak, ott érdektársaikkal, a kiknek kenyérkeresetök a személyes piszkolódás, igyekeznek őt megijeszteni, terrorizálni. Hisz az ősi Rómában is együtt dolgozott a histrio és a pasquillans; a közönség mulatott, nevetett rajtok, de a társadalom szervezetében a meretrix mellé helyezte őket.

Különben hazai viszonyaink nagyon megkönnyítik mindenkinek, a ki akarja, az igazság előli kitérést. Ennek legegyszerűbb módja közönséges zsidó heczczé sűlyeszteni bármilyen fontos nemzeti közügyet. Egy egész sereg ember űzi most jövedelmező kenyérkeresetképen a hitfelekezetek közötti békés együttélés megzavarását. Jó üzlet az, jó volt mindig a közönség legotrombább indulatait speculálni. Ma bizonyos emberek jól megfizettetik maguknak azt a véletlent, hogy keresztyéneknek születtek. A társadalmi és politikai sivár küzdelmek s az erkölcsöknek velük járó elvadulásának e napjaiban némely embereknek, az a magában véve semmit sem jelentő tény, hogy keresztyén anyakönyvbe irattak be, menlevet biztosít minden vallásos hajszra, parasztos henczegésre s általában

minden immoralis és hazafiatlan dologra. Ha keresztyén valaki, úgy nem veszik tőle rossz néven, ha addig öltögeti nyelvét a színház embereire, míg megteszik őt nagy tehetségű drámairónak, mire azután rögtön ő lesz a színház legbuzgóbb védelmezője. Ha keresztyén valaki, úgy szabad neki beállani Federfie Kóbinak s sértett hiúságból rágalmazni azon darab tendenciáját, mely az övének sovány dicsőségét még inkább el merte homályosítani. Ha keresztyén valaki, úgy szabad neki azt a mit tegnap jónak tartott, ma sárba taposni, hogy ekképen bizonyítsa be teljes megtérését azok előtt, kik előbbi dícséretét rossz néven vették.

Magánérdekeket, haszonlesést, erkölcstelen motivumokat senki sem vesz észre egyiknél sem. Az hogy keresztyének, privilegiumot ad nekik, hogy követhessenek mindenféle önző mellékczélt, hogy kielégítsenek sértett hiuságot, magánboszút, hogy agyon tapossanak bár minő szent nemzeti eszmét. Mindezt megbocsájtják nekik, ha ütik a zsidót.

Nem panaszképen írom e sorokat. Csak a tényt akarom konstatálni. Hadd folyjon a hajsz tovább. Bizonyos években vannak erkölcsi betegségek, melyek épen úgy járványosak, mint a diphteritis vagy a hideglelés. Elmúlnak maguktól, de a természet nagy háztartásában az igazság egy szemernyije sem vész el soha, akár keresztyén, akár zsidó mondotta ki azt. Katona József a saját korabeli sajtót még így jellemezte. „Csak két, három sort írjon (főkép ha igazságot és nem hízelkedést), már előre retteghet (az iró) nem a Recensiótól, hanem hogy személye, formája, sőt még bölcsője is elépiszkáltathatik“.*) Ma e terén már hatalmas lépést haladtunk. Ma már csak kivétel az, a mi Katona korában még általános volt. Ma az irodalom, legelől a napisajtó, gyakorolja ellenőrző jogát a színház felett is s nem egy hang akadt, mely minden pressió daczára férfiasan, nemes bátorsággal elismerte felszólalásom jogosultságát akár egészen, akár egyes részekben. Nem akarom az egyes felszólalókat név szerint fölsorolni, ámbár róluk csakugyan elmondhatni, hogy vota non numerantur, sed ponderantur. Alantabb visszatérek reájok. Előbb azonban a személyes kérdés általánosabb mozzanatával kell foglalkoznom.

Személyes kérdést csináltak a dologból, mert a huszonkét lapnyi értekezésben másfél lapon bizonyos személyes tapasztalá-

*) Tud. gyűjt. 1821. IV. Mi az oka, hogy Magyarországban a Játék színi költő-mesterség lábra nem tud kapni ?

sokat is előadtam. Ez pompás alkalmat adott a személyes támadásokra, főleg azoknak, kiknek kipróbált methodusát nem követtem. Hírlapi támadásokkal előkészíteni valami személyes czélt, ezt nálunk megtették százszor. Biztos, kipróbált szer ez, mely mindig sikerrel használtatott. Ha valaki az akadémiába akar bejutni, addig üti-csípkedi az akadémiát, míg végre beválasztják, hogy ellhallgattassák. Ha valaki darabot ír, a színházzal ugyanazt teszi. A siker biztos. Csakhogy természet kell hozzá. Nekem sajnálatomra megkell vallanom, nincs meg ez a természetem. Midőn egy sereg idegen fércz-művet láttam egymás után a színpadon, azt gondoltam magamban, ha már *rossz* darab kell, úgy miért nem legalább eredeti az. Próbáltam egyet megírni. Midőn elkészült, nem futottam vele a színházhoz. Előbb elfogulatlan, a szerzőt nem ismerő forum elé vittem. Benyújtottam az akadémiához. Hogy megóvtam a discretiót, hogy legbensőbb baráti köröm sem sejtette a dolgot, arra a bíráló urak tanúim lehetnek. Bármit mondanak is ma a darabról, azt az egyet, hogy nem sejtették, hogy én írtam, nem fogják eltagadhatni. Mit mondott róla az akadémia, azt megítélheti mindenki. Olvassa el a kinyomatott akad. jelentést. (A magy. tud. Akadémia értesítője XIII. évfolyam 3. szám). Csak e jelentés után és alapján fordultam a színházhoz. Hónapokig tartott az eldöntés. Mint hírlapírónak százszor lett volna alkalmam időközben akár egy napilap, akár barátaim útján némi befolyást gyakorolni azokra, kiktől a darab sorsa függött. Ama hónapban, melyben a darab sorsa eldőlt, egy nagy napilap szerkesztőjét helyettesítettem a lap önálló vezetésében. Még rendes színházi munkatársunk is távol volt; egy barátom, egy fiatal aesthetikus írt az előadásokról rövid tudósításokat. Soha e lapban egy betű sem jelent meg olyas, miről azt lehetett volna mondani, hogy befolyásolni akarom vele azokat a nagyon könnyen befolyásolható férfiakat, kik darabom felett határoztak. Eltagadhatják, a mit szóban mondtak, gúnyolhatnak, rágalmazhatnak, vádolhatnak bármivel, de azzal nem, hogy a kezemben volt hatalmat saját érdekemben értékesíteni csak próbáltam volna is. Ezt nem lehet eldisputálni, mert azok a lapok még megvannak, kinyomatvák és megczáfolnak minden ellenkező állítást.

Ez az eljárás nem volt practicus, az bizonyos. Ha akkor írok menydörgős czikkeket, úgy többre mentem volna. Nem tettem, mert ilyen úton nem akartam a színházba jutni. Más úton nem juthattam oda. A darab rossz volt, Paulay úr, a mint mondja, kidobott a

színházból, itt úgy látszik saját esetére gondolva még rendezői korából. Végre tehát az én személyes ügyem el volt intézve. Felszólalásommal személyes érdek többé összeszőve nem lehetett. A discretió nem akadályozhatott többé a színház igen különböző köreivel való nyolcz havi érintkezésemben szerzett benyomásaim és tapasztalataim elmondásában. Elmondottam nézeteimet nem a saját érdekemben, hanem az ügy érdekében és talán azok érdekében is, kik utánam jönnek. Nem volt okom szólani? Erre felel a magyar darabok előadásának folytonos csökkenése. Nem volt jogom szólani? Ma, midőn a sajtó mindenre kiterjeszti bíráló figyelmét, egyedül a színház és a dráma vezetője igénylik maguknak az exterritorialitás kiváltságát? Egyedül az ő sáfárkodásukról nem szabad másképp mint meghunyászkodva, levett kalappal és izetlen dicséretekkel szólani? Ha akkor szólalok föl e tárgyban, midőn még nem foglalkoztam a színházzal, bizonyára azt felelik, hagyjam a dolgot másoknak. Ha akkor írok, midőn darabom bírálat alatt volt, nem lett volna-e ez legalább is gyöngédtelenség? De ha egyszer ez a szerencsétlen darab sorsa végkép eldőlt, köteles voltam-e elhallgatni azt, a mit a művezetésben károsnak és helytelennek tartok? Azzal, hogy egyszer darabot írtam, még nem mondottam le a színházzal való foglalkozás szabadságáról. Ez nem privilegiuma egy vallásfelekezetnek sem; keresztyén és zsidó megmondhatja róla azt, a mi meggyőződése. A mi nem igaz, a mi nem jogosult, az úgy is elvész magától, azt úgy sem veszi számba a gondolkodók és müveltek tömege. Csak az igazság marad fen, bárki mondja is ki. Nem a név, nem a vallás a döntő, hanem az, a mit mondunk. És mert jól érzik azok, a kiket illet, hogy igazat mondottam, midőn eredeti drámairodalmunk hanyatlását legalább részben s az egyetlen magyar műintézet elnemzetietlenedését nagyobbrészt az ő sáfárkodásuknak tulajdonítottam, most nem tudják ez igazság kimondását megbocsátani.

Nem szivesen foglalkoztam a saját ügyemmel oly sokáig; nem fektetek oly súlyt darabomra, hogy post festa ennyit beszéljek róla. De a személyes kérdést fölvetették több felől s igazolnom kellett magamat nem azok előtt, kik zsidóheczczet csinálnak a dologból s goromba szellemtelenségeikkel takarják eszmeszegénységöket és az érvek hiányát. Tőlök nem kívánok sem igazságot, sem kiméletet. De tartozom ez igazolással ama komoly, tiszteletre méltó lapoknak, melyek az ügygyel foglalkozva a személyes kérdést is érintették. A *Vasárnapi Ujság* elismerve, hogy felszólalásom „egészben véve igaz-

ságos“ volt, kiemeli, hogy hazafiságom csak akkor buzdúlt föl, midőn darabomat már visszautasították. Ugyanezt mondják a *Fővárosi Lapok* is. Meg kellett tehát mondanom, mért nem szóltam előbb, s meg vagyok győződve, hogy az illetők igazságérzete méltányolni fogja azt, a mit eljárásom védelmére fölhoztam.

Most már azt hiszem egészen mellőzhetem a személyes kérdést s főleg darabomat. Nem hivatkozom többé senkire és semmire e darabot illetőleg. A Főv. Lapoknak még csak azon egy megjegyzésére akarok reflectálni, hogy fölszólalásom „régi történet, mely mindig új marad“. Nem látja-e oly kitünő megfigyelő tehetséggel megáldott ember, mint a „Főv. L.“ jeles szerkesztője, hogy abban a régi történetben, mely mindig új marad, mégis csak kell lennie legalább valami igazságnak? És eredeti drámairodalmunk legutóbbi terméketlensége — hogy mit hoz a jövő, azt nem tudom — szintén nem arra utal-e, hogy a színház elleni vádaknak csakugyan van jogosúltságuk, s hogy a budapesti nemzeti színháznak végre nagyobb erélylyel kellene oda hatnia, hogy a nemzeti drámairodalom érdekében bizonyos activitást fejtsen ki?

Hogy a repertoirenak idegen színmüvekkel való megtömése nem mozdítja elő a hazai irodalmi érdekeket, hogy a külföldi müvek egyszerű bemutatásával virágzó hazai irodalmat alkotni nem lehet, az régi dolog. Ha kell tekintély ez állítás bebizonyítására, idézhetek eleget. Egyelőre hadd szóljon maga a színpad és a magyar színházi viszonyok legalaposabb ismerője: Szigligeti. „Idegen szellem terjesztéséből, csupán idegen müvek előadásából — — sehol sem fejlődött jóravaló eredeti színmüvészet.“*) (Értve ez alatt a színirodalmat is.)

Nem akarom az idézeteket folytatni. Azzal már tisztában lehet mindenki, hogy az idegen, főleg ha oly kritika nélkül tálaltatik a közönség elé, magában véve sem müvészeti, sem irodalmi tekintetben nem termékenyíti meg a nemzeti szellemet. Példa reá Németország. Ott már évek óta megujult az a mozgalom, melyet a mult században Lessing kezdett a német színpad elnemzetietlenedése ellen. Lessing működését egy fényes irodalmi korszak követte, mely csak azért vált lehetővé, mert megelőzte azt oly ember, a ki a színházat visszavezette nemzeti hivatásához, a ki az idegen daraboktól megtisztította a színpadot, s oltárt emelt a nemzeti szellemnek. Most Német-

*) A dráma és válfajai. Írta Szigligeti Ede. A magyar dráma története czímű fej. 439 oldal.

országban ugyanez a mozgalom ujult meg az irodalomban. Minő hatása volt a színházakra s csakugyan nem követnek-e a *legelőkelőbb* udvari színházak német nemzetiségi politikát, erre a kérdésre máskor fogok felelni, midőn összegyűjtöttem az idevágó adatokat. De annyi tény, hogy a német sajtóban roppant mozgalom van ez irányban; a leghevesebb támadások intéztetnek még a magán vállalkozó színigazgatók ellen is, kiknek pedig első sorban csakugyan a pénztári eredményekre kell tekinteniök. Mindenfelől protectiót követelnek, szellemi védvámokat sürgetnek a nemzeti dráma javára. Pedig a modern német drámairás is vajmi alacsony színvonalon áll. Egy német szakember az 1877. okt. 1-től okt. 1-ig felmerült összes német eredeti drámai ujdonságok lajstromát összeállítva ezeket írja rólok: „Ha a termelt drámák száma s nem az egyesek értéke lenne mérvadó a drámairodalomra, a mult év ujdonságaira örvendetes lenne a visszapillantás. De így hasztalan fáradozunk az újnak tömegéből kikeresni valami csakugyan jelentékenyt, melynek kilátása lenne állandóan a színpadon fenmaradni.*) De azért még sem mondja, hogy ezt a gyönge csemetét nem kell számba venni. Ellenkezőleg a legerélyesebben megrója sok német színház igazgatóját, kik kizárólag a pénztári eredményektől vezettetik magukat, mely eljárásuk elkedvetlenítőleg és sújtólag hat a hazai szerzőkre, kiket egyre háttérbe szorítanak az idegennel szemben, a „kiket félannyi figyelemben sem részesítenek, mint a külföldieket s kikkel szemben félig sem hunynak be egy szemet, míg az idegennel szemben szivesen behunyják mindkét szemöket". A szerző a színigazgatókat teszi felelőssé az idegen darabok beözönléséért, mely özön ugyanoly mértékben, a mint nő, rabolja el a hazai terméktől a talajt.

E vádak első sorban a magánvállalkozók kezében levő színházak ellen intézvék, tehát olyan itézetek ellen, melyek főleg üzleti és nem müvészeti czélokat követnek; melyek a közönséget csak mulattatni, de nem erkölcsi és hazafias szellemben nevelni hivatvák; melyeknek igazgatóira csak a zseb, a pénzkérdés s nem a hazai irodalom a döntő és mérvadó mozzanat. Ha már ezek gazdálkodása sem hagyatik szó nélkül, mennyivel inkább jogosúlt a nemzeti drámairodalom figyelembe vételére irányuló követelés olyan műintézettel szemben, melyet csakugyan nemzeti czélból alapitottak, melynél az üzlet, a pénztári eredmény csak másod sorban jő tekintetbe, mely évről évre valóban bőkezű fejedelmi és országos segélyben

*) Jahrbuch für das deutsche Theater von Kürschner. 1879. 175. oldal.

részesül, mint a miénk? Ha ez sem gondol a színműirodalom ápolásával; ha épen ez szoktatja el tőle a közönséget, midőn azt a keveset sem mutatja be neki, a mink van; ha ő terjeszt idegen szellemet, idegen izlést; ha a fordított darabok megválasztásában ő jár el kritika nélkül; ha a leghálásabb estéket, a vasárnapokat az idegen darabok számára confiscálja — mint előbb tette, most ez ügyben örvendetes javulás mutatkozik, csak azután állandó is legyen — ha mindezt az ország első és egyetlen nagy műintézete teszi: úgy hogyan virágozzék a magyar drámaírás? Van-e az országban más műintézet, melyre a budapesti teljesen nyugodt lelkiismerettel háríthatja át a nemzeti dráma ápolásának feladatát? Bizonyára nincs. A budapesti nemzeti színház egyetlen a maga nemében nemcsak a subventió nagysága folytán, hanem más körülmények miatt is. Minő állapotban vannak a vidéki színházak müvészeti tekintetben, nem tudom. A kolozsvári színház kétségkivül vidéki színházaink közül első helyen áll. Színészeit dicsérik, művezetése buzgó kezekben van. Egyiket sem ismerem. De nagy hatással ez az intézet soha sem volt és nem is lehetett színmüvészeti és színirodalmi életünkre. Egy részt távol esik a mi centralisált szellemi életünk központjától, más részt nincs sem elég nagy közönsége, sem elég kritikája. A mi a kolozsvári közönségnek tetszik, arról még nem mondhatni, hogy biztosan körutat tesz az országban és azt sem mondhatni, hogy a mi ott megbukik, az mind rossz. A többi vidéki színházak müvészi tekintetben és anyagi, pénzbeli viszonyaikban még kedvezőtlenebbül situalvák. Tőlök nem várhatni, hogy tegyenek bármit is a nemzeti dráma és müvészet fölélénkítésére. Maguk is még a kenyérkeresés, vagyis a fejlődés alantibb fokain állanak s így a nemzeti színházat nem támogathatják az erkölcsi, nemzeti és müvészeti feladat teljesítésében. Nagy baj ez. Németországban számos kiváló műintézet dolgozik egy és ugyanazon czél elérésében, mely nálunk magára a nemzeti színházra hárúl. Elismerem, *hogy nehéz a helyzete s nem is azt vetem szemére, hogy a feladatot még el nem érte, hanem csak azt, hogy az utolsó időben e feladat elérésére semminemű kisérletet sem tőn.* Nem azzal vádolom, hogy sikert nem mutathat föl, hanem azzal, hogy a siker biztosítása iránt még bármely irányban sem tőn próbát, sőt ellenkezőleg az idegen darabok tömeges importjával egészen megfeledkezett első és alapfeladatáról, a nemzeti szempontokról. — Épen azért, mert egyetlen a maga nemében, kiválóan fontos és komoly az ő feladata. Ha egy német színpad letéved a nemzeti ös-

vényről, ha idegen szellem szolgálatába lép, a németek azzal vigasztalhatják magukat: sebaj, maradt még elég műintézetünk a nemzetiség szolgálatában. De a magyarságra ilyen vigasz nem vár. Nálunk a nemzeti drámairodalom sorsa elválaszthatatlanúl összeforrt egyetlen nemzeti színházunkkal.

Egyébiránt nem vonom kétségbe azon álláspont némi jogosultságát, hogy a repertoire összeállításánál tekintettel kell lenni az anyagi oldalra, a pénztári eredményre is. Csakhogy arra való igazgató öszhangzatba tudja hozni a két mozzanatot s a pénzbeli sikerért épen úgy nem áldozza fel az irodalmi érdeket, mint ezért amazt. A nemzeti színház történetében is van rá példa, hogy a kettőt összse lehetett egyeztetni. Szigligeti — idéztem művében — elmond erre egy megfelelő példát. 1842-ben már arról volt szó, hogy — ez színművészetünk legvirágzóbb korában történt — bezárják a nemzeti színházat, mert nem volt közönsége. Már 1845-ben azt írták a lapok: „A nemzeti színházat tágítani kellene, mert közönsége nem fér be.“ Szigligeti határozottan megmondja, hogy e rohamos változást nem a közviszonyok váratlan fordulata, hanem egyes-egyedűl az igazgatóságban eszközölt személyváltozás okozta. Bartay — ez volt a csoda ember — mindenekelőtt oda hatott, hogy közönséget szerezzen a színháznak. Főfigyelme a pénztári eredmény javítására volt irányozva, de nem hanyagolta el az irodalmi érdeket sem. E téren sem nyugodott; pályadíjat tűzött ki, szóval tett valamit az írók buzdítására, mondja róla Szigligeti. Utóbb azonban ő is eltévesztette a két mozzanat közti egyensúlyt; üzérkedéssé tette a színházat, míg a közvélemény erélyes tiltakozására az országos főigazgató e ferde iránynak véget nem vetett.

Azért idéztem e példát, hogy megmutassam, hogy a színház, még mikor bérlő kezében volt, sem hanyagolta el a nemzeti dráma iránti kötelességeit s hogy okkal móddal ki lehet egyeztetni a szellemi és az anyagi érdeket, mihelyt azt komolyan akarjuk. Mert abból, hogy a színház bizonyos kísérleteket tesz, a hazai drámatermelés emelésére, még nem következik az, hogy elő kell adnia mindent, a mi csak keze ügyébe akad. Teljesen igaza van egyik bírálómnak, ki az *Egyetértés*-ben oly szellemes és szakavatott módon mondotta el nézeteit, hogy a színházat nem szabad gyerekes experimentatiók színhelyévé sűlyeszteni. Igaza van. De másrészt az is szükséges, hogy megvonják a határt, hol kezdődik és hol végződik ez a experimentatió. Adjon kezességet a színház is legalább

arra nézve, hogy az eredeti darabokra nem alkalmaz szigorúbb mértéket, mint a fordítottakra. *Azt, hogy a nemzeti színház a külföldi darabok tekintetében csakugyan ily experimentatiók laboratoriuma lett, azt mutatja műsorozata. Hogy eredeti darabok tekintetében is azzá lett volna, arra nincs példa a műsorban.* Ime! Ez is egyik világos bizonyítéka ama kétféle mértéknek, melyet a színház ez idő szerint a repertoire összeállításában alkalmaz.

Elismerem az idéztem bíráló úr azon állításának igazságát is, hogy drámairodalmunk jelen meddő állapota „részben saját irodalmi viszonyainkban gyökerezik.“ Ezt a mozzanatot magam is kiemeltem volna, ha irodalmi és nem színházi viszonyaink képezték volna mult czikkem anyagát. De mint már fenntebb említettem, nem azt kifogásolom én a színház vezetésében, hogy drámaírásunk nem virágzik, hanem azt, hogy ez irányban évek óta semmit sem tett. A baj annál nagyobb, a színház ez iránybeli komoly erőkifejtésére annál égetőbb a szükség, mert alig egy év választ már el bennünket amaz időtől, midőn az opera saját palotájában nyer lakást s a drámai művészet — a népszínműtől megfosztva — szintén önálló lesz saját palotájában. Akkor azután hetenkint nem négy, hanem minden esetre több, talán hét drámai előadás is lesz. Hogyan mehet a mai korlátolt repertoireral a színház ez új korszak elé? És nem épen a meglevő időt kellene értékesítenie arra, hogy az átmenet a régi viszonyokból az újakba minden rázkódtatás nélkül megtörténhessék, hogy akkorra már az új viszonyoknak megfelelő gazdagabb eredeti műsorozat álljon az igazgató rendelkezésére? Ez irányban ma még semmi sem történik, s ha a színház és a drámairodalom közt valami közvetlenebb, szivélyesebb viszony nem alakul, úgy az önálló drámai színházban már nem is 20, hanem bizonyára sokkal csekélyebb százalékot fognak kitenni az eredeti előadások. Ez e a czél, melyet az ország ezen a maga nemében egyetlen műintézetének követnie kell?

Hogy a drámabíráló bizottság jelen összállításában nem kellően közvetíti az irodalom és színház közti érintkezést, azt megmutatják a tényleges eredmények. De elismerte a tényt, a *Magyarország* egy szép tárczája, melyet senki sem vádolhat a színigazgató iránti elfogultsággal. De elismeri a bizottság fölfrissítésének szükségét a *Föv. Lapok* is s minthogy jól tudom, hogy az intézmények hatása és befolyása nem maguktól az intézményektől, hanem azon *élő emberektől* függ, kik benne működnek, örvendetes haladásnak fogom

tartani, ha egyelőre csak ez irányban történik tapintatos és czélszerű változás. Általában mellőzhetni a kérdést s a sajtó figyelmét a sovár és meddő politikai vitatkozások közepette egy élő nemzeti érdekre, első nemzeti műintézetünkre irányozni, volt fölszólalásom czélja. Magánérdek nem vezetett, mert nincs mit kívánnom, nincs mit várnom a színháztól. Magánboszú még kevésbbé. De nem is a nyilvános föllépés a boszúállás útja. Hogy melyik az, azt épen a színházkörei mutatták meg nekem. De a magánboszú kielégítésére lett volna nekem is módom elég mindenek előtt úgy, hogy illetékes helyre juttatom a közzé tett és még rendelkezésemre álló anyag egész halmazát. De ez nem az én feladatom; csak a sajtó figyelmét akartam a színházra visszaterelni. Ez irányban felszólalásom nem volt sikertelen. Ma még a lapok csaknem kivétel nélkül dícsérik az igazgatást. Jól teszik, dícsérjék akárhogy, *csak foglalkozzanak vele.* Ez a fődolog. Ha majd ők is komoly figyelemmel kisérik nyolcz hónapon át, aligha fogják többé dícsérni.

VIII.

EGY MODERN EMBER KÖNYVTÁRÁBAN.

ÍRTA MILKÓ IZIDOR.

P. Zoltán a főváros legmüveltebb férfiai közé tartozik. Azt tartják róla, hogy hamarjában nincs senki, a ki annyit olvasott volna, mint ő. Mindenféle tárgyról érdekesen, szellemesen tud beszélni s a világirodalom nagy és kis géniuszait egyforma ügyességgel idézi. A legnagyobb dicséret, mi valakit érhet, ha azt mondják róla: „szellemes mint P. Zoltán". Valóban ő tüneményes jelenség. Tele van anekdotákkal, elmés szójátékokkal, a leghathatósabb idézetekkel, a melyeket finom discretióval mindig a maguk helyén alkalmaz. Bármiről legyen szó, ő azonnal elmondja, hogy a kérdéses tárgyról milyen véleménynyel volt ez vagy amaz ismert író. E tekintetben nincs párja P. Zoltánnak. Akadémikusok között is föltűnést keltene az az otthonosság, a melylyel Homértől kezdve a XIX. század tárczaírójáig minden classicus és modern írót ismer. Ő egy élő és vándorló könyvtár. De P. Zoltán csak beszél és sohasem ír, — nem jelent meg tőle még egy sor sem nyomtatásban. Ha faggatják, hogy mért nem próbálkozik meg valamelyik irodalmi genreral, egy leleményesen alkalmazott idézettel szerényen kitér a válasz elől s beszél tovább is — érdekesen. Valaki aztán egyszer ráfogta, hogy „sokkal szellemesebb semhogy írna", s félóra alatt így gondolkozott róla az egész világ.

Mikor szerezte P. Zoltán e szédítő nagy olvasottságot, mely bámulatba ejti a főváros előkelő közönségét és meghódítja számára a „jeu d' esprit" iránt fogékony nővilágot? Ez azon talány, a melyen számtalan ember töri a fejét, látva, hogy hősünk mindig a nagyvilágban él, gondosan öltözik, vadászatokra jár, lovagol, utazik, s az asphalton sétál, mint a világfiak szoktak. A színházban tizennyolcz éves kora óta habitué, bálokból sohasem hiányzik, valamire való soirée-n jelen van s a hol pezsgőt isznak, onnan nincs távol.

Mikor tanúl az ilyen „modern“ ember? Valószínűleg sohasem alszik, vagy tudósnak született, vagy az ördöggel czimborál, vagy — félisten.

Így ítél róla a világ.

Annyi bizonyos, hogy olvasáson soha rajta nem kapták.

Engem a véletlen oly viszonyba hozott vele, mely kölcsönös bizalmasságra kényszerített bennünket. Ennek következtében megtudtam, hogy hősöm miképen jutott phaenomalis irodalmi ismereteinek birtokába.

A napokban nála voltam. A könyvtárszobában fogadott, hol nem győztem bámulni a szép rendben fölhalmozott szellemi kincseket.

Sok könyvben együtt van valami tiszteletreméltó, és én mindig ünnepélyesen vagyok hangolva, ha közéjök megyek. Egy titokzatos, semmi máshoz nem hasonlítható érzés ez, a melyet valaki igen találóan nevezett el „könyvtár-hangulat“-nak, mely erőt vesz rajtunk öntudatlan, midőn előkelő társaságba, nagy szellemek respublicájába lépünk. Egy nemzetközi szellemállam ez, hol a tudomány uralkodik s nagy uralkodók — bőrbe kötve — viselik a magas tisztségeket. Ugyan hol a föld kerekségén van ilyen „bonne société“? Szépen mondja egy kitünő író:

„Hála a könyveknek, mindenki fogadhatja szobájában minden idők és minden nemzetek legnagyobb szellemeit; ők eljönnek, a nélkül hogy sokáig kéretnék magukat s maradnak, a meddig akarjuk; eltávoznak, ha ki vagyunk fáradva, a nélkül, hogy megneheztelnének s a nélkül, hogy az gátolná őket a visszatérésben. És a mikor eljönnek hozzánk, mindig a legjobb kedvben vannak és mindig derült arczot mutatnak“.

Nem láttam kamarjában szebb és izletesebb magánkönyvtárt, mint a Zoltánét. Hazai és külföldi remekírók a legdrágább kiadásokban, a legdíszesebb kötésekben sorakoznak egymás mellé. A legkövetelőbb „amateur“ ízlését is kielégítő elzevirek pompáznak ott ragyogó toilette-ben.

— Ah, — kiálték föl egészen elragadtatva, — az ily könyvtár a szemeknek s a többi érzékeknek is gyógyszer, nemcsak a léleknek! Mily boldog ön!

Nem győztem volna ott napokig kutatni a római és görög remekírók müvei közt, melyek mind egytől-egyig gyönyörű étuikben hevertek. Es az újabb irodalom nagy termékei — mind a legpaza-

rabb „édition de luxe“-ben! Épen egy Voltairet lapozgattam, a melynek ára legalább is 300 frank volt.

Zoltán pedig gyönyörködött naiv bámulásomon s kedvtelve szólt:

— Válogatott szép könyvtár, úgy-e?

— Valóban az. S most már értem, hogy honnan ered az ön szinte közmondásossá vált müveltsége. Ezek a könyvek erőltetik, késztetik olvasni az embert. Ha e könyvtár az enyém volna, benne laknám.

— Ön csalódik — mondá Zoltán mosolyogva. — „Közmondásos“ müveltségem forrása nem itt van.

Kérdőleg tekintettem rá.

— E könyvek közül — folytatá ő — egyetlenegyet sem olvastam. Ha müveltségem forrását akarja ismerni, jöjjön velem, ha úgy tetszik a hálószobámba. Tulajdonképi könyvtárom ott van. Tetszik? Mutatom az utat.

Bámulva követtem.

— Nézze e szekrényt, — mondá — ennek nincs üvegajtaja, mert nem szeretem, ha mindenki látja a könyveket, a melyekkel társalgok. Önnek azonban discretióra kinyitom annak szentélyét.

Leoldott egy kulcsot az órája lánczáról s a titokzatos szekrény ajtaja föltárult.

Volt benne valami száz könyv.

— Ime, — mondá, — itt van esprit-mnek castaliai forrása. Egy modern ember nem olvashat annyit mint egy tudós. Én tehát segítettem magamon, a hogy tudtam. Föltaláltam egy módot, a mely versenyképessé tesz a salonok legolvasottabb lovagjával is. Itt van mindjárt egy Conversations-Lexicon, mely pótol egy egész könyvtárt. Ez a valódi „könyvek könyve“. Midőn koszorús költőnk fölkiáltott: „De hát hol a könyv, a mely czélhoz vezet?“ még akkor nem ismerte a Conv.-Lexikont. Mert ez a könyv az, a mely czélhoz vezet. Szobrot annak, a ki föltalálta! Mert jóltevője az az emberiségnek és jó barátja a modern világnak. Én igen sokat köszönök e kitünő munkának, mely fölfedezésekről és találmányokról, költőkről és államférfiakról, nemzetgazdasági és bölcsészeti kérdésekről biztosan tájékoz.

— Hm, valóban, ez igen üdvös és kényelmes módszer. De hát honnan ismeri ön oly jól korunk s az elmult századok nagy íróit, kiket senki sem idéz oly ügyesen mint ön?

— Annál mi sem egyszerűbb. Látja ön e 10 — 12 könyvet? Ezt itt a harmadik sorban?

— Látom.

— Nos, hát ez itt Voltaire, Diderot, Montaigne, Larochefoucauld, Labruyère stb. Itt vannak a franczia irodalom mindazon nagy gondolkodói, a kiket leggyakrabban szoktam idézni.

A kezembe adott egyet.

A czíme: „Esprit de Diderot".

— Innen ismerem én Diderot-t. Mai nap, midőn annyi sok könyvet írnak, a melyről tudomást kell vennünk midőn a könyvnyomda a legóriásibb erőfeszítéseket teszi, hogy termékeibe fulaszszon bennünket, s midőn daczára ennek a régibb idők gondolkodóit is ismernünk kell, — ma nem lehet többé alaposan olvasni: „De nos jours", mondja egy jeles franczia író, „le difficile n'est plus d'écrire, mais de lire." Ma igen nehéz — olvasni. Minél később él az ember, annál több az olvasnivaló. Két-három évszázad előtt még lehetséges volt az egész világ irodalmát ismerni. De azóta annyi író támadt és annyi könyv jött létre, hogy az anyag földolgozására három emberélet volna szükséges. Minél több könyv jelenik meg, annál könnyebb újabb könyveket *írni* és annál nehezebb *olvasni*. A 19. század emberének ismerni kell korának irodalmát a nélkül, hogy nélkülözhetné a 18. századét. Az előbbi saeculum szülöttjeit nem háborgatták a mi századunk könyvei. Ránk illenek Goethe szavai „Szenvedj, miért vagy unoka!" Hát még a *modern* ember, a ki a világban él, a „bonne compagnie"-hoz tartozik s egész nap a fashionable szenvedélyeknek kénytelen áldozni, hogyan volna képes „au fait" lenni az újabb irodalommal s a mellett jól ismerni a régibbet? Azért csak hálával tartozunk azon hangyaszorgalmú íróknak, kik a nagyobb szellemek müveinek quitessentiáját kicsiny, könnyen hozzáférhető könyvekbe gyűjtötték. Ez a világfiak, a gentlemanek, az „hommes d'esprit" irodalma. Diderot például, a ki írt hatvan kötetet, itt van hatvan lapon. Minek olvassam én müveit, ha elolvassa őt helyettem Monsieur Joliet? És minek olvassam Voltaire-t, ha elolvassa helyettem Stahl? Nem volna kárbaveszett fáradtság végig olvasni a Balzac ötven kötetét vagy a Karr Alfonz negyven könyvét, mikor gondolkozásuk eredményét egy-egy kötetben adja elém a „Bibliothèque contemporaine"? És most tudja ön, hogy honnan ismerem oly jól Voltaire-t és Diderot-t, Karrt és Balzac-ot. Hallott ön valamit Fournier-ről?

— Hogyne? Ő írta a híres „Veuf-Neuf"-öt!

— Ah, ez semmi! Én egészen mást olvasok tőle. Itt van két kötete. „L'esprit des autres." Ebből idézem Corneille-t, Racine-t, Rabelais-t, Molière-t, Boileau-t stb. Ez a könyv aranyat ér. Ajánlom önnek is. Vegye meg. Három frank és 50 centimes-ért többet tanúl belőle, mint három év alatt az egyetemen. A mások szellemére nagy szükségünk van s bizonyára helyesebben cselekszünk, ha társalgásközben a mások jó gondolatait használjuk föl, semmint a magunk együgyűségeit. Nos, e könyvben van legalább ezer jó gondolat, a melyeket rövid idő alatt játszva elsajátíthatunk; míg ha az eredeti forrásokat akarnók tanúlmányozni, néhány száz könyvet kellene végig olvasnunk. — A másik könyv tőle: „L'esprit dans l'histoire." Ebben mindenféle történeti jelentőségű szavaknak az eredete van kikutatva. Szerzője talán négy esztendeig dolgozott rajta s bennünket két nap alatt képesít, hogy ügyes történész hírébe jussunk. És ezt is három frank ötven centimes-ért!

— Tehát innen származnak az ön bámúlatos ismeretei a történetből?

Innen meg a „dictionnaire historique"-ból, a mely ABC-rendben minden történeti név-, hely- és évről pár sorban ad alapos fölvilágosítást. A mi pedig német irodalmi tudományomat illeti, azt nagyrészt Büchmann úrnak köszönhetem. Tudja ön, ki az a Büchmann? Ah, az egy kitűnő férfiú: a német Fournier! Belőle idézem Lessinget, Heinet, Grillparzert, stb. Nem kevés hálával tartozom az „Aphorismen der Weltliteratur" című mű szerzőjének sem, a ki két kötetbe gyűjtötte össze mindazon aranymondatokat, melyek a szív-, kedély- és természetről évszázadok óta irattak. Ez a két könyv megbecsűlhetlen kincs egy modern ember könyvtárában, — maga is egy könyvtár zsebkiadásban. „Bibliotheque monétisée, mobilisée, volatisée" — a hogy egy szellemes aestheticus mondta, a kitől, mellesleg legyen mondva, csak ezt az egy gondolatot ismerem.

Négy kis könyvet tett elém.

— Ezekben a könyvecskékben — mondá — Deschanel urat van szerencsém bemutatni, a ki kétségkivűl egyike Európa legolvasottabb embereinek. Ez a négy könyv, a mi itt fekszik előttünk, magában foglalja mindazon nyilatkozatokat, melyeket nagy szellemek a nőkről és szerelemről tettek. Címeik: „Le mal qu'on a dit des femmes", „Le bien qu'on a dit des femmes", „Le mal qu'on a dit de l' amour" és „Le bien qu'on a dit de l' amour". Ez is egy

mobilizált kis könyvtár, mely elfér a zsebemben a nélkül, hogy a kabátom formáját rontaná. Dióhéjban adja mindazt, a mit Homértól kezdve Houssaye Arsène-ig mondtak az emberi nem szebbik feléről s a szerelemről. Innen idézem én azon másod- és harmad-rendű írókat, a kiknek müveik már maculaturává váltak s csak egyes szorgalmas méhek által, mint a minő a kedves Deschanel, olvastatnak.

Valóban, Zoltán arról volt leginkább híres, hogy ezer meg ezer „pensée"-t tudott elmondani a salonok e népszerű tárgyairól, idézve nem csak az emberiség nagy jóltevőit: a halhatatlan költőket, hanem a „dii minorum gentium" táborából is akárhányat: Malherbet, Fontenelle-t, Helvetiust, Vauvenargues-t, Desbordes-Valmore-t, Sénancour-t, stb. A világ bámult, hogy Zoltán még ezeket is ismeri, a kiket nálunk senki sem olvasott, s most kisült, hogy nem ő olvasta őket, hanem — Deschanel úr.

— Ugyan, kérem, — folytatá elméletének fejtegetését Zoltán — miről beszélnek legtöbbet a társaságban? A nőkről és a szerelemről! Ügyes társalgó legalább mindig ezekre forgathatja a beszédet, s a ki e témáról érdekesen tud fecsegni, az a legkitünőbb „causeur"-hírébe jut. Én e tekintetben amateur vagyok s nem állapodtam meg a Deschanel által nyújtott ismereteknél. Alaposabbakra vágytam. Szereztem tehát még egy tuczat könyvet, melyek mind e tárgyakról szólanak s lehetségessé teszik, hogy a nőkérdésről igazi „Gründlichkeit"-tal értekezhessem. A mit Niboyet, Blanquet, Michelet, Du Mont, Audouard, Légouvé, Ricard, Baissac, Stahl, Karr, Stendhal stb. írtak a nőről és a szerelemről, az mind itt van e szekrényben. Ez irodalmi csemegéket olvasgatom az ebéd utáni siesta alatt s elalvás előtt az olvasásnak szánt perczekben. Máskor úgy sem olvashatok, mert el vagyok foglalva sétálás- és látogatásokkal. — Miről beszélnek még azonkivül a „société"-ben? Lóversenyekről, színházról és zenéről; férfiak között pedig az ebédekről és párbajokról. A lóversenyeken nem hiányzom, a színházban régi bérlő vagyok, kitünő ebédeket adok s verekszem, ha rá kerül a sor. Nem keresem ugyan a párbajokat, mint Roger de Beauvoir mondta, de néha találok egyet.

— Ön egyúttal kitűnő elméleti képzettségű gourmand hírében is áll?

— Igaz. Az ebédek litteraturája is hozzátartozik egy modern ember könyvtárához. Itt van Brillat-Savarin híres könyve: a „Physiologie du goût", Monselet „Lettres gourmandes"-ja és Nicolardot

pompás müve: a „Histoire de la table“. Azért tudok oly jól beszélni a konyháról. — A miről pedig a legtöbbet beszélnek a casinóban s egyebütt férfiak között, az a — párbaj. Modern embernek tudnia kell a párbajok történetét, annak szabályait és törvényeit. Hogy Bussy és Richelieu herczegtől egészen Cassagnac-ig minden nevezetes duellistáról tudok egy-egy történetecskét elbeszélni, azt Colombeynak köszönhetem, a ki megfizethetlen jó könyvet irt e czim alatt: „Histoire anecdotique du duel“. Ime, tessék megtekinteni. Itt van továbbá „Les duellistes du Midi“ Gravetól, aztán Dufour, Brantôme, Tallemand des Réaux, Cauchy stb. müvei a párbajról, mindenekfölött pedig Henri Vallée jeles könyve: „Les duels, ses lois, ses régles, son histoire“ és — the last not least — a „Code du duel“ Chateauvillard-tól s a „Nouveau code du duel“ gróf Du Verger de Saint-Thomastól. A párbaj-szabályok alapos ismeretének köszönhetem, hogy a „point d' honneur“-t érintő ügyekben elismert tekintély vagyok, s hogy a főváros területén vivott fashionable párbajok legtöbbjeiben mint segéd- vagy becsületbíró szerepelek. Hála Chateauvillard és Du Verger de Saint-Thomas uraknak! — Ime, most látta ön a száz könyvet, a melynek köszönöm, a mi tudok. Ha ezeket közös czím alatt kiadhatnám, „bibliothèque des gens du monde“-nak nevezném el. Egy világfinak, egy „comme il faut“-embernek nem kell egyébb.

— Még csak egyet, — szólék közbe. — Ön Shakspere-t, Goethét, Dantét, Miltont, Tassót s a világirodalom más nagy géniusait is idézi, a kiknek müveiből pedig nem látok itt extrait-ket, pensée-kat, stb. Ezeket ön mégis csak olvasta?

— Nem, azt nem tettem.

— Hát akkor honnan ismeri olyan jól Shakspere-t, a kinek minden drámájából oly virtuositással emlékszik a legszebb helyekre és Dantét meg Miltont, a kiknek örökbecsü költeményeit mindennap fölhasználja társalgás közben?

— Hm, ennek is meg van a maga titka, s miután már önnek oly őszinte vallomásokat tettem, nincs okom, hogy e kérdésére is meg ne feleljek. — Ismeri ön a titkáromat?

— Azt a fiatal tanárjelöltet, a ki a jobbraeső udvari szobában lakik és mindig olvas?

— Igen, azt.

— Ismerem.

— Nos, hát ez a fiatal ember nem magának, hanem — nekem olvas.

— Hogyhogy?

— Ez igen egyszerű. De hogy megérthessen, menjünk be a szobájába.

A titkár nem volt honn. Szobája tele volt könyvekkel s az asztalon épen az „Elveszett paradicsom“ volt kinyitva. Úgy látszik most ezt olvassa.

Zoltán fölvette a könyvet s rámutatott annak egyes aláhúzott helyeire.

— Érti már most?

— Fájdalom, még mindig nem.

— Tehát figyeljen ide. Miután nekem magamnak nincs időm könyveimet elolvasni, átadom azokat titkáromnak, a kinek kötelessége bennök a figyelemreméltó helyeket színes czeruzával megjelölni. Én aztán csak az aláhúzott sorokat olvasom el, a melyek rendesen egy-egy velős mondatot vagy költői gondolatot tartalmaznak.

— Ahá, értem. Önnek tehát a titkár úr pótolja Deschanel-t, Fournier-t, Stahlt és Büchmannt azon könyvekre vonatkozólag, a melyeket azok föl nem dolgoztak!

— Úgy van. Ily módon elolvasta már számomra egész Goethét, Shaksperet, Jean Pault (szegény fiú!), Rousseau-t, Chateaubriand-t, Sterne-t, Schillert, Horáczot, Virgilt, Ovidot, Homért, Sophoclest stb. Nézze például ezt a Horáczot, elolvasom húsz percz alatt! Vagy itt van a Faust egy példánya lelkiismeretesen aláhuzogatva, — végig nézem egy félóra alatt.

Zoltán azon hírben állt, hogy Horáczot alaposan ismeri s hogy a Faustot jól megemésztette.

— És a magyar irodalom? — kérdém.

— Ah, az fölösleges. Nem volt rá soha szükségem. Magyarúl idézni nem „chic“ modern emberek közt. Magától értetik, hogy a mit mondtam, egészen köztünk marad, ugy-e?

— Természetesen.

Bucsút vettem tőle.

Midőn távoztam, újra a könyvtárszobán kellett átmennem. — Fájdalmasan tekintettem az ott pompázó díszes szellemi kincsekre.

IX.

DRÁMAI SZEMLE.

A nagyralátó. Eredeti népies színmű, írta Szigeti József. Jeles színészünk ez új müve tökéletes népszínmű, csak a dalok és tánczok hiányzanak belőle. Igazi népdráma, melynek compositióján nagyon meglátszik a szerkesztő ügyes keze, a gyakorlott színész, a színpad ismerője. Meséje, dicséretére legyen mondva, rövid, egyszerű és átlátszó. Egy tekintettel végig lehet rajta látni. Nálunk ugyan divatban van hibáztatni a takarékos mesét, sőt talán a közönség is jobban szereti a bonyolodottabb, kuszáltabb történetet, úgy látszik, izlését félrevezették a regények; azt hiszi, hogy különben szűkös a cselekvény; azonban a világirodalom remekeiben igen sokszor a legegyszerűbb mese van feldolgozva. Kádas Mihály gazdag paraszt prépost bátyjától százhúszezer frtot örököl, és ha eddig is gőgös, dölyfös és nagyra vágyó volt, most egészen elveszti az eszét. Földes úr, országgyűlési képviselő stb. akar lenni, Juliska leányát előkelő úri családba házasítani. E terveket két csavargó pesti gavallér főzi ki, különösen Feri úrfi, kinek a kezében társa Béla úrfi s az öreg Kádas és leánya hitvány eszközök. Béla egykor jobb módú, de most elszegényedett család könnyelmű gyermeke, felháborodik ugyan a Feri által neki kitűzött szerep, Juliska bolondítása ellen; de enged, mert egy könnyelműen forgalomba hozott hamis váltó köti meg. Tehát megadja magát, sőt levelével hozzá járúl ahhoz, hogy az öreg Kádast és leányát kivonják a család köréből. Ennek kivitele a legnehezebb. Klára asszony, Kádasné, derék és okos magyar gazdasszony, a ki tudja hányat ütött az óra, kiismeri a pesti gavallérokat, józansága mindjárt belátja a helyzetet s minden erejét kifejti, csak hogy visszatartsa férjét. Másik reagens tényező az öreg Ferencz bácsi, ki már hetvenkilencz éve van a családnál s tagjának tekintetik. A harmadik Bandi, a fogadott fiú, kinek apját épen Kádas gazda miatt ütötték agyon, a ki csinos gyerek, bírja a kissé

megtántorodott Juliska szerelmét. A második felvonás a visszatartás nehéz feladatának van szánva. Mind az asszony, mind Ferencz bácsi hosszú, farasztó jelenetekben akarják megindítani a neki bolondult Kádas gazdát, szivére szólanak, az ájulás és összerogyás megható scenája sem marad el; de mit sem használ. Kádas hajthatatlan, Pestre akar menni az úri tempót tanulni, azt gondolja magában, ha visszatérnek mint kész földesúr, majd megörül az asszony is.

A harmadik felvonás a catastrophának van szentelve. Kóbi zsidó úrfi hozza meg a hírt, hogy a két gavallér ellopta Kádas uram összes pénzét, sőt hogy az apja kocsiján Kádas és Juliska is megérkeztek s mindjárt itt lesznek. Kádas megjön, beteg, a szél is érintette. A viszonlátás elég szivélyes. Klára asszony gyöngéden bánik férjével, pedig már a válópört is megakarta indítani, de annál jobban megtámadja Juliskát. Ferencz bácsi noha alig várta, hogy haza jöjjenek, most Kádason kitölti szeretö neheztelését, sőt Juliskának is juttat egy haragos szót. Bandi legény szintén így beszél a leánynyal, a ki elszánja magát, kútba ugrik, de Ferencz bácsi elővigyázata folytán kimentik. Csakhamar Kóbi úrfi hozza az újságot, melyből azt olvasta ki, hogy a két gavallér elfogatott, mikor az egyik agyonlőtte magát, a másiknál pedig minden pénzt megtaláltak néhány száz forint híján.

Szigeti darabjának azonban nagy hiányai vannak. Maga a tárgy talán alkalmas lehet drámai feldolgozásra, de oly akadályokat gördít a költő elé, melyeket nem tudott elhárítani. Egy paraszt, a ki úr akar lenni, igen jó comédiai anyag, de annál rosszabb drámai. Kádas Mihályról nemcsak Ferencz bácsi mondja, hogy elment az esze, hanem a közönség is érezi. Igazán bolond ember, a kit szánunk vagy pedig megvetünk, de nem érdeklődünk iránta. Gyámság alá szeretnők helyezni, abroncsot a fejére. Kigúnyolni, kinevetni, ostobaságain homeri kaczajra szeretnénk fakadni, nem pedig azt nézni, hogyan nyomorgatja feleségét és családját. Egy sült paraszt, a ki nagyra vágyik, nagyra lát, országgyűlési képviselő, tekintélyes földesúr akar lenni, egy geniális költő munkájában oly helyzetekbe sodortathatik, melyeken jó izűt nevet a közönség, de annál nagyobb hiba teremtő erő nélkül drámává dolgozni fel. Pedig ezt tette Szigeti. Az ő Kádasa drámai hős, a kit rimánkodva kér a jó asszony, hogy maradjon itthon, ne tegyen ilyen bolondot, hosszú tanítást ad neki, okos és józan tanácsokkal szolgál, fejébe rágja tettének szomorú következményeit, könnyekre indítja, maga is sír és ájuldozik előtte. Iga-

zán sajnáljuk a derék asszonyt, hogy így kinlódik e veszett emberrel. Ezzel azonban nem elégszik meg a költő. Még egyszer hatalmas torturán hajtja keresztül néző közönségét. A vén Ferencz bácsi, a családban megőszült mindenes, erőlködik előttünk észretéríteni gazdáját. Erőlködése oly nagy, hogy összerogy és csak fáradsággal tápászkodik fel s ballag kifélé. E két egymás után következő siralmas jelenet, könnyeztető dressura könnyet erőszakol az olvasó szemébe és boszúságot a szivébe, hogy minek gyötrik magukat ily eszközökkel s minek kényszerítik őt jelen lenni ily scenákon.

Valaha tetszettek az ily darabok, az ember azért járt a színházba, hogy jól kisírja magát. Korunk úgy látszik javúlt e tekintetben, bár nem gyógyúlt ki belőle. Igazi tragédiára, melyben hatalmas szenvedélyek küzdenek, képesek sem vagyunk. Nincs hitünk a szenvedély erejében. A határtalan szeretet épen oly ismeretlen előttünk mint a féktelen gyűlölet. Jellemünk simább, hajlékonyabb, s minél nagyobb az egyed szabadsága, annál jobban megtanulja, hogy ezt a kincset mások szabadságának tiszteletével szerezte meg s így simulékony lesz; a jellem ez állapotja pedig nem kedvez a tragédiának, hanem annál jobban a megható, megillető, könnyeztető színmüveknek. Ma mégis bizonyos mértéket tartunk e könnyekben s azért nem szeretjük az oly jeleneteket, minőket Szigeti müvében találunk.

Kádas bukása és megjavulása sincs egészen igazolva. Pénzének ellopása sujthatja a gőgös parasztot, leverheti, de ő még mindig jó módú ember; le kell ugyan nagy terveiről mondania ebből azonban nem következik, hogy a parasztok közé állva tőlök bocsánatot kérjen, hisz azelőtt is lenézte őket, csak felvállról beszélt velök. Azután bánt az is, hogy a catastropha kivülről jön, némileg esetleges, nem a jellemből következik, bár enyhíti a csavargó úrfiakba vetett túlságos bizalom s ezáltal összefüggésben áll Kádas jellemével.

A „*Nagyraláto*“ egy másik nagy hiányra figyelmeztet bennünket. A drámaírás *nervus rerum gerendarum*-át hiába keressük benne. A képzelő tehetség friss, üde lehellete nem fúj rajta végig, a számítás foglalja el helyét és a józan observatió. A képzelet és kedély melegét ezek nem pótolhatják. Innét bizonyos nyerseség bántja a nézőt, realismusa sem oly erős, hogy feledtetné a hibákat. Szigeti ugyan ismeri az életet, mint egyes alakjai mutatják; de nem levén költő, nem tud nekik mélyebb igazságot adni. Jó részben másolatok, bizony sokszor gépies másolatok, melyekben kevés az eszményi,

sovány az igaz érzelem és alant jár az élcz. Szigeti elég jó fényképeket tud készíteni. Koller, Klösz, Ellinger photographok babérjait aratja az irodalmi téren.

De mivel az alapeszme hibás, az öreg úr fényképei sem jól ütöttek ki. Meglátszott ez Kádas Mihály szerepén is, melyet maga a szerző adott. Rég láttuk őt ily gyöngén játszani. Lehet, hogy saját darabjának sorsa feszélyezte és aggasztotta, de a feszélynek legfőbb oka lehet az alakban rejlő ellenmondás.

Ferencz bácsit Ujházi játszotta. A szerep hálás és a derék színész kezében nem egy helyen gyönyörködtette a közönséget. Ujházi különben majd nem átlépte azt a határt, mely képességeinek adatott. Szerepe oly követeléssel állott elő, annyira mély fájdalom ábrázolásával bízta meg, oly nagy erőt és szenvedélyt kelle kifejtenie, melyre alig vala képes. Meglátszott rajta az erőlködés. Az összerogyás jelenete elmaradhatott volna. A nép erőteljes fia, még ha öreg is, nem szokott oly úri tempóval önkivületbe esni. A viszony Ferencz bácsi és Kádas között azelőtt sem lehetett valami benső. Kádas gőggel, nagyravágyással eltölt lelke nem bizalmaskodhaték cselédjeivel s nem tűrhette Ferencz bácsi erélyes föllépését. Természetét ismerve, csodáljuk, hogy mindjárt ki nem löki és hagyja, hogy ott neki hosszú szenvedélyes előadást tartson. A cseléd a földmüves embernél is cseléd, sőt ritka helyen éreztetik vele annyiszor állását mint épen a népnél. A nép fia neveltetésénél s munkájánál fogva nyers, gyakran kiméletlen és soha sem síma, udvarias. Igaz, hogy Ferencz bácsi valamivel több volt mint közönséges cseléd. Ő a gazda helyett katonáskodott is — ingyen. De az ily Kádasféle természetek ambitiójokban nem ismerik a hálát, hisz neje is azt tartja róla, hogy nem jó vele szembe szállani, hanem szépen meg kell kerülni!

Klára asszonyt az első előadásban Paulayné s, mikor megbetegedett, a második előadásban Jászay Mari játszotta. Mi az utóbbit láttuk. Jól adta a derék magyar gazdasszonyt. Elég természetes tudott lenni, a mennyire szerepe engedte. Julis leány szerepe Helvey Laura kezében volt. Másodrendű és hálátlan szerep. Jelleme nincs kifejtve, a mit mutat, nagyon kevés, az sem vonzó. Üres, felszínes, mindennapi teremtés, a kitől épen nem vártuk, hogy a vízbe ugorjon. Semmi szeretetre méltó sincs benne s a közönség nem is félti a víztől mint a jó Ferencz bácsi. Csak használna neki a hideg fürdő. Juliska szeretőjét, Bandit, Hetényi, Kóbi úrfit Vízvári játszotta. Kóbi a tisztességesebb falusi zsidók fajából való, bár

nem tagadja meg gondolkozásmódját s Szigeti egy pár találó vonással a színmű tréfás alakjává tette. Vízvári ügyes játékával csak emelte Kóbi úr egyéniségét. Feri úrfinak, a darab *diabolus rotae*-jének személyesítője Halmi volt. Ő ügyes bonvivant, könnyelmű és léha ifjú, most azonban egy számító és tehetséges csalót kelle játszania, ki eszével és erélyével uralkodik a helyzeten és társain. Ez sikerült is neki, Halmi jól képviselte Feri úrfit.

Y.

X.

A FÖLDADÓKATASZTER. *)

A földadókataszter a maga pénzügyi és közgazdászati egész nagyságában csak kevesek előtt ismeretes s így igen szükséges, hogy avval nemcsak közelebbről megismerkedjünk, de annak nehéz kérdései is fejtegetés tárgyává tétessenek. Mert hisz ismeretes mindenki előtt, hogy egész adórendszerünk *lényegében* ugyanaz, melyet az önkényuralom az ötvenes években behozott. Ez adórendszer alapelvei ugyan sok tekintetben helyesek lehetnek, de az alkalmazásban sok helytelenséget eredményeznek, mert akkor, mikor behozattak, az adófizetők sem az adó magassága, sem a kirovás módja s általában a kezelés tekintetében alkotmányosan meg nem kérdeztetvén, az adórendszabályok végrehajtása sok hibával s nem egy helyütt visszaéléssel is járt. Kisebb-nagyobb mértékben nem csak a földadónál, de a többi egyenes adónemeknél is sarkalatos hiányok fordúlnak elő. Ezen hiányok pótlását, egész adórendszerünknek gyökeres átalakítását vevé czélba törvényhozásunk annyival inkább, mert ha az 1850-ki kataster már eredetileg nem lett volna is rosszúl felvéve, az azóta lefolyt 25—30 év minden irányban nagy átalakulásokat eszközölt. Hogy egyebet ne említsünk, akkor tájban mindössze Pozsonytól N.-Szombathig, Vácztól Szolnokig és Czeglédtől Szegedig volt vasutunk, azóta pedig sok száz mérfölddel öregbedett vasút hálózatunk. A kiépített és forgalomban levő vasút pedig rendszerint nagy változást idéz elő a forgalmi, ipari és kereskedelmi viszonyokban. Az egyik várost szegényebbé, a másikat gazdagabbá teszi, a telkek árát, a munkabért, de a termékek értékét

*) *A földadókataszter* tekintettel a mezőgazdaság és a földbirtokos osztály viszonyaira. Irta Dobner Rudolf. Budapest Athenaeum. 1870. Ára 1 ft. 80 kr.

is felszökkenti, az iparczikkekét gyakran leszállítja. Piaczokat nyit meg, hol eddig azok nem léteztek; piaczokat zár el, hol eddig azok élénkek valának. Szóval egész forradalmat idéz elő a társadalmi munkásság és élvezés életviszonyaiban. Ámde mindezt a törvényhozásnak figyelembe kell vennie, ha az adórendszert javítani akarja. Egyenes adóink közt mind összegére, mind természetére nézve pedig legfontosabb a földadó. Adóreformot tehát czélszerűen csak a földadó reformjával lehet kezdeni. A földadó czélszerű rendezése a magánhitel emelésére és biztosítására is közvetlenül befolyv. Gyakran a földadó képezi a földbecsű alapját, a jelzálogi hitel pedig kiválólag a föld becsértékén nyugszik. Alig szükséges említenünk, hogy a magánhitel biztossága egyúttal az államhitelt is emeli; erre pedig — fájdalom — nagyobb szükségünk van, mint bármikor.

Mind e körülményeknél fogva oly fontos a földadó szabályozása, hogy annak sikerűlnie kell. A selejtes, a hibás, a használhatlan munka nemcsak pótolhatlan kárt és veszteséget eredményezne pénzben és időben, hanem a mi ennél még károsabb lenne, kedvezőtlen fényt derítene önkormányzati képességünk életrevalóságára. Azt mutatná, hogy a nemzet atkotmányosan munkára szólított egész szellemi erejével sem volt képes különb művet létrehozni, mint ezelőtt 25 évvel az osztrák önkényuralom, mely csak hatalommal, rendelkezett, de hazafisággal nem.

Dobner „Földadókatasztere“ tulajdonkép hat főrészre oszlik, melyek közül az első háromban a földbirtokos osztály és a mező- és erdőgazdaság viszonyait, a máig is érvényben lévő földadó ideiglent, továbbá Európa több katasteri rendszereit és a földadó gyökeres rendezéséhez történt előkészületeket ismerteti. A negyedik és ötödik főrész az 1873-ki törvényjavaslat országgyűlési tárgyalását, az 1875. évi VII. tczikk által elrendelt földadó-szabályozás rendszerének bírálatát, s a végrehajtása iránti intézkedéseket bírálja. Megvalljuk, hogy ez a két főrész a legmagvasabb ; nyomról nyomra kíséri ezen érdekes könyv a központi vezetés hibás intézkedéseit, kimutatja az utasítások hiányait, hézagos voltát, több helyütt a rendelkezések összeütközését stb. stb. és azon eredményre jut, hogy ezen alapon és módszerint a kataszter készítésre még legalább 10 év és a már kiadott 8 millión kívűl még 15—20 millió forint szükségeltetik. Lehet-e elítélőbb valami, mint ha egy ministeri hivatalnok mondja ezt oly műről, melynek keresztűlvitelére ugyanazon ta-

nácsos, ki most is vezeti a katastert, három évet és hat millió ftot számított. Hogy a földadókataster fontos ügye — főleg a magyar regiókban — gyönge kezekbe került, azt eddig is lehetett sejteni, mert hisz ugyanaz a központi személyzet, mely az épen most ülésező országos enquête-től oly kemény dolgokat kénytelen lenyelni — még 1876-ban csinálta azon famosus utasítását, melynek alapján egy hold szántóföld 56 ft., szőllő 102 ft. és kert 103 ft. tisztajövedelemmel lett volna megrovandó. Hogy azonban újból enquête-nek kelljen összejönni a végett, hogy a pénzügyministerium által a kataszternek zátonyra juttatott hajója lengővé tétethessék — azt Dobner jelen művének ezen részéből láthatjuk meg, hol éles kritikával bonczolja mindazon mulasztást és ferde intézkedést, melyeket a kataszterben jártasabbak már régóta észleltek és csak a ministerium kataszteri osztálya nem ismert fel ilyenekül.

Nem oly szerencsés a szerző a hatodik főrészben, hol „*Teendőink*“-ről értekezik. Mellőzni kívánja a járási bizottság által választott becslőt és annyi küldöttségre bízni az osztálybasorozást, menynyi azt egy év alatt befejezze. Hisz az osztálybasorozás oly annyira fontos és egyöntetű eljárást igényel, hogy bárcsak az egész országban egy egyén végezhetné, nem hogy azt járásonkint több küldöttség eszközölje. Először erre alkalmas egyének nem is igen vállalkoznának, másodszor a mennyi a fej, annyi a gondolkozásmód, minek folytán az osztálybasorozás egyöntetűsége elejtetnék. D. mint afféle szobatudós nem ismeri a vidéki viszonyokat s így nem is csoda, ha kibontakozási javaslatai nem ütik meg könyve kritikai részének mértékét, mely noha irályát, kifejezései magyartalanságát tekintve, némi kívánni valót hagy ugyan fel, mind a mellett elég gazdag tartalommal bír arra nézve, hogy minél nagyobb elterjedést nyerjen.

XI.

KÖNYVSZEMLE.

— *Anyégin Eugén.* Regény versekben. Irta *Puskin Sándor.* Oroszból fordította Bérczi Károly. Második, kiadás Budapest, Franklin-társulat, 1880. Ára 1 ft. 60 kr. A mi szép és megfelel a kor eszméinek, utat tör magának és más népeknél is hódít. Puskin *Anyéginje* ily termék, melyről azt írja Gervinus, hogy a jó erkölcsök kigúnyolására készült iránymű. És mégis e költemény a jó erkölcsü magyar népnél második kiadást ér, jeléül annak, hogy a régi moral pusztulóban

van, hogy társadalmi és ethicai nézeteink tetemesen átalakúltak, hogy az alakokat, kiket a költő rajzol, felfogjuk, megértjük és mivel müvészi jellemző erővel teremtvék, gyönyörködünk bennök. E költeménynek jól rajzolt jellemei vannak. Hőse a blazirt, eltompúlt, elfásúlt Anyégin, az orosz Don Juan, továbbá az ábrándos Lenszky, Zareczky, Olga, Tatjána stb. mind az orosz társadalom való szülöttei, de a kikre némileg ráismerünk a mi világunkban is.

— *Pulszky Ferencz: Életem és korom.* Budapest, Ráth Mór, 1880. Kiváló tiszteletünket érdemlik az oly férfiak, a kik őszinte odaadással szolgálják a szabadelvűség ügyét és hő szeretettel viseltetnek az irodalom és tudomány iránt, e két tulajdont megőrzik a politikai élet izgalmai között s később, midőn kilépnek belőle, a csalódások órájában, az utóbbi, az irodalom müvelése és szeretete, dicső pályájok vigasza és megkoronázása lesz. E két czímen üdvözöljük Pulszky Ferenczet, őszinte elismeréssel és hálás tisztelettel köszöntjük a nagyérdemű férfiut és egyenkint meghozzuk neki a hála filléreit mint valami közadósságot, melylyel mindnyájan tartozunk. Ő azon irodalmi férfiak egyike, kik tudnak mindenkinek örömet okozni, kiknek üde szelleme nemes élvet nyújt a haza müvelt közönségének. Felolvasásait alaposság és a mellett szellemes modor jellemzi, mely üdit és könnyen behizelgi magát az olvasó lelkébe. Jó barát és ellenség gyönyörrel olvashatja azokat és jelen munkáját kiváló mértékben. Kedves csevegés modorában szól minden lapján elejétől végig és az *én*, az irodalom ezen indiscret elősdije, az őszinteség, a kecs és humor ellenállhatlan vegyülékében jelenik meg Magáról beszél, érintkezésbe lép olvasóival, elmondja izlését, érzelmeit, szokásait; szeretetreméltó bizalommal és a családi tekintély egy nemével tárja fel saját physiognomiáját. Irálya correct, józan és finom. Józanságát nem a tartózkodás szüli, mert tud pikáns, csípős és érdes lenni, hanem az egészséges ítélet. Az öreg ember visszatekint viszontagságos multjára s az egész egy édes álomnak látszik neki, melyet az utólagos birálat kegyetlenül analysal. Nem rajong, nem dicsőít, soha sincs elragadtatva, sehol az eloquentia, az ékesszólás nyoma vagy a szónok rhetoricája, hanem mindenütt tárgyilagos józanság, sobrietas. E józanság persze egy neme a nihilismusnak, nem a forradalminak, mely mindent le akar rontani, hogy újat épitsen reá, hanem a gondolkodó nihilismusának, mely előtt összeomlanak az idealis rajongás légvárai, mely a multban nem ismer barátot és ellenfélt, a ki barátjában és ellenségében csak a régi játszótársakat látja; azt gondolja, hogy mindnyájan katonásdit játszottak, egyszer egyik volt az ostromló fél, másszor a másik. Innét magyarázható Pulszkyban azon rendkívüli objectivitas és az a csodálatos, örvendetes hajlékonyság, tiszteletreméltó simulékonyság, mely szokatlan és szokatlanságaval bánt, de okosan megfontolva elismerést érdemel. Könnyű simulása mindig megérezte a kor haladását, szivesen üdvözölte az új irányt, nyiltan és őszintén csatlakozott hozzá, a meddig uralkodott; és elfordult tőle, mihelyt lejárta magát, mihelyt elveszté léte jogosultságát. Nem mély bölcsész, nem hatalmas gondolkodó elme, ki új igazságokat tár fel korának, de széles látkörű és nagy tudományú egyén, ki akkor is értette az európai mozgalmat, vagy legalább törekedett ismeretébe hatni, mikor nálunk a legtöbb állami, társadalmi és irodalmi jelenséget a falusi torony szempontjából ítéltek meg. Ő érezte, hogy a magyar nemzet is jobbára a cultura ugyanazon ösvényein haladhat előre, melyen más nemzetek; hogy ugyanazon Ariadnefonal adatott neki mint másoknak. Néhány nemzeti sajátságunk leszámításával mindig megtudta ta-

lálni a processus ez útját, fel tudta ismerni jelentkezését. Más okokon kívül ezért volt benne a szabadelvűség erős hite és némi cosmopolitismus. Nem az a cosmopolitismus, mely elfeledkezik hazájáról, hogy világpolgárrá legyen, hanem azon becsülni való cosmopolitismus, mely a nyelvet kivéve, könnyen simúl a civilizáltabb népek erényeihez, mert tudja, hogy nemzetének is el kell jutni azokhoz, és könnyen kivetkőzik azon korlátolt nézetekből, melyeket igen sokan nemzeti felfogásnak szeretnek keresztelni, pedig csak egy stadiumot képeznek a haladás útján. Az ily férfiú természetesen nem lehet conservativ, mert e felfogás mindig bizonyos elégedettséget fejez ki a jelennel, annál kevésbbé óconservativ, mely egy kis visszatérést sem útálna meg a multba. Pulszky azonban egyhez mindig hű és benne folyton conservativ maradt: a haza, a nemzeti nyelv, a müvészet és szabadelvűség szeretetében. De ezt a conservatismust szivesen megbocsájtjuk neki ; vajha mások is követnék e téren példáját. Mint ember tevékeny, élénk és mozgékony, a ki minden életrevaló vállalatban részt vesz, lelkes barátja minden újnak, tisztel minden lelkesedést, melynek tárgya a haladásé, mely nemzeti perfectibilitásunk világos jele. Nem tud valamely cliquehez szegődni, hogy állhatatosan benne maradjon, mert csakhamar szűknek, korlátoltnak találja. Nem volt pártember a szó szigorú, de ostoba értelmében, s azért nem lehetett mameluk a politikai életben, nem vaskalapos az irodalomban és ízlésben, nem követett senkit sem tüskön-bokron keresztül; mert kevesen voltak oly fogékonyak a meggyőző okok iránt mint ő. Soha sem volt afféle meggyőződése, melyet rögtön fel nem adott volna, ha legyőzhetlen okokkal ostromolták. Ezért sokan bizalmatlanok voltak iránta, hűtelennek, állhatatlannak vélték, pedig a haladás szeretete és mozgékonysága, az okok ereje és gyors belátása, világos áttekintése és élénk kedélye volt legnagyobb oka változásának. Természetes, hogy az ily férfiú pártvezér sem lehet, mert nincs olyan párt e világon, mely utána tudna menni, mely az okoknak és benyomásoknak oly hirtelen tudna engedni mint ő. De annál kitűnőbb mozgató erő, hatalmas élesztő, mely nem hagyja megposhadni az elemeket, megdermedni az izmokat. Még iskolát sem tud az ily szellem alapítani, mert elhagyná tanítványait; csak kört tud alakítani, szellemes és tudós emberek körét, melyben minden árnyalat helyet foglalhat: katholikus és protestans, zsidó és hitetlen, theista és atheista, idealista és materialista, liberalis és conservativ, csupán egyet követel tőlük, hogy tudományuk vagy szellemök legyen. Az „*Életem és korom*“ e gondolkozásnak visszhangja és ha a magyar memoire-irodalmat tekintjük, ennek legkitűnőbb terméke. A XVI. század élet- és emlékíróitól kezdve egész Fiáth Ferencz (mert Besze Jánosé nem számit) memoirejáig mindnyájokat felülmulja helyes ítéletével, szélesebb látkörével s üde szellemével. Irálya magyarosság tekintetében is tetemesen javult.

— *Der österreichische Staatsrath* (1768—1848). Eine geschichtliche Studie vorbereitet und begonnen von *Dr. Carl Freiherrn von Hock*, aus dessen literarischem Nachlasse fortgesetzt und vollendet von Dr. Herm. Ign. Biedermann, o. ö. Prof. an der k. k. Universität zu Graz. Wien, 1879, Braumüller. Báró Hock munkája sok ismeretlen adatot szolgáltat Austria és részben hazánk történetéhez, mert az államtanács igen nagy lépés volt a centralisatio felé. Igaz ugyan, hogy az első magyar (Izdenczy) csak József alatt került az államtanács tagjai közé, de egyet-mást Mária-Therézia alatt is hatáskörébe vont. József alatt örökös harcz folyt az államtanács és a magyar udvari cancellária között s előkelő szerepet Iz-

denczy játszott, a kinek eredete és születési éve ismeretlen, de mint magyar nemes gerálta magát. Egy memorandumát: „Ignoti nulla cupido“ czímmel a m. nemzeti múzeum őrzi, mely ellen egyes vármegyék fel is írtak. Később hanyatlott befolyása, a király nyiltan nem mert vele beszélni, hanem az udvari kertbe rendelte. Hock müve továbbá mind azokat meggyőzheti József germánizáló törekvéseiről, a kik ezekben kételkedtek.

— *Dr. J. H. Schwicker:* Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest, Aigner, 1880. Ára 4 frt. Szép kiállitású és nagy gonddal, szorgos kutatással és szépen irt mű. Schwicker a komoly, realis történetirók közé tartozik. Előadása pragmatikus s az elbeszélés müvészetét az egyszerűségben, világosságban keresi. Ügyesen csoportosit, szigorú rendet követ, úgy hogy könnyed áttekintést nyújt. Eljárása elfogulatlan, nemzeti rajongás, rokonszenv vagy gyűlölség nem foly be itéletére. Sajátos biztossággal vezeti olvasóját, ki azután szivesen reá hagyja magát. Megemlitvén a szerbeknek még a mohácsi csata előtti és utáni bevándorlását, áttér a nagy szerb letelepedésre, melynek élén Csernovics Arzén ipeki patriárka állott. A szerző tárgyilagosan az okmányok alapján rajzolja a szerbek kétes helyzetét az országban, érdekesen részletezi a magyar kormány küzdelmét a bécsi cselszövények ellen, mig végre bekövetkezett a jobb belátás korszaka és 1790-ben maga a patriarka kérte, hogy a magyar országgyűlésre bocsáttassanak. Ma már a szerbek csak oly polgárai e hazának mint a magyarok, és folyton apadó számuknál fogva aligha hozhatnak veszélyt a magyar nemzetre. Tény, hogy évről évre kevesbednek és birtokaikat németek veszik meg. Egyházi szervezetök ugyan erős politikai befolyást gyakorol, de gazdasági tönkrejutásuk bénitja e befolyást s egy század alatt valószinüleg meg is szűnteti. Egyetlen egy nép sem tudja oly nehezen átélni a súlyos gazdasági crisiseket, melyek reánk nehézkednek, mint a szerb; egyetlen egy népben sincs oly kevés életerő, oly csekély tevékenység, szorgalom és takarékosság mint a szerbben, úgy hogy megsemmisülésök bizton várható. Számuk Magyar- és a társországokban körülbelül egy millióra rúg és közülök vagy 70,000 a katholikus vallást követi. Ezek papjaiknál fogva barátjai a magyar nemzetnek s nem okoznak semmi zavart. Egy-két izgató iparkodott ugyan nemzetiségökre figyelmeztetni őket; de nagy részt sikertelenül.

— *Munkay János*, garamújfalusi h. esperes, szorgalmas egyházi iró ily czimü munkát ad ki: *A szent angyalok története* világkormányzati s embergondviselési szempontból. A vaskos munka ára 3 frt. Ugyanannyiba kerül *B. Hellenbach* müvének: *Die Vorurtheile der Menschheit* most megjelent második kötete. Ez is a szellemi világról beszél, vitatja, hogy az ember fölött még a lények más sorának kell lenni. Érveit a spiritisticus jelenségekkel kivánja igazolni különösen Sladenek hallei és bécsi szereplését hozza fel tanúságúl. Halléban Slade több európai tekintélyü tudós mint Thiersch, C. Ludvig, Wundt, Ulrici, Zöllner, Fechner, W. Weber és W. Scheibner előtt producálta magát. Ulrici egy röpiratot is irt e productiók alkalmával. Bécsben pedig Hellenbach lakásán gr. Bombelles jelenlétében történtek ezen általunk megmagyarázhatlan tünemények, milyenek: láthatatlan kéz szoritása a kisérletezők kezein és lábain, asztalok, könyvek eltünése, majd váratlan megjelenése, székek felborulása stb. Annyiban igaza van Ulricinak, Zöllnernek és Hellenbachnak is, hogy e nagyszámú jelenséget nem lehetvén egyszerüen eltagadni, a tudománynak hozzá kell szólania és ha tudja, megfejtenie.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA